

İVAN ALEKSANDROVIÇ QONÇAROV

ADİ ƏHVALAT

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“AVRASIYA PRESS”
BAKI-2006

*Bu kitab "İvan Aleksandroviç Qonçarov. Adi əhvalat"
(Bakı, Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 1953)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Rus dilindən tərcümə edən:

X.Əzizbəyov

891.711-dc22

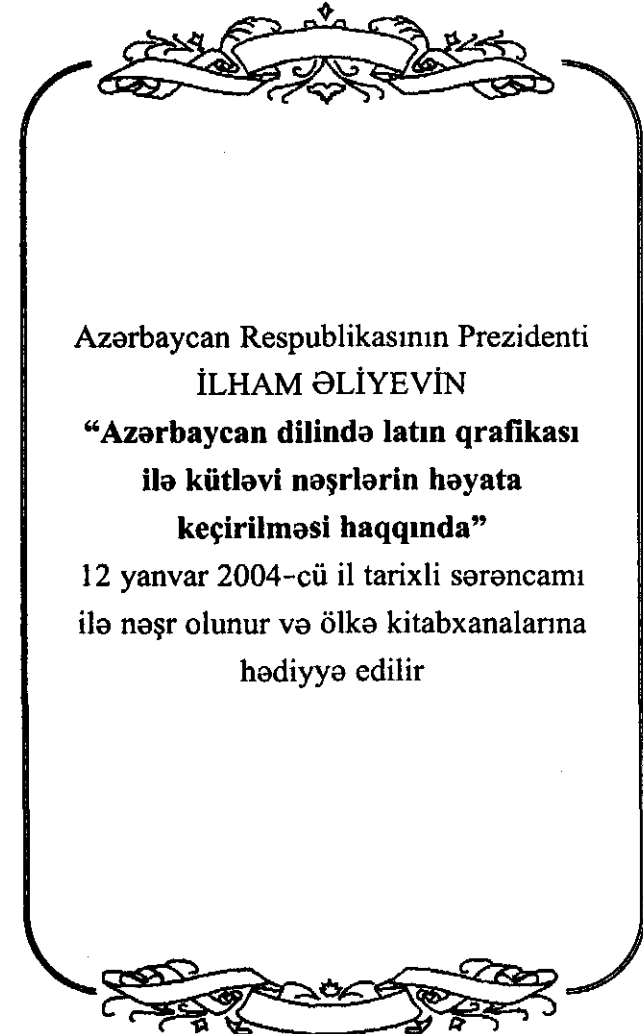
AZE

İvan Aleksandroviç Qonçarov. Adi əhvalat. Bakı, "Avrasiya press",
2006, 344 səh.

Görkəmli rus yazıçısı İ.A.Qonçarovun "Adi əhvalat" romanı rus ədəbiyyatında yaranan ilk realist romanlardandır. Müəllif bu əsərində öz dövrünün mühüm ictimai xəstəliklərini, durğunluqla mübarizənin zəruriliyini ön plana çəkmişdir.

ISBN10 9952-421-73-5
ISBN13 978-9952-421-73-6

© "AVRASIYA PRESS", 2006

ÖN SÖZ

Böyük rus yazıçısı İvan Aleksandroviç Qonçarov rus ədəbiyyatına qüdrətli bir roman ustası kimi daxil olmuşdur. O, Turgenev və Tostoy ilə bərabər rus romanını inkişaf etdirmiş və dünya ədəbiyyatında ən yüksək bir mərhələyə qaldırmışdır.

İ.A.Qonçarov 1812-ci ilin iyun ayının 18-də Simbirskdə, yarımülkədar-yarıntacir ailəsində anadan olmuşdur. Onun uşaqlığı, özünün sonralar "Oblovun yuxusu"nda təsvir etdiyi hərəkətsiz və qayğısız malikanə mühitində keçmişdir.

Orta təhsilini Moskva ticarət məktəbində alan Qonçarov 1831-ci ildə Moskva Universitetinin ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuşdur. O zaman bu universitetdə Belinski və Gertsen kimi istedadlı və açıqfikirli rus gəncləri də təhsil almaqda idilər. Bu gənclər ictimai-siyasi məsələlərlə yaxından maraqlanırlar, təşkil etdikləri dərnəklərdə mütərəqqi ədəbiyyat və azadlıq məsələlərini qızgın surətdə müzakirə edirdilər. Qonçarov bu gənclərə qoşulmasa da, ədəbiyyat və sənət aləmindəki yeniliklərlə ciddi surətdə maraqlanırlar, realist rus artisti Şepkinin oyunlarından həzz alır, Puşkinin və Qoqolun dühası qarşısında pərəstiş edirdi.

Realist Qonçarov XIX əsrin 40-ci illərindən etibarən "Adi əhvalat", "Oblov" və "Uçurum" romanları ilə meydana çıxmışdır. Bu romanların əhəmiyyəti onda idi ki, Qonçarov rus dvoryan həyatını təhkimçiliyə zidd bir mövqedən, həm də düzgün əks etdirmişdi. Ədibin təhkimçiliyə zidd görüşlərə malik olmasında böyük rus tənqidçisi Belinskinin rolu çox əhəmiyyətli idi.

Əlbəttə, Qonçarov heç vaxt Belinski kimi inqilabçı-demokrat olmamışdı, o, Belinskinin feodal-təhkimçilik Rusiyasını inqilabi yollarla dəyişdirmək fikri ilə şərik deyildi, lakin Belinskinin mövcud ictimai quruluşa, zülmə, vəhşiliyə, təhkimçilik üsuluna qarşı etirazları, insanpərvərliyi, maarifçiliyi, xüsusən ədəbiyyat və sənət haqqındakı mütərəqqi fikirləri onu tamamilə təmin edirdi.

Qonçarovun dünyagörüşü və realizmi müəyyən dərəcədə Belinskinin təsiri altında yetişmişdir. Maraqlı burasıdır ki, Qonçarov 1846-cı ildə yazdığı "Adi əhvalat" adlı ilk romanını çap etdirməmişdən əvvəl Belinskiyə vermiş və ürək döyüntüsü ilə böyük tənqidçinin rəyini gözləmişdi. Roman Belinskinin çox xoşuna gəlmişdi; o, Qonçarovun simasında "gözəl bir istedad" yetişdiyini bildirmişdi. Bui lk roman 1847-ci ildə "Sovremennik" jurnalında çap olunmuşdu.

"Adi əhvalat" romanında Qonçarov mahir bir realist kimi öz dövrünün mühüm ictimai xəstəliklərini açmağa təşəbbüs edərək, Pyotr İvanıç Aduyev

və Aleksandr Fyodorıç Aduyev kimi dünyagörüşü və xasiyyəti etibarilə bir-birinə zidd olan iki bədii surət yaratmışdır. Aleksandr Aduyev xəyalpərvər, boş romantik xəyallarla yaşayan bir gənclərdir. Mülkədar malikanəsində qayğısız və tüfeyli həyat keçirib romantikcəsinə tərbiyə edilən Aleksandr böyük arzularla Peterburqa, əmisi Pyotr Aduyevin yanına gəlir. Peterburq həyatı və bu həyatın nümayəndəsi olan Pyotr Aduyev gənc Aleksandrın bütün romantik xəyallarını amansızcasına dağıdır.

Pyotr Aduyev qardaşı oğlunun əksinə olaraq, "iş adamıdır", görkəmli bir çinovnik və zavod sahibidir. O, çini qablar zavodundan qazandığı min manatlarla fəxr edir; şeir və ədəbiyyat onu maraqlandırmır; qardaşı oğlu coşaraq poeziyadan danışanda Pyotr onu ələ salıb gülür və deyir ki, əsl iş puldadır, başqa şey yalandır.

Qonçarov rus dvoryanlığında mövcud olan iki qüvvətli meyli tənqid etmişdir. Əvvələ, Aleksandr Aduyevin xəyalpərəstliyini, sentimentalizmini, həyatdan uzaqlaşmasını ifşa etmişdir; onun, yalançı romantizm maskası altında gizlətdiyi lovğalığı, qabiliyyətsizliyi, xudpəşəndliyi açıb meydana çıxarmışdır. Əmininin təsiri ilə dəyişən romantik Aleksandr axırda dönüb çox pis bir praktik, kobud bir həyat adamı olur, mənəbpərəstə, şöhrətpərəstə, meşşana çevrilir. Beləliklə, onda əvvəlki şairlikdən, həssaslıqdan və romantiklikdən heç bir əsər qalmır.

Aleksandrın əmisi Pyotr qardaşı oğlunun xəyalpərəstliyini tənqid edir, həyatda adama iş, bilik, və bacarıq lazım olduğunu söyləyir. Onun görüşləri qardaşı oğlunun görüşlərinə tamamilə ziddir. Lakin buna baxmayaraq, əmi də, qardaşoğlu da feodal-təhkimçilik üsul-idarəsinin məhsuludur. Hər ikisi həyata fərdiyyətçi kimi, xudbincəsinə baxır. Doğrudur, Pyotr Aduyevin burjualaşmaya olan meyli nisbətən mütərəqqi bir xarakter daşıyır, lakin bu mütərəqqilik çox məhdud bir şəkildədir. Qonçarov Pyotr Aduyevin məhdudluğunu tənqid etmişdir.

Arvadı Lizaveta Aleksandrovnə ilə müqayisədə Pyotr Aduyevin məhdudluğu və xudbinliyi daha aydın meydana çıxır. Lizavetanı Pyotr həyatın ləzzətindən, gözəl yaşayışdan məhrum etmişdir. Pyotr mədəni və abırlı ər olsa da, Belinskinin dediyi kimi, onun arvadı zavallıdır, əri "soyuq və darısqal bir mühitdə onun gününü qara eləmişdir". Lizaveta surəti ilə Qonçarov təhkimçilik üsulunda və burjua münasibətləri şəraitində qadın hüquqsuzluğuna etiraz etmiş, qadının azad və müstəqil yaşamağa haqqı olduğu fikrini irəli sürmüşdür.

Lizaveta ərinə nisbətən qabaqcıldır; o ərinə obyektiv və düzgün qiymət verir, ona tənqidi yanaşır. O, ərinin ümumbəşəri məqsədlər uğrunda çalışmadığını, yüksək məqsədlərdən danışmağı sevmədiyini, ancaq quru və sadə bir şəkildə "iş görməkdən" danışdığını etiraf edir. Lizaveta mütərəqqi mövqedən ərini tənqid edir, onun xudbinliyini və burjua məhdudluğunu başa düşür.

Deməli, Qonçarov öz ilk romanında bir tərəfdən təhkimçilik şəraitində yetişən dvoryan romantizmini, tənbelliyi, ətaleti, digər tərəfdən isə, burjuvlaşan dvoryanların kobud işgüzarlığını və xudbinliyini tənqid etmişdir.

“Adi əhvalat” romanı rus ədəbiyyatında yaranan ilk realist romanlardan-
dır. Hələ bu ilk romanında Qonçarov həyatı və insanları təbii, dürüst və canlı
təsvir edə bilmişdir.

Tolstoy Arsenyevaya göndərdiyi məktubunda bu roman haqqında yaz-
mışdı: “Bu gözəl əsəri oxuyun. Bax, həyatı buradan öyrənmək lazımdır. Həyat
və məhəbbət haqqında müxtəlif görüşlərlə tanış olursan, heç birilə də razılaşa
bilmirsən, amma sən öz şəxsi həyatın daha ağıllı və aydın bir şəkil alırsən”.

Qonçarov öz romanında oxucuları maraqlandıran bir çox ailə və əxlaq
məsələləri irəli sürür və bu məsələlər üzərində ciddi düşünməyə məcbur
edir. Elə buna görə də roman öz vaxtında çox böyük bir maraqla qarşılanmışdı.

Məmməd Arif
1953

ADİ ƏHVALAT

ROMAN

BİRİNCİ HİSSƏ

I

Bir dəfə yayda Qraçi kəndində çox da varlı olmayan mülkədar Anna Pavlovna Aduyevagildə ev xanımından tutmuş zəncirdəki Alabaşa qədər hamı dan yeri söküləndə ayağa qalxdı.

Evdə hamı əlləşib vurnuxurdu, yalnız Anna Pavlovnanın yeganə oğlu Aleksandr Fyodorıç iyirmi yaşlı gəncələrə məxsus pəhləvan yuxusuna getmişdi. Cavan ağanı yuxudan oyatmamaq üçün adamlar barmaqlarının ucunda yeriyir, pıçılı ilə danışdılar. Birisi bir balaca tıqqılı etdikdə və ya bərk danışdıqda, dərhal Anna Pavlovna qəzəblənmiş şir kimi gəlib ehtiyatsızlıq etmiş adamı məzəmmətləyir, acı bir söz deyir, bəzən də qəzəbinin dərəcəsinə və öz qüvvəsinə görə onu dümsükləyirdi də.

Ağaların ailəsi yalnız Anna Pavlovna ilə Aleksandr Fyodorıçdan ibarət olduğuna baxmayaraq mətbəxdə əl-ayağa düşüb sanki on nəfər üçün xörək hazırlayırdılar. Mərəkdə faytonu silib yağlayırdılar. Hamı əlləşir, qan-tər içində işləyirdi. Yalnız Alabaş heç bir iş görmürdü, lakin o da ümumi vurnuxmada özünə görə iştirak edirdi. Onun yanından lakey, sürücü keçəndə və ya qulluqçu qız çaparaq ötəndə, o, quyruğunu bulayır və ötüb keçən adamı səylə qoxulayırdı, gözləri ilə sanki soruşurdu: bizdə bu gün nə vurnuxma olduğunu, nəhayət, mənə deyəcəklərmi?

Vurnuxmanın səbəbi isə o idi ki, Anna Pavlovna oğlunu Peterburqa xidmətə və ya özü dediyi kimi, adamlara baxmağa və özünü onlara göstərməyə buraxırdı. Bu gün ondan ötrü ağır, fəlakətli bir gün idi! Buna görə də Anna Pavlovna bu qədər bikef və pərişan idi. Vurnuxma zamanı ağzını açıb bir əmr vermək istədikdə o qəhərləndiyindən tez-tez səsi tutulur, sözü yarımçıq qalır, tez üzünü döndərib tələsik gözünü silirdi, yetirib silə bilməyəndə isə gözünün yaşı Saşenkanın paltarlarını yığışdırdığı çamadanın içinə düşürdü. Göz yaşları qəlbində çoxdan coşub onu qəhərləndirir, boğur və sel kimi axıb tökülmək istəyirdi, lakin o, göz yaşlarını vidalaşma dəqi-qəsinə saxlayırmış kimi yalnız hərənbir bircə damcı tökürdü.

Ayrılığa təkçə o ağlamırdı. Saşenkanın kamerdineri Yevsey də bərk qüssələnirdi. O, cavan ağa ilə Peterburqa gedir, bu evdə ən isti bucaqdan – Anna Pavlovnanın təsərrüfatında birinci nazir olan Aqrafenanın otağında peç səkisinin dalındakı yerdən və Yevsey üçün ən başlıcası isə – Anna Pavlovnanın birinci açarçısı olan qadından ayrılıb gedirdi.

Peç səkisinin dalında isə iki stul, bir də üstündə çay, qəhvə və qəlyanaltı hazırlanan stol ancaq yerləşirdi. Yevsey həm peçin dalında, həm də Aqrafenanın qəlbində özünə möhkəm yer eləmişdi. O biri stulda Aqrafena özü oturardı.

Aqrafena ilə Yevsey əhvalatı bu evdə artıq köhnə bir əhvalat idi. Dünyada hər şey haqqında olduğu kimi, Aqrafena haqqında da cürbəcür sözlər danışmış, onların hər ikisi haqqında pis sözlər demiş və sonra hər şey haqqında olduğu kimi də susmuşdular. Xanım özü onları bir yerdə görməyə alışmışdı və onlar tamam on ildən bəri səfa sürürdülər. Ömründə on il xoşbəxt yaşamaq çoxlarınıamı qismət olur? Ancaq bu xoşbəxtlikdən məhrum olmaq vaxtı da gəlib çatdı! Əlvida isti bucaq, əlvida Aqrafena İvanovna, əlvida duraqçı oyunu, qəhvə də, araq da, meyvə şərbəti də – hər şey əlvida!

Yevsey dinməz-söyləməz oturub dərinəndən ah çəkirdi. Aqrafena mısmırığını sallayıb təsərrüfatda əlləşirdi. Onun dərdi özünə məxsus bir tərzdə ifadə olunurdu. O həmin gün hirsle çay tökdü və birinci fincan tünd çayı adət üzrə xanıma vermək əvəzində “qoy heç kəsə qismət olmasın”, deyər çalxalayıb dağıtdı və buna görə də çox şiddətli bir məzəmmət eşitdi. Bişirdiyi qəhvə ötmüşdü, tutduğu qaymaq yanıq dadı verirdi, fincanlar əlindən tökülürdü. Padnosu stola qoyanda danqılıtılı ilə çırpır, şkafı və qapını açıb örtəndə gurultu ilə vururdu. Ancaq ağlamır, hər şeyə və hamıya hirsələnir, acığı tuturdu. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, bu, ümumiyyətlə onun xasiyyətinin başlıca cəhəti idi. O heç vaxt və heç bir şeydən razı qalmazdı; heç bir şey onun ürəyinə yatmır, ona öz istədiyi kimi gəlmirdi; həmişə deyib donquldanır, gileyənirdi. Ancaq onun üçün ağır və faciəli olan bu dəqiqədə onun xasiyyəti tam şiddət və qızgınlığı ilə özünü göstərirdi. Deyəsən, onun hamıdan çox Yevsey acığı tuturdu.

Yevsey öz uzun və yekəpər gövdəsinə yaraşmayan bir nəzakət və kodərlə:

– Aqrafena İvanovna!.. – deyər səsləndikdə, Aqrafena:

– Ay avara, orada nə sərilib oturmusan? – deyər elə cavab verdi ki, guya Yevsey burada ilk dəfə oturubmuş. – Belə dur, məhrəbanı götürüm.

Yevsey bir ah çəkib stuldan qalxaraq tənbel–tənbel:

– Eh, Aqrafena İvanovna!.. – dedi və Aqrafena məhrəbanı götürən kimi yenə də özünü stulun üstünə yıxdı.

– Elə onu bilir ki, zarıyır! Əcəb azardı gəlib boynuma keçib! Pərvərdigara, bu nə müsibətdir! Rədd olub getmir də!

Birdən qaşığı cingilti ilə əlindən stəkan–nəlbəki yuyulan camın içinə düşdü. O saat o biri otaqdan:

– Aqrafena! – deyər qışqıran səs eşidildi, – dəli-zad olmamısan ki! Bilmirsən Saşenka yatıb? Sevgilinlə vidalaşma davası qoparmısan, nədir?

Aqrafena fincanı sanki qırıq–qırıq eləmək istəyirmiş kimi onu iki əli ilə silə–silə ilan kimi fisıldadı:

– Bəli, daha bilməmişdik, sənin üçün gərək yerimizdən də tər-pənməyək, ölü kimi oturub qalmalıyıq!

Yevsey çox dərinəndən bir ah çəkib:

– Əlvida, əlvida! – dedi, – Aqrafena İvanovna, axırıncı gündür!

– Allaha şükür! Elə qoy sizi başımızdan rədd eləsinlər: yerimiz genələr. Di yol ver keçim, ayaq qoymağa da yer tapmıram, qıçlarını tir kimi uzadıb!

Yevsey əlini onun çiyinə vurmaq istədikdə, Aqrafena ona elə cavab verdi ki! Yevsey yenə də ah çəkdi, ancaq yerindən tər-pənmədi; tər-pənsəydi də nahaq idi, çünki Aqrafena onun tər-pənməsini heç istəmirdi də. Yevsey bunu bilir və ona görə də pərt olmurdu.

– Görəydim bir mənim yerimdə kim oturacaq? – deyər o yenə də ah çəkə–çəkə mızıldandı.

– Cinlər! – deyər Aqrafena qırıq–qırıq səslə cavab verdi.

– Allah eləsin! Təkçə Proşka oturmasın. Axı sizinlə bir duraqçı oynayan olacaq ki?

– Tutmaq ki, elə lap Proşka özü olsun, nə olar, nə böyük iş olarmış? – deyər Aqrafena acıqla səsləndi.

Yevsey ayağa qalxdı və təşvişlə, həm də, demək olar ki, hədə-ləyici bir tərzlə dedi:

– Siz Proşka ilə oynamayın, vallah, oynamayın!

– Mənə kim qadağan edəcək, yoxsa sən, kifirin biri kifir?

Yevsey yalvarıcı bir səsle:

– Anam-bacım, Aqrafena İvanovna! – deyib onu qucaqladı, – əgər Aqrafenanın azca da olsa beli xatırladan bir yeri olsaydı, deyərdim – belindən qucaqladı.

Bunun cavabında Aqrafena dirsəyi ilə onu döşündən vurdu.

– Anam-bacım, Aqrafena İvanovna! – deyə Yevsey təkrar etdi, – axı Proşka sizi heç mən sevdiyim kimi sevəcəkmimi? – Bir gör o necə nadürüstün biridir ki, yanından keçən bir qadını belə sataşmamış qoymur. Amma mən! Eh-eh! Siz mənim gözümdə lap ceyran balasınsınız! Ağamızın hökmü belə olmasaydı... eh!..

Bu sözləri deyərək o kəhildəyib əlini yellətdi. Aqrafena dözmədi: nəhayət, onun da dərdi özünü göz yaşlarında bürüzə verdi. O ağlaya-ağlaya:

– A məlun, məndən əl çəkəcəksənmi? – dedi, – nə çərənləyirsən belə, axmaq! Gör nə danışır, Proşkaya qoşulacağammış! Özün görmürsənmi ki, ondan ağıllı bir söz çıxmaz? Ancaq onu bilir ki, hey ona-buna əl atır...

– Sizə də əl atıb? Ay mөлunun biri mөлun! Heç siz özünüz deyərsiniz ki! Mən onu tutub...

– Əl atsaydı, cavabını alardı! Məgər həyətdə məndən başqa arvad yoxdur? Proşkaya qoşulacağammış! Bir gör nə xəyal edir! Elə donuzdur ki, heç adamın onun yanında oturmağa rəğbəti də gəlməz! Elə fikri-zikri adamı vurmaq və ya ağaların yeməyindən bir şey çırpışdırıb ötürməkdir – heç görə də bilmirsən.

– Aqrafena İvanovna, əgər iş o yerdə qalsa – nadürüst axı güclüdür – onda burada Qrişkanı oturdarsan: heç olmasa o dinçdir, işləkdir, lağlağı deyil...

– Bəli də, tapdı! – deyə Aqrafena ona hücum etdi, – bu nədir, məni hər yetənə yamayırısan, mən nə imişəm ki... Rədd ol buradan! Burada bütöv bir sürüsünüz, hər ötənin boynuna sarılacaqmışam: bağışla, elələrindən deyiləm! Görünür, şeytan ağılımı əlimdən almış, sənə, sənə kimi çaqqala baş qoşmuşam, elə ona da peşmanam... danışdığına bax!

– Allah köməyin olsun payını versin! Elə bil üstümdən bir dağ götürüldü, – deyə Yevsey səsləndi.

– Sevindi! – deyə Aqrafena yenə də heyvan kimi bağırırdı, – sevinməyə bəhanə tapdın – sevin!

Hiddətindən onun dodaqları ağardı. Hər ikisi susdu. Bir qədər-dən sonra Yevsey çəkine-çəkine:

– Aqrafena İvanovna! – deyə səsləndi.

– Buyur, görək daha nə var?

– Lap yadımdan çıxmışdı: axı mən səhərdən bəri ağzıma su da almamışam.

– Yaxşı olub, sənə elə də lazımdır!

– Anam-bacım, xüfətimdən.

Aqrafena şkaftın alt gözündə kəllə qəndin dalından bir stəkan arağ, iki böyük parça çörəklə donuz eti çıxartdı. Bunları onun qayğıkeş əlləri Yevsey üçün çoxdan hazırlamışdı. Aqrafena bunları gətirib ona elə hirsle uzatdı ki, heç itə də belə uzatmazlar. Çörəyin bir parçası yerə düşdü.

– Ala, tıx! Səni görüm... daha yavaş, marçiltın evi götürməsin.

Bunu deyib o, zəhləsi gedirmiş kimi, üzünü döndərdi, Yevsey isə gözaltı ona baxaraq yavaş-yavaş yeməyə başladı.

Bu zaman darvazada üç atı çəkib gətirən sürücü göründü. Dişlə atının boynunda əymə vardı. Yəhərçədən sallanan zınqrov əl-qolu bağlanıb keşikçixanaya salınmış keflilər kimi dili doləşa-doləşa boğuş səsler çıxarırdı. Sürücü atları çardağın altına bağlayıb papağını başından götürdü və içindən çirkli bir məhrəba çıxarıb tərini sildi. Anna Pavlovna onu pəncərədən görüb, rəngi qaçdı. O, faytonun gələcəyini bilirdisə də, qıçları qurudu, qolları boşaldı. Özünü bir qədər toxtadıb Aqrafenanı çağırıldı.

– Barmaqlarının ucunda, yavaşca get gör Saşenka oyanmayıb ki? – dedi. – Gözümün işığı birdən yatıb yuxuya qalar, axırıncı gündür, bir doyunca üzünə də baxa bilmərəm. Amma yox, mənə deyən görə axı səni niyə göndərirəm! Gedib öküz kimi soxulacaqsan! Özüm getsəm yaxşıdır...

Özü də getdi.

Aqrafena öz yerinə qayıda-qayıda deyiniirdi:

– Get, guya özün öküz deyilsən! Ora bax, yaman da öküz tapıb! Çoxmu belə öküzlərin var?

Ömrünün gül çağında cavan, sağlam və qüvvətli olan qumral saçlı Aleksandr Fyodorıç özü Anna Pavlovnanın yanına gedirdi. O, anasının qabağına çıxıb salam verdi və birdən çamadanla boxçaları görüb tutularaq dinmədən pəncərənin qabağına gedib barmağı ilə şüşədə

əyri-üyrü xətlər çəkməyə başladı. Bir dəqiqədən sonra o yenə də anası ilə danışır və yol üçün edilən yır-yığışa laqeydcəsinə və hətta fərəhlə baxırdı.

Anası dedi:

– Əzizim, niyə belə çox yatdın, deyəsən yatmaqdan lap üz-gözün də şişib? Gəl üz-gözünü gül suyu ilə silim.

– Yox, anacan, lazım deyil.

– Bala, nə yemək istəyirsən: əvvəlcə çay, yoxsa qəhvə? Tapşır-mışam tavada çiyə ilə döymə ət də qayırsınlar – hansını istəyirsən?

– Fərqi yoxdur, anacan.

Anna Pavlovna oğlunun dəyişəklərini yığışdırmasına davam etdi və sonra dayanıb həsrətlə onun üzünə baxdı. Bir qədər belə baxdıqdan sonra birdən:

– Saşa! – deyə səsləndi.

– Nə buyurursunuz, anacan?

Anna Pavlovna nədənsə qorxurmuş kimi danışığına ara verdi.

– Canım-ciyərim, hara gedirsən, nə üçün gedirsən? – deyə, nə-hayət, yavaş səsle soruşdu.

– Necə yəni hara, anacan? Peterburqa... ona görə gedirəm... gedi-rəm ki...

Anna Pavlovna həyəcanla:

– Bura bax, Saşa, – deyib, görünür, sonuncu dəfə təsir etməyə çalışaraq əlini oğlunun çiyinə qoydu, – vaxt qurtarmayıb, həmişə vaxt tapılar. Bir fikirləş, qal!

– Qalım! Heç olarmı! – deyib Aleksandr daha söz tapmadığın-dan əlavə etdi: – Axı hətta dəyişəklərim də qablanıb hazırdır.

– Dəyişəklərin qablanıb! Hanı ki... bax... bax... bax... bu da bun-lar, heç də qablanmayıb, – deyərək Anna Pavlovna əlini üç dəfə apar-ıb gətirməklə hamısını çamadandan çıxarıb yerə tökdü.

– Anacan, heç belə şey olar? Getməyə yığışib hazır olduğum hal-da elə birdən yenə qalım! Adama nə deyirlər...

O qaşqabağını tökdü.

– Mən bir o qədər öz dərdimdən yox, səndən ötrü deyirəm. Axı niyə gedirsən? Xoşbəxt olmağamı? Məgər burada sənin üçün pis keçir? Məgər ananın bütün fikri-zikri sənin ürəyin istəyənləri yerinə yetirmək deyilmi? Əlbəttə, sənin indi elə vaxtıdır ki, bir tək ana qayğısı sənin üçün səadət olmur; heç mən də bu təmənnada deyir-

ləm. Yaxşı, bir gözünü aç, ətrafına bax: hamının gözü səndədir. Bax Marya Vasilevnanın qızı Sonyuşka necə qızıdır? Hm... deyəsən qızardın? O, mənim gülüm – Allah ona can sağlığı versin – sənə bənd olub: eşidirsən, üç gecədir ki, gözünə qoxu getmir!

– Yox, anacan, nə danışırınsız! O elə belə...

– Bəli, bəli, guya ki, görmürəm... Hə! Onu deyim: xatirə olmaq üçün sənın dəsmallarını apardı ki, qıraqlarını qatlasın, deyir ki, “özüm, özciyəzəm qatlayacağam, heç kəsə vermərəm, nişan da tikəcəyəm”, indi gördün ki, daha dediyin nədir? Qal, oğlum!

Aleksandr başını aşağı salıb dinləyir və şarfinin saçağını oynadırdı.

– Peterburqda tapdığın nə olacaq ki? – deyə Anna Pavlovna davam etdi. – Elə bilirsən orada da günün buradakı kimi keçəcək? Eh, əzizim! Allah bilir nələr görəcəksən, nə əziyyətlər çəkəcəksən? Soyuğa da düşəcəksən, ac da qalacaqsan, ehtiyac içində də olacaqsan – hər şey, hər şey üz verəcək. Pis adam hər yerdə çoxdur, amma yaxşı adamı hələm-hələm tapmaq olmaz. Hörmət və ehtirama gəlincə, heç fərqi yoxdur, hörmət hörmətdir, istər kənddə olsun, istər şəhərdə. Peterburqu görməmiş burada yaşayanda sənə elə gələcək ki, dünyada əvvəlinci adamsan; əzizim, elə hamısı da belə! Sən ki, tərbiyə görmüsən, həm böyümüsən, həm qoçaqsan, həm də gözəl və sağlam. Mənim isə ömrüm-günüm keçib qocalmışam, mənimki odur ki, sənə baxım ürəyim böyüsün. Evlənərdin, Allah sənə övlad verərdi, mən də saxlayardım – dinc yaşardın, dünyada heç bir dərdin olmazdı, heç kəsə həsəd aparmadan sakitcə, qayğısız yaşayıb ömrünü başa vurardın; orada isə birdən sənın üçün xoş keçməyə də bilər, onda mənim sözlərim yadına düşər... Saşenka, gəlsənə qalasan, hə, nə deyirsən?

Oğlu öskürdü, ah çəkdi, ancaq cavab vermədi. Anna Pavlovna artırmanın qapısını açıb davam etdi:

– Bir bura bax, heç belə yeri buraxıb getməyə heyfin gəlmirmi?

Artırmadan otağa ətirli, xoş hava gəlirdi. Qoca cökə ağaclarından, sıx həmərsin və yasəmən kollarından ibarət olan bağ evin yanından başlanıb uzaqlara gedirdi. Ağacların arasında al-əlvan çiçəklər sayrışır, hər tərəfə yollar gedir, o yanda isə bir tərəfi səhər günəşinin sarı şüalarına boyanmış və digər tərəfi – əks etdirdiyi səma kimi tünd göy rəngində olan və güclə seziləcək dərəcədə titrəyən güzgü

kimi hamar gölün suyu sahilləri yalayır. Daha o yanda rəngbərəng çalan taxıl zəmiləri amfiteatr kimi sərilərək uzanır, uzaqda qaralan meşələrə doğru gedirdi.

Anna Pavlovna bir əli ilə gözlərini günəşdən saxlayır, o biri ilə hər şeyi bir-bir göstərə-göstərə deyirdi:

– Bir ora bax, gör Allah tarlalarımızı necə gözəl yetirmişdir! Bax təkçə o zəmidən 500 çuvala qədər vələmir götürəcəyik; bax elə buğdamız da, qarabaşığımız da var; ancaq qarabaşaq bu il bil-dirki kimi deyil, deyəsən yaxşı olmayacaq. Amma meşə, meşəmiz isə lap uzun işdir, yaman qalınlaşmış! Allahın qüdrətinə bax! Meşəmizdən heç olmasa min manatlıq odun satacağıq. Heç bilirsən orada nə qədər ov var! Oğlum, bunlar hamısı sənindir; mən ancaq sənə darğalıq eləyirəm. Hələ bir gölə tamaşa elə, gör necə gözəldir!

Doğrudan elə bil Allah behiştəndən göndərib! Balıq ilə doludur. Biz təkçə nə rə balığa pul veririk, qalan hər nə balıq desən: xul balığı, xanı balığı, daban balığı içində bij-bij bijıldadır: özümüz də yeyirik, özgüləri də doyurur. Ora bax, orada sənin atların, inəklərin otlayır. Burada ağa təkçə sən özünsən, orada isə, bəlkə də hər yetən səni buyuracaq. Amma sən belə neməti buraxıb getmək istəyirsən – özün də bilmirsən hara, bəlkə də, Allah özün saxla, hansı girdaba gedirsən... Qal, oğlum, getmə!

Aleksandr dinmirdi.

– Dədiklərimə qulaq asmırsan. Gözünü hara belə zilləmişən? – deyə Anna Pavlovna soruşdu.

Aleksandr dinmədən və fikirli-fikirli əli ilə uzaqları göstərdi. Anna Pavlovna ora baxdı və üzünün rəngi dəyişildi. Orada zəmilərin arası ilə yol burula-burula uzanıb meşədən keçərək vəd olunmuş yerə, Peterburqa gedirdi. Anna Pavlovna özünü toxtatmaq üçün bir neçə dəqiqə dinmədi.

– Demək belə! – deyə o, nəhayət, bikef-bikef səsləndi. – Nə deyirəm, əzizim, indi ki belə qızıxmısan, daha nə deyim, get, Allah amanatı: səni tutub saxlamıram! Heç olmasa deməzsən ki, anan səni cavanlığından məhrum edir, ömrünü çürüdür.

Yazıq ana! buyur, bu da bəslədiyən məhəbbətin müqabilində aldığı mükafat! Sən bunumu gözləyirdin? Elə iş də orasıdadır ki, analar mükafat gözləyirlər. Ana mülahizəsiz, ağına-bozuna baxmadan sevir. Siz əzəmətli, şanlı, gözəl, iftixarlı olduqda, adınız

dillərdən düşmədikdə, işinizin, zəhmətinizin şöhrəti bütün dünyada gurladıqda, qoca ananın başı sevincəndən əsir, o ağlayır, gülür, Allaha yalvarır, uzun-uzadı və hərarətli dua edir. Oğul isə əksərən şan-şöhrət qazandığı zaman anasını düşünmür, yadına salmır, onu sevindirməyi belə ağına gətirmir. Siz qəlb və ağıl cəhətdən yoxsul olduğunuz, təbiət sizə eybəcərlik damğası vurduğu, qəlbinizi və vücudunuzu azar alıb yontalamaqda olduğu zaman, nəhayət, insanlar sizi özlərindən rədd edib uzaqlaşdırdığı, onların arasında sizin üçün yer olmadığı zaman ananın qəlbində sizə daha geniş yer olur. Ana öz eybəcər, yöndəmsiz övladını bağrına daha bərk basır, daha çox və daha artıq bir qızgınlıqla onun üçün dua eləyib Allaha yalvarır.

Aleksandr ayrımaq qərarına gəlmişsə, ona necə qəlbsiz-hissiz demək olar? Onun iyirmi yaşı vardı. Lap bələkdə olduğu zamandan həyat onun üzünə gülürdü; anası onu yeganə bir övlad kimi əzizləyir, onun nazı ilə oynayırdı; dayəsi ona beşikdə layla çalanda qızıla bürünərək xoşbəxt yaşayacağını, dörd-qəm nə olduğunu bilməyəcəyini deyib oxşayırdı; professorlar onun çox irəli gedəcəyini deyir, o, evə qayıdanda qonşunun qızı onun üzünə gülürdü. Hətta qoca Məstan pişik də deyəsən onu bütün qalan adamlardan artıq istəyir və özünü ona daha çox sürtürdü.

Dərd, qəm, bədbəxtlik, göz yaşları nə olduğunu o bilmirdi, bunları haralarda isə camaatın arasında yayılmış naməlum bir xəstəlik məşhuru kimi dərk edirdi. Buna görə gələcək ona bir nurlu aləm, süd gölü kimi görünürdü. Onu nə isə uzaqlara çəkirdi, amma bunun məhz nə olduğunu o bilmirdi. Oradan, o uzaqlardan cəlbedici kölgələr onun üzünə gülürdü, amma bu kölgələri o görüb seçə bilmirdi; onun qulağına qarışıq səslər – gah şan-şövkət, gah da eşq və məhəbbət səsləri gəlirdi: bütün bunlar onda şirin-şirin duyğular doğurdu.

Çox çəkmədi ki, ev dənizqallıq edib onu sıxmağa başladı. O, təbiəti də, ana nəvazişlərini də, dayənin və bütün nökrə-naibin onu əzizləməsini də, pərqu yorğan-döşəyi də, ləzzətli yemək-içməkləri də, Məstan pişiyin xorultusunu da – ahıl yaşlarda adama bu qədər əziz və qiymətli olan bütün bu nemətləri fərəhlə atıb gedərək hamısını cəlbedici, sirlə və naməlum bir aləmə dəyişdirirdi. Onu hətta Sofyanın məhəbbəti belə, bu ilk, zərif və xoş məhəbbət belə saxlaya bilmirdi. Onun üçün bu məhəbbət və sevgi nədir

ki? O heç bir hədd-hüdudu olmayan, böyük hünərlər göstərən qızğın ehtiras xəyalına düşmüşdü. O böyük bir məhəbbət intizarı ilə Sofyanı hələlik kiçik məhəbbətlə sevirdi. O vətənə verəcəyi fayda haqqında da düşünürdü. O səy edərək çox şeylər öyrənirdi. Onun attestatında deyilirdi ki, o bir düjünə qədər elm və yarım düjünə qədər qədim və yeni dil bilir. Hər şeydən artıq isə o yazıçılıq şöhrəti qazanmaq barədə düşünür, bunun həsrətini çəkirdi. Onun yazdığı şeirlər yoldaşlarını heyran edirdi. Onun qabağında bir-birindən yaxşı görünən saysız-hesabsız yollar açılırdı. O özünü bu yolların hansına atmalı olduğunu bilmirdi. Yalnız düz, əsl yol onun gözüne görünmürdü; bu yolu o zaman görseydi, bəlkə də heç buradan getməzdi.

O necə qalsın? Qalmasını anası istəyirdi – bu yenə də başqa və çox təbii bir iş idi. Ananın qəlbində bütün hisslər ölüb getmiş, yalnız bircə hiss, oğul məhəbbəti qalmışdı və o bu sonuncu məhəbbətdən bərk-bərk tutub durmuşdu. Aleksandr olmasa, bəs o nə edər? Ölmək daha yaxşı olmazmı! Qadın qəlbinin sevgisiz yaşaya bilmədiyi artıq çoxdan isbat edilmiş bir şeydir.

Aleksandr erköyün böyümüşdü, lakin ailə həyatı onu pozmamışdı. Təbiət onu o qədər yaxşı yaratmışdı ki, anasının məhəbbəti və onu əhatə edən adamların ehtiramı onun yalnız yaxşı cəhətlərinə təsir bağışlayıb inkişaf etdirmiş, məsələn, onda vaxtsız arzular və hər şeyə qarşı səmimilik və böyük bir etimad doğurmuşdu. Onun izzəti-nəfsini daxilən qurdalayan da elə bu idi; ancaq izzəti-nəfs özü özlüyündə ancaq bir qəlibdir və hər şey onun içinə nə kimi material tökülməsindən asılıdır.

Onun üçün ən böyük bəla orası idi ki, onun bu qədər nazını çəkən anası onda həyata həqiqi baxış və mülahizə yarada bilməmiş, onu irəlində gözləyən və hər kəsi gözləməkdə olan mübarizəyə hazırlamamışdı. Bunun üçünsə mahir və bacarıqlı bir əl, dərin ağıl, zəka və dərindən kənd üfuku ilə məhdud olmayan böyük təcrübə ehtiyatı lazım idi. Onu hətta uşaqlığında belə bu qədər sevmək, hər an onun fikrini çəkmək, onu hər bir dərd-qəmdən uzaq saxlamaq, onun yerinə ağlamaq və əzab çəkmək lazım deyildi, onu elə böyütmək lazımdı ki, özü tufanın gəlib yaxınlaşmaqda olduğunu hiss edib qüvvəsini toplasın, öz müqəddəratını düşünsün – bir sözlə, kişi olduğunu bilsin. Bütün bunları Anna Pavlovna haradan biləydi, hələ bu

azdır, bunları necə yerinə yetirəydi? Oxucu onun necə qadın olduğunu görmüşdür. Ona bir daha nəzər salmaq pis olmaz ki?

O artıq oğlunun xudpəsəndliyini unutmuşdu. Aleksandr Fyodorıç anasının əlləşərək onun pal-paltar və dəyişəklərini təzədən qabladığını gördü. Oğlunu yola salmaq üçün etdiyi bu yır-yığış zamanı o dərd-qüssənin nə olduğunu bilmirdi.

Anna Pavlovna:

– Saşenka, əməlli bax, gör nəyi hara qoyuram, – deyirdi, – lap altda, çamadanın dibində bir düjün mələfə. Bir bax gör eləmi yazılıb?

– Elədir, anacan.

– Görürsənmi, hamısının üstündə sənin nişanın var? – “A. A.” Hamısını da istəklili Sonyoşka tikib! O olmasaydı bizim bu axmaq qızlar hamısını belə tez tikib düzəldə bilməzdilər. İndi nəyi qoyum? Hə, yastıq üzlerini. Bir, iki, üç, dörd – hə, tamam bir düjündür. Bax bu da köynəklərin üç düjün. Bir gör nə kətanıdır, lap tamaşadır! Hollandiya kətanıdır; özüm fabriyə, Vasili Vasiliçin yanına getmişdim, o ən yaxşı üç topunu seçib mənə verdi. Əzizim, hər dəfə paltaryuyan qadından alanda, reyestr ilə yoxla, hamısı təptəzədir. Orada belə köynəklərdən az görürsən; bir də gördün dəyişdilər; axı belə Allahdan qorxmayan məlunlar yox deyil. Corab iyirmi iki cüt... Bilirsən nə eləmək istəyirəm? İstəyirəm ki, pulunu kisədə corablarının birinin içinə qoyum. Peterburqa qədər sənə pul lazım olmayacaq, Allah göstərməsin, birdən işdir, eşələyib taparlar. Əminin məktubunu da ora qoyuram: yəqin alıb sevinəcək! Axı on yeddi ildir ki, bir-birimizə bir kəlmə də yazmamışıq, zarafat deyil! Bax bu da ləçəklər, dəsmallar; hələ yarım düjünü də Sonyoşkada qalıb. Əzizim, dəsmalları itirmə ha: gözəl nazik ağdır! Arşını iki manat beş şahıya Mixeyevdən almışam. Aha, dəyişəklərin qurtardı. İndi paltarlarını qablayım... Bəs Yevsey harada qaldı? Niyə gəlib baxmır? Yevsey!

Yevsey tənbel-tənbel otağa girdi və:

– Nə buyursunuz? – deyərək tənbel-tənbel də soruşdu.

– Nə buyururam? – deyərək Aduyeva qəzəblə qışqırdı. – Niyə gəlib baxmırsan ki, necə qablayıram? Yolda bir şey lazım olanda hamısını bir-birinə qatıb qarışdırarsan! Sevgilisindən ayrılı bilmir – daha belə cavahir olmazmı! Qorxma, gün uzundur, gedib camalına tamaşa edərsən! Ağana da orada beləmi baxacaqsan? Bax, özün bil ha!

Bura bax: bu yaxşı frakdır, gördünmü hara qoydum? Saşenka, əzizim, sən də ondan muğayat ol, hər gün geymə; mahudunun arşınıni on altı manatdan almışığı. Bir yerə, yaxşı adamların yanına gedəndə geyərsən, özü də oturanda chtiyyətli ol, xalan kimi hara gəldi oturma, zalım qızı elə bil qəsdən boş stula və ya divana oturmur, harada şlyapa və ya bir şey var, özünü düz onun üstünə salır; bu günlərdə mürəbbə boşqabının üstə oturub bir biabırçılıq eləmişdi ki! Elə belə, sadə adamların yanına gedəndə bax bu sürməyi frakı geyərsən. İndi jiletlerini – bir, iki, üç, dörd. İki şalvar. Eh, bu paltar sənə üç il çatar. Of, yoruldu! Zarafatdır, səhərdən bəri əlləşirəm! Yevsey, sən get, Saşenka, gəl başqa söhbət eləyək. İndi qonaqlar gələr, macal tapa bilmərik.

O, divana əyləşib oğlunu yanında oturtdu və bir qədər sükutdan sonra dedi:

– Hə, Saşa, indi sən yad yerə gedirsən...

– “Yad yer” nədir, anacan, Peterburqa gedirəm, nə danışırınsız?

– Dayan, dayan, bir qulaq as, gör nə demək istəyirəm! Bir tək Allah bilir ki, orada qabağına nələr çıxacaq, yaxşıdan–pisdən nələr görəcəksən. Ümidim bir Allahadır ki, sənə dayaq durar; əzizim, hər şeydən artıq odur ki, sən heç vaxt Allahı unutma, çünki etiqaatsız heç vaxt və heç bir şeydə qurtuluş yoxdur. Orada yüksək rütbəyə çatacaq, adlı–sanlı adamlar cərgəsinə keçəcəksən – bizə nə olub, axı biz başqalarından əskik deyilik: atan dvoryan, mayor idi, – amma yenə də Allahın qarşısında üzüyola bəndə ol: xoşbəxtlik də, bəd–bəxtlik də üz verəndə, Allaha şükür elə, necə deyərlər, tox günündə Allahı unudub ac günündə ətəyindən yapışanlardan olma: bu çox böyük günahdır. Hə, ac gün dedim, ac–yalavaclar, dilənçilər yadıma düşdü. Pulunu əbəs yerə onlara verib dağıtma, versən də az–az ver. Axı niyə də çox verəsən? Çox verməklə onları heyretləndirə bilməzsən. Onlar aldıqları pulu içkiyə verib içəcək, özünü də lağa qoyacaqlar. Bilirəm, ürəyin yumşaqdır: yəqin iki şahı, iki şahı paylayacaqsan. Yox, belə eləmə; “Allah versin!” de. Allahın evinə gedəcəksənmi? Bazar günləri kilsəyə ibadətə gedəcəksənmi?

Bunu deyib o ah çəkdi.

Aleksandr dinmirdi. Yadına düşdü ki, universitetdə oxuyaraq quberniya şəhərində yaşadığı zaman o, kilsəyə çox da həvəslə getməzdi; kənddə isə ancaq anasına xoş gəlsin deyə onun yanına

düşüb kilsəyə bazar günü ibadətine gedirdi. Vicdanı onu yalan söyləməyə qoymur, o dinmirdi. Anası onun sükutunun mənasını başa düşüb yenə də ah çəkdi.

– Yaxşı, mən səni məcbur eləmirəm, – deyə o davam etdi, – sən cavansan, hələ biz qocalar kimi kilsəyə haradan həris ola bilərsən? Hələ bəlkə qulluğun da mane ola bilər və ya yaxşı adamların yanında ləngiyib gecikər, yatıb yuxuya da qala bilərsən. Allah sənə cavanlığına baxıb günahından keçər. Qəm eləmə: anan var. O yuxuya qalmaz. Nə qədər ki, damarlarımda bircə damcı da olsa qan var, nə qədər ki, gözümün yaşı qurumayıb və nə qədər ki, Allah mənə günahkar bəndənin ömrünü tamam eləməyib, canımda can var, getməyə taqətim də olmasa, özümü sürüyə–sürüyə kilsənin kəndərinə yetirəcəyəm; səndən, canım–ciyərimdən ötrü son nəfəsimdək, axırını göz yaşımı töküncəyə qədər ağlayıb–sıdıyacağam. Allaha yalvarıb sənə can sağlığı, yüksək rütbələr, medallar və xaçlar, bu dünya və o dünya nemətləri istəyəcəyəm. Məgər o kərəm sahibi mənə aciz qarının duasını eşitməyəcək? Mənim özümə heç bir şey lazım deyil. Qoy mənim hər şeyimi: can sağlığımı da, lap canımı da alsın, gözümün ikisini də tutsun – tək sənə həyatımı şən, özünü xoşbəxt eləsin...

Göz yaşları axdı və o, sözünü tamamlaya bilmədi.

Aleksandr yerindən dik atıldı.

– Anacan... – deyə səsləndi.

– Di yaxşı, otur, otur! – deyə Anna Pavlovna tələsik gözlərini sildi, – hələ deməli çox sözüm var... Bıy, nə demək istəyirdim? Yadımdan da çıxdı... Bir gör yaddaşı necə xarab olub... Hə! Əzizim, pəhrizləri gözlə: bu çox böyük işdir! Çərşənbə ilə cümə günlərindən Allah keçər, amma böyük pəhriz isə – Allah amandır! O Mixaylo Mixaylıçı görürsənmi, hələ özü də ağıllı bir adam sayılır, bilirən nə qayırır? İstəyir ət yeyilən gün olsun, istəyir yeyilməyən – ağına–bozuna baxmır, basıb yeyir. Adamın tükü biz–biz durur! Hələ özü də kasıb–kusuba rəhmi gəlib kömək eləyir, elə bil Allah onun əhsanını qəbul edəcəkmış! Bura bax, bir dəfə bir qoca kişiyyə bir qırmızı onluq verdi, qoca onluğu aldı, dönüb gedəndə isə tüpürdü. Hamı ona təzim edir, üzde tərifləyir, nə bilim nələr deyirlər, dalda isə şeytana oxuyan kimi ona lənət oxuyurlar.

Aleksandr bir qədər darıxa–darıxa qulaq asır və hərdən bir pən–cərəyə, uzaq yollara baxırdı.

Anna Pavlovna bir dəqiqə susduqdan sonra davam etdi:

– Hər şeydən artıq özündən muğayat ol. Birdən, Allah göstərməsin, xatadır, azarlayıb eləsən, yaz... sürünə-sürünə özümü sənə yetirərəm. Sənə orada kim baxacaq ki? Hələ azarlığının var-yoxunu da çəkməyə çalışırlar. Gecələr küçəyə çıxma; heyvansifət adamlardan qaç. Pulunun qədrini bil... ah, qara gün üçün saxla! Ağıllı xərclə. Adama dünyada yaxşı-pis nə olsa lənətə gəlmiş puldan olar. Dağıtma, israf eləmə. Hər il məndən müntəzəm iki min beş yüz manat alacaqsan. İki min beş yüz manat zarafat deyil! Heç bir izafi şeyə pul xərcləmə, mümkün olan şeyi isə özünə əsirgəmə; ürəyin istəyən şeyi al ye, qızırqalanma, özünə korluq vermə. Çaxır içməyə uyma – çaxır adamın əvvəlinci düşmənidir! Bir də (o burada səsinə alçaltdı) özünü qadından gözlə. Onları yaxşı tanıyıram, elə həyasızları var ki, belə-beləni görən kimi yaxana qırsaqqız kimi yapışb əl çəkməzlər...

O mehribancasına oğluna baxdı. Aleksandr kədərli bir halda:

– Anacan, bəsdir, bir şey yemək istəyirəm, – dedi.

– Bu saat, bu saat... bircə kəlmə də sözüm var... – deyib Anna Pavlovna tələsik əlavə etdi: – Ərli arvadlara əyri gözlə baxma, – bu çox böyük günahdır! Allahın kitabında yazılıb: “Yaxın adamın arvadına xain gözlə baxma”. Birdən birisi sənə gəlmək istəyər – Allah uzaq elə! Belə şeyləri heç ağılına da gətirmə! Pulunu, özünün də qəşəng oğlan olduğunu gördülərmə, o saat caynaqlarına keçirməyə hazırdırlar. Birdən rəisinin, ya adlı-sanlı və varlı bir əyanın sənə gözü düşüb qızını vermək istəsə – o başqa məsələ, o olar, ancaq mənə yazarsan: bir təhər gəlib baxaram, görüm necə şeydir, birdən qarlıqızdan, kifirdən, kordan birini başdan eləmək üçün sənə ilişdirərlər. Sənin kimi bir oğlanı ələ keçirməyi hamı özü üçün fəxr bilər. Amma birdən birisini özün sevsən, qız da yaxşı qız olsa, onda... – o, səsinə daha da alçaltdı... – Sonyuşkanı kənar eləmək də olar. (Qarı oğlunu o qədər istəyirdi ki, hətta əhdini sındırmağa da hazır idi.) Doğrudan da bu nə xəyaldır Marya Karpovna düşüb! Sən onun qızının tayı deyilsən. Kəndli qızıdır! Səndən ötrü belələri yox, çoxları can atıb yaltaqlanacaqlar.

– Sofyanı! – deyə Aleksandr səsləndi, – yox, anacan, mən onu heç vaxt unutmayacağam!

– Yaxşı, yaxşı, əzizim, sakit ol! Mən elə belə deyirdim. Qulluğunu elə, qayıt gəl, onda görək Allah nə qismət eləyir; qız qurtarmayıb ki! Unutmazsan, elə onun özünü... Yaxşı, bəs...

O nə isə demək istəyir, amma cürət etmədi, sonra oğlunun qulağına əyilib soruşdu:

– Ananı... unutmayacaqsan ki?

– Görün bir gətirib haraya çıxartdınız, – deyə Aleksandr onun sözünü kəsdi, – buyurun yeməyə nəyiniz varsa tez gətirsinlər: qayqanaqdır, nədir? Sizi yaddan çıxarmaq! Belə şeyi ağılıza necə gətirə bilərsiniz? Allah mənə cəza...

– Bəsdir, bəsdir, Saşa, – deyə o tələsik oğlunun sözünü kəsdi, – özünəmi qarğıyırsan! Yox, yox, belə bir günah da eləsən, eybi yoxdur, qoy əzabını təkə mən çəkim. Sən cavansan, hələ indi-indi yaşamağa başlayırsan, dost-aşnan da olacaq, əgər evlənsən, cavan arvadın sənin üçün ananı da, hər şeyi də... əvəz eləyər... Yox! Sənə necə dua eləyirəmsə, Allah da səni o təhər öz pənahında saxlasın.

Anna Pavlovna oğlunun alnından öpdü və bununla da nəsihətini qurtarmış oldu. Sonra o:

– Görəsən niyə heç kəs gəlmir? – dedi, – nə Marya Karpovna, nə Anton İvaniç, nə də keşiş gəlib çıxmır? Yəqin indi günorta ibadətə qurtarmış olar! Aha, odur, kim isə gəlir! Deyəsən Anton İvaniçdir... özüdür ki var: adımı çək, qulağını bur.

Anton İvaniç kim tanımır? Cuhudun biri cuhuddur. O ən qədim zamanlardan bəri həmişə və hər yerdə olmuş və heç dəyişilməmişdir. O həm yunan, həm Roma ziyafətlərində olmuş, əlbəttə, azmış oğlu gəlib çıxan xoşbəxt atanın qurban kəsdiyi cöngənin ətindən də yemişdir.

Bizdə, Rusiyada cürbəcür cuhud var. Haqqında danışdığımız cuhud bu cür idi: onun iyirmi nəfər təkrar-təkrar girov qoyulmuş rəiyyəti var; o, demək olar ki, daxmada yaşayır, daha doğrusu, çəpərin lap dibində yolu dal tərəfdən, tirlərin üstündən keçən və görkəmindən ambara oxşayan bir yerdə; iyirmi il olar ki, elə hey gələn baharda yeni ev tikdirməyə başlayacağını deyir. Evində təsərrüfat saxlamır. Tanış-bilişlərindən elə bir adam tapılmaz ki, onun düzünü dada, bir dəfə onlarda nahar, ya şam etmiş və ya bir fincan çay içmiş ola, əvəzində isə elə bir adam yoxdur ki, o özü onlarda ildə ölli dəfə çörək yemiş olmasın.

Anton İvanıç əvvəllər gen şalvarla qazağı arxalığ geyərdi, indi isə iş günlərində syurtukla şalvar, bayram günlərində, Allah bilir, nə biçimdə isə bir frak geyir. Bütün ömrü uzun yalandan özgələrin dərd və qayğısını çoxdiyini deyirsə də, əslində heç bir dərdi, qayğısı və nigarançılığı yoxdur, buna görə də ətli-canlı bir kişidir, məlum şeydir ki, özgələrin dərd və qayğıları bizi qurutmur: adamlar arasına belə dəb düşüb.

Əslinə baxsan Anton İvanıç heç kəsə lazım deyilsə də, heç bir iş: nə xeyir, nə şər onsuz keçmir. O bütün qonaqlıqlarda – naharda da, şamda da, bütün ailə məsləhətlərində də hazır olur; onsuz heç kəs bir addım belə atmır. Birdən elə güman edərlər ki, o çox faydalı və lazımlı bir adamdır, orada mühüm bir tapşırığı yerinə yetirəcək, burada bir yaxşı məsləhət tökəcək, bir işi götür-qoy edəcək – xeyrə-a, əsla yox! Ona heç kəs belə bir iş tapşırır; onun əlindən heç bir iş gəlmir, o heç bir şey bilmir: nə məhkəmələrdə çalışmaq, nə miyançılıq eləmək, nə də adam barışdırmaq – əsla heç bir şey bacarmır.

Bunun müqabilində ona tapşırırlar ki, məsələn, bir yerə gedərkən yolüstü filankəsədən filankəsə salam yetirsin, o mütləq salama yetirib burada hələ nahar da edəcək, – filankəsə bildirsin ki, filan kağız gəlib çatmışdır, amma bunun məhz nə kağız olduğunu ona demirlər, – bir çəllək balı və ya bir ovuc toxumu filan yerə çatdırırsın və tapşırırlar ki, töküb dağıtmasın, – xatırlatsın ki, filan zaman filankəsin ad günüdür. Bir də Anton İvanıçdan elə hallarda istifadə edirlər ki, o işi nökrə tapşırmağı münasib bilmirlər. Deyirlər ki, “Petruşkanı göndərmək olmaz, bir də gördün gedib yalan-palan danışdı. Yox, Anton İvanıç getsə yaxşıdır!” Yaxud: “Nökrə göndərmək layiq deyil, yaxşı düşməz, filan xanım inciyər, odur ki, Anton İvanıçı göndərmək məsləhətdir”.

Birdən o bir qonaqlıqda nahara və ya şama gəlməsəydi, hamı nə qədər təəccüblənərdi!

- Bəs Anton İvanıç hanı? – deyə mütləq hər kəs təəccüblə soruşardı. – Görəsən nə olub? Niyə gəlməyib?

Nahar da nahar kimi canlarına sınımazdı. Hətta bir nümayəndə də göndərərdilər ki, görsün nə olub, xəstələnib-eləməyib, bir yerə getməyib ki? Əgər xəstələnmiş olsaydı, bu xəbər hətta tanış-bilişlərin də kədərlənməsinə səbəb olardı.

Anton İvanıç gəlib Anna Pavlovnanın əlini öpdü.

– Salam, anam-bacım Anna Pavlovna! Mübarəkdir.

– Nə mübarəkdir, Anton İvanıç? – deyib Anna Pavlovna başdan-ayağa özünə göz gəzdirdi.

– Darvazanın ağındakı körpü! Görünür, lap təzəcə saldırmısınız? Keçərkən hiss elədim ki, deyəsən taxtalar təkərin altında dingildəmir? Baxdım, bıy, təzə imiş ki!

Tanışlarla görüşəndə o adətən homişə onları bir münasibətlə təbrik edər: ya pəhrizin girməsi, ya baharın və ya payızın gəlib çatması münasibətilə, istidən sonra şaxta olanda şaxtanın düşməsi münasibətilə, şaxtadan sonra isti olanda istinin düşməsi münasibətilə.

Bu dəfə belə bir şey olmadığına görə o başqa bir şey tapıb düzəltdi.

– Sizə Aleksandra Vasilyevnanın, Matryona Mixaylovnanın, Pyotr Sergeyeviçin salama var, – deyə o tapşırıqları yerinə yetirdi.

– Çox razıyam, Anton İvanıç! Uşaqların necədir, sağ-salamatdırlarmı?

– Şükür Allaha. Sizə Allahın mərhəmətini gətirirəm: dälimca keşiş gəlir. Xanım, bizim Semyon Arxiپیç barəsində eşitmisinizmi?..

Anna Pavlovna qorxub:

– Nə olub ki? – deyə soruşdu.

– Ömrünü sizə bağışladı!

– Nə danışırırsınız! Nə vaxt?

– Dünən səhər. Mənə elə axşam çağı xəbər verdilər: bir oğlan gəlmişdi; durub getdim, bütün gecəni gözümü yummamışam. Hamı ağlaşırdı, sakit eləmək, iş-güc görmək, cürbəcür sərəncamlar vermək lazım idi: hamının əl-qolu boşalmışdı, hey ağlayır, ağlayırdılar, – aralıqda tək mən qalmışdım.

Anna Pavlovna başını yırğalaya-yırğalaya:

– Xudaya, pərvərdigara! – deyirdi, – həyat nəyə lazımdır? Axı bu necə olan şeydir? O ki elə keçən həftə sizinlə salam göndərmişdi!

– Bəli, anam-bacım! Axı çoxdan azar çəkirdi, çox qocalmışdı: elə indiyə qalması da böyük işdir!

– Onun nəyi qoca idi ki? Bizim rəhmətlik kişidən bircə yaş böyük idi. Xülasə, Allah rəhmət eləsin! – deyib Anna Pavlovna xaç çəkdi. – Yazıq Fedosya Petrovna: yaxası uşaqların əlində qaldı.

¹ Bol, naz-nəmətli

Zarafatdırmı: beş uşaq, özü də, demək olar ki, hamısı kiçik-kiçik qız uşağı! Bəs dəfni havaxtdır?

– Sabah.

– Görünür, Anton İvanıç, hərənin özünə görə bir cür dərdi var; bax mən də oğlumu yola salıram.

– Anna Pavlovna, nə etmək olar, biz hamımız insanıq! Allahın kitabında yazılıb ki, “Səbir elə”.

– Dərdimə şerik olmaq üçün sizə zəhmət verdiyimə görə mənədən inciməyin; siz bizə doğma qardaş kimi mehribansınız, bizi istəyənsiniz.

– Eh, anam-bacım Anna Pavlovna! Bəs sizi də istəməyib kimi istəyəcəyəm? Sizin kimi adamlar dünyada çoxdurmu? Siz öz qədr-qiymətinizi bilmirsiniz. O qədər iş-güc var ki: öz tikinti məsələmi də hey başımda dolandırırım. Elə dünən bütün səhəri podratçı ilə əlləşdim, heç düzəlişib razılaşa bilmirik... fikirləşdim ki, necə eləyim, görəsən gedimmi?.. Fikirləşdim ki, mən olmasam yazıq arvad orada tək nə qayırar? Cavan deyil: yəqin indi başını itirib.

– Anton İvanıç, Allah sizə can sağlığı versin, ömrünüz uzun olsun, bizləri unutmursunuz! Doğrudan da özüm-özümdə deyiləm. Başım heç işləmir, gözlərim görmür! Ağlamaqdan boğazım quruyub. Buyurun yemək yeyin: yol gəlib yorulmuşunuz, yəqin acmısınız da.

– Çox razıyam. Doğrusu, yolüstü Pyotr Sergeiqildə bir balaca vurmuşam, elə bir tikə də yemişəm. Bir də ki, heç eyib eləməz. Budur, indicə keşiş gələcək, qoy xeyir-dua versin! Odur ha, eyvana çıxdı!

Keşiş gəldi. Kök, qırmızıyanaq, gülümsər və gözləri ağlamış qızı ilə bərabər Marya Karpovna da gəlib çıxdı. Sofyanın gözləri və üzünün ifadəsi açıqca deyirdi: mən təmiz, saf məhəbbətlə sevəcəyəm, ərimə dayə kimi qulluq edəcəyəm, hər şeydə ona itaət edəcək və heç vaxt özümü ondan ağıllı göstərməyəcəyəm; bir də ki, heç ərddən də ağıllı olmaq mümkündürmü? Günahdır! Təsərrüfat işlərində söylə çalışacağam, tikiş də tikəcəyəm; ona yarım düjün uşaq da doğacağam, özüm əmizdirib özüm də dayəlik edəcək, əyin-baş tikib geyindirəcəyəm.

– Sofyanın dolğunluğu, yanaqlarının tərəvəti və qabarıq döşləri onun uşaq barədəki vədlərini təsdiq edirdi. Ancaq gözündəki yaş

damcılarını və kədərli təbəssümləri bu dəqiqədə ona bir o qədər də bədii gözəllik vermirdi.

Hər şeydən əvvəl ibadət təşkil etdilər, həm də Anton İvanıç nökrə-naibi çağırırdı, şam yandırdı, keşiş dua oxuyub qurtardıqdan sonra bayazı ondan alıb kiçik keşişə verdi, sonra təberrük sudan balaca bir şüşəyə tökdü və cibinə qoyub dedi: “Bu, Aqafya Nikitişnanın”. Süfrəyə əyləşdilər. Anton İvanıçla keşişdən başqa, adət üzrə, heç kəs bir şeyə əlini də vurmadi, bunun əvəzində Anton İvanıç bu homerik yeməyə¹ tam iltifat və ixlasla yanaşdı. Anna Pavlovna hey ağlayır və gözlərini xəlvətcə silirdi. Anton İvanıç özünü qəsdən bikiş tutaraq qədəhini meyvə şərbəti ilə doldurub dedi:

– Anna Pavlovna, anam-bacım, daha bir belə ağladınız, bəsdir! Onu ölümə göndərmirsiniz ki? – Sonra qədəhini yarıya qədər içib dodaqlarını marçıldatdı.

– Əcəb meyvə şərbətidir! Nə gözəl də ətri var! – dedi və xüsusi bir məmnunluq ifadəsi ilə əlavə etdi: – anam, belə gözəl içkini bizim bütün vilayəti bir-birinə vursan, yenə də tapa bilməzsən!

Anna Pavlovna hıçqıra-hıçqıra:

– Bu üçil...lik...dır! – dedi, – indicə... sizdən... ancaq sizdən... ötrü... açmışam.

– Eh, Anna Pavlovna, heç üzünüzə baxmaq olmur, – deyə Anton İvanıç yenə də başladı, – heyf ki, sizi bir döyən yoxdur; sizi bir yaxşı kötləmək lazımdır!

– Anton İvanıç, bir özünüz düşünün, gözümün ağı-qarası bir oğlum var, o da gedir. Mən öləndə basdıran da olmayacaq!

– Bəs biz nəyik? Məgər mən sizə yadam-nəyəm? Bir də ki, hələ harasıdır, nə ölməkbazlıqdır? Bir də gördün, ərə getmişən! Amma toyunda nə oynardım! Daha bəsdirin, nə xəbər, bir belə ağlamaq olmaz ki!

– Bacarmıram, Anton İvanıç, doğrudan bacarmıram; heç bilmirəm bir belə iş haradan gəlir.

– Belə igid oğlanı da heç evdə saxlamaq olar! Bir bax, gör qanad açıb necə xariqələr yaradacaq, necə rütbələrə çatacaq!

– Anton İvanıç, sizin dodaqlarınızdan bal tökülür! Bəs niyə belə az qutab götürmüşünüz, yenə götürün!

– Götürəcəyəm: bax elə bu parçanı ancaq yeyərəm. Aleksandr Fyodorıç, sizin sağlığınıza! Yaxşı yol! Səfəriniz yüngül olsun! Tez

qayıdıb gəlin, toy eləyin! Sofya Vasilyevna, siz niyə belə pörtmüşünüz?

– Mən, heç... elə belə...

– Eh, gənclər, cavanlar! He-he-he!

– Anton İvanıç, adam sizin yanınızda bikef olmaz, – deyə Anna Pavlovna qeyd etdi, – adamın ürəyini açarsınız. Allah canınıza sağlıq versin! Meyvə şərbətindən yenə də için.

– İçəcəyəm, anam, içəcəyəm, ayrılıq münasibətilə heç içməmək olar!

Yemək qurtardı. Sürücü faytonu çoxdan qoşmuşdu. Sürüb divanın qabağına gətirdilər. Adamlar bir-bir yüyürüb çölə çıxırdı. Biri çamadanı aparır, digəri boxçanı çıxarır, üçüncüsü kisəni gətirib yenə də bir şey dalınca qayıdırdı. Adamlar milçək şirəyə yığılan kimi faytonun başına yığışmışdı, hamı əlini ona uzadır, bir şey qoyur, bir şeyi düzəldirdi. Biri:

– Bax çamadanı belə qoymaq yaxşıdır, buraya da yeyinti qutularını, – deyirdi.

– Bəs onda ayaqlarını hara uzadarlar? – deyə o biri cavab verirdi, – çamadanı uzununa qoymaq yaxşıdır, qutuları yandan da yerləşdirmək olar.

– Çamadan uzununa qoyulsa, pərqu döşək sürüşəcək – köndələninə yaxşıdır. Daha nə qaldı? Uzunboğaz çəkmələri qoymusunuzmu?

– Mənim xəbərim yoxdur. Kim qoyub?

– Mən qoymamışam. Bir get bax, gör yuxarıda qalmayıb ki?

– Sən get.

– Bəs sən niyə getmirsən? Görürsən, mənim macalım yoxdur!

Qulluqçu qız əlindəki bağlamanı adamların başları arasından uzadaraq qışqırdı:

– Bunu da alın, bunu yaddan çıxarmayın!

– Bəri ver!

O biri qulluqçu qız da ayaq yerinə qalxıb şotka ilə darağı uzadaraq deyirdi:

– Bunlar da yaddan çıxıb, bir təhər çamadanı basın!

– Daha indi nə təhər basaq? – deyə yekəpər lakey onun üstünə qışqırdı. – Rədd ol! Görürsən ki, çamadan lap dibdə qalıb!

– Xanım buyurdu; mənə nə, istəyirsən lap at getsin! Məlunlar!

– Di yaxşı, tez ol, bəri ver görüm; bunu, bax, burada yandakı cibə qoymaq olar.

Dişlə atı hey başını qaldırıb silkələyir və hər dəfə zınqrov, ayrılığı xatırladan kəskin bir səslə çingildəyirdi; yan atlar isə qarşılarında duran səyahətin bütün gözəlliklərini başa düşürlərmiş kimi başlarını aşağı sallayıb fikirli-fikirli dayanmışdılar, hərdənbir quyruqlarını yellədir və ya alt dodaqlarını dişlə atına uzadırdılar. Nəhayət, məşum dəqiqə gəlib çatdı. Bir də dua oxudular.

– Minin, minin, – deyə Anton İvanıç hökm edirdi. – Aleksandr Fyodorıç, buyurun minin! Yevsey, sən də çıx otur. Di otursana, otur da! – deyib bir anlığa özü də yanpörtü skamyada əyləşdi. – Hə, Allah yaxşı yol versin!

Elə bu anda Anna Pavlovna qışqıraraq Aleksandrın boynundan asıldı. Onun hönkürə-hönkürə:

– Əlvida, əlvida, əzizim! – deməsi eşidilirdi. – Bir də səni görə-cəyəmmi?..

Daha heç bir şey anlamaq olmurdu. Bu zaman başqa bir zəng səsi eşidildi. Üçatlı bir araba həyəətə girdi. Tamam toz basmış cavan bir oğlan arabadan atılıb yerə düşərək otağa qaçdı və özünü Aleksandrın üstünə atıb boynunu qucaqladı. Onlar bir-birinə qısılib, ikisi də birdən:

– Pospelov!.. – Aduyev!.. – deyə səsləndilər.

– Haradan belə, nə təhər gəlib çıxdın?

– Evdən gəlirəm. Tamam bir sutka çapıb sənənlə vidalaşmağa gəlmişəm.

– Dostum, dostum! Ürək dostum! – deyə Aduyev gözündən yaş axa-axa səslənir və hərərətlə: Yüz altmış verst yol gəlmişən ki, “əlvida” deyəsən! Bəli, dünyada dostluq var! Ömürlük, eləmi? – deyə dostunun əlini sıxır və özünü onun üstünə atırdı.

– Qəbir evinə qədər! – deyə Pospelov Aleksandrın əlini daha bərk sıxaraq onun üstünə atılırdı.

– Məktub yazarsan!

– Hə, hə, sən də yaz!

Anna Pavlovna bilmirdi Pospelova necə hörmət etsin, onu necə oxşasın. Yola düşmələri yarım saat ləngidi. Nəhayət, yığışdılar.

Məşəyə qədər hamı piyada getdi. Sofya ilə Aleksandr qarandıq dahlizdən keçərkən özlərini bir-birinin üstünə atdılar.

– Saşa! Mehriban Saşa!.. – Sonyacan!.. – deyə onlar bir-birinə pıçıldadılar və sözləri öpüşlə qurtardı.

– Məni orada unudacaqsınızmı? – deyə Sofya gözlərindən yaş axa-axa soruşdu.

– Ah, necə də məni az tanıyırsınız! Qayıdıb gələcəyəm, inanın ki, heç vaxt başqası...

– Tez bunları alın: bax, bu, başımın tükündəndir, bu da üzüyümdür.

Aleksandr cəld alıb hər ikisini cibinə qoydu.

Qabaqda Anna Pavlovna, oğlu və Pospelov, sonra Marya Karpovna ilə qızı, arxada isə keşişlə Anton İvanıç gədirdilər. Fayton onlardan bir qədər aralı gəlirdi. Sürücü atları güclə saxlayırdı. Nökər-naib darvazada Yevseyi araya almışdılar.

– Əlvida, Yevsey İvanıç, əlvida, əzizim, bizi unutma! – sözləri hər tərəfdən eşidilirdi.

– Əlvida, qardaşlar, əlvida, aramızda inciklik olubsa, bağışlayın!

Anası Yevseyi qucaqlayıb:

– Əlvida, Yevseyşka, əlvida, sevimli balam, – deyirdi. Al, İsanın bu şəklini saxla; bu mənim sənə xeyir-duamdır., Yevsey dinini unutma, bax orada kafir olma! Yoxsa südümü sənə halal eləməyəm! Sərxoşluq eləmə, oğurluq eləmə; ağana inam və sədaqətlə qulluq elə. Əlvida, əlvida!

O üzünü döşlüyü ilə örtüb geri çəkildi.

– Əlvida, anacığım, – deyə Yevsey tənbel-tənbel mızıldadı.

On iki yaşlarında bir qız Yevseyin yanına atıldı.

– Bacınla görüş! – deyə bir qadın səsləndi.

Yevsey bacısını öpə-öpə:

– Sən də qayıt! – deyirdi. – Di əlvida, əlvida, ay ayaqyalın bala, daxmaya qayıt.

Aqrafena dalda hamıdan ayrı, tək dayanmışdı. Onun üzünün rəngi yaşıla çalırdı. Yevsey qollarını onun boynuna uzadıb səsini ucaldaraq uzada-uzada dedi:

– Əlvida, Aqrafena İvanovna!

O, Yevseyin onu qucaqlamasına mane olmadı, amma özü Yevseyi qucaqlamadı, yalnız üz-gözünü turşutdu.

– Bunu al, – deyib o, döşlüyünün altından nə isə çıxartdı və Yevseyin şeyləri olan kisəyə soxdu. – Hə də, yəqin Peterburqdakılarla gəzəcəksən! – deyə əlavə edib ona kəc-kəc baxdı. Onun bütün arzu və qısqanclığı bu nəzərdə ifadə olunurdu.

– Mən gəzəcəyəm, mənmi? – deyə Yevsey başladı. – Əgər orada elə bir şey eləsəm, Allah məni elə burada, yerimdəcə qurutsun, gözlərim pırtlayıb tökülsün! Yer ayrılınsın...

– Yaxşı, yaxşı, – deyə Aqrafena inanmadan mızıldadı, – belə deyirsən, amma özün – aman-aman!

– Aha, az qalmışdı yadımdan çıxsın! – deyə Yevsey cibindən bir dəst çirklənmiş kart çıxartdı. – Alın, Aqrafena İvanovna, yadigar olaraq sizə verirəm, axı burada tapa bilməzsiz.

Aqrafena əlini uzatdı.

– Yevsey İvanıç, mənə bağışla! – deyə Proşka izdihamin içərindən qışqırdı.

– Sənə! Yandıraram, amma sənə vermərəm! – deyib Yevsey kartı cibinə qoydu.

– Ay axmaq, di bəri versənə! – deyə Aqrafena səsləndi.

– Yox, Aqrafena, nə eləyirsiniz eləyin, daha vermərəm: onunla oynarsınız. Əlvida!

O geri baxmadan əlini yellətdi və tənbel-tənbel faytonun dalınca elə getdi ki, guya faytonu Aleksandrla, sürücü ilə və atlarla bərabər ciyninə alıb aparacaqdı.

Aqrafena onun dalınca baxıb gözlərindən daman yaşı yaylığının ucu ilə silə-silə:

– Murdarın biri murdar! – dedi.

Məşəyə çatanda dayandılar. Anna Pavlovna hönkürə-hönkürə oğlu ilə vidalaşdığı müddətdə Anton İvanıç atların birinin yalnız sığalladı, sonra onun burmunun dəşiklərindən yapışıb hər iki tərəfə silkələdi. Görünür, bu iş atın xoşuna gəlmədi, çünki o saat dişlərini qıcadıb finxırdı. Anton İvanıç sürücüyə dedi:

– Dişlə atının tapqırını çək bərkit, görürsən ki yəhərçə yana əyilir!

Sürücü yəhərçəyə baxıb onun yerində dayandığını gördü və buna görə də qozludan tərpenməyib yalnız qamçını uzadaraq şeyi bir az düzəltdi.

Anton İvanıç səsləndi:

– Hə, vaxtdır, Allah sizə yar olsun! Anna Pavlovna, daha kifayətdir, daha özünüzü öldürməyin! Aleksandr Fyodorıç, daha siz də minin; işıqkən Şişkova çatmalısınız – Əlvida, əlvida, Allah sizi xoşbəxt eləsin, rütbə, xaç sahibi eləsin, çoxlu mal-dövlət, mülk kərəmət eləsin!!! Hə, yaxşı yol, – deyib sürücünə müraciətlə əlavə etdi: Atları tərpet, bax ha, o dolayıda ehtiyatlı ol!

Aleksandr ağlamaqdan üz-gözü şişmiş bir halda faytona mindi, Yevsey xanımın yanına gedib ona təzim etdi və öləndən öpdü. Xanım ona beşmanatlıq bir əskinas verib dedi:

– Bax, Yevsey, yadında saxla, ağana yaxşı qulluq eləsən, Aqrafenani sənə verəcəyəm, yoxsa...

O sözünü deyib qurtara bilmədi. Yevsey qozluya çıxdı. Çoxdan bəri oturub gözləməkdən dilxor olmuş sürücü sanki dirçəldi; papağını başına basdı, yerini rahatladı, cilovları qaldırdı; atlar tərپənib əvvəlco löhrəm getdi. Sürücü yan atları bir-iki qamçıladi, atlar boyunlarını uzadıb götürüldü, fayton sürətlə meşəyə tərəf getdi. Ağanı ötürməyə gələnler, bulud kimi qalxan tozun içərisində qalib, fayton lap gözdən itincəyə qədər dinməz-söyləməz gözlədilər. Hamıdan qabaq Anton İvanıç fikrini topladı.

– Hə, daha qayıdaq, – dedi.

Aleksandr mümkün olana qədər dönüb faytondan geri baxırdı, sonra isə üzüquyulu yastıqların üstünə düşdü. Anna Pavlovna dedi:

– Anton İvanıç, mən bədbəxti yalnız qoyub getməyin! Barı qalın bir yerdə nahar eləyək!

Baş üstə, anam, lap şam eləməyə də hazırım.

– Gecəni də bizdə yataydınız.

– Necə ola bilər, sabah ki dəfndir!

– Amma, hə! Yaxşı, məcbur eləmirəm. Məndən Fedosya Petrovnaya salam yetirin, deyin ki, onun dərdinə qəlbən şərikəm, elə özüm də gedib bir dəyərdim, amma di gəl ki, nə edəsən, allah mənə də bir dərd verdi, oğlumu yola saldım, çıxdı getdi.

– Deyərəm, deyərəm, unutmaram.

– Canım-ciyərim, Saşenka! – deyə Anna Pavlovna öz-özünə pıçıldadı, – daha o hamı, yoxdur, getdi, gözdən itdi!

Aduyeva bütün günü oturub mat-mat baxır, dinib danışmır, nahar etmir, şam eləmədi. Anton İvanıç isə danışır, nahar da yeyir, şam da eləyirdi. Anna Pavlovna yalnız hərdənbir deyirdi:

– Görəsən gözüümün işığı indi haradadır?

– İndi gərək Nəplyuevoda olsun. Yox, niyə çaşıram? Hələ Nəplyuevoda olmaz, oraya yaxınlaşar; orada çay içəcək, – deyə Anton İvanıç cavab verirdi.

– Yox, bu zaman o, çay içməz.

Bu sürətlə Anna Pavlovna xəyalən oğlu ilə yol gedirdi. Sonra isə, onun hesabına görə oğlu Peterburqa çatdıqda, gah Allaha şükür

eləyir, gah kartla fala baxır, gah da onun barəsində Marya Karpovna ilə söhbət edirdi.

Bəs Aleksandr necə?

Biz onunla Peterburqda görüşəcəyik.

II

Qəhrəmanımızın əmisi Pyotr İvanoviç Aduyevi də Aleksandr kimi iyirmi yaşında olanda böyük qardaşı, yəni Aleksandrın atası Peterburqa yola salmışdı. On yeddi il idi ki, o heç bir yərə getmədən orada yaşayırdı. Qardaşı vəfat etdikdən sonra o qohum-əqrəbadan heç kəsə məktub yazmırdı və Anna Pavlovnanın kəndinin yaxınlığındakı kiçik mülkünü satdığı zamandan bəri Anna Pavlovnanın ondan heç bir xəbəri yox idi.

Peterburqda o pullu bir adam kimi şöhrət qazanmışdı və bəlkə də, bu, səbəbsiz deyildi; o mühüm bir şəxsin yanında xüsusi tapşırıqlar məmuru kimi xidmət edirdi və frakının yaxasında bir neçə lenti vardı; böyük bir küçədə, yaxşı bir mənzildə yaşayır, üç nöker, bir o qədər də at saxlayırdı. O qoca deyildi, necə deyərlər, “yaşa dolmuşdu” – yaşı otuz beş ilə qırx arasında idi. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, o öz yaşından danışmağı xoşlamırdı, özü də mənasız xudpəsəndliyə görə yox, düşünülmüş bir mülahizə ilə xoşlamırdı; deyəsən, həyatını bəhə qiymətə sığorta etdirmək fikrində idi. Hər halda onun öz yaşını gizlətməsində qadınlara xoş gəlib bəyənilməyə çalışmaq mülahizəsi görünürdü.

O ucaboy, üzünün iri cizgiləri düzgün, sərrast və qəşəng yerləşli, ağır, lakin xoş ədalətli olan mütənasib əzalı bir kişi idi. Belə kişilərə adətən, bel homme¹ deyirlər.

Onun sifətində də bir ağırlıq, yəni özünü saxlaya bilmək, üzünü qəlbən aynası olmağa qoymamaq qabiliyyəti sezilirdi. Onun rəyincə sifətdən yüngül olmaq adamın həm özü, həm də başqaları üçün yaxşı deyildir. O belə bir adam idi. Ancaq onun üzünə quru, donuq demək olmazdı; onun üzünə yalnız sakit idi. Onun üzündə hərdənbir, yəqin çox işləmək nəticəsində, yorğunluq izləri görünərdi. O fəal və işgüzar bir adam kimi şöhrət tapmışdı. O daim təmiz, hətta bir

¹ Gözəgəlimli adam

qədən şıq və zövqlə geyinirdi; ən əla dəyişək geyirdi; ağ totuq ələri, uzun və şəffaf dirnaqları vardı.

Bir gün səhər yuxudan ayılıb zəngi çaldıqda, nökrə ona çayla bərabər üç məktub da gətirib bildirdi ki, bir nəfər cavan ağa gəlmişdi; özünü Aleksandr Fyodorıç Aduyev deyə nişan vermiş, yəni Pyotr İvanıçın onun əmisi olduğunu demiş və təqribən saat on ikidə gələcəyini söyləmişdir.

Pyotr İvanıç öz adətincə bu xəbərə sakitcə qulaq asdı, yalnız bir az diqqətini artırdı və qaşlarını qaldırdı.

– Yaxşı, get, – dedi.

Sonra məktubların birini götürüb açmaq istədisə də, dayanıb fikrə getdi.

– Bəli, qardaşoğludur, əyalətdən gəlmişdir, – bu da bizim payımız! – deyə o donquldandı, – mən isə arxayın idim ki, indi oralarda mənə unudublar! Eh, onun nazı ilə oynamayacağam ki! Bir təhər başdan elərəm...

O yenə zəngi çaldı.

– O cənab gələndə deyərsən ki, mən duran kimi zavoda getdim, özü də üç aydan sonra qayıdacağam.

– Baş üstə, – deyə nökrə cavab verdi, – bəs gətirdiyi sovqatı nə edim?

– Nə sovqat?

– Onların nökrə gətirmişdi, deyirdi ki, xanım kənd sovqatı göndərmişdir.

– Sovqatmı?

– Bəli, bir çəllək bal, bir kisə moruq qurusu...

Pyotr İvanıç çiyinini çəkdi.

– Bir də iki top kətan, mürəbbə...

– Bilirəm, görək yaxşı kətan olsun...

– Yaxşı kətandır, mürəbbə də qəndlə bişirilib.

– Di yaxşı, sən get, bu saat baxım görüm.

Məktublardan birini götürüb açdı və bir səhifəsinə göz gəzdirdi. Sanki iri slavyan yazısı idi, v hərfləri üstdən və altdan çəkilmiş iki xətdən, k hərfləri də iki sadəcə cızıqdan ibarət idi; durğu işarələri qoyulmamışdı.

Aduyev yavaş səslə oxumağa başladı:

“M.A.Pyotr İvanıç!

Sizin mərhum valideyninizlə yaxın tanış və dost olduğumdan, sizin özünüzü uşaq olduğunuz zaman az oynatmadığımdan və sizin evinizdə az duz-çörək kəsmədiyimdən ümidvaram ki, öz mərhəmət və lütfkarlığınıza görə qoca Vasili Tixonıçı unutmuş olmazsınız, biz də burada sizi və valideyninizi xatırlayır, onlara rəhmət oxuyuruq, sizə də duaçı varıq...”

– Bu necə şeydir? Bu kimdən ola? – deyib Pyotr İvanıç məktubun imzasına baxdı. – Vasili Zayezjalov! – Zayezjalov – öldürsən də yadıma düşmür. Yaxşı, görək məndən istədiyən nədir?

Məktubun ardını oxumağa başladı.

“Sizdən acizənə rica edib ona görə zəhmət verirəm ki, atam, zəhmət çəkib... siz Peterburqda olduğunuzdan burada bizim kimi deyilsiniz, yəqin hər şeydən xəbəriniz var və hamı tanış-bilişiniz və dost-aşnanızdır. Çox ağır və murdar bir işə düşmüşəm, budur yeddi ildir ki, başımdan eləyə bilmirəm: kəndimin iki verstliyində olan o kiçik meşə yadınızdadır mı? Palata qəbalədə səhv edib, rəqibim Medvedyev də bunu əlində tutalqa eləyib: deyir o maddə saxtadır, vəssalam. Medvedyev həmin o adamdır ki, həmişə özbaşına sizin yaylaqda balıq tutardı; rəhmətlik atanız onu qovar, abırını tökərdi, istəyirdi ki, özbaşınalıq etdiyinə görə qubernatora şikayət etsin, ancaq üreyinin yumşaqlığından, Allah ona rəhmət eləsin, yenə də keçdi, amma belə haramzadanı görək bağışlamaya idi. Pyotr İvanıç, atam, kömək edin; iş indi hökumət senatındadır; bilmirəm orada hansı departamentdə və kimdədir, yəqin sizə o saat göstərlər. Katiblərin və senatorların yanına gedin, onları yumşaldıb mən tərəfə meylləndirin, deyən ki, səhv nəticəsində, doğrudan da qəbalədəki səhvə görə mənə zülm olur: siz hər nə desəniz edərlər. Elə orada eyni zamanda mənim üçün üç rütbə patentini də çıxarıb göndərin. Pyotr İvanıç, atam, sizə bir balaca da çox vacib işim düşüb: haqsız yerə incidilən bir nəfərə rəhminiz gəlsin. Bizim quberniya idarəsində Drojgov adlı bir müşavir var, adam deyil, qızıldır qızıl; ölür, amma öz adamının tərəfini verməz; şəhərə gələndə onun evindən başqa heç bir yeri tanımaram – şəhərə gəldimmi, düz onun evinə gedirəm, həftələrlə qalırım, – başqa bir adamın evinə düşmək, Allah eləməsin, heç yadıma da düşməz, yedirəcək, içirəcək, nahardan

sonra da gecə yarısına qədər oturub adamla boston oynayacaq. Belə bir adamın üstünə düşüb məcbur edirlər ki, istefaya çıxsın. Atam, orada bütün oyanların yanına gedib Afanasi İvanıçın necə bir adam olduğuna onları inandırın. Sizin əlinizdə bu, su içmək kimi bir şeydir; deyin ki, onun haqqında haqsız yerə şeytançılıq edirlər, hamısı qubernatorun mirzəsinin hiyləsidir, – sizin sözlünüzə qulaq asarlar, birinci poçtla da mənə cavab göndərin. Mənim köhnə qulluq yoldaşım Kostyukovla da görüşün. Sizin peterburqlunuz olan bir nəfər Studenitsından eşitdiyimə görə, yoqin tanıyırsınız, o, Peskidə yaşayır; oraya getsəniz, uşaqlar özlərini göstəror; ərinməyin, elə bu poçtla yazın, görüm o sağ-salamatdır, nə qayırır, məni unutmayıb ki? Onunla tanış olun, dostlaşın, çox gözəl adamdır – güldür, gül, özü də çox məzəli, zarafatçı bir adamdır. Məktubumu qurtararkən bir balaca da xahişim var...”

Aduyev daha oxumadı, məktubu dörd parça cırıb stolun altındakı səbətə atdı, bir gəməşib əsnədi.

O biri məktubu götürüb yenə də yavaş səslə oxudu.

”İstəkli qardaşım, mərhəmətli ağam Pyotr İvanıç!”

Aduyev ”Marya Qorbatova” imzasına baxıb:

– Bu hansı bacıdır! – dedi və üzünü tavana sarı qaldırıb nəyi isə xatırlamağa çalışdı.

– Bu kim ola? Elə bil tanış kimi gəlir... aha, əcəbdir, axı qardaşımın arvadı Qorbatova idi; bu onun bacısıdır, bu həmə... özüdür ki var! Yadıma düşdü...

O üz-gözünü turşudub oxumağa başladı.

”Fələk bizi ayrı saldı, bəlkə də bir-birimizdən ömürlük ayrılmışığı; illər gəlib keçmiş...”

O bir neçə sətir buraxıb dalını oxudu.

”Gölün yanında bərabər gəzdiyimiz zaman öz həyat və səhhətiniz üçün təhlükəli olduğuna baxmayaraq dizə qədər suya girib qamışlıqdan mənim üçün dorib gətirdiyiniz böyük bir sarı çiçəyin saplağından şirə axıb əllərimizi batırdığı, sizin də əlimizi yumaq üçün kartuzunuzla su götürdüyünüz ölüncə yadımdan çıxmayaçaq; o zaman buna nə qədər güldük. O zaman mən necə də xoşbəxt idim! Həmin çiçək hələ də kitabımın arasında durur...”

Aduyev dayandı. Bu əhvalatın onun xoşuna gəlmədiyi görünürdü; o hətta inanmadığını göstərən bir əda ilə başını buladı.

”Mənim bütün qışqırtı və yalvarışlarıma baxmayaraq, kamodumdan çıxarıb apardığınız lent dururmu?..”

– Mən lent çıxarmışam! – deyə o bərkdən səsləndi və mısmırığını salladı. Bir qədər susduqdan sonra yenə də bir neçə sətir ötürüb oxudu:

”Mən isə özümü ərsiz həyata məhkum elədim və özümü xoşbəxt hesab edirəm; bu xoş vaxtlarını xatırlamağı mənə heç kəs qadağan edə bilməz...”

”Aha, qarışdır! – deyə Pyotr İvanıç düşündü. – Sarı çiçəyi unutmaması təəccüblü deyil! Görək daha nə yazır?”

”İstəkli qardaşım, evlənmisinizmi, kimi almısınız? Sizin həyat yolunuzu ziynətləndirən o əziz rəfiqəniz kimdir, adını yazın görüm; onu doğma bacım kimi sevecək, onun simasını zəhnən sizinkinə calayacaq və sizə dua edəcəyəm. Əgər evlənməyibsənizsə, niyə, səbəbini açıqca yazın: sirtinizi heç kəs məndən öyrənə bilməz, ürəyimdə qalacaq, əgər çıxarsalar da ürəyimlə bərabər çıxara bilərlər. Ləngitməyin, tez cavab yazın, sizin izahedilməz sətirlərinizi oxumaq həsrəti ilə alışıb yanırım...”

Pyotr İvanıç düşündü: “Yox, izahedilməz sətirlər bunlardır, sizinkilərdir!”

”Mən bilmirdim ki, əziz Saşenkayanz birdən – birə paytaxta getmək fikrinə düşəcək – bəxtəvər! Gözəl-gözəl evlər, maqazinlər görəcək, oranın ziynət və bəzək-düzəklərindən həzz alacaq və hörmətli əmisini bağrına basacaqdır, – mən isə, mən isə o zaman keçmiş xoşbəxt çağları xatırlayaraq göz yaşları tökəcəyəm. Onun gedəcəyini qabaqcadan bilsə idim, yatmaq bilməyib gecə-gündüz oturaraq sizə çəkili bir balınc tikərdim: yanında iki it olan bir zənci; bu naxışa baxarkən dəfələrlə nə qədər ağlamış olduğuma inanmırsınız, dünyada dostluq və sədaqətdən gözəl nə ola bilər?.. İndi məni bircə bu fikir məşğul edir; gecə-gündüz onun üstündə oturub tikərəm, ancaq burada yaxşı yun parça yoxdur; ona görə də, əziz qardaşım, acizənə xahiş edirəm ki, tezliklə bu məktubun içinə qoyduğum nümunəyə görə birinci maqazindən orada olan ən əla ingilis parçası alarsınız. Ancaq bu nədir, mən nə danışırım? Nə qədər

dəhşətli bir fikir qələmimi dayandırır! Bəlkə də siz artıq bizləri unutmuşunuz, dünyadan əl çəkib göz yaşları axıdan yazıq bir cəfakeş haradan yadınıza düşəcək? Amma yox! Sizin də bütün kişilər kimi zalım ola biləcəyinizi ağılıma gətirə bilmərəm, yox! Qəlbim mənə deyir ki, gözəl paytaxtın əzəmət və dəbdəbəsi içərisində ikən siz bizim hamımıza qarşı olan əvvəlki hiss və duyğularınızı yenə də saxlayıb davam etdirirsiniz. Bu fikir mənim sınıq və cəfa çəkən qəlbim üçün yeganə bir məlhəm olur. Bağışlayın, məktubu davam etdirə bilmərəm, əlim əsir...

*Qəbir evinə qədər sizə sadiq qalan
Marya Qorbatova.*

P.S. Qardaşım, yaxşı kitabınız varmı? Lazımınız deyilsə, göndərin. Hər səhifəsini çevirdikcə sizi xatırlar, ağlayardım, və ya baha deyilsə, dükandan təzələrini alın. Deyirlər ki, cənab Zaqoskinin və cənab Marlinskinin çox gözəl əsərləri var, barı onları göndərin; bir də ki, qəzetlərdə cənab Puzininin “Mövhumat haqqında” əsərinin başlığını görmüşəm – göndərin, – mövhumatdan zəhləm gedir”.

Aduyev bu məktubu da oxuyub yenə də ora atmaq istəyirdi ki, birdən dayandı.

“Yox, – deyə düşündü, – saxlayım. Bu cür məktub həvəskarları var; bəziləri belə məktubların kolleksiyasını toplayırlar, – birdən yeri düşər, birisinə verərəm”.

Məktubu divardan asılan muncuq qovluğa atdı və üçüncü məktubu götürüb oxumağa başladı:

“Əziz və istəkli qaynım Pyotr İvaniç!

On yeddi il bundan qabaq sizi yola saldıığımız yadınızda varmı? Allahın məsləhəti belə oldu ki, indi öz balamı da uzaq səfərə yola saldım. Atam, gözünüz onun üstündə olsun, əzizimiz mərhum Fyodor İvaniç bir yadınıza gətirin. Saşenka tamam ona oxşayır, lap özüdür ki var. Onu yad yerə göndərərkən mənim ana ürəyimin nələr çəkdiyini bir tək Allah bilir. Gözümün işığı olan oğlumu düz sizin üstünüzdə göndərirəm, tapşırıram sizdən başqa heç bir yerə düşməsin...”

Aduyev yenə də başını buladı.

– Axmaq qar! – deyə mızıldanıb dalısını oxudu:

“Təcrübəsiz olduğuna görə, o, yəqin ki, karvansaraya düşərdi, amma doğma əmisinin bundan nə qədər inciyə biləcəyini qabaqca bildiyimə görə birbaşa sizin qulluğunuza gəlməsini tapşırıram. Görüşəndə nə qədər sevinəcəyinizi bilirəm. Əziz qardaşım, öz məsləhətlərinizi ondan əsirgəməyin və onu öz qanadınızın altına alın; onu sizin əlinizə tapşırıram”.

Pyotr İvaniç yenə də bir qədər dayanıb davam etdi:

“Axı orada onun sizdən başqa heç kəsi yoxdur. Gözünüz üstündə olsun, çox da nazlandırmayın, amma eyni zamanda çox da sərt və tələbkar olmayın. Tələbkarlıq edən həmişə tapılar, yadbiganələr də tələbkar olacaqlar, amma öz əmisindən başqa bir sevilən oxşayanı yoxdur; o özü çox mehriban uşaqdır: siz özünüz görüb heç əl çəkməyəcəksiniz. Orada xidmət edəcəyi rəisinə də tapşırırsınız ki, mənim Saşenkamdan muğayət olsun və hər şeydən artıq onu xoş dil ilə dindirsin. Axı mən onu nərmə-nazik böyütmüşəm. Onu çaxır içməkdən və qumar oynamaqdan gözləyin. Yəqin gecələr bir otaqda yatacaqsınız; Saşenka arxası üstə yatmağa adət edib, ona görə də bərk inildəyib çabalayır, onda siz yavaşca oyadın və ona xaç çəkin: o saat keçib gedəcək, yayda isə ağzının üstünə bir dəsmal salın çünki yatanda ağzını ayırır, səhər açılan kimi zəhirmar milçəklər ağzına dolur. Hələ ehtiyacı olanda puldan da məəttəl qoymayın...”

Aduyev qaşqabağını tökdüsə də, məktubun ardını oxuduqda yenə də eyni açıldı:

“Hər nə qədər pul lazım olsa göndərəm, elə indi də cibinə min manat pul qoymuşam, ancaq elə olsun ki, boş-boş şeylərə xərcləməsin və yaltaq-yaltaq adamlar tovlayıb almasınlar, axı orada, paytaxtda, yəqin ki, fırıldaqçı, dələduz və vicdansız adamlar çoxdur. Sonra isə, əziz qaynım, bağışlayın, məktub yazmağın qaydasını lap unutmuşam.

*Sizə səmimi olan, sizə hörmət bəsləyən
gəliniz A.Aduyeva*

P.S. Sizə bizlərin kənd sovqatını göndərirəm, öz bağımızın moruğundan, ağ bal – dumduru göz yaşı kimi, – iki düjün köynək üçün Hollandiya kətanı və evdə bişirdiyimiz mürəbbədən. Can sağlığı ilə yeyin və geyin, qurtaranda yenə də göndərəm. Gözünüz Yevseyin

də üstündə olsun, o sakit, özü də içməyən bir adamdır, birdən onu paytaxtda yoldan çıxardarlar, – onda döymək də olar”.

Pyotr İvanıç məktubu ağır-ağır stolun üstünə qoydu, daha artıq ağırlıqla bir siqar çıxartdı və iki əlinin arasında diyirləyib yumşaldaraq çəkməyə başladı. Qardaşı arvadının onu nə işə qoyduğunu və özünün zehmində qəribə iş deyər adlandırdığı məsələ haqqında uzun müddət düşündü. Ona nə etmiş olduqlarını və onun özünün nə etməli olduğunu fikrində ciddi surətdə götür-qoy elədi.

Bax bu əhvalatı o nə kimi hissələrə böldü: o öz qardaşı oğlunu tanımır, deməli, sevmir də və ona görə də qəlbi bu barədə onun üzərinə heç bir vəzifə qoymur. İş ağır və ədalət qanunları ilə həll etmək lazımdır. Onun qardaşı evlənib, evlilik həyatından zövq almışdır; bəs belə olduğu halda ona, evlilik həyatından zövq almış olmayan Pyotr İvanıça nə düşübdür ki, qardaşı oğlunun cəfasını çəksin? Əlbəttə, heç nə.

Amma digər tərəfdən də bu şeylər gəlib onun qarşısında durdu, hətta onun sağ olub-olmadığını, qardaşı oğluna kömək edə bilib-bilməyəcəyini və bu zəhmətə qatlaşmaq istəyib-istəməyəcəyini bilməyə-bilməyə ana öz oğlunu birbaşa onun üstünə göndərmiş, onun əlinə tapşırılmışdır. Əlbəttə, bu axmaqlıqdır; ancaq iş işdən keçmişdir, cavan, heç bir təcrübəsi olmayan qardaşı oğlu heç bir köməyi, tanış-bilişi, hətta əlində zəmanət kağızı belə olmadan gəlib Peterburqa çıxmışdırsa... onu başlı-başına qoymağa, heç bir öyüd-nəsihət vermədən izdiham arasına buraxmağa onun haqqı varmı və əgər onun başına bir iş gələrsə o öz vicdanı qarşısında cavabdeh olmaz ki?

On yeddi il bundan əvvəl qardaşının və həmin Anna Pavlovna-nın onun özünü necə yola saldıqları elə buradaca gəlib yadına düşdü. Əlbəttə, onlar Peterburqda onun üçün heç bir şey edə bilməzdilər, özü üçün o özü yol açmışdır... ancaq vidalaşarkən Anna Pavlovna-nın tökdüyü göz yaşlarını, onun bir ana kimi verdiyi xeyir-duanın nəvazişlərini, yol üçün bişirdiyi piroqları və nəhayət, dediyi “bax Saşenka böyüyəndə, – Saşa o zaman hələ üç yaşında idi, – bəlkə də siz onun nazını çəkəcəksiniz...” sözləri xatırladı. Bundan sonra Pyotr İvanıç ayağa qalxıb iti addımlarla dəhlizə çıxdı...

– Vasili! – deyər səslədi, – qardaşım oğlu gələndə rədd eləmə. Get gör yuxarıda bu yaxınlarda kirəyə verilən otağı tutmayıblar ki,

əgər boş isə, de ki, onu mən öz ayağımda saxlayıram. Aha! Bunlar sovqatdır! Yaxşı, bəs biz bunları nə edəcəyik?

– Bayaq onları yuxarı çıxardanda bizim dükançı gördü; soruşdu ki, balı ona satmaqımı; deyir “Yaxşı qiymət verərəm”, elə moruğu da götürür, verəkmi?..

– Çox gözəl! Ver getsin. Yaxşı, bəs kətanı nə edəcəyik? Yorğana çəxol eləmək olmazmı?.. Onda kətanı da, mürəbbəni də qoy qalsın, mürəbbəni yeyərik, deyəsən yaxşı mürəbbədir.

Pyotr İvanıç təzəcə üzünü qırmağa oturmuşdu ki, Aleksandr Fyodorıç gəlib çıxdı. O, elə əmisinin boynuna sarılmaq istəyirdi ki, əmisi qüvvətli əli ilə onun zərif əlini sıxıb sanki onun üzünə tamaşa eləmək və daha artıq, deyəsən onun bu hərəkətinin qarşısını alıb yalnız əl verməklə kifayətlənmək üçün onu bir qədər özündən aralı saxladı.

– Anan doğru yazır, – dedi, – sən mərhum qardaşımın canlı portretisən. Səni küçədə görsəydim tanıyardım. Amma sən ondan gözəlsən. Hə, təşrifatı buraxıb üzümü qıracağam, sən də bax burada, qabağымda otur ki, görə bilim, söhbətə başlayaq.

Bunu dedikdən sonra Pyotr İvanıç sanki burada heç kəs yoxmuş kimi öz işində olub yanaqlarını sabunlayır, dili ilə gah bu, gah da o biri ordunu şişirdirdi. Aleksandr bu cür qəbuldan pərt olub söhbətə necə başlamalı olduğunu bilmirdi. O, əmisinin belə soyuqluğunun səbəbini özünün gəlib birbaşa onlara düşməməsində görürdü.

– Hm, anan necədir? Salamatdırmı? Zənnimcə, qocalmış olar? – deyər əmisi güzgünün qabağında üz-gözünü öyişdirər-öyişdirər soruşdu.

– Anam, Allaha şükür, salamattır, sizə salamı var, Marya Pavlovna xalanın da, – deyər Aleksandr Fyodorıç çəkinə-çəkinə cavab verdi. – Xalam tapşırmışdı sizi qucaqlayım... – O, əmisinin yanağından, ya başından, ya çiyindən və ya nəhayət, harasından mümkün olsa, öpmək üçün yerindən durub onun yanına gəldi.

– Xalan indi yaşına görə gərək ağıllanmış ola idi, amma görürəm ki, yenə də iyirmi il bundan qabaqki kimi axmaqdır...

Aleksandr ağır vəziyyətdə qalib dalı-dalı yerinə çəkildi və:

– Əmican, məktubu aldınızmı? – deyər soruşdu.

– Hə, aldım.

– Vasili Tixonıç Zayezjalov, – deyər Aleksandr Fyodorıç sözə başladı, – çox xahiş edir ki, onun işindən ötrü çalışasınız...

– Hə, o məktubunda yazıb... Hələ də orada, sizin yerlərdə belə eşşəklər var?

Bu cür cavablar Aleksandri elə tutdu ki, o deməyə söz tapmadı.

– Bağışlayın, əmican... – deyə o ürək döyüntüsü ilə başladı.

– Nə olub ki?

– Bağışlayın ki, mən birbaşa bura, sizin yanınıza gəlməyib dilican kantoruна düşmüşəm... Sizin mənzili tanıyırdım...

– Burada nə üzr istəməli şey var ki? Çox yaxşı eləmişən. Anan, allah bilir, nə düşünmüşdür. Sən bilməyə-bilməyə ki, yerim var, ya yoxdur, necə gəlib bura düşə bilərdin? Mənzilim, görürsən ki, subay mənzilidir, bir adamlıqdır: bir zal, bir qonaq otağı, bir yemək otağı, bir kabinet, bir də iş kabineti, paltar soyunulan yer, bir də bəzək otağından ibarətdir – artıq otaq yoxdur. Gəlib buraya düşsə idin, bir-birimizə darısqallıq edərdik... Amma sənün üçün elə bu evdəcə bir mənzil tapmışam...

– Ah, əmican! – deyə Aleksandr səsləndi, – çox sağ olun, sizin bu qayğıkeşliyinizin qabağında nə edim?

O öz minnətdarlığını söz və işlə isbat etmək üçün yenə də yerindən sıçradı.

– Yavaş, yavaş, əl vurma! – deyə əmisi dilləndi, – yaman iti ülgücdür, özünü də, məni də yaralarsan.

Aleksandr gördü ki, bütün söy və təlaşına baxmayaraq, istəkli əmisini o gün bircə dəfə də olsa qucaqlayıb bağrına basa bilməyəcək, ona görə də bu işi başqa bir dəfəyə saxladı.

– Çox güşad evdir, – deyə Pyotr İvanıç sözə başladı, – pəncərələri bir az divara baxır, amma sən həmişə pəncərə qabağında oturmayacaqsan ki?! Evdə olanda bir işlə məşğul olacaqsan, daha oturub ağzını pəncərəyə açmayacaqsan ki. Özü də baha deyil – ayda qırx manat. Nökər üçün də dəhlizi var. Elə lap əvvəldən tək, dayəsiz yaşamağa öyrənməlisən; özün üçün xırdaca bir təsərrüfat düzəltməlisən, yəni evdə öz bişmişin, çayın, xülasə, öz bucağın, fransızlar demişkən, – un chez soi-n olmalıdır. Orada istədiyin adamı sərbəstcə qəbul edə bilərsən... Yeri gəlmişkən deyim ki, mən evdə nahar edən zamanlar gözüm üstə yerin var, gəl, başqa günlər isə – burada gənclər adətən meyخانada nahar edirlər, – amma mən adam göndərüb yeməyi evə gətirtməyi məsləhət görürəm, çünki ev həm rahat, həm sakitdir, həm də ki, Allah bilir, meyخانada nə kimi adamlarla üz-üzə gələ bilərsən. Belə deyilmi?

– Əmican, çox təşəkkür edirəm...

– Canım, nə təşəkkürbazlıqdır? Sən ki mənim özümünküsən! Mən öz borcumu yerinə yetirirəm. Hə, daha mən geyinib getməliyəm; həm qulluğum, həm də zavodum var...

– Əmican, zavodunuz olduğunu bilmirdim.

– Şüşə və çini qab zavodudur; ancaq tək deyiləm: üç nəfər şeriklik.

– Mal yaxşı gedirmi?

– Hə, pis getmir; əksərən içəri quberniyalarda, yarmarkalarda satırıq. Axırncı iki ildən bəri – daha lap uzun işdir! Bir beşcə il də belə getsə, artıq... Doğrudur, şeriklərimizin biri çox da bel bağlamalı adam deyil, əlinə düşəni dağıdır, ancaq ipini yığıb əlimdə saxlaya bilərəm. Daha xudahafiz. Sən çıx şəhəri gəzib dolan, bir yerdə nahar elə, axşamçağı isə çay içməyə gəl, evdə olacağam, söhbət edərik. Ey, Vasili! Otağı onlara göstərəm və kömək eləyib rahatlırsan!

Aleksandr özünün yeni mənzilində oturub düşünürdü:

“Bəli, burada, Peterburqda belə imiş... Doğma əmi belə olanda, gör başqaları necədir?..”

Gənc Aduyev otaqda fikirli-fikirli var-gəl edir, Yevsey də otağı yığışdıra-yığışdıra öz-özünə:

“Burada bu nə yaşayırdır belə, – deyə donquldanırdı, – bir ona bax, Pyotr İvanıçın mətbəxi ayda bir dəfə qalanır, nökrələr orda-burda nahar edirlər. Eh, pərvərdigara! Adamdılar da! Deməyə sözüm yoxdur, hələ özlərinə peterburqlu da deyirlər! Bizdə hər itin də öz qabı var”.

Aleksandr dinmirdisə də, görünür, onun rəyinə şerik idi. O, pəncərənin qabağına gəldi və baxıb evlərin bacalarından, taxtapuşlarından və qara, çirkli kərpic divarlarından başqa bir şey görmədi, bunları iki həftə bundan qabaq öz kənd evlərinin pəncərəsindən baxdığı zaman gördükləri ilə müqayisə etdi. Onun ürəyi sıxılıb, qüsbəndi.

Küçəyə çıxdı – bu nə vurnuxmadır! Hamı harasa yüyürür, hərə öz fikrindədir, ötüb keçənlərə heç kəs etina etmir, baxanda yalnız toqquşmamaq üçün gözaltı bir nəzər salır. O özlərinin quberniya şəhərini xatırladı, orada hər kəslə olursa olsun, hər bir qarşılaşma nədənsə bir cür maraqlı olurdu. Birdən görürdün ki, budur İvan İvanıç Pyotr Petroviçgile gedir, nə üçün getdiyini də o saat bütün şəhər bilirdi. Gah Marya Martinovna axşam ibadətindən qayıdırdı,

gah Afanasi Saviç balıq tutmağa gedərdi. Birdən görürdün ki, jandarm, qubernatorun evindən həkimin yanına yüyürür, hamı da o saat bilirdi ki, zati-alilərin xanımı ağrı çəkir, halbuki cürbəcür cici-bacıların və kirvələrin rəyincə bunu vaxtından əvvəl bilmək yaxşı deyildir, hamı soruşardı: nəyi oldu, oğlu, yoxsa qızı? Xanımlar görüşə getmək üçün uşağa çutqu tikərdi. Görərdin budur, Matvey Matveič axşam saat altıya işləyəndə əlində yoğun bir dəyənək evdən çıxdı, hamı bilirdi ki, o başmaqseyrinə çıxıbdır, onsuz onun mödəsi həzm etmir, mütləq gəlib köhnə müşavirin pəncərəsi qabağında dayanacaq; habelə bunun da bu zaman çay içdiyi məlum idi. Yolla gedərkən qabağına hər kim çıxsaydı, salamlayıb bir-iki gəlme danışardın, salamlamadığın adamın da kim olduğunu, hara və nə üçün getdiyini bilərdin, onun da gözlərində yazılmış olardı ki, mən də sizin kim olduğunuzu, hara və nə üçün getdiyinizi bilirəm. Nəhayət, heç vaxt bir-birini görməyən və tanışlıqları olmayan adamlar bir-birinə rast gəldikdə, o saat hər ikisinin də sifəti sual işarəsinə dönərdi; bir-iki dəfə dayanar, dönüb dala baxardılar, evə gəldikdə də bu təzə adamın yerişini, paltarını təsvir edərdilər, və bu təzə adamın kim olduğu, haradan və nə üçün gəldiyi barədə söhbət başlanırdı. Amma burada adamlar bir-birinə ədavətli imiş kimi baxır və dərhal nəzərlərini çəkirlər.

Aleksandr əvvəllər hər qabağına çıxana və hər bir yaxşı geyinmiş adama əyalətlilərə xas olan bir maraqla diqqət yetirir, onları gah nazir və ya səfir, gah yazıçı hesab edirdi: “Görəsən o deyil ki? – deyə o düşünürdü, – görən bu olmaya?” Ancaq çox çəkmədi ki, bundan tənqə gəldi – addımbaşı qabağına nazir, yazıçı, səfir çıxırdı.

O, evlərə baxdı və ürəyi daha artıq sıxıldı. Daşdan tikilmiş bu çox iri və yeknəsəq evlər onu darıxdırırdı, bu evlər böyük məqbərələr kimi bir-birinə bitişir və getdikcə uzanırdı. “Aha, budur, küçə qurtarır, gözümüzün qabağı açılır, – deyə o düşündü, – gözümüze bir təpə, göyərti, uçmuş barı deyər, – xeyr-a, yenə də dörd cərgə pəncərələri olan tək-tək evlərin həmin barıları başlanır. Bu küçə qurtarır, yenə də bu cür evləri olan bir başqası başlanır. Baxırsan sağdan, soldan, hər tərəfdən elə hey evdir ki, gəlir, daşlar üst-üstə qalanıb göyə ucalır, elə bil səni hər tərəfdən nəhəng saldatlardan ibarət qoşun əhatə etmişdir, hər yer eynilə bir cür... cansıxıcı, darısqaldır, göz işləməyə bir yer yoxdur: hər tərəf qapalıdır, sanki adamların düşüncə və hissləri də qapanmışdır”.

Əyalət adamının Peterburqda aldığı ilk təəssürat ağır olur. Hər şey ona qərribə, sıxıntılı gəlir; onu heç kəs görmür; o, adamların arasında itib gedir; nə yeni bir xəbər deyən var, nə bir dəyişiklik, nə də izdihamdan onu dindirib ürəyini açan bir adam. Onun əyalət xudpəsəndliyi burada görüb öz yerlərində görmədiyi hər şeyə qarşı müharibə elan edir. O, fikrə dalıb zəhnən öz şəhərlərinə uçar. Ora necə də xoş, ürəkaçandır! Budur, şiş taxtapuşlu və qabağında akasiya ağacları əkilməmiş tacir İzyuminin evi. O, quşbaz olduğuna görə taxtapuşda quşxana tikdirmişdir. Hər səhər-axşam başına kalpak qoyub əyninə xalat geyir, ucuna əski bağlanmış uzun bir ağac götürür və taxtapuşa çıxaraq fişdırıq çalıb quş uçurdu. O biri ev lap fanara oxşayır: dörd bir tərəfi tamam pəncərədir, damı yastıdır, bu, qədim bir evdir; sanki bu saat uçub töküləcək və ya öz-özünə od tutub yanacaqdır; evin daşları bir növ açıq boz rəng alıb. Bu cür evdə yaşamaq qorxuludur, amma di gəl ki, yaşayırlar. Doğrudur, ev sahibi hərdən bir əyilmiş tavana baxır və başını bulayaraq deyir: görəsən bahara qədər uçmaz ki? Sonra: inşallah uçmaz! – deyib yenə də özünə yox, cibinə qızırqalanaraq yaşayır. Bunun yanında kənd həkiminin yarımdayır şəklində uzanmış evi tomtəraqla dayanmışdır, bu evin budkaya bənzəyən iki fliqeli var. Bu biri ev isə tamam yaşıllıq içində itmişdir; bir başqa ev dalını küçəyə çevirmiş, bu yanda isə iki verst uzanıb gedən hasarın arxasındakı ağaclardan uşaqların çox səvdikləri lələ kimi qıpqırmızı almalar görünür. Evlər kilsələrdən xeyli aralıdır. Kilsələrin ətrafını qalın ot basmışdır, bunların arasında qəbir daşları görünür. Divanxanalar – elə baxan kimi divanxana olduğu bilinir: ehtiyac olmadan heç kəs yaxın getmir. Burada, paytaxtda isə, adam deməyə də utanır, divanxanaları o biri evlərdən heç seçmək də olmur, hələ bu azdır, dükan da elə buradaca evin özündədir. Orada isə, o şəhərdə iki-üç küçə gedən kimi artıq özünü açıq havada hiss edirsən, çöpər çəkilmiş dirliklər keçir, sonra da yazlıq taxıl zəmiləri başlanır. Bəs hələ sükut, hərəkətsizlik – küçələrdə və adamlarda sezilən həməən eyni durğunluq və donuqluq! Hamı azad və sərbəst, gen-bol yaşayır, heç kəs darısqallıq çəkmir; hətta toyuq və xoruzlar da arxayınca küçələrdə gəzinir, inək və keçilər ot qırır, uşaqlar badban uçurdurlar.

Amma bura... bura nə qədər sıxıntılıdır! Əyalətdən gəlmiş adam da öz pəncərələri qabağında olan hasarı, tozlu-palçıqlı küçəni, titrək körpünü, içki kantoronun üstündəki lövhəni gözlərinin qabağına

gətirib dərin-dərin ah çəkir. İsaki kilsəsinin onların şəhərindəki kilsədən yaxşı və uca olduğunu, Dvoryanlar məclisi zalının oradakından böyük olduğunu etiraf etmək ona ağır gəlir. Bu cür müqayisələrə gəldikdə o qəzəblə susur və bəzən də bunu deməyə cəsarət edir ki, filan parça və filan çaxır onlarda həm tez, həm də ucuz tapılır, az tapılan xarici malların, bu böyük xərcəng və balıqçulağlarının, qırmızı balıqların üzünə heç baxan olmur, deməli, xaricilərdən cürbəcür parça-purça və bəzək-düzək şeyləri almaq sizin xoşunuza gəlir; onlar dərinizi soyur, siz də ulaq kimi qulağınızı sallayıb durursunuz! Lakin bunun əvəzində müqayisə edib onların şəhərinin kürüsünün, armudunun və ya çörəyinin buradakından yaxşı olduğunu gördükdə isə, birdən sevinib deyirdi: “Siz buna armudmu deyirsiniz? Bizdə bunu nökr-naib də yeməz!..”

Əyalət adamı uzaqdan bu evlərdən birinə məktub gətirdikdə daha artıq kədərlənir. O elə güman edir ki, adamlar qollarını açıb onu qucaqlayacaqlar, ondan ötrü əl-ayağa düşəcək, qarışdıqlarından onu necə qəbul edəcəklərini, harada öyləşdirəcəklərini, nəyə qonaq edəcəklərini bilməyəcəklər; onu dilə tutub hansı yeməyi xoşladığını öyrənəcəklər, bütün bu hörmət və nəvazişlərdən o utanıb xəcalət çəkəcək, nəhayət, o hər bir təşrifatı buraxıb ev sahibini də, onun arvadını da öpəcək, onlarla sanki iyirmi ildən bəri tanış imiş kimi sən deyə danışacaq; hamılıqca meyvə şərbəti içəcəklər, hələ bəlkə xorla da mahnı oxunacaqlar...

Burada isə ona heç etina da etmir, üz-gözlərini turşudur, başları qarışıqdır deyə üzr istəyirlər; bir işləri olanda da nə nahar, nə də şam vaxtı olmayan bir saata təyin edirlər, yemək vaxtları olsa da ortaya nə araq, nə də məzə gətirmirlər. Qucaqlamaq istəyəndə ev sahibi dalı-dalı çəkilir, qonağa bir cür qərribə nəzərlə baxır. O biri otaqda stəkan-nəlbəki cingiltisi gəlir; indi görək ona çay və yemək təklif edələr, amma görürsən ki, cürbəcür eyham və işarələrlə onu başdan eləməyə çalışırlar... Hər şeyləri qıfıllı olur, hər şeydən zəng asılmış olur, məgər bu alçaqlıq, görməmişlik deyilmi? Nə qədər soyuq, adama yovuşmazdırlar. Orada, bizlərdə isə, cürətlə içəri gir; nahar eləyirlərsə, bir də sənin üçün süfrə açacaqlar; samavar səhər-axşam stolun üstündən əksik olmaz, zəng-filan isə heç maqazinlərdə də olmur. Hamı səni qucaqlayır, səninlə öpüşür. Orada qonşular əsl, doğruçu qonşu olur, can bir qəlbə yaşayırlar. Qohum da ki, xalis

qohum olur: qohumunun yolunda özünü ölümə verir... eh, adam qüssələnir!

Aleksandr Admiralteysk meydanına çatdıqda donub yerində qaldı. Tunc Atlının qabağında bir saata qədər durub tamaşa elədi, lakin yazıq Yevgeni kimi qəlbində acı kinayə ilə yox, həyəcan və təntənəli fikirlərlə, Nevaya, onu əhatə edən binalara baxdı – gözlərində od parladı. O titrək körpülərin, həyəət yanındakı bağçaların, uçuq barıların təəssübünü çəkdiyinə birdən-birə utandı. O özündə bir fərəh və yüngüllük hiss etdi. Küçələrdəki vurnuxma və izdiham da onun nəzərində başqa mənə qazandı. Aldığı pərişan təəssürat nəticəsində müvəqqəti olaraq qırılmış ümidləri yenidən canlandı. Yeni həyat ağuşunu açaraq onu naməlum, məchul bir aləmə çağırırdı. Ürəyi bərk döyünürdü. O, nəcib əmək haqqında düşünməyə, yüksək xəyallara dalmağa başlayıb özünü yeni dünya vətəndaşı sanaraq Nevski prospekt boyu böyük vüqar və təmkinlə addımladı... O həmin xəyalları ilə də evə qayıtdı.

Gecə saat on birdə əmisi adam göndərüb onu çay içməyə çağırırdı.

Divanda uzanmış əmisi dedi:

– Elə indicə teatrdan gəlirəm.

– Heyf ki, bayaq mənə demədiniz, əmican, mən də sizinlə gərdim.

– Mənim yerim kreslodada idi, sən harada, qucağımdamı oturacaqdın? – deyə Pyotr İvanıç cavab verdi. – Sabah özün gedərsən.

– Əmican, izdiham içərisində adam təklidə darıxır; aldığı təəssüratı danışmağa adam tapmırsan...

– Nəyə lazımdır! Təklidə hiss etməyi də, düşünməyi də bacarmaq, xülasə, tək yaşaya bilmək lazımdır; bir vaxt lazım olar. Bir də ki, teatra getmək üçün layiqli paltarın olmalıdır.

Aleksandr öz əyin-başına baxıb əmisinin bu sözlünə təəccüb elədi. O düşündü: “Paltarımın nəyi layiqsizdir ki? Köy syurtük, göy şalvar...”

– Əmican, paltarım çoxdur, – dedi, – Keniqşteyn tikib, o, qubernatorun dərzisidir.

– Ehtiyac yoxdur, hər halda yaramaz; bu günlərdə səni öz dərzimin yanına apararam; yaxşı, bunlar boş şeydir. Danışmalı daha mühüm məsələ var. Bir de görüm, sən buraya nə üçün gəlmisən?

– Gəlmişəm.... qalmağa.

– Qalmağamı? Bu sözlə sən yeməyə, içməyə və yatmağa demək istəyirsənsə, zəhmət çəkib belə uzağa gəlmək lazım deyildi: sənə burada oradakı kimi nə yemək, nə içmək, nə də yatmaq mümkün olmayacaq; əgər başqa bir fikrin varsa, söylə, şərh elə...

Aleksandr qıpqırmızı qızarıb əlavə etdi:

– Həyatdan istifadə etmək üçün demək istəyirdim, kənd yaşayışından tənqə gəlmişəm, heç bir dəyişikliyi yoxdur, elə hey...

– Aha! Belə də! Necə məgər, yoxsa Nevski prospektdə bir beletaj tutub karəta saxlayacaq, böyük dost-aşna dairəsi düzəldərək kef aləmi quracaqsan? Aleksandr sadəlövlüklə dedi:

– Axı bu çox baha olar.

– Anan yazmışdır ki, sənə min manat vermişdir, ancaq bu azdır. Bax bu yaxınlarda tanışlarımdan biri buraya gəlmişdir, o da kənddə yaşamaqdan darıxıb; o həyatdan istifadə etmək istəyir; bax, o, əlli min manat gətirmişdir və hər il bir o qədər də alacaqdır. O doğru-dan da Peterburqda həyatdan istifadə edəcək, amma sən yox! Sən bunun üçün gəlməyibsən.

– Əmican, dediyinizdən belə çıxır ki, guya mən nəyə gəldiyimi bilmirəm.

– Demək olar ki, belədir; belə demək daha yaxşıdır, çünki bunda həqiqət var, ancaq hələ tamamilə də yaxşı deyil. Məgər buraya gələndə özünə “nə üçün gedirəm” sualını vermişən? Belə sual vermək yersiz olmazdı.

– Bu sualı özümə verməzdən əvvəl cavabım hazır idi! – deyər Aleksandr vüqarla cavab verdi.

– Bəs niyə demirsən? Axı niyə?

– Məni nə işə sarsılmaz bir həvəs, necib fəaliyyət şövqü çəkib gətirmişdir; qəlbim aydınlaşdırmaq və fəaliyyət göstərmək arzusu ilə alışıb yanırdı...

Pyotr İvanıç divanda bir az dikəlib sıqarı ağızından çıxartdı və diqqətlə qulaq asdı.

– Qəlbimə toplaşmış ümidləri həyata keçirmək...

– Şeir yazmırsan ki? – deyər Pyotr İvanıç birdən soruşdu.

– Əmican, nəsr də yazıram: buyurursunuz gətirim?

– Yox, yox!.. Sonra, başqa bir vaxt; mən elə belə soruşdum.

– Necə ki?

– Belə, sən bir cür danışırsan...

– Məgər pis danışıram?

– Yox, bəlkə də çox gözəl, ancaq vəhşi danışıqdır.

Aleksandr pərt olub:

– Bizim estetika professoru belə danışırdı, – dedi, – və ən gözəl danışan professor hesab edilirdi.

– O belə nədən danışırdı?

– Öz fənnindən.

– Aha!

– Əmican, bəs necə danışım?

– Sadəcə, hamı danışıdığı kimi, estetika professoru kimi yox. Bir də ki, bunu birdən izah etmək olmaz; sonra özün görəcəksən. Əgər universitet mühazirələrini xatırlayıb sənə danışıqlarını tərcümə edə bilsən, deyəsən sən demək istəyirsən ki, buraya özün üçün şöhrət və səadət pərisi qazanmağa gəlmişən, beləmi?

– Bəli, əmican, şöhrət...

– Səadət pərisi də, – deyər Pyotr İvanıç əlavə etdi, – səadət pərisi olmadan nə şöhrət? Yaxşı fikirdir, ancaq... nahaq gəlmişən.

– Niyə ki? – deyib Aleksandr ətrafına göz gəzdirdi. – Əminəm ki, siz bunu öz təcrübənizdən demirsiniz, eləmi?

– Doğru deyirsən! Elədir ki, var, mənim yaşayış şəraitim yaxşıdır, işlərim də pis getmir. Ancaq baxıb görürəm ki, sən hara – mən hara, aramızda böyük fərq var.

– Mən heç vaxt özümü sizə tay tutmağa cəsəret etmərəm...

– Məsələ onda deyil; sən bəlkə də məndən on qat ağıllı və yaxşısan... ancaq deyəsən sənə təbiətin yeni qayda-qanuna uyğunlaşana oxşamır; oradakı qaydalarsa – vay, vay! Səni anan nazlandırır nərmenazik böyütmüşdür; mən dözənlərə sən heç dözə bilərsənmi? Yəqin sən xəyalpərəstsən, burada işə xəyala qapılmaq üçün vaxt yoxdur; bizim kimilər buraya iş görməyə gəlirlər.

– Siz öz məsləhət və təcrübələrinizi məndən əsirgəməsəniz, bəlkə də bir şey elədim...

– Məsləhət verməkdən qorxuram. Sənə kəndli təbiətinə arxayın ola bilmirəm: cəfəngiyyət çıxar, məni qınarsan; öz rəyimi deməyə qalsa – buyur, əsirgəmirəm, istəyirsən qulaq as, istəyirsən asma, öz işindir. Amma yox! Ümid etməyirəm ki, bundan bir şey çıxsın. Həyat haqqında orada sizin öz nöqtəyi-nəzəriniz və mülahizələriniz var: onu necə dəyişdirərsən? Siz ağılnızı eşq və məhəbbətə, dostluğa, bir də həyatın gözəlliklərinə və səadətə uduzmuşunuz:

orada clə bilirlər ki, həyat ah-uf eləməkdən ibarətdir, ağlayır, zarıyır, bir də naz-qəmzə edirlər, iş isə görmürlər... bütün bunlardan səni necə yadırğada bilərəm? Çox çətin məsələdir!

– Əmican, çalışsaram ki, müasir anlayışlara uyğunlaşım. Elə bu gün böyük tikililərə, uzaq ölkələrdən bizə nemətlər gətirən gəmilərə baxarkən müasir bəşəriyyətin nə kimi müvəffəqiyyətlərə nail olduğunu düşündüm, bu ağıllı fəaliyyətə qoşulmuş izdihamın həyəcanını başa düşdüm və ona qaynayıb qarışmağa hazırım...

Aleksandrın bu monoloqu zamanı Pyotr İvanıç qaşlarını xeyli qaldırıb diqqətlə qardaşı oğluna baxırdı. Aleksandr dayandı. Pyotr İvanıç dedi:

– Sanki çətin iş deyil, onlarsa, Allah bilir, başlarını nələrlə doludururlar... “ağıllı fəaliyyətə qoşulmuş izdiham!”! Doğrusu, sən orada qalsaydın, yaxşı idi. Ömrünü qəşəngcə başa vurardın: orada hamıdan ağıllı sən olardın, müəllif və natiq şöhrəti qazanar, sabit, əbədi dostluq və sevgiyə, qohumcanlılığa, səadətə inanıb etiqad edərdin, evlənilib qocalınca yaşayar və doğrudan da öz mülahizə və nəzərinə xoşbəxt olardın; amma buraya qalsa, sən xoşbəxt olmasan, burada bütün bu anlayışları alt-üst eləmək lazımdır.

– Necə yəni, əmican, məgər dostluq və sevgi, səmədan göndərilib təsadüfən bu dünya çirkabına düşmüş olan bu müqəddəs, yüksək hisslər...

– Necə, necə?

Aleksandr dinmədi.

– “Sevgi və dostluq çirkaba düşmüş”! Bunu necə deyirsən?

– Demək istəyirəm ki, məgər bunlar burada da, orada olduğu kimi deyilmi?

– Burada sevgi də var, dostluq da, – bu gözəl şeylər harada yoxdur ki? Ancaq sizlərdə olduğu kimi deyil; vaxt gələr özün görürsən... Hər şeydən əvvəl sən bu müqəddəs və səmavi hissləri unut, iş isə sadəcə, yəni işin özü necədirsə elə yanaş, düzü – belə yaxşıdır, onda sadə də danışarsan. Bir də ki, bunun mənə dəxli yoxdur. Axı sən buraya, bir də geri qayıtmaq üçün gəlməmişən: axtardığını tapmasan, taqsırı özündə gör. Mən öz rəyimcə nəyin yaxşı və nəyin pis olduğunu sənə deyəcəyəm, sonrasını özün bilərsən... Baxarıq, bəlkə də səndən bir şey çıxarda bildik. Bəli! Anan xahiş edib ki, səni pulla təmin edim... Bilirsən, sənə nə demək istəyirəm: məndən

pul istəmə; bu ləyaqətli adamların münasibətini həmişə pozur. Elə bilmə ki, sənə pul verməkdən boyun qaçırıram: yox, birdən iş o yerə çatsa və başqa əlac olmasa, onda nə etməli, məndən istə... Əmindən almaq başqasından almaqdan yaxşıdır, bari sələmi olmaz. Ancaq bu son vasitəyə ehtiyac olmasın deyə sənə tezliklə bir yer taparam ki, əlinə pul gəlsin. Di xudahafiz. Səhər gələrsən, nə və necə etməli olduğunu danışarıq.

Aleksandr Fyodorıç evinə getdi.

– Bura bax, şam eləmək istəmirsənmi? – deyə Pyotr İvanıç daldan onu səslədi.

– Bəli, əmican... məmnuniyyətlə...

– Heç bir şeyim yoxdur...

Aleksandr dinmədi. “Bəs nə vacib olmuşdu ki, belə təklif edirdi?” deyə düşündü.

– Evdə xörəyim olmur, aşxanalar isə indi bağlıdır, – deyə əmisi sözüünə davam etdi. – Bu sənin üçün birinci dərs olsun – öyrən. Orada, sizlərdə gün batanda yatıb gün çıxanda dururlar, təbiət buyuranda yeyib içirlər; soyuq olanda qulaqlı papaq geyirlər, heç bir şey veclərinə gəlmir; işıqdırsa, deməli gündüzdür, qaranlıqdırsa, gecə. Budur, sənin gözlərin yumulur, amma mən hələ oturub işləyəcəyəm: ayın başına qədər hesab çəkmək lazımdır. Siz orada bütün il uzununu təmiz hava alırsınız, burada isə, bu da pul ilə başa gəlir – hər şey də belə! Tam ziddiyyət! Burada heç şam eləmirlər, xüsusən öz hesablarına, elə mənim hesabıma da. Bu sənin üçün hətta xeyirdir də: gecələr inildəyib yerində çabalamazsan, sənə xaç çəkmək üçünsə mənim vaxtım yoxdur.

– Əmican, buna adət eləmək asandır...

– Belə olsa, yaxşıdır. Sizdə isə köhnə qayda yenə də davam edir: gecə də qonaq gəlmək olar, clə o saat da yemək hazırlayırlar?

– Nə olar ki, əmican, zənnimcə bu cəhəti pisləmək olmaz. Bu, rus xeyirxahlığıdır...

– Bəsdir! Bu nə xeyirxahlıqdır. Orada adamlar darıxdıqlarından hər alçağın biri gələndə sevinirlər: “Buyur, nə qədər istəyirsən e, amma başımızı qarışdır, bizi məşğul clə, vaxtımızı keçirməyə kömək et, qoy oturub sənə baxaq: hər halda yeni bir şeydir; yeməyi isə səndən əsirgəmərik: yemək burada bizim üçün lap havayıdır...” Çox murdar bir xeyirxahlıqdır!

Aleksandr gedib yatağa uzandı: o, əmisinin necə adam olduğunu başa düşməyə çalışırdı. O, aralarında olan bütün söhbəti yadına saldı; bir çox şeyləri anlamır, digərlərinə isə tamamilə də inanmırdı.

“Guya yaxşı danışmıram! – deyə düşünürdü, sevgi və dostluq daimi deyil – görəsən əmim məni ələ salmır ki? Doğrudanmı burada qayda belədir? Sofyanın xoşuna gələn mənim danışmaq məharətim deyil, bəs hansı qəribə cəhətimdir? Onun sevgisi doğrudanmı əbədi deyil?.. Görəsən doğrudanmı burada şam eləmir?”

O hələ uzun müddət yatağında eşələndi. Həyəcanlı fikirlərlə dolu olan başı və boş qarnı onu yatmağa qoymurdu.

Təxminən iki həftə keçdi.

Pyotr İvaniç öz qardaşı oğlundan gündən-günə daha artıq razı qalırdı. O öz zavod şəriklərindən birinə dedi:

– Onda kənd uşağından heç vaxt gözləmədiyim bir takt var. O mənə əngəl olmur və çağırınayınca bizə gəlmir; özünün artıq olduğunu görən kimi durub gedir; pul istəmir, sakit uşaqdır. Qəribə cəhətləri var... adamla öpüşməyə soxulur, seminarist kimi danışır... Hə, yavaş-yavaş yadırgar; orası da yaxşıdır ki, mənim üstümə düşməyib.

– Maldan-mülkdən bir şeyi varmı? – deyə onun şəriki soruşdu.

– Yoxdur; vur-tut yüz nəfər rəiyyəti var.

– Nə olar ki! Bacarığı varsa, burada qabağa gedər... elə siz özünüz də əvvəlcə böyük işdən yapışmamışdınız, amma görürsən, Allaha şükür...

– Xeyr-a, nə danışsınız! Heç bir şey eləyə bilməz. Bu axmaq coşqunluq və məftunluqdan, ah-vaydan heç bir şey çıxmaz! O buranın qayda-qanununa alışa bilməz, haradan özünə rütbə düzəldəcək! Əbəs yerə gəlib... eh, bu onun öz işidir.

Aleksandr əmisini sevməyi özünə borc bilir, lakin onun xasiyyəti və düşüncə tərzlərinə alışa bilmirdi.

Bir səhər o, Pospelova məktub yazırdı:

“Əmim, deyəsən, yaxşı adamdır, çox ağıllıdır, ancaq son dərəcə işgüzar adamdır, başı həmişə işə və haqq-hesaba qarışmış olur... Onun ruhu sanki yerə bağlanmış və heç vaxt oradan ayrılıb təmiz, saf yüksəkliklərə, insan təbiətinin yer üzərindəki çəkişmələrindən uzaq olan ruhi hadisələri dərk etmək səviyyəsinə qalxmır. Onun təsəvvüründə göy möhkəmcəsinə yerə bağlıdır və deyəsən, bizimki heç vaxt bir-birilə tutmayacaq... Buraya gələrkən mən clə zənn

edirdim ki, o, bir əmi kimi, qəlbində mənə yer verəcək, buradakı bu soyuqqanlı izdiham içərisində məni öz dostluq ağuşuna alıb isindirəcəkdir; dostluq isə, özün bilirsən ki, ikinci taledir! Ancaq o özü də həmin bu izdihamın ifadə və nümunəsindən başqa bir şey deyildir. Mən bütün vaxtımı onunla keçirmək, ondan bir dəqiqə ayrılmamaq fikrindəydim, ancaq nə gördüm? – onun faydalı və işgüzar adlandırdığı quru-quru məsləhətlərini; istəmirəm, qoy onun məsləhətləri işgüzar deyil, səmimi, hərarətli olsun. O məğrur olmasına məğrur deyil, ancaq hər cür səmimiyyət təzahürlərinə düşməndir; naharımızı, şamımızı bir yerdə eləmirik, heç bir yana getmirik. Gələndə hara getmiş olduğunu, nə iş gördüyünü heç vaxt danışmır, habelə hara və nə üçün gedəcəyini, tanışlarının kimlər olduğunu, bir şeyin ona xoş gəlib gəlmədiyini, vaxtını necə keçirdiyini də söyləmir. Heç vaxt bərk hirsli görünür, xoş dili və nəvazişi də yoxdur, nə qaraqabaqdır, nə də deyib gülən. Sevgi, dostluq ehtirasları və gözəl arzular onun qəlbinə yaddır. Çox vaxt ilham almış peyğəmbər kimi, demək olar ki, bizim böyük, unudulmaz İvan Semyoniç kimi (yadımdadır, o kafedradan gur-gur guruldardı, biz də onun qılgıncı saçan gözlərinə və sözlərinə məftun olardıq) hey danışsın, bəs əmim? Əmim isə qaşlarını qaldırıb qulaq asır, elə qəribə baxır və ya elə gülür ki, qanım damarlarımda donur – onda əlvida ilham! Bəzən onu mən Puşkinin Demonuna oxşadıram... Nə sevgiyə, nə sairəyə inanmır, deyir ki, xoşbəxtlik yoxdur, heç kəs adama səadət vəd etməmişdir; yalnız yaxşı və pis, zövq, nailiyyət, can sağlığı, istirahət, sonra qanqaraltısı, uğursuzluq, istirab, xəstəliklər və sairəyə bərabər bölünmüş həyat var, bütün bunlara səthi baxmalı və başını faydasız şeylərlə doldurmamalıdır – necədir? Faydasız ha! – nə üçün yaranmış olduğumuz və nəyə can atdığımız məsələlərinin qayğısına qalmaq bizim işimiz deyil, belə işlərlə məşğul olduğumuzdan biz lap gözüümüzün qabağında olan şeyləri görmürük, görməli olduğumuz işlə məşğul oluruq... amma hey deyir: iş, iş! Heç bilmirsən hansı təsirə qapılmışdır – zövq və səfayamı, yoxsa adi həyatı işlərinəmi? Həm oturub çötkə salanda, həm də teatra gedəndə eyni vəziyyətdə olur; şiddətli təəssüratın nə olduğunu bilmir və deyəsən, bədiyyatı xoşlamır: bədiyyat onun qəlbinə yaddır: mənə belə gəlir ki, o Puşkini belə oxumamışdır...”

Pyotr İvaniç qəfildən qardaşı oğlunun otağına girib onun məktub yazdığını gördü.

– Gəldim görüm yerin rahatdırmı, – dedi, – həm də iş barəsində danışaq.

Aleksandr dik ayağa qalxıb əli ilə nəyinsə üstünü örtüdü. Pyotr İvaniç dedi:

– Gizlöt, sirtini gizlöt, üzümü bu yana çevirirəm. Hm, gizlöt-dinmi? Bəs o düşən nə idi? Bu nədir?

Aleksandr:

– Əmican, boş şeydir... – dedisə də karıxıb səsini kəsdi.

– Deyəsən tüküdür! Yaman da boş şeydir! Birini gördüm, ovcunda gizlətdiyini də göstər.

Aleksandr dəcəllik etdiyi zaman yerindəcə tutulmuş məktəbli kimi istər-istəməz əlini açıb ovcundakı üzünü göstərdi.

– Bu nədir? Haradan almısan? – deyə Pyotr İvaniç soruşdu.

– Əmican, bu, mənəvi münasibətin... maddi nişanələridir.

– Necə? Necə? O nişanələri bəri ver görüm.

– Bunlar bəlkədir...

– Yəqin kənddən gətirmisən?

– Sofyadan, əmican, yadigardır... vidalaşarkən...

– Elədir ki, var. Bunu da götürüb min beş yüz verst yol gətirmisən?

Əmisi başını buladı.

– Daha bir kisə moruq qurusu gətirsəydin, bundan yaxşı olardı.

Onu heç olmasa dükançın satardıq, bu bəlkələri isə...

O gah tükə, gah üzünə baxırdı: tükü qoxuladı, üzünü isə əlində samballıdı. Sonra stolun üstündən bir kağız götürüb hər iki nişanəni ona бүkdü, əlində bürmələşdirib pəncərədən fırlatdı.

– Əmican! – deyə Aleksandr dəli kimi qışqırıb onun qolundan yapışdı, ancaq gec idi. Kağız qonşu evin damının küncündən aşıb kanalda kərpic aparən gəminin qırağına dəydi və sıçrayıb suya düşdü.

Aleksandr dinmir və acı bir məzəmmət ifadəsi ilə əmisinə baxırdı.

– Əmican! – deyə o təkrar etdi.

– Nə var?

– Sizin bu işinizə nə ad qoyaq?

– Mənəvi nişanələrin və otaqda saxlanması lazım olmayan hər cür zir-zibilin və boş-boş şeylərin pəncərədən kanala atılması.

– “Boş-boş şeylərin”! Bunlar boş-boş şeyləmiş!

– Bəs sən nə hesab edirdin? – Sənin ürəyinin parası... Mən onun yanına iş üçün gəlmişəm, amma gör o nələrlə məşğuldur – oturub zir-zibilin üstündə başını sındırır.

– Əmican, bunun işə maneçiliyi var?

– Çox var. Vaxt gəlib keçir, amma hələ indiyə qədər bir dəfə yanıma gəlib qulluğamı girmək və ya başqa bir işi görmək fikrində olduğun barədə bir kəlmə də deməmişən! Hamısı da ona görə ki, fikrin-zikrin Sofyanın və nişanələrin yanında qalıb. Budur, deyəsən ona məktub yazırsan? Eləmi?

– Bəli... yazmağa başlayırdım...

– Bəs anana məktub yazmısanmı?

– Hələ yox, sabah yazmaq istəyirdim.

– Bəs sabah niyə? Anana sabah, amma bir aydan sonra unudulmalı olan Sofiyaya bu gün...

– Sofyani? Heç onu unutmaq olarmı?

– Görək unudasan. Sənin bəlkələrini atmasaydım, yəqin onu bir ay da gec unudacaqdın. Mən sənə iki tərəfli yaxşılıq elədim. Bir neçə ildən sonra bu nişanələri görüb axmaq-axmaq şeylər yadına düşəndə qızarıcaqdın.

– Bu cür təmiz, saf və müqəddəs xatirədən də qızarmaq olarmı? Bu, şəriyyə və gözəlliyi inkar etmək deməkdir...

– Axmaq-axmaq şeylərdə nə şəriyyət, nə gözəllik? Şəriyyət, məsələn, xalanın məktubundakılardır! Sarı çiçək, göl, nə bilim sirlər... oxuyanda mənə elə pis təsir elədi ki, heç deyə də bilmirəm! Az qala qızarmışdım, mən ha! Qızarmağın nə olduğunu çoxdan unutmuş olan mən!

– Bu dəhşətdir, əmican, dəhşət! Deməli siz ömrünüzdə heç vaxt sevməmişiniz, eləmi?

– Nişanədən zəhləm gedərdi.

– Bu, taxta kimi quru bir həyatdır! – deyə Aleksandr həyəcanla səsləndi, – həyat deyil, donuqluqdur! İlhamsız, göz yaşları axıtmadan, həyatsız, sevgisiz donub qalmaqdır...

– Həm də tüksüz! – deyə əmisi əlavə etdi.

– Əmican, dünyada olan ən gözəl şeylərə siz bu cür soyuqqanlılıqla necə gülür, istehza edə bilərsiniz? Bu ki, cinayətdir... Sevgi... müqəddəs həyəcan!

– Bu müqəddəs sevginin nə olduğunu yaxşı bilirəm. Sən yaşlarda olanlar ancaq saçları, tufilləri, corabbağlarını görürlər, əllərini

öllərinə toxundurana kimi beyinlərində müqəddəs, yüksək eşq atəşi alışır, di gül qabağını alma, onda daha... Sənin sevgin, təəssüf ki, irəlidedir; ondan heç vaxt qaçıb qurtara bilməyəcəksən, amma iş belə deyil, ona başlamasan, girişməsən, səndən qaçıb uzaqlaşar.

– Sevgi özü də bir iş deyilmi?

– Yox, xoş bir əyləncədir, ancaq ona çox da uymaq olmaz, yoxsa cəfəng və axmaq iş çıxar. Mən də elə sənin bu qorxunu çəkirəm.

Əmisi başını buladı və:

– Sənə, demək olar ki, yer tapmışam; görək ki, qulluq eləmək istəyirsən, eləmi? – dedi.

– Ah, əmican, nə qədər şadam!

Aleksandr atılıb əmisinin yanağından öpdü.

– Axır ki fürsət tapdın! – deyib əmisi yanağını sildi, necə də ayıq olmadım! Hə, di qulaq as. De görüm, nə bilirsən, əlindən nə iş gələ bilər?

– Mən elmi-ilahi bilirəm, mülki hüquq, cinayət, təbiyyat və xalq hüquqlarını, diplomatiya, iqtisadi siyasət, fəlsəfə, estetikə, arxeologiya...

– Dayan, dayan! Rusca düzgün yazma bilirsənmi? Hələlik bu hamısından vacibdir.

– Əmican, bu nə sualdır: “rusca yazma bilirəmmi!” – deyib Aleksandr kamodun yanına qaçdı və cürbəcür kağızlar çıxarmağa başladı, əmisi isə bu arada stolun üstündən bir məktub götürüb oxumağa başladı.

Aleksandr kağızları götürüb stolun yanına gəldikdə əmisinin məktubu oxuduğunu gördü. Əlindəki kağızlar yerə töküldü.

– Əmican, oxuduğunuz nədir? – deyər qorxmış bir halda soruşdu.

– Buradakı məktubdur, görünür, dostuna yazmışsan. Bağışla, istədim yazma baxam.

– Oxudunuz?

– Bəli, demək olar ki, oxudum, – ikicə sətir qalıb, bu saat oxuyub qurtararam; necə ki? Burada ki, gizli bir şey yoxdur, olsaydı, belə atılıb qalmazdı...

– Bəs indi siz mənim barəmdə necə fikirdəsiniz?..

– Bu fikirdəyəm ki, pis yazmışsan, düzgün, səliss...

– Deməli, burada yazılanları oxumayıbsınız, eləmi? – deyər Aleksandr cəld soruşdu.

– Yox, deyəsən hamısını oxumuşam, – deyər əmisi məktubun iki üzünə də baxdı, – əvvəlcə Peterburqu, aldığı təəssüratı, sonra da məni təsvir edirsən.

– Pərvədigara! – deyər Aleksandr qışqırıb əlləri ilə üzünü örtüdü.

– Nə qayıırırsan? Sənə nə oldu?

– Hələ sakit də danışa bilərsiniz? Hirsələnirsiniz, acığımız tutmur, məndən zəhləniz getmirmi?

– Yox! Nəyə acığım tutmalıdır ki?

– Bunu bir də deyən, ürəyim sakit olsun.

– Yox, yox, yox.

– Mən yenə də inanmıram, əmican, isbat edin...

– Buyurursan, nə ilə isbat edim?

– Məni qucaqlayın.

– Bağışla, bunu bacarmayacağam.

– Niyə ki?

– Çünki bu hərəkət ağıldan konar, yəni mənasızdır, yaxud sənin professorunun dili ilə desək, dərrakəm məni buna təhrik etmir; sən qadın olsaydın, – o başqa məsələ, bu hərəkət orada mənə nəzərə alınmadan edilir, başqa meyl və niyyətlə.

– Əmican hiss özünü bürüzə verir, coşqunluq özünün ifadə olunmasını tələb edir...

– Məndə bürüzə vermir, tələb də etmir, tələb etsəydi də, mən özümü saxlardım və bunu sənə də məsləhət görürəm.

– Niyə ki?

– Ona görə ki, qucaqladığın adama sonra yaxından bələd olduqda onu qucaqladığına görə utanmazsan.

– Əmican, heç elə olmur ki, birisini özündən rədd edir, sonra peşman olursan?

– Olur. Ona görə də mən heç vaxt və heç kəsi özümdən rədd etmirəm.

– Etdiyim işə görə məni də rədd eləməyəcək, mənə qanmaz deməyəcəksiniz ki?

– Deməli sənin fikrincə cəfəngiyyat yazan zırrama olur. Onda zırramaların sayı-hesabı olmazdı.

– Bəs adam özü haqqında bu cür acı həqiqətləri oxuya – özü də bu kimin tərəfindən yazılmış ola? Öz doğma qardaşı oğlunun!

– Sən yazdıqlarını həqiqətmi hesab edirsən?

– Ah, əmican!.. Əlbəttə, səhv eləmişəm... düzəldərəm... bağış-
layın...

– İstəyirsən həqiqəti deyim, yaz.

– Lütfən, söyləyin.

– Otur yaz.

Aleksandr bir varaq kağız çıxarıb qələmi götürdü, Pyotr İvaniç
da oxuduğu məktuba baxa-baxa dedi:

“İstəkli dostum”.

– Yazdınmı?

– Yazdım.

“Sənə Peterburqu və aldığım təəssüratı təsvir etməyəcəyəm”.

Aleksandr yazıb:

– “Etməyəcəyəm”, – dedi.

“Peterburq artıq çoxdan təsvir edilmişdir, təsvir edilməyən
şeyləri də adam özü görməlidir; mənim təəssüratım sənəin karına
gəlməz. Əbəs yerə vaxt və kağız sərf etməyin mənası yoxdur. Öz
əmimi təsvir etsəm, daha yaxşıdır, çünki bu, şəxsən özümə aiddir”.

Aleksandr:

– “Əmimi” – dedi.

– Bax, yazmışam ki, mən yaxşı və çox ağıllıyam. Bəlkə belədir,
bəlkə də belə deyil, yaxşı olar elə götürək ki, nə o olsun, nə də bu,
yaz:

– “Əmim axmaq və pis adam deyil, mənim yaxşı olmağımı
istəyir...”

– Əmican, mən qiymətləndirə və hiss edə bilirəm... – deyib
Aleksandr əmisini öpmək üçün boynunu uzatdı.

“Mənim boynuma sarılırsam da”, – deyə Pyotr İvaniç davam
etdi. Aleksandr dodaqlarını əmisinə çatdırmadan tez yerinə oturdu.

“Yaxşılığımı istəyir; çünki pis olmağımı istəmək üçün nə bir
səbəb, nə də onda belə bir niyyət yoxdur; çünki bir zaman ona
yaxşılıq etmiş olan anam ondan mənim barəmdə xahiş etmişdir. O de-
yir ki, məni sevmir və bunun üçün əsas da var; adamı iki həftədə
sevmək olmaz, hələ mən də onu sevmirəm, amma onu inandırırım
ki, sevirəm”.

– Heç belə şey yazmaq olar? – deyə Aleksandr etiraz etdi.

– Yaz, yaz:

“Ancaq biz bir-birimizə alışmağa başlamışıq. Hətta o deyir ki,
lap məhəbbətsiz də keçinmək olar. O, səhərdən axşamacan mə-

nimlə qucaqlayıb oturmur, çünki bu heç lazım da deyil, bir də ki, onun
vaxtı yoxdur”.

– “Səmimiyyət təzahürlərinə düşməndir”, – bunu saxlamaq olar,
bu yaxşıdır. Yazdınmı?

– Yazdım.

– Hm, görüm daha nə yazmışdın? “Həyatı işlər, Demon...”

Aleksandr yazınca Pyotr İvaniç stolun üstündən bir kağız götü-
rüb lülələdi, alışıdırıb siqarını yandırdı, kağızı yerə atıb tapdaladı.

“Əmim nə iblis, nə də mələkdir, hamı kimi bir adamdır, – deyə
o davam etdi, – ancaq qətiyyətlə sənə, mənə oxşamır. O, yer üzün-
dəki qayda ilə düşünür və hiss edir. Deyir biz yerdə yaşayırsaq,
göylərə uçmaq lazım deyil, hələ bizi orada soruşan yoxdur, yerdə
öz vəzifəmiz olan işlə, bəşəri işlərlə məşğul olmağımız lazımdır.
Buna görə də o, yer üzərindəki bütün işlərə diqqət yetirir, o cüm-
lədən həyata fikir verir, onu biz arzu etdiyimiz kimi yox, əslində
necədirsə, eləcə də öyrənməyə çalışır. Xeyirə və bununla bərabər
şərə də, habelə gözəlliyə də, çirkinliyə də inanır. Sevgiyə və dost-
luğa da inanır, ancaq bunların səma tərəfindən gəlib çirkəbə düşdü-
yünə inanmır, deyir ki, onlar insanlarla bərabər və insan üçün yaran-
mışdır və onları bu cür də anlamaq lazımdır, ümumiyyətlə hər şeyə
diqqətlə baxmaq və onları əslində olduqları kimi görmək lazımdır,
daha götürüb yüksəltmək, Allah bilir, haralara qədər ucaltmaq
lazım deyil. Namuslu və sədaqətli adamlar arasında xoş münasibət
olmasını mümkün hesab edir və deyir ki, tez-tez görüşüb sıx əlaqə-
də olmaq və bir-birinə öyrəşib adət eləmək nəticəsində bu münasi-
bət dostluğa çevrilir. Lakin onu da mümkün hesab edir ki, adamlar
bir-birindən ayrı düşdükdə, adət öz gücünü itirir və adamlar bir-
birini unudurlar ki, bu da əsla cinayət deyildir. Ona görə də inandı-
rır ki, mən səni unudacağam, sən də məni. Bu mənə, eləcə də sənəin
özünə yabançı görünəcək, ancaq o məsləhət görür ki, biz bu fikrə
alışaq və heç birimiz axmaq yerində qalmayaq. Sevgi barəsindəki
fikri də bundan azacıq fərqlidir: cinə inanmadığı kimi, əbədi sevgi-
yə də inanmır, buna inanmağı bizə də məsləhət görmür. Onu da
qeyd edim ki, mənə bu barədə mümkün qədər az düşünməyi məs-
ləhət görür, bunu mən də sənə məsləhət görürəm. O deyir ki, sevgi
öz-özünə, çağırılmadan gələcək, deyir ki, həyat təkəcə bundan ibar-
ət deyildir, hər şeyin olduğu kimi, bunun da öz vaxtı olur və bütün
həyat boyu təkəcə sevgi barəsində düşünmək axmaqlıqdır. Sevgi

dalınca düşənlər və bir dəqiqə onsuz yaşaya bilməyənlər başlarının hesabına ürəkləri elə və daha nələrle yaşayırlar. Əmim işlə məşğul olmağı xoşlayır və bunu mənə də məsləhət görür, mən də sənə məsləhət görürəm, o deyir ki, biz, bizə ehtiyacı olan cəmiyyətə məxsusduq. O, məşğul olduqda özünü də unutmur; iş ona pul gətirir, pul da rahatlıqdır ki, bunu da o, çox sevir. Bir də bəlkə onun elə niyyətləri var ki, bunların nəticəsində, yəqin, mən ona varis olmayacağam. Əmim elə həmişə də xidmət və zavod haqqında düşünür, onun əzbərdən bildiyi təkəcə Puşkin deyildir...”

– Əmican sizmi? – deyə Aleksandr təəccüblə soruşdu.

– Hə, bir zaman görərsən. Yaz: “O, insan biliyinin bütün sahələrinə dair diqqətəlayiq nə çıxsa, hamısını iki dildə oxuyur, incəsənəti sevir, flamand üslubunda¹ çəkilmiş gözəl şəkillərdən ibarət bir kolleksiyası var, – bu üslubu o çox xoşlayır, – tez-tez teatra gedir, ancaq həyəcanlanıb narahat olmur, atılıb düşmür, ah-uf eləmir, deyir ki, bunlar uşaqlıqdır, gərək adam təmkinli ola, özünü saxlaya, öz təəssüratını başqalarına zorla təlqin etməyə, çünki bunlar heç kəsə lazım deyildir. O habelə vəhşi kimi danışmır və mənə də belə məsləhət görür, bunu mən də sənə məsləhət görürəm. Hələlik, sağ ol, mənə gec-gec məktub yaz və vaxtını əbəs yerə itirmə. Dostun filankəs”. İndi məktubun tarixini qoy.

– Heç belə məktubu göndərmək olar? – deyə Aleksandr təəccüblə soruşdu, – “gec-gec məktub yaz”, özü də mənimlə vidalaşmaq üçün yüz altmış verst yol gəlib ayrılarkən mənə “filan elə, filan cür elə, filan elə” deyə cürbəcür məsləhətlər verən bir adama! O məndən ağılsız adam deyil: ikinci namizəd olaraq qurtarmışdır.

– Eybi yoxdur, sən hər halda göndər, bəlkə daha da ağıllanar, çünki bu məktub onun zehində cürbəcür yeni fikirlər doğuracaqdır, siz kurs qurtarmış olsanız da, məktəbiniz hələ indicə başlanı.

– Əmican, ürəyim gəlmir...

– Mən heç vaxt özgələrin işinə qarışmıram, özün xahiş elədin ki, səndən ötrü bir iş görüm; mən də səni doğru yola çıxararaq ilk addımını asanlaşdırmaq istəyirəm, sən isə tərslik eləyirsən. Özün bil, mən yalnız rəyimi deyir, səni məcbur etmək istəmirəm, sənə dayə-zad deyiləm ki.

¹ Flamand üslubu – XVII-XVIII əsr İspaniya Niderlandiyasında incəsənət üslubu

Aleksandr:

– Bağışlayın, əmican, mən itaət etməyə hazırım, – deyib dərhal məktubu zərfə qoydu.

O, bir məktubu zərfə qoyduqdan sonra Sofyaya yazdığı məktubu axtarmağa başladı. O, stolun üstünə baxdı – yoxdur, altına baxdı – burada da yoxdur, stolun yeşiyinə isə qoymamışdı.

– Görünür nə isə axtarırsan? – deyə əmisi soruşdu:

– O biri məktubu... Sofyaya yazdığımı axtarıram.

Əmisi də axtarmağa başladı.

– Bəs hanı? – dedi, – mən onu, doğrusu, pəncərədən atmamışam.

– Əmican bir görün nə etmişiniz? Götürüb məktubla siqar yandırmısınız! – deyə Aleksandr yanıqlı-yanıqlı səsləndi və yanıq məktubun parçasını yerdən götürdü.

– Doğrudanmı? – deyə əmisi səsləndi, nə təhər olub ki, heç görməmişəm, bir bax ha, belə qiymətli şeyi yandırmışam... Ancaq bilirsən nə var? Bir cəhətdən elə yaxşı olub...

– Ah, əmican, vallah, heç bir cəhətdən yaxşı olmayıb... – deyə Aleksandr ümitsizliklə qeyd etdi.

– Doğrudan yaxşı olub, çünki bu poçtla yetirib ona məktub yazma bilməyəcəksən, gələn poçta qədər isə başın xidmətə qarışar, yəqin fikrindən daşınırsan, yadına belə şeylər düşməz, beləliklə də bir axmaqlıq əskik eləmiş olarsan.

– Bəs o mənim barəmdə nə düşünür?

– Nə düşünür-düşünsün. Məncə bu elə onun özü üçün də xeyirdir. Axı sən onu alan deyilsən, eləmi? O elə bilər ki, onu unutmusan, özü də səni unudar və gələcək nişanlısını inandıranda ki, ondan başqa heç kəsi sevməmişdir, az qızarar.

– Əmican, siz qərribə adamsınız! Sizdən ötrü daimilik və əhdin müqəddəsliyi yoxdur... Həyat nə qədər gözəldir, sakit dayanmış göl kimi qəşəng və səfalıdır...

– İçində sarı çiçəklər bitən göl kimi, eləmi? – deyə əmisi onun sözünü kəsdi.

– Göl kimi, – deyə Aleksandr davam etdi, – özü də nə isə sirli, cəlbədici şeylərlə doludur və onda çoxlu...

– Lil var, əzizim.

– Əmican, axı niyə siz lili götürürsünüz, niyə bütün fəroh, ümid, səadət və rifahı dağıdıb məhv edirsiniz... Hər şeyə pis tərəfindən baxırsınız?

– Mən lap düz tərəfdən baxıram və bunu sənə də məsləhət görürəm; onda axmaq vəziyyətində qalmazsan. Həyat haqqında sənə olan məfhum və anlayışlarla həyat orada, həyatı dərk edib anlamayan adamlar yaşayan əyalətdə yaxşıdır, orada yaşayanlar isə insan deyil, mələkdirlər. Zəyeczalovu götürək, o müqəddəs adamdır, sən xalan yüksək təbiətli, həssas qəlblidir, Sofya da zənnimcə xalan kimi axmağın biridir və...

– Əmican, qurtarın, – deyə Aleksandr dəlicəsinə səsləndi.

– Bir də sən kimi xəyalpərəstlər. Burunlarını elə tutub qoxulayırlar ki, bir yerdən daimi dostluq və sevgi iyi gəlmir ki?.. Yüzüncü dəfədir deyirəm: nahaq gəlmisən!

Aleksandr, demək olar ki, öz-özünə:

– Sofya nişanlısını inandıracaqmış ki, heç kəsi sevməmişdir! – dedi.

– Sən öz dediyini tutub durmusan!

– Xeyr, mən öminəm ki, o nəcib və açıq bir qəlblə mənim məktubumu ona verib...

– Nişanələrini də, – deyə Pyotr İvaniç əlavə etdi.

– Bəli, bizim münasibətimizin bəlgələrini də verib... deyər: “Mənim qəlbimin simlərini ilk əvvəl, bax bu adam oyatmışdır; bax ilk əvvəl kimin adı gələndə bu simlər səslənmişdir...”

Əmisinin qaşları qalxıb, gözləri bərəlməyə başladı. Aleksandr səsini kəsdi.

– Bəs öz simlərini niyə çalmayıb yarımçıq qoymusan? Yox, əzizim, sən Sofyan belə şey eləsə, doğrudan da axmaqdır; əminəm ki, onu belə hərəkətdən daşındıra biləcək anası və ya bir başqa adamı var, eləmi?

– Əmican, siz qəlbin bu müqəddəs coşqunluğuna, bu nəcib təzahürünə axmaqlıq dedikdə, sizin haqqınızda nə cür düşünmək olar?

– Kəfin necə istəyirsə, o cür. Sofya öz nişanlısını nə bilim nə kimi sübhələrə salacaqmış hələ bəlkə heç toyları da baş tutmayıb pozular, axı niyə? Ona görə ki, siz orada birlikdə gedib sarı çiçəklər dərmisiniz... Yox, işi belə görmürlər. Yaxşı, deməli, sən rusca yaza bilir-sən, sabah departamentə gedərik. Mən keçmişdə bir yerdə xidmət etdiyimiz və indi şöbə rəisi olan adama sən barəndə danışmışam; demişdir ki, yer var. Vaxtı itirməyin mənası yoxdur... O çıxardığın bir qucaq kağız nə kağızlardır?

– Universitetdə etdiyim qeyd və yazılarımdır. Müsəidənilə Yunanıstan incəsənəti haqqında İvan Semyonıçın mühazirələrindən bir neçə səhifə oxuyum...

Bunu deyib o cəld bir neçə səhifə çevirməyə başladı. Pyotr İvaniç üz-gözünü turşudub:

– Eh, lütfən rədd elə! – dedi. – Bəs bu nədir?

– Bu mənim dissertasiyalarımdır. Onları öz rəisimə göstərmək istərdim, xüsusən burada bir layihə var, onu işləmişdim ki...

– Aha! Min il bundan qabaq icra edilmiş və ya icrası mümkün və lazım olmayan layihələrdən biri.

– Nə danışırınsız, əmican! Bu layihə görkəmli maarifpərvər bir adama təqdim edilmişdir; bu layihə münasibətilə o bir dəfə məni rektorla birlikdə nahara dəvət etmişdir. Bu da ikinci layihənin başlanğıcı.

– Bizdə iki dəfə nahar elə, ancaq ikinci bir layihə yazma.

– Niyə ki?

– Elə belə, sən indi heç bir yaxşı şey yaza bilməzsən, vaxt isə itib gedər.

– Necə! Mühazirələri dinlədikdən sonra?..

– Onlar sənə bir zaman lazım olar, indisə, bax, oxu, öyrən və nə desələr, elə.

– Bəs rəis mənim qabiliyyətimi haradan bilər?

– O saat biləcək, o adam tanımaqda ustadır. Yaxşı, sən nə yer istərdin?

– Bilmirəm, əmican, elə bir yer...

Pyotr İvaniç dedi:

– Nazir, nazir müavini, direktor, direktor müavini, şöbə rəisi, hissə rəisi, bunların müavini, xüsusi tapşırıqlar məmuru, azmı yer var! Aleksandr fikrə getdi. O özünü itirib bilmədi hansını seçib götürsün.

– İşin əvvəli üçün hissə rəisi yeri yaxşıdır, – dedi.

– Hə, yaxşıdır, – deyə Pyotr İvaniç təkrar etdi.

– Əmican, iş göz qoyub bələd olaram, bir-iki aydan da sonra şöbə rəisi vəzifəsinə keçmək olar...

Əmisi fikrini toplayıb:

– Əlbəttə, əlbəttə! – dedi, – ondan da bir üç ay sonra direktor, sonra isə, təxminən bir ildən də sonra nazir, beləmi?

Aleksandr pörtüb dinmədi.

– Yəqin ki, nə yer olduğunu şöbə rəisi sizə demişdir, eləmi? – deyə o soruşdu.

– Yox, – deyə əmisi cavab verdi, – deməmişdir, amma yaxşısı budur ki, bunu onun öz ixtiyarına buraxaq; özün görürsən ki, hansı vəzifəni seçib götürməkdə biz çətinlik çəkirik, o isə hara qoyacağını özü bilir. Yer seçməkdə çətinlik çəkdiyini ona demə, heç layihələr haqqında da bir kəlmə danışma, çünki birdən ona etimad etmədiyimizə inciyər və ürkər; o sərt adamdır. Sənə məsləhət görürəm ki, maddi nişanələr barəsində buradakı gözəllərə heç bir kəlmə danışmayasan; onlar bunu başa düşməzlər, haradan da başa düşsünlər! Bu, onlar üçün çox yüksək bir şeydir; elə mən özüm də güclə anlaya bildim, onlar isə eşidib üz-gözlərini öyişdirərlər.

Əmisi danışdığı müddətdə Aleksandr lülələnmiş bir kağızı əlində o tərəf bu tərəfə çevirirdi.

– Bu nə kağızdır?

Aleksandr bu sualı səbrsizliklə gözləyirdi.

– Bu... bunu çoxdan sizə göstərmək istəyirdim... şeirdir; bir dəfə maraqlandığınızı söyləmişdiniz...

– Nə isə yadıma gəlmir; deyəsən mən maraqlanmamışam...

– Bilirsiniz, əmican, mənə qulluq qəlbini iştirak etmədiyi quru bir işdir; qəlb isə onda aşırı daşan hissiyyat və fikirləri ifadə etməyə, yaxın bir adama izhar etməyə... çalışır.

– Yaxşı, nə olsun ki? – deyə əmisi hövsələsizliklə soruşdu.

– Mən özümdə yaradıcılıq meyl və arzusu hiss edirəm...

– Yəni belə çıxır ki, sən qulluq etməkdən başqa bir şeylə də məşğul olmaq istəyirsən, eləmi? Nə olar ki, çox gözəl və tərifi layiq işdir, ancaq nə ilə? Ədəbiyyatlamı?

– Bəli, əmican, sizdən xahiş etməyə fikrindəydim ki, bəzi şeyləri dərc etdirmək üçün əlinizdə imkan varmı?

– İstedadın olduğuna əminsənmi? Axı bunsuz sən incəsənətdə qara fəhlə olarsan – bundan nə çıxar ki? İstedadın olduğda isə – başqa məsələ; onda çalışmaq olar; çox yaxşı işlər edə bilərsən, həm də elə bu özü də sərvətdir – sənə yüz nəfər rəiyyətinə dəyər.

– Siz bunu da pulla ölçürsünüz?

– Bəs nə ilə ölçməyi buyursan? Oxucun çox olduqca, çox da pul verirlər.

– Bəs şöhrət, şöhrətə nə deyirsiniz? Şair və müğənninin əsl mükafatı bax budur...

– Şöhrət müğənnilərin nazı ilə oynamaqdan daha usanmışdır. Şöhrət iddiasında olanlar həddindən çoxdur. Əvvəllər belə idi ki, şöhrət də qadın kimi hər yetənə xidmət edirdi, indisə görürsənmi, şöhrət sanki heç yoxdur və ya qaçıb gizlənmişdir, – bəli! Adı var, amma özündənsə xəbər-əter yoxdur, bəlkə də başqa cür tozahür etmək qərarına gəlmişdir: kim daha yaxşı yazırsa – ona daha artıq pul, kim pis yazırsa – inciməsin. Ona görə də indi yaxşı yazıçı yaxşı da yaşayır, heç olmasa küçələrdə təlxək kimi dalına düşüb onu barmaqla göstərmirlərsə də, çardağın altında soyuqda qalıb acından da ölmür; başa düşüblər ki, şair ilahi bir şey deyil, sadəcə adamdır: o da başqa adamlar kimi baxır, yeriyir, düşünür, axmaqlıqlar edir; daha burada baxmalı nə var ki?..

– “Başqa adamlar kimi!” əmican, nə danışsınız? Heç bunu demək olar? Şairin xüsusi ilhamı var, onun daxilində yüksək bir qüvvə mövcuddur...

– Bəzən başqalarında, məsələn, riyaziyyatçıda, saatsazda, elə bizimlək bir zavodçuda da olduğu kimi. Nyuton Qutenberq, Vatt da Şekspir, Dante və s. kimi yüksək qüvvəyə malikdilər. Mən Parqolo gilini bir yolla döndərüb elə edə bilsə idim ki, ondan Saksoniya və ya Sevr çinisindən də yaxşı çini qab çıxsın, sənə burada da yüksək bir qüvvənin iştirakı olmazdı?

– Əmican, siz incəsənətlə peşəni qarışdırırsınız.

– Allah eləməsin! İncəsənət öz yerində, peşə öz yerində, yaradıcılıq isə bunların hər ikisində ola da bilər, olmaya da. Yaradıcılığı olmayan peşəkar yaradıcı yox, ancaq bir peşəkar olaraq qalır, yaradıcılığı olmayan şair də şair deyil, cizmaqaraçıdır. Məgər sizə bu barədə universitetdə mühazirə oxumamışlar? Bəs orada nə öyrənmişiniz?..

Həmişə məlum olan bir həqiqət hesab etdiyi şeyləri izah etməyə başlaması Pyotr İvanıçın özünü kədərləndirirdi.

“Bu, ürəyindəkiləri açıb səmimi surətdə söyləməyə oxşayır”, deyə o düşündü. – Göstər görüm o nədir, – şeirdir?

Pyotr İvanıç lülələnmiş kağızı götürüb açaraq birinci səhifəsini oxudu:

Haradan nəgəhan, qəfil buludtək¹
Çökür üstümüze bu qəm, bu kədər?
Küsür yaşamaqdan, həyatdan ürək...

– Aleksandr, oradan bir od ver.
O siqarını yandırıb davam etdi:

Onda yuva salır başqa istəklər?
Tutqun havalartək nədəndir bəzən
Tökülür ürəyə ağır yuxular?
Nə müdhiş dərdlərlə, qəmlərlə bilsən
Onlar qəlbi yıxıb edir tar-mar.

– Həmin fikir birinci dörd misrada da deyildiyinə görə duzsuzdur, – deyib Pyotr İvanıç oxudu:

Kim tapar bu sirri, nədəndir çox vaxt
Solğun bir alından seltək axaraq
Tökülür torpağa isti göz yaşı?..

– Bu necə olur? Alında tər olar, göz yaşı olduğunu isə görməmişəm...

Nə çəkir bu zaman insanın başı?
O sakit qucağı göylərin yaman
Qorxulu, dəhşətli olur bu zaman.

– Qorxulu, dəhşətli – bunların ikisi də eyni şeydir.

Göylərə baxıram: ay xumar-xumar...

– Göydə ay mütləq olmalıdır: onsuz heç cür keçmir! Əgər bu yazdığında xəyal və qarıqız varsa – məhv oldun: mənimki səninlə tutmaz.

¹ Kitabdakı şcirlərin tərcüməsi B.A.Qasımsadəndir.

Göylərə baxıram: ay xumar-xumar
Parlayıb dolaşır sonsuz göyləri.
Onda görünməmiş məşum sirrlər
Yatır sinəsində illərdən bəri.

– Pis deyil! Bir də od ver... siqarım söndü. Harada qaldım? – hə:

Ulduzlar süzülüb səmada tək-tək
Titrəşib parlayır zəif, pərişan.
Onlar bir-birilə dilbir edərək
Məkrli sükuta dalmış sanasan.
Bəla vəd edərək dünyada hər şey
Qorxudur ölümle ürəyimizi...
Yalançı sakitlik yorulmadan hey
Sanki yırgalayır içində bizi.
Yoxdur bu qəmlərin adı... bir zaman

Pyotr İvanıç bərk əsnəyib davam etdi:

Görünməz onlardan bir iz, bir əsər.
Necə ki, səhrada silər qumlardan
Heyvan izlərini yellər, küləklər.

– Yox, daha bura heyvanların yeri deyil! Burada xətt nəyə lazımdır? Amma hə! Kədərdən deyilirdi, indisə fərəhdən...
O lap yavaşdan, yanılmac kimi tələsik-tələsik oxumağa başladı.

Lakin gələr bir gün, başqa bir aləm,
İblis mehman olar bu zaman bizə
Canlı axın kimi şadlıqlar bu dəm
Soxular zor ilə ürəyimizə.
Titrəyər sevincle bu vaxt sinəmiz... və i. a.

O oxuyub qurtararaq dedi:

– Nə pisdir, nə də yaxşı! Amma başqaları bundan da pisləri ilə başlamışlar. Həvəsin varsa, yaz, məşğul ol, bəlkə də istedadın olduğu meydana çıxdı; onda başqa məsələ.

Aleksandri kədor bürüdü. O əsla belə qiymət gözləmir. O özü-nə yalnız onunla təsəlli verirdi ki, əmisini soyuqqanlı, demək olar ki, əsla hissi olmayan bir adam hesab edirdi.

Bu da Şillərdən tərcümədir, – deyə Aleksandr dilləndi.

– Kifayətdir; görürəm; sən başqa dillərdəmi bilirən?

– Fransızca, almanca, bir az da ingiliscə bilirəm.

– Təbrik edirəm, bunu çoxdan deyəydin də. Çalışsan, səndən çox şey çıxar. Bayaq mənə siyasi iqtisad, fəlsəfə, arxeologiya, nə bilim, nələri sadaladın, ən başlıcasından isə bir kəlmə də demədin – yer-siz təvazökarlıqdır. Lap tez bir zamanda sənə ədəbi iş də taparam.

– Doğrudanmı, əmican? Məni necə də minnətdar etmiş olarsınız! – İcazə verin sizi qucaqlayım.

– Dayan, qoy hələ tapım.

– Məni tanısan deyə, gələcək rəisimə əsərlərimdən bir şey göstərmək istəmirsinizmi?

– Yox, lazım deyil; lazım gəlsə, özün də göstərəsən, bəlkə də heç lazım olmadı. Gəlsənə bütün layihə və əsərlərini mənə bağışlaysan?

– Bağışlayım? Buyurun, əmican. İstəyirsinizsə bütün məqalələrə xronoloji qayda ilə mündəricə də düzəldim.

– Yox, lazım deyil... Bağışladığına görə təşəkkür edirəm. Yevsey! Bu kağızları apar ver Vasilə.

– Vasilə niyə? Sizin kabinetə aparsın.

– O nəyə isə yapışdırmaq üçün məndən kağız istəmişdi...

– Əmican, nə danışırsınız? – deyə Aleksandr dəhşətlə soruşub kağızları qapdı.

– Sən ki, bağışlamısan, daha hədiyyədən necə istifadə edəcəyimin sənə nə dəxli var?..

Aleksandr kağızları ikiəlli döşünə basıb dəhşətlə zarıdı:

– Siz hər... hər şeyə qarşı amansızsiniz!..

Əmisi kağızları onun əlindən darta-darta dedi:

– Aleksandr, sən mənə deyənə bax, sonra qızarmaz və mənə “sağ ol” deyərsən.

Aleksandr kağızları buraxdı. Pyotr İvaniç dedi:

– Yevsey, al apar. Hə, bax indi otağın tərtemiz çiçək kimi oldu: mənasız şeylər yoxdur; onu zir-zibilləmi, yoxsa faydalı və dəyərlı şeylərləmi doldurmaq səndən asılıdır. Gəl zavoda gedək, həm gə-

zək, eynimiz açılsın, bir qədər təmiz hava ala, həm də adamların necə işlədiyinə baxaq.

Səhər Pyotr İvaniç qardaşı oğlunu departamentə apardı. Pyotr İvaniç şöbə rəisi olan dostu ilə söhbət etdiyi müddətdə Aleksandr onun üçün yeni olan bu aləmlə tanış olurdu. O durub baxır, hələ də layihələr haqqında düşünür və başını sındırırdı ki, görəsən ona hansı bir mühüm dövləti məsələnin həllini tapşıracaqlar. Nəhayət, belə bir qərara gəldi:

“Lap əmimin zavodu kimidir! Orada usta bir parça palçıq götürüb maşının ağına verir, bir-iki-üç dəfə hərələyir, bir də görürsən oradan konusvari, oval, yarım dairə şəklində bir şey çıxdı; sonra bunu bir başqa ustaya verir, o alıb odda qurudur, üçüncüsü zər vurur, dördüncüsü naxışlayır, və beləliklə ya kasa, vaz, ya da nəlbəki çıxır. Buraya da yad bir adam gəlir, acınacaqlı bir təbəssümlə ikiqat təzim edib bir kağız verir, usta alır, bir balaca qələm vurub o birisinə ötürür, o bunu minlərlə başqa kağızların içinə atır, amma kağız itmir: nömrəsi və tarixi olduğuna görə heç bir zərər görmədən balalaya-balalaya yanına özü kimi kağızlar da qoşaraq iyirmi əldən keçir. Üçüncü usta onu götürüb nə üçünsə əlini şkafa atır, ya dəftərə, ya başqa bir kağıza baxır, dördüncü ustaya bir neçə sehrli söz deyir, o da qələmini cırılatmağa başlayır. Bir qədər cırılatdıqdan sonra bir bala da doğan ana kağızı beşinci ustaya verir, o da qələmini cırıladır, bir bala da doğulur; beşinci usta onu səliqəyə salıb ötürür və bu sürətlə kağız hey gəzir, heç vaxt itmir: onu doğuranlar ölüb gedir, o isə hələ əsrlər boyu yaşayır. Nəhayət, uzun illər yatıb toz basdıqdan sonra onu bir də narahat edir, onunla məsləhətləşirlər. Bu sürətlə bürokratik maşın hər gün, hər saat, bu gün də, sabah da, bütün əsrlər boyunca da müntəzəm, sanki heç adam yox imiş, hamısı çarx və yay imiş kimi, yorulmaq bilmədən, arası kəsilmədən hey işləyir...”

“Bəs bu kağızlar fabrikinə işlədən, hərəkətə gətirən ağıl haradadır? – deyə Aleksandr düşündü, – dəftərlərdəmi, kağızların özündəmi, yoxsa bu adamların başındadırmı?”

Burada o nə cür də sifətlər gördü! Küçədə sanki adama belələri heç rast gəlmir, bunlar sanki heç işıq üzünə çıxmırlar, bunlar elə bil burada doğulmuş, böyümüş, hər biri öz yerində bitib qalmış, burada

da öləcəkdir. Aduyev diqqətlə şöbə rəisinin üzünə baxdı: o sanki ildırım çaxan Yupiterdi¹, ağzını açan kimi döşündə mis nişan olan Merkuri² yüyürüb gəlir; Yupiter əlindəki kağızı uzadan kimi onu almaq üçün on əl uzanırdı. O:

– İvan İvanıç! – deyə səslədi.

İvan İvanıç stolun arxasından qalxaraq cəld Yupiterin yanına yüyürüb onun qabağında yarpaq kimi əsdi. Səbəbini özü də bilmədən Aleksandrın da canına üşütmə düşdü.

– Bir tütün ver çəkək!

İvan İvanıç yaltaq bir əda ilə tütün qutusunun ağzını açıb ikiəlli ona uzatdı.

Rəis Aduyevi göstərib dedi:

– Bir onları yoxlayın!

Aduyev dirsəyi yirtiq İvan İvanıçın sarı simasına baxıb düşündü:

“Gör məni kim imtahan edəcək! Yəni bu adam da dövlət məsələləri həll edir!”

– Əliniz yaxşıdır mı? – deyə İvan İvanıç Aleksandrdan soruşdu.

– Əlimmi?

– Bəli, əlinizin ləyaqəti, xəttiniz. Zəhmət çəkin, bax bu kağızın üzünü köçürün.

Aleksandr ondan bu cür şey tələb olunduğuna təəccüb etdisə də, yerinə yetirdi. İvan İvanıç onun yazısına baxıb üz-gözünü turşutdu və şöbə rəisinə:

– Yaxşı yazmırlar, – dedi. Kağızı alıb o da baxdı.

– Bəli, yaxşı deyil, ağarda bilmir. Onda qoyun hələlik idarədən göndərilən kağızları dəftərə yazıb qeyd etsin, bir az öyrəndikdən sonra kağızların icrasına qoyarsınız, bəlkə də yaradı, çünki universitetdə oxumuşdur.

Çox çəkmədi ki, Aduyev də maşının yaylarından biri oldu. O yazır, yazır, hey yazırdı və təəccüb edirdi ki, heç səhərlər də başqa iş görmək olarmı? Öz layihələrini xatırlayanda isə, qan üzünə vurur, qıpqırmızı qızarırdı.

“Əmican! – deyə o düşünürdü, – bir məsələdə söz yox ki, sən haqlısan, mütləq haqlısan; doğrudanmı elə hər şey belədir? Doğrudanmı mən müqəddəs, ilhamlı fikirlərimdə də, sevgi və dostluğa

¹ Qədim Roma əfsanələrində Allahdır; bütün səma hadisələri ondan asılı idi.

² Merkuri – Yupiterin qasidi

olan hərarətli inam və etiqadında da... adamlara... özümə inanmaqda da səhv etmişəm? Bəs həyat nədir?”

O, kağızın üstünə əyilib qələmini daha bərk cırlıdadır, kirpiklərinin dibində isə göz yaşları parıldayırdı.

Pyotr İvanıç qardaşı oğluna deyirdi:

– Sənin bəxtin yaman gətirir, səadət pərisi üzünə gülür. Mən işə girəndə əvvəl tamam bir il maaşsız qulluq eləmişəm, amma sən birdən-birə yüksək maaş alırsan; gör ha, maaşın ildə 750 manat, mükafatla birlikdə 1000 manat edəcək. Başlangıç üçün çox gözəldir! Şöbə rəisi səni tərifləyir; ancaq deyir ki, fikrin dağınıq olur: gah vergülü buraxır, gah kağızın məzmununu yazmağı unudursan. Diqqət elə, özünü düzəlt və ən başlıcası budur ki, fikrini gözünün qabağında olan şeyə ver, daha bax oralara qalxma.

Əmisi əli ilə yuxarını göstərdi. O vaxtdan etibarən o, qardaşı oğluna daha da mehriban oldu.

Bir dəfə Aleksandr dedi:

– Əmican, mənim hissə rəisim nə gözəl adammış!

– Nədən bilirsən ki?

– Onunla yaxınlaşmışıq. Elə yüksək təbiətli, düşüncələrinin istiqaməti elə təmiz, saf və nəcabətlidir ki! Müavini ilə də yaxınlaşmışam: deyəsən o möhkəm iradəli və dəmir kimi möhkəm xasiyyətli bir adamdır...

– Sən artıq onunla da yaxınlaşmısan mı?

– Bəli, bəs necə!..

– Hissə rəisi səni cümə axşamları evlərinə çağırmamışdır ki?

– Bəli, çox çağırmışdır: hər cümə axşamı. Deyəsən onun mənə xüsusi meyl və rəğbəti var...

– Müavin səndən pul borc istəməmişdir ki?

– Bəli, əmican, boş bir şey... yanımda olan 25 manatı verdim, 50 manat da istəmişdir.

– Vermisən! Paho! – deyə əmisi yanıqlı-yanıqlı səsləndi, – burada taqsır qismən məndədir ki, sənə tapşırمامışam; bir də ki, sənin bu dərəcədə sadə olduğunu zənn etməirdim, güman eləməirdim ki, birisi ilə tanış olduğdan ikicə həftə keçməmiş götürüb ona borc verəcəksən. Keçib, günah hər ikimizdədir, on iki manat yarımını mənə hesab elə.

– Necə yəni, əmican, verməyəcək?

– Cibinin ağzını gen aç. Onu tanıyırım. Orada qulluq elədiyim zamandan bəri onda yüz manat pulum qalıb. O hamıdan alır. Bir də səndən pul istəsə, deyərsən ki, mənə borelu olduğunu yadına salmağı səndən xahiş etmişəm, onda əl çəkər! Hissə rəisinin evinə isə getmə.

– Niyə ki, əmican?

– O qumarbazdır. Səni özün kimi iki oğlanla oturdar, özləri əlbir olub səni qəpiksiz buraxarlar.

– Qumarbaz! – deyə Aleksandr həyəcanla səsləndi, heç elə şey olar? Deyəsən səmimi söhbətə elə hərisdir ki...

– Sən sözarası ona de ki, pulunun hamısını saxlamağa almışam, onda onun səmimi söhbətə necə həris olduğunu görərsən və səni cümə axşamı bir də heç çağırarmı?

Aleksandr fikrə getdi. Əmisi başını bulayıb dedi:

– Sən isə elə güman edirdin ki, yanında oturanlar mələkdir! Sə-mimi söhbətlər, xüsusi meyl və rəğbət! Əvvəllər heç belə mülahi-zədə olmaq mümkündürmü ki, ətrafındakılar əclaf deyillər? Sən nahaq yerə gəlmişən! Doğrudan lap nahaq gəlmişən!

Bir dəfə Aleksandr təzəcə yuxudan durmuşdu ki, Yevsey ona böyük bir paketlə əmisinin kiçik bir kağızını verdi. Kağızda yazılmışdı:

“Nəhayət, bu da sənin üçün ədəbi məşğələ. Tanış bir jurnalistle dünən görüşdüm; sınamaq üçün sənə bir iş göndərmişdir”.

Aleksandr paketi açarkən sevindiindən əlləri əsirdi. Paketdəki almanca əl yazması idi.

“Görəsən nədir – nəsrdirmi? – nə barədə ola?” – dedi.

Üstündə karandaşla yazılanları oxudu:

“Bitki torpağı haqqında – kənd təsərrüfat şöbəsi üçün məqalə-dir. Tez törcümə etməyiniz xahiş olunur”.

Aleksandr dərin fikrə dalaraq uzun müddət oturub məqaləyə baxdı, sonra bir ah çəkib qələmi ağır-ağır götürdü və törcümə elə-məyə başladı. Məqalə iki gündən sonra hazır olub göndərildi.

Bir neçə gündən sonra Pyotr İvanıç ona dedi:

– Çox gözəl, çox gözəl! Redaktor olduqca razı qalmışdır, ancaq deyir ki, üslubu kifayət qədər təmiz deyildir; bəli də, elə lap ilk dəfədən hər şey tələb etmək olmaz. O səninlə tanış olmaq istəyir. Sabah axşam saat 7 radələrində oraya get. O bir məqalə də hazırlayıbdır.

– Əmican, yenə də o barədədir?

– Yox, başqa bir şey haqqındadır; mənə dedi, ancaq yadımda qalmadı; hə, yadıma düşdü, kartof patkası haqqındadır. Aleksandr, görünür sən elə lap doğulan gündən qırmızı başmaq geymişən. Nə-hayət, səndən bir şey çıxacağına məndə ümid əmələ gəlir: bəlkə də daha sənə “niyə gəlmişən” deməli olmayacağam. Gəldiyindən hələ bir ay keçməyib, hər tərəfdən pul başına tökülür. Oradan 1000 manat, redaktor da ayda dörd çap vərəqinə 100 manat vəd etdi. Bu ki 2200 manat edir! Yox! mən belə başlamamışdım! – o qaşlarını bir qədər çatıb dedi: – Götür anana bir məktub yaz və işinin necə düzəldiyini də göstər. Mən də onun məktubuna cavab verib yazacağam ki, mənə elədiyi yaxşılığın əvəzində sənənin barəndə olimdən gələnə eləmişəm.

– Anam sizdən... çox razı olacaq... əmican, elə mən də... – deyə Aleksandr ah çəkdi, ancaq daha əmisini qucaqlamağa atılmadı.

III

İki ildən artıq keçdi. Şıq geyinmiş və zərif ədaları olan bu gəncin əyalətdən gəlmiş olduğunu kim deyə bilərdi? O çox dəyişilmiş, kişiləşmişdi. Onun gənc sifətinin cizgilərinin yumşaqlığı, dərisinin zəriflik və şəffaflığı, çənəsindəki bir çəngə tük – hamısı yox olmuşdu. Onun həm çəkingən utancaqlığı, həm də hərəkətlərindəki yəndəmsizlik yoxa çıxmışdı. Üzünün xətləri yetkinləşmiş və mü-əyyən bir sima təşkil etmişdi ki, bu sima da xasiyyətini göstərirdi. Üzündəki ağılıq və qırmızılıq sanki günəşdən bir qədər qaralaraq itib getmişdi. Üzündəki yumşaq tüklər kiçik bakenbardla əvəz edilmişdi. Yüngül və titrək gedişi möhkəm və səlis yerləşə çevrilmişdi. Səsində bir qədər yoğun tonlar əmələ gəlmişdi. İlk cizgiləri çəkilmiş şəkil tamamlanmış bir portretə çevrilmişdi. Gənc dönüb kişi olmuşdu. Gözlərində özünə inam və hünər parlayırdı – ancaq bu, bir verstlikdən eşidilən, hamıya halsız-halsız baxan, tərpnəş və baxışı ilə hər ötüb keçənə “Bax ha, gözlə, mənə toxunma, ayağımı basdalama, yoxsa bilirsən sənə neylərəm? Hayıfını yerdə qoyanlardan deyiləm ha!” deyən hünərlərdən deyildi. Yox, bu dediyim hünərin ifadəsi adamı iyrendirib özündən uzaqlaşdırmır, əksinə, onu özünə cəlb edir. Bu hünər özünü – yaxşıya, müvəffəqiyyətə doğru can atan, bunların qabağını kəsən maneələri dəf etməyə çalışan

arzu və həvəsdə bildirir... Üzündə sezilən qabaqkı sevinc və vəcd ifadəsi yüngül bir dalğınlıq və qəlbinə yol tapmış olan ilk etimadsızlıq nəticəsində yumşalmışdı; bu etimadsızlıq bəlkə də əmininin verdiyi dərslərin nəticəsində və Aleksandrın gözünün qabağından və qəlbindən gəlib keçən bütün şeyləri əmininin bu cür amansızcasına təhlil etməsi nəticəsində vücuda gəlmişdi. Nəhayət, Aleksandr taktı da, yəni adamlarla davranmaq bacarığını da mənimsəmişdi. O daha hamının boynuna sarılmağa atılmırdı, xüsusən əmininin onu xəbərdar etdiyinə baxmayaraq səmimi söhbətləri sevən adam onun cibindəki pulları iki dəfə son qəpiyinəcən udduqdan və möhkəm xasiyyətli, dəmir iradəli adam da ondan xeyli borc aldıqdan sonra hamının boynuna sarılmağa atılmırdı. Buna başqa adamlar və hadisələr də çox kömək etmişdi. Aleksandr bir yerdə özünün yüngül gənclik sevinclərinə adamların altdan-altdan güldüklərini və onu xəyal pərisi adlandırdıqlarını, digər bir yerdə onun *ni chaud, ni froid*¹ olmadığı üçün ona bir o qədər də etina etmədiklərini görürdü. O qonaqlıqlar eləmir, xüsusi minik saxlamır, böyük qumar oynamırdı. Əvvəllər gözəl–gözəl xəyallarının həqiqətlə qarşılaşdıqdan sonra onun ürəyi ağrıyır, inləyirdi. “Axı mən gözə çarpan nə iş görmüşəm? Camaatdan nə ilə fərqlənmişəm? Mən hansı xidmətlər göstərmişəm və nə səbəbə gözə çarpmalıyam?” sualını özünə vermək onun ağına gəlmirdi. Bununla belə onun izzəti-nəfsi əzab çəkirdi.

Görünür, həyatda başdan-başa gül-çiçək olmayıb adamı bəzən sancan, əmisi dediyi dərəcədə olmasa da, hər halda yüngülcə sancan tikanlar da olduğunu o yavaş-yavaş mümkün hesab etməyə başlamışdı. Özünü idarə edib saxlamağı öyrənməyə başlayaraq coşqunluq və həyəcanlarını o qədər də bürüzə vermir və vəhşi dildə, heç olmasa, yad adamların yanında daha az danışır.

Buna baxmayaraq o, insanın qəlbinə həyəcanlandıran və sarsıdan şeyləri soyuqqanlıqla təhlil edib hissələrinə ayıra bilmirdi ki, bu hal da Pyotr İvaniç az kədərləndirmirdi. Qəlbin bütün sirt və tapmacalarını onun üçün aydınlaşdırdıqda isə, qulaq asmaq belə istəmirdi.

Pyotr İvaniç səhər ona lazımınca dərs verirdi. Aleksandr dinləyib pərt olur və ya dərin fikrə gedirdi, sonra isə axşam bir müsami-

rəyə gedib qayıdanda kefi çox saz olurdu; üç gün dəli kimi gəzir – əmininin bütün nəzəriyyəsi puça çıxıb gedirdi. Bal mühitinin cazibə, dem və səfası, musiqinin gurultusu, çıpaq çiyinlər, nəzərlərdən saçılan qığılcım, qırmızı dodaqların təbəssümü onu bütün gecəni yatmağa qoymurdu. Gah əllərini toxundurduğu incə bel, gah gedərkən ona zillənmiş olan xumar baxışlar, gah vals oynayarkən canına yayılan hərərətli nəfəs və ya mazurkanın gurultusu altında pəncərənin qabağında yavaşca edilən söhbət – bu zaman gözlərdən qığılcım saçır, Allah bilir, dil nələr danışır – bunlar hamısı onun gözləri qabağına gəlirdi. Onun ürəyi çırpınırdı; o, rəşə ilə yastığı qucaqlayıb uzun müddət o böyrü, bu böyrü üstə çevrilirdi.

– “Bəs sevgi hanı? Ah, sevgi, həsrətini çəkdiyim sevgi! – deyirdi. – Görəsən tezmi olacaq? Bu gözəl dəqiqələr, şirin istirablar, zövq və bəxtiyarlıq çırpıntıları, göz yaşları... nə vaxt gəlib çatacaq?...” və i. a.

Ertəsi gün o, əmininin yanına gedirdi.

– Əmican, dünən Zarayskigildə necə bir müsamiyə vardı! – deyir və bal haqqında xatirələrə dalırdı.

– Yaxşı idi?

– Çox gözəl bal idi!

– Yeməkləri yaxşı idimi?

– Mən yemədim.

– Necə yəni? Mümkün olduğu bir halda sən yaşlarda necə olar yeməyəsən! Görürəm, sən buranın qaydalarına zarafatsız alışırısan, ha! Hər şey öz qaydasında idimi? Tualet, işiq...

– Bəli, əmican...

– Gələnlər də ləyaqətli adamlardımı?

– Bəs necə! Çox ləyaqətli. Əcəb gözlər, çiyinlər!

– Çiyinlər? Kimin çiyinləri?

– Axı siz onları soruşursunuz?

– Kimləri?

– Qızları da.

– Yox, mən onları soruşmuram, ancaq fərqi yoxdur, qəşəng qız çox idimi?

– Ah, əmican, lap çox idi... amma heyf ki, hamısı yeknəsəqdir. Bir şey olanda birisi nə deyir, necə eləyirsə, görürsən o biri də belə edir, elə bil dərs kimi əzbərləmişlər. Bir qız vardı... o birilərinə çox da oxşamırdı... kimsədə nə müstəqillik, nə də xarakter yox idi. Hamısının hərəkətləri də, baxışları da – hər şeyi bir cürdür: müstəqil bir

¹ “Nə isti, nə soyuq”, burada “xeyrə və şərə yaramaz” mənasındadır.

fikir eşitmir, üzlərdə heç bir hiss sezmirsən... eyni bir parıltı hamısının üstünü örtmüşdür. Adama elə gəlir ki, onların hissini heç bir şey büruzə verə bilməz. Doğrudanmı daim qapalı qalıb heç kəsin qarşısında aşkara çıxmıyacaq? Doğrudanmı korset eşq və məhəbbət ahlarını, parçalayan ürəyin fəğanını həmişəlik basıb yatırdacaq? Hissiyata bir vüsət verməyəcək?..

– Ərinin qarşısında bunlar hamısı meydana çıxacaq; yoxsa sən kimi düşündüklərini ucadan desələr, olsun ki, bir çoxları əbədilik qız olaraq qalarlar. Elə axmaq qızlar var ki, boğub yatırtmalı və gizlətməli olan şeyləri vaxtından qabaq büruzə verir və sonra da hey göz yaşları tökürlər: mülahizəsizlik!

– Əmican, burada da mülahizə olmalıdır?..

– Əzizim, hər yerdə olduğu kimi; mülahizə etməyən adama mülahizəsiz, axmaq deyirlər. Qısaca və aydın.

– Öz coşan nəcib hissələrini boğub ürəkdə yatırmaq!..

– Sənin boğub yatırmayacağını bilirəm; sən küçədə də, teatrda da dostunun boynuna sarılıb hönkürməyə hazırsan.

– Əmican, nə olsun ki? Deyərlər ki, bu adamın hissiyatı çox güclüdür, o hər cür gözəl və nəcib işlərə qabildir və bacarmadığı şey...

– Bacarmadığı şey də mülahizə edə bilmək, yəni düşünməkdir. Qüvvətli hissiyatı və güclü ehtirası olan adam çox böyük şey imiş! Cürbəcür məzaclar azdırmı? Sevinc, həvəs, həyəcan, çaşa gəlmək! Belələri heç adama oxşamırlar və özlərini öymələrinin də mənası yoxdur. Ondan soruşmaq lazımdır ki, öz hissələrini idarə etməyi bacarırmı; əgər bacarırsa, onda adamdır...

– Sizin dediyinizdən belə çıxır ki, buxar idarə olduğu kimi hissi də idarə etmək, gah azca buraxmaq, gah birdən dayandırmaq, klapanı açmaq və ya bağlamaq... lazımdır, – deyər Aleksandr qeyd etdi.

– Bəli, bu klapanı təbiət insana əbəs yerə verməmişdir – bu ağıldır, sən isə ondan həmişə istifadə etmirsən, – heyf! Amma özün pis oğlan deyilsən!

– Yox, əmican, sizi dinləyəndə adam darıxır! Yaxşısı budur ki, mənə o gəlmə xanımla tanış edin...

– Hansı xanımla? Lyubetskaya iləmi? Yoxsa dünən gəlmişdi?

– Gəlmişdi, mənimlə sizin barənizdə çox danışdı, öz işini soruşdu.

– Amma hə, yaxşı yadıma saldın...

Əmisi qutudan bir kağız çıxartdı.

– Bu kağızı ona apar, de ki, palatadan ancaq dünən güc-bələ verdilər; işi ona lazımınca anlat: mən məmurla danışanda özün eşidirdin ki?

– Bəli, bilirəm, bilirəm, başa salaram.

Aleksandr kağızı ikiəlli qapıb cibinə qoydu. Pyotr İvanıç ona baxdı.

– Onunla nə belə tanış olmaq istəyirsən? O ki deyəsən qəşəng deyil: burnunun yanında ziyil var.

– Ziyil var? Yadıma gəlmir. Əmican, bunu siz necə gördünüz?

– Burnunun yanında ziyil ola, onu da görməyəsən! Nə belə onun yanına getməyə həvəslənirsən?

– Çox mərhəmətli və ləyaqətli adamdır...

– Bəs necə olub ki, burnunun yanındakı ziyili görməmişən, amma mərhəmətli və ləyaqətli olduğunu bilməmişən? Çox qərībədir. Yaxşı... axı onun bir qızı var – o balaca qaraşın qız. Aha! İndi təəccüblənmirəm. Deməli, burnunun yanındakı ziyili bax buna görə görməmişən!

Hər ikisi güldü. Aleksandr dedi:

– Əmican, mən ona təəccüb edirəm ki, siz əvvəlcə burnundakı ziyili görüb qızı sonra görmüsünüz.

– Bir o kağızı bəri ver. Gedib orada bütün hissiyatını açıb tökərsən, klapanı bağlamağı lap unudub çərənlər, kim bilir nələr danışarsan...

– Xeyr, əmican, danışmaram, nə edirsiniz edin, kağızı verən deyiləm, mən elə bu saat...

O bunu deyən kimi otaqdan çıxıb getdi.

İş isə indiyə qədər öz yoluna düşüb gedirdi. Qulluq yerində Aleksandrın bacarıqlı olduğunu görüb ona əməlli-başlı yer vermişdilər. İvan İvanıç Aleksandrın da, bir çox başqaları kimi, İvan İvanıçın öz dili ilə desək, həftədən bir il əskik işlədikdə onu ötüb keçəcəyini, onun boynuna minib şöbə rəisliyinə addayacağını, sonra da birdən bax, o adam kimi direktor müavini və bax, o biri kimi direktor olacağını hiss edərək öz tütün qutusunu ehtiramla Aleksandra da uzadıb təklif etməyə başlamışdı, çünki elə direktor müavini də, direktorun özü də qulluq məktəbini onun əli altında başlayıb bu mərtəbəyə çatmışdılar. O bu zaman “Onların yerinə isə

mən işləmişəm!” sözlərini də əlavə edirdi. Aleksandr jurnalın redaksiyasında görkəmli bir şəxs olmuşdu: o, başqaların yazdıqları məqalələri seçib tərcümə və islah edir, kənd təsərrüfatına dair müxtəlif nəzəri məqalələr yazırdı. Öz rəyincə onun pulu lazımı qədərindən də artıq olurdu, əmisinin dediyinə görə isə hələ bu kifayət deyildi. Ancaq elə həmişə pul üçün işləmirdi, başqa meyl və həvəsindən də imtina etmirdi. Onda olan gənclik qüvvəsi hər şeyə kifayət edirdi. O, yuxudan, qulluqdan, işdən kəsib şeir də, povest də, tarixi mülahizələr də, tərcümeyi-hallar da yazırdı. Əmisi daha onun əsərlərini arakəsmələrə yapışdırmırdı; onları dinməzəcə oxuyur, sonra bir fışdırıq çalib deyirdi: “Bəli! Qabaqkıdan yaxşıdır”. Onun bir neçə məqaləsi özgə adlarla çıxdı. Aleksandr qulluq yerində də, qənnadı mağazalarında da, xüsusi evlərdə də olan çoxlu dostlarının təsvibedici mühakimələrini sevinc və ürək çırpıntıları ilə dinləyirdi. Onun sevgidən sonra olan ən yaxşı xəyal və arzusu yerinə yetmişdi. Onun gələcəyinin parlaq və təntənəli olacağı görünürdü; sanki onu çox da adi olmayan bir qismət gözləyirdi ki, birdən...

Bir neçə ay seziilmədən gəlib keçdi. Aleksandr, demək olar ki, heç yerdə görünmürdü, sanki yoxa çıxmışdı. Əmisinin yanına az-az gəlirdi. O isə bunu Aleksandrın başının işə qarışmış olduğu ilə izah edir və ona maneçilik törətmirdi. Lakin bir dəfə jurnalın redaktoru Pyotr İvanıç gördükdə Aleksandrın məqalələri ləngitdiyindən şikayət elədi. Pyotr İvanıç söz verdi ki, birinci imkan olan kimi qardaşı oğlu ilə bu barədə danışar. Bu imkan təxminən üç gündən sonra oldu. Aleksandr səhər dəli kimi əmisinin yanına yüyürdü. Onun yerində və hərəkətlərində fərəhli bir həyəcan görünürdü.

– Salam, əmican, sizi gördüyümə nə qədər şadam! – deyib Aleksandr onu qucaqlamaq istədise də, əmisi cəld stolun arxasına keçdi.

– Salam, Aleksandr! Nədir belə çoxdan görünməsən?

– Əmican... başım qarışıq idi. Alman iqtisadiyyatçılarının əsərlərindən parçalar çıxarırdım...

– Aha! Deməli, redaktor doğru demir! Üç gün əvvəl mənə görüb dedi ki, sən heç bir şey eləmirsən – doğrudan da jurnalistdir! Görən kimi abırını tökəcəyəm...

– Xeyr, siz ona heç bir söz deməyin, – deyə Aleksandr onun sözünü kəsdi, – hələ öz işimi ona göndərməmişəm, ona görə də deyib...

– Sənə belə nə olub? Yaman şən və kefi kök görünürsən. Səni hakim müavini etmişlər, nədir? Yoxsa sənə xaç vermişlər?

Aleksandr başını buladı.

– Onda bəlkə pul vermişlər?

– Xeyr.

– Bəs nə olub ki, belə sərkərdə kimi baxırsan? İndi ki yox, onda mənə mane olma, daha yaxşısı budur ki, otur Moskvaya tacir Dubasova məktub yaz ki, pulun qalanını da göndərsin. Bir götür yazdığı məktubu oxu: hanı, necə oldu? Hə, budur ha.

Hər ikisi susub yazmağa başladılar. Bir neçə dəqiqədən sonra Aleksandr:

– Qurtardım! – dedi.

– Çox cəld yazdın: afərin! Bir göstər görüm. Bu nədir? Sən mənə yazmısan. “M.A.Pyotr İvanıç!” Onun adı Timofey Nikoniçdir. Necə 520 manat! 5200! Aleksandr, sənə nə olub?

Pyotr İvanıç qələmi yerə qoyub qardaşı oğlunun üzünə baxdı. Aleksandr qızardı.

– Bəs mənim üzümdə heç bir şey sezmirsiniz? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Nə isə bir cür axmaqətəhər görünür... Amma dayan... Qıza-zada vurulmamısan ki? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.

Aleksandr dinmədi.

– Belədirmi? Tapmışammi?

Aleksandrın gözləri parladı, o təntənə ilə gülümsəyərək başı ilə təsdiq etdi.

– Belədir ki var! Necə oldusa, o saat başa düşmədim? Deyirəm axı niyə tənbelləşmişən, buna görə də heç bir yerdə görünmürsən. Zarayskilərlə Skaçinlər də məndən əl çəkmirlər ki, Aleksandr Fyodoriç haradadır? Gör harada imiş – yeddinci göydə!

Pyotr İvanıç yenə də yazısına davam etdi. Aleksandr:

– Nadenka Lyubetskayaya! – dedi.

– Mən soruşurdum kimə, – deyə əmisi cavab verdi, – kim olur olsun hamısı axmaqdır. Hansı Lyubetskayaya? O ziyilliyəmi?

– Eh, əmican! – deyə Aleksandr darıxmış bir əda ilə onun sözünü kəsdi, – nə ziyil?

– Lap burnunun yanındakı. Hələ yenə də görməmişən?

– Siz hey dolaşmaq salırsınız. Gərək ki, anasının burnunun yanında ziyil var.

– Yaxşı, hamısı birdir.

– Hamısı birdir! Nadenka mələkdir, mələk! Doğrudanmı onu görməmişsiniz? Bir dəfə təsadüf edəsən – özü də görməyəsən!

– Axı onda xüsusi nə var ki? Burada görməli nə var ki? Özün deyirsən ki, ziyili yoxdur, eləmi?..

– Sizin də ağzınıza söz düşdü! Əmican, günah eləməyin: heç onu da bu kübar, yöndəmsiz kuklalara oxşatmaq olarmı? Bir diqqətlə onun üzünə baxın: nə qədər sakit, dərin fikirlidir? Bu nəinki yalnız hiss edən, həm də düşünən qızıdır... dərin təbiəti var...

Əmisi qələmini kağızda cırılatmağa başladı, Aleksandr isə sözüne davam etdi:

– Siz onun danışığında heç bir bayağı, şit, ümumi şeylər görməzsiniz. Onun mühakimələri aqlının nə qədər parlaq olduğunu göstərir. Onun hissələrində nə qədər atəş var! Həyatı necə dərinəndən anlayır! Siz öz baxışınızla həyatı zəhərləyirsiniz, Nadenka isə məni həyatla barışdırır.

Aleksandr bir dəqiqə susub Nadenka haqqında dərin xəyala getdi. Sonra yenə də başladı:

– O gözlərini qaldırıb sizə baxdıqda, bu gözlərin nə qədər hərarətli və zərif bir üroyə bağlı olduğunu dərhal görürsünüz! Onun səsi! Bəs səsi! O səsdə necə bir ahəng, mələhət var! O etirafla səsləndikdə isə... dünyada daha ondan da yüksək bir səadət və səfa ola bilərmi! Əmican! Həyat nə qədər gözəldir! Mən nə qədər xoşbəxtəm!

Onun gözləri yaşardı; o birdən atılıb əmisini qucaqladı.

– Aleksandr! – deyə Pyotr İvanıç qışqıraraq yerindən dik qalxdı. – Tez öz klapanını bağla – buxarı tamamilə buraxmışan! Sən dəlilsən! Bir gör nə qayırdın! Bir saniyədə düz iki axmaqlıq elədin: başımı pırtlaşdırdın, məktuba damcı saldın. Elə bilirdim vərdişlərimdən tamam əl çəkibsən. Çoxdan bəri belə deyildin. Sən allah, güzgüdə bir özünə bax: gör dünyada heç bundan da axmaq sir-sifət olar? Amma özün axmaq deyilsən!

– Ha-ha-ha! Əmican, mən xoşbəxtəm!

– Burası görünür!

– Doğru demirəmmi? Özüm bilirəm ki, gözlərimdən iftixar nuru tökülür. Mən hamıya bir qəhrəman, şair və qarşılıqlı sevgiyə nail olmuş aşiq kimi baxıram...

– Həm də dəlillər baxan kimi və ya daha betər... Yaxşı, indi məktubu necə edim?

– Qoyun qaşırım, heç bilinməz, – deyə Aleksandr cavab verdi və eyni rəşəli çırpıntı ilə stolun yanına cumub ləkəni qaşımağa, silməyə, sürtməyə başladı və sürtüb məktubda bir çuxur açdı. Onun sürtməsindən stol silkələnib etajerkaya toxundu. Etajerkanın üstünə isə Sofoklunmu¹, yoxsa Esxilinmi² İtaliya kipsindən qayırmış kiçik büstü qoyulmuşdu. Etajerkanın silkələnməsindən möhtərəm tragik əvvəlcə çox da möhkəm olmayan bünövrə üzərində bir-iki dəfə dala-qabağa ləngərləndi və sonra etajerkadan aşıb yerə düşərək cilik-cilik oldu.

– Bu da üçüncü axmaqlıq, Aleksandr! – deyə Pyotr İvanıç qırıqları yığa-yığa səsləndi, bunun qiyməti isə əlli manat idi.

– Ah, əmican, mən verərəm! Verərəm, ancaq mənim coşqunluğuma lənət yağdırmayın; pak və nəcib coşqunluqdur; mən xoşbəxtəm, xoşbəxt! Pərvədigara! Həyat nə qədər gözəldir!

Əmisi üz-gözünü turşudub başını buladı.

– Aleksandr, sən nə zaman ağıllanacaqsan? Bir gör nə danışır!

O, qırılmış büstə kədərlə baxırdı.

– Verərəm! – dedi, verərəm. Bu dördüncü axmaqlıq olar. Görürəm, sən öz xoşbəxtliyindən danışmaq istəyirsən. Nə etməli? Öz qardaşoğlularının hər bir sarsaqlığında iştirak etmək əmilərin qisməti isə, qoy sən deyən olsun, sənə on beş dəqiqə vaxt verirəm: sakit otur, beşinci bir axmaqlıq da eləmədən danış və bu yeni axmaqlıqdan sonra da çıx get; vaxtım yoxdur. Hm... sən xoşbəxtsən... sonra? Tez ol danış, görüm Aleksandr təvazökar bir təbəssümlə dedi:

– Əmican, elə bu cür də olsa, belə şeylər danışılmaz.

– Ağzına söz atıb səni mətləbdən danışmağa hazırlaşdırdım, amma görürəm ki, sən yenə də adi müqəddimədən başlamaq istəyirsən. Bu o deməkdir ki, söhbətin tamam bir saat çəkəcək; mənim isə vaxtım yoxdur: poçt gözləməyəcək. Dayan, yaxşısı budur ki, qoy mən özüm nağıl edim.

– Sizmi? Çox qəribədir!

– Di qulaq as, çox qəribədir! Sən dünən öz gözəlliklə təklikdə görüşmüşsən...

– Haradan bildiniz? – deyə Aleksandr hərarətlə soruşdu, yoxsa məni güdməyə adam qoyursunuz?

¹ Sofokl (e.ə. 496-406-cı illər) – qədim yunan dramaturqu

² Esxil (e.ə. 524-456-cı illər) – qədim yunan dramaturqu

– Bəs necə, səndən ötrü maaş verib cəsuslar saxlayıram. Bu qədər sənin qayğında olduğumu nədən deyirsən? – Axı mənim nə işimə qalıb?

Bu sözlər deyilərkən onun baxışı buz kimi soyuq idi.

– Yaxşı, bəs nə bilirsiniz? – deyə Aleksandr əmisinə yanaşdı.

Pyotr İvaniç səsləndi:

– Otur, Allah xatirinə, otur, stola yaxın gəlmə, yenə də vurub bir şeyi sındırırsan. Hər şey sənün üzündə yazılmışdır, buradan baxıb oxuyaçağam. Bir-birinizə məhəbbət izhar etmişiniz.

Aleksandr qızarıb dinmirdi. Görünür, əmisi yenə də düz demişdi. Pyotr İvaniç dedi:

– Hər ikiniz, adətən olduğu kimi, ağlınızı itirmişdiniz

Qardaşoğlu yerində səbrsizliklə tərpendi.

– Siz tənha qaldıqda, iş boş bir şeydən, bir tikmədən başlandı, – deyə əmisi davam etdi, – sən soruşdun ki, əlindəki tikməni kimə tikir? O “anacığazıma və ya xalacığazıma” dedi və ya belə bir cavab verdi, siz özünü isə titrətmə qızdırmalı adamlar kimi titrəyirdiniz...

– Bax, əmican, düz demədiniz: tikmədən yox; biz bağda idik, – deyib Aleksandr susdu.

– Yaxşı, qoy çiçək olsun, – deyə Pyotr İvaniç cavab verdi, özü də bəlkə sarı çiçək, fərqi yoxdur; burada adamın gözüne hər nə sataşsa ondan, təki söhbət başlansın; dil özü söz tapıb deyəcək. Sən soruşdun ki, bu çiçək onun xoşuna gəlirmi; o cavab verdi bəli, yəni niyə gəlməsin? O “Belə” dedi və hər ikiniz susdunuz, çünki nə isə lap başqa şey demək istəyirdiniz, amma söhbət tutmadı. Sonra bir-birinizə baxaraq gülümsünüb qızardınız.

Aleksandr bərk pərt olub səsləndi:

– Ah, əmican, əmican, nə danışırsınız!..

– Sonra, – deyə daşürəkli əmi davam etdi, – sən dolanbac yol ilə sözə başlayıb dedin ki, qarşında yeni bir aləm açılır. O sanki göz-lənməz bir yenilik eşidirmiş kimi, sənün üzünə baxdı; mənəcə sən söz tapmayıb özünü itirdin, sonra yenə də güclə anlaşılan bir tərzlə dedin ki, həyatın qədr-qiyətini ancaq indi bilib başa düşmüşsən, onu... adı nədir? Maryadır, nədir? Qabaqlarda da görmüsən...

– Nadenkadır.

– Ancaq yuxu kimi görmüsən, onunla qarşılaşacağını qabaqcadan hiss etmişən, sizi bir-birinizə olan rəğbətiniz tapışdırıb, daha bundan

sonra bütün şeir və nəsrini ona həsr edəcəksən... Qollarını da neçə oynatdığını təsəvvür edirəm! Yəqin vurub bir şeyi yıxmış və ya sındırmışsan.

– Əmican, bizi busurmuşsunuz! – deyə Aleksandr səsləndi.

– Bəli, orada kolun dalında oturmuşdum. Sənün dalına düşüb hər cür sarsaq-sarsaq sözləri eşitməkdən başqa daha bir işim-peşəm yoxmuş.

– Bəs bunların hamısını haradan bilirsiniz? – deyə Aleksandr hey-rətlə soruşdu.

– Hikmətdir! Adəmlə Həvvadan başlamış indiyə qədər azacıq dəyişikliklərlə hamının başına gələn eyni bir macərədir. İştirak edən şəxsləri tanıyıb belə olsan dəyişiklikləri də bilmiş olarsan. Buna təəccüb edirsən, hələ adını yazıçı da qoymusan! Bax indi üç gün dəli kimi yüyürüb yortacaq, atılıb düşəcəksən, hamının boynuna sarılacaqsan, ancaq Allah xatirinə mənimkinə sarılma. Sənə məsləhət görürdüm ki, bir qədər öz otağında oturub heç bir yərə çıxma-yasan, bütün buxarı təmiz burax və hər nə hoqqan varsa, Evseylə çıxart ki, heç kəs görməsin. Sonra bir qədər fikrini dəyişib artıq başqa şeyə çalışarsan, məsələn, öpüş almağa...

Aleksandr az qala qışqıra-qışqıra dedi:

– Nadenkanın öpüşü! Pərvərdigara, necə yüksək, səmavi bir mükafatdır!

– Səmavi!

– Nə olsun – siscə maddi, dünyəvimi olmalıdır?

– Şübhəsiz, elektrik təsiridir; sevgililər ayrılmaz iki Leyden bankasına bənzəyir: hər ikisi bərabər dərəcədə elektrikle dolu olur; bu elektrik öpüşlərlə boşalmağa başlayır, clə ki tamam boşalıb qurtardı daha xudahafiz məhəbbət, soyuma başlanır...

– Əmican...

– Bəli! Bəs sən necə güman edirdin?

– Mülahizəyə, baxışa, anlayışa bir bax!

– Hə, unuttum: səndə hələ “maddi nişanə”lər də olacaq. Yenə də hər cür zir-zibili başına doldurub düşünəcək, baxıb duracaqsan, iş isə yatıb qalacaqdır.

Aleksandr birdən əlini cibinə atdı.

– Necə, yoxsa hazırdır? İnsanların dünya yaranandan bəri etdiyi bütün işləri təkrar edəcəksən.

– Deməli, əmican, sizin də etmiş olduğunuzu, eləmi?
– Bəli, ancaq daha axmaqcasına.
– “Daha axmaqcasına!” Mənim sizdən dərin, sizdən qüvvətli sevəcəyimə, hisslərə istehza etməyəcəyimə, onları sizin kimi söndürməyəcəyimə, onlarla soyuq-soyuq oynamayacağıma... və müqəddəs sirlərin üstündən örtünü götürüb açmayacağıma... axmaqlıqımı deyirsiniz?

– Sən də başqaları kimi sevəcəksən, ondan nə dərin, nə də qüvvətli; habelə sirlərin örtüyünü də açacaqsan... ancaq sən sevginin əbədi və sabit olduğuna inanacaqsan və belə də düşünəcəksən, bax axmaqlıq da burasındadır, çünki özün, özün üçün gözləndiyindən daha artıq dərd törədirsən.

– Ah, əmican, bunlar, siz danışan bu şeylər dəhşətdir, dəhşət! Neçə dəfə özümə söz vermişdim ki, ürəyimdə olanları sizə danışmayam, sizdən, gizlədəm.

– Bəs niyə sözünün üstündə durmamısan? Budur, gəlib mənə mane oldun...

– Axı əmican, mənim yeganə yaxın adamım sizsiniz. Bu aşırdaşan hisslərimi sizə də izhar etməyəndə, bəs kimə izhar edim? Siz isə öz cərrahlıq bıçağınızı, rəhmsizcəsinə ürəyimin ən gizli guşələrinə çaxırsınız.

– Bunu kefim istədiyinə görə etmirəm: sən özün məndən məsləhət istəmişsən. Bir gör nə qədər axmaqlılıqlarının qabağını almışam!..

– Yox, əmican, sizin gözünüzdə həmişə axmaq olsam da, mən həyat və adamlar barəsində bu cür anlayışla yaşaya bilmərəm. Bu çox acı, kədərli! Elə olsa mənə yaşamaq lazım deyil, mən bu cür şəraitdə yaşamaq istəmirəm eşidirsinizmi? İstəmirəm.

– Eşidirəm, axı nə edə bilərəm? Səni ki həyatdan məhrum edə bilmərəm.

– Bəli! – deyə Aleksandr səsləndi, sizin dediyinizə baxmayaraq, mən xoşbəxt olacağam, əbədilik, həm də bircə dəfə sevəcəyəm.

– Xeyr-a! Hiss edirəm ki, hələ çox-çox şeylərimi vurub sındıracaqsan. Ancaq bunlar hamısı keçər, eybi yoxdur: sevgi öz yerində dursun; heç kəs sənə mane olmur; sən yaşlarda sevgi dalınca düşməyi dəb salan biz deyilik, lakin daha o dərəcədə yox ki, işgücümüzü də bir kənara tullayaq; sevgi öz yerində, iş də öz yerində...

– Mən alman əsərlərindən parçalar çıxarıram...

– Bəsdir, bəsdir, heç bir parça-filan çıxarmırsan, ancaq şirin-şirin nəşələrə qapılırsan, bu yandan da redaktor səni rədd edir...

– Eləsin! Ehtiyacım yoxdur. İndi mənfur bir qazancı mən hardan yadıma sala bilərəm, mən...

– Mənfur qazanc! Mənfur ha! Elə isə, get dağlarda özünə bir daxma düzəlt, quru çörəklə su iç və oxu:

Mənə yoxsul daxma da
Səninlə cənnət olur...

ancaq “mənfur metal”ın olmayanda məndən istəmə – verməyəcəyəm...

– Məncə bu barədə sizi çox da narahat etməmişəm.

– İndiyə qədər, Allaha şükür, yox, amma işi buraxsan, ola bilər; sevgi pul istəyir: burada həm izafi şıqlıq, həm də başqa xərclər var... Ah, bu iyirmi yaş sevgisi! Bax, mənfur olan budur, əsl mənfur, heç bir şeyə dəyməz!

– Əmican, bəs hansı sevgi yaxşıdır? Qırx yaşındamı?

– Qırx yaşındakı sevginin neçə şey olduğunu bilmirəm, otuz doqquz yaşında isə...

– Sizinki kimimi?

– Tutaq ki, mənimki kimi.

– Yəni heç bir sevgi yox.

– Nə bilirsən?

– Sanki siz də sevə bilərmişsiniz?

– Niyə də yox? Məgər mən adam deyiləm və ya səksən yaşım var? Ancaq mən sevəndə ağıllıca sevirəm, özümü unutmuram, heç bir şeyi yıxıb sındırmıram, dağıtmıram.

– Ağıllı sevgi, özünü unutmayan sevgi əcəb də sevgi imiş! – deyə Aleksandr istehza ilə qeyd etdi, özünü bir dəqiqə belə unutmur...

– Vəhşi, heyvansayağı sevgi özünü unudar, – deyə Pyotr İvanıç onun sözünü kəsdi, ağıllı sevgi isə unutmamalıdır; əks təqdirdə bu sevgi deyil..

– Bəs nədir?

– Belə, sən demişkən, alçaqlıqdır.

Aleksandr inamsızlıqla əmisinə baxdı:

– Siz... sevirmişsiniz! Ha-ha-ha!

Pyotr İvanıç dinməyib yazısına davam etdi.

– Əmican, kimi sevirsiniz? – deyə Aleksandr soruşdu.
 – Bilmək istəyirsən?
 – İstədim.
 – Öz nişanlığımı.
 Aleksandr küclə:
 Ni... nişanlığınızı! – deyib sıçrayaraq yerindən qalxdı və əmisinə yaxınlaşdı.
 Pyotr İvaniç qardaşı oğlunun gözlərinin necə hədəqədən çıxdığını görüb cəld xırda şeyləri – byustları, fiqurları, saati və mürəkəb qabını yanına çəkərək tələsik dedi:
 – Yaxınlaşma, Aleksandr, yaxın gəlmə, klapanı bağla!
 – Deməli, evlənəcəksiniz? – deyə Aleksandr eyni heyrotlə soruşdu.
 – Deməli.
 – Həm də belə sakitsiniz! Moskvaya məktub yazır, kənar şeylərdən danışır, zavoda gedir və sevgi haqqında da belə cəhənnəm soyuqluğu ilə mühakimə yürüdürsünüz!
 – Cəhənnəm soyuqluğu – bu təzə şeydir, deyirlər ki, cəhənnəm isti olur. Nə belə dayanıb mənə vəhşi-vəhşi baxırsan?
 – Siz evlənmişsiniz!
 – Burada qəribə nə var ki? – deyə Pyotr İvaniç soruşub qələmini yerə qoydu.
 – Necə yəni qəribə nə var? Evlənirsiniz, amma mənə bir kəlmə də demirsiniz!
 – Bağışla, səndən icazə istəməyi unutmuşam.
 – İcazə istəmək demirəm, əmican, axı mən gərək biləm. Doğma əmim evlənir, mənimsə heç şeydən xəbər yoxdur, mənə heç deməmişsiniz də!
 – Budur dedim ki.
 – Yeri düşdü, dediniz.
 – Mən çalışıram ki, hər şeyi yeri düşəndə eləyim.
 – Xeyr, öz sevinc və xeyir işinizi əvvəl mənə deməlisiniz: bilirsiniz ki, sizi necə istəyirəm, hər sırımı açıb sizə deyirəm...
 – Mən, ümumiyyətlə sirri açıb deməkdən qaçıram, xüsusilə evlənmək məsələsində.
 Birdən Aleksandr qızgın bir əda ilə:
 – Əmican, – dedi, – bilirsiniz nə var? Bəlkə də... yox, sizdən gizlədə bilmirəm... mən elə adam deyiləm, hamısını deyəcəyəm...

– Ah, Aleksandr, vaxtım yoxdur, təzə bir əhvalatdırsa, sabaha qala bilməzmi?
 – Yalnız onu demək istəyirəm ki, bəlkə də... elə həmin səadətə mən də yaxınlaşmışam...
 – Nə? – deyə Pyotr İvaniç diqqətini bir qədər toplayıb soruşdu, bu nə işə maraqlıdır...
 – Aha! Maraqlıdır? Mən də deməyib sizi nigaran qoyacağam.
 Pyotr İvaniç soyuqqanlıqla bir paket götürdü və məktubu ona qoyub yapışdırmağa başladı. Aleksandr əmisinin qulağına pıçıldayaraq:
 Elə bəlkə mən də evləndim! – dedi.
 Pyotr İvaniç paketi yapışdırmasını yarımçıq qoydu və çox ciddi bir nəzərlə ona baxaraq dedi:
 – Klapanı bağla, Aleksandr!
 – Zarafat edirsiniz, əmican, zarafat, amma mən zarafatsız deyirəm. Anamdan icazə istəyəcəyəm.
 – Sənə evlənmək!
 – Nə olar ki?
 – Sənin yaşlarında!
 – Mənim iyirmi üç yaşım var.
 – Vaxtdır! Bu yaşlarda yalnız evdə işləmək üçün bir adam axtaran mujiklər evlənir.
 – Bir qıza vurulmuşamsa və evlənmək üçün imkanım varsa, sizcə onda da evlənmək lazım deyildir...
 – Mən vurulmuş olduğun qadını almağı sənə heç də məsləhət görmürəm.
 – Necə, əmican? Bu təzə işdir; mən heç belə şey eşitməmişdim.
 – Sən azmı şeylər eşitməmişən!
 – Mən həmişə elə güman edirdim ki, evlilik sevgisiz olmamaqdır.
 – Evlilik öz yerində, sevgi isə öz yerində.
 – Bəs necə evlənmək lazımdır... haqq-hesablamı?
 – Haqq-hesabla yox, mülahizə ilə. Ancaq bu mülahizə təkcə pul mülahizəsi olmamalıdır. Kişi elə yaradılmışdır ki, qadınlar arasında həyat sürməlidir; ona görə də necə evlənəcəyini mülahizə edib qadınların içərisindən adam axtarmağa, seçməyə başlayacaqsan...
 Aleksandr təəccüblə:
 – Axtarmaq, seçmək! – dedi.

– Bəli, seçmək. Buna görə də vurulub evlənməyi sənə məsləhət görmürəm. Axı sevgi ötüb keçəcək – bu ki sadə bir həqiqətdir.

– Bu son dərəcə axmaq bir uydurma və böhtandır.

– Hə, indi səni inandırmaq olmaz; vaxtında özün görərsən, indisə mənim sözlərimi yadında saxla: təkrar edirəm, sevgi ötüb keçəcək və sənə ən mükəmməl, ideal görünən qadın, ola bilər ki, sonra çox qeyri-mükəmməl görünsün, ancaq o zaman iş işdən keçdiyinə görə heç bir şey etmək mümkün olmayacaq. Sevgi sənin gözlərinə pərdə çəkəcək, sən də qadında lazımı keyfiyyətlərin çatışmadığını görməyəcəksən. Amma seçib evləndikdə isə, öz arvadında olmasını istədiyini keyfiyyətlərin filankəsdə və ya filan qadında olub-olmadığını soyuqqanlıqla mülahizə edə bilərsən: əsas mülahizə bax budur. Belə bir qadın tapsan, o sənə istək və arzularına uyğun olduğu üçün hökmən və həmişə xoşuna gəlməlidir. Bunun nəticəsində də onunla sənənin aranızda yaxın münasibət əmələ gələcək və sonra bu çevrilib...

– Sevgiyə dönəcəkdir, eləmi? – deyər Aleksandr soruşdu.

– Bəli... adətə.

– Vurulmadan, sevgi fantaziyası olmadan, ehtirassız evlənmək, nə üçün və niyə evləndiyini mülahizə edə-edə evlənmək!!

– Sən isə bura gələndə nə üçün gəldiyini özündən soruşmadığın kimi, nə üçün evləndiyini də özündən soruşmadan evlənersən.

– Deməli, siz haqq-hesablamı evlənirsiniz? – deyər Aleksandr soruşdu.

– Mülahizə ilə, – deyər Pyotr İvanıç qeyd etdi.

– Bunun fərqi yoxdur

– Yox, vardır; haqq-hesabla evlənmək pul üçün evlənmək deməkdir ki, bu, alçaqlıqdır; mülahizəsiz evlənmək isə axmaqlıqdır!.. Sənə isə indi evlənmək əsla lazım deyildir.

– Bəs nə zaman evlənim? Qocalandı mı? Niyə sarsaq hərəkətlərdən nümunə götürüm.

– O cümlədən mənim hərəkətimdən də, eləmi? Çox sağ ol!

– Əmican, mən sizi demirəm, ümumiyyətlə hamını deyirəm. Bir də eşidirsən ki, toy var, baxmağa gedirsən – nə görürsən? Görürsən ki, açılıb gözəl bir çiçək olmaq üçün yalnız sehirli bir sevgi təması- nın intizarında olan gözəl, uşaq kimi zərif bir qızı birdən-birə kukla- larından, dayəsindən, oyuncaqlarından, rəqsdən ayırırlar, hələ yalnız bunlardan ayırırsalar şükür eləməlidir; çox vaxt isə bəlkə də heç

ixtyarı özündə olmayıb bir başqasına verdiyi qəlbinə nəzər salmır- lar. Ona qaz paltar geydirir, bəzək-düzək vurur, üst-başına çiçək düzür və rənginin solmasına, tökdüyü göz yaşlarına baxmadan kəsilməli bir qurban kimi sürünüb aparır və kimin yanında oturdur- lar? Ahıl bir kişinin, əksərən gənclik təravətini itirmiş bir eybəcə- rin. Bu kişi də onu bir təhqiiredici arzu nəzəri ilə süzür və ya başdan- ayağa və laqeydcəsinə gözdən keçirib sanki “Pis deyilsən, amma deyəsən başında axmaq şeylər var: sevgi, gül-çiçək, – bu sarsaqlığı yaxşıca yatırıb köpünü alaram, bu axmaqlıqdır! Ah çəkib xəyala qapıldığı yetər, özünü ağıllı-başlı apar”, – deyər düşünür və ya daha betər – onun əmlakı fikrində olur. Ən cavanının azı-azı otuz yaşlı olur. Çox vaxt da başı dazlaşmış olur, doğrudur, döşündə xaç və ya bəzən ulduz da görürsən. Qıza deyirlər: “Sənənin bütün gənclik sərvətlərin bax kimə nəsibdir; ilk ürək çırpıntısı da, etiraf da, süzgün baxışlar da, söhbətlər də, qızlıq nəvazişləri də, bütün həya- tın da ona qismətdir”. Onların ətrafında isə öz gənclik və gözəllik- ləri ilə bu qızın tayı olan, gəlinlə yanaşı durmalı olan oğlanlar dəstə ilə dayanıb baxırlar. Onlar yazıq və bədbəxt qurbanı gözləri ilə yeyir və elə bil deyirlər: “bax təravət və sağlamlığımızı itirib dazlaşanda biz də evlənəcəyik, bizə də sənə kimi gözəl bir çiçək çatacaq- dır...” Dəhşətdir, dəhşət!..

– Vəhşicəsinə bir mühakimədir, Aleksandr, yaxşı deyil! Budur, artıq iki ildir ki, əkin torpağından, kartofdan və başqa ciddi şeylər- dən bəhs edir, təmiz, yığcam bir üslubda yazırsan, amma yenə də danışığın vəhşi danışığıdır. Allah xatirinə cuşa gəlmə və ya belə gicliklər səni tutanda, barı danışma, qoy ötüb keçsin, çünki ağıllı heç bir şey deməyəcək və eləməyəcəksən: mütləq pərən-pərən çıxacaq.

– Necə yəni, əmican, məgər şairin fikri cuşa gəlməkdən doğul- murmu?

– Onun necə doğulduğunu bilmirəm, onu bilirəm ki, başdan lap hazır bir halda çıxır, yəni bu, yalnız əvvəlcə şüurda işləndikdən sonra yaxşıdır. Pyotr İvanıç bir qədər susduqdan sonra başladı: yax- şı, sənə bu gözəl vücudları kimlərə verməlidir?

– Onların sevdiyi adamlara, hələ gənclik gözəlliyinin təravətini itirməyənlərə, həm başında, həm qəlbində bütün varlığında həyat sezilən, gözlərinin parıltısı hələ sönməyən, yanaqlarının qızartısı qaçmayan, təravətini, sağlamlıq əlamətlərini itirməyən adamlara;

gözəl rəfiqəsini damarları çıxıb qurumuş əli ilə tutaraq həyat yolu ilə aparana bax, məhəbbətlə dolu olan qəlbini ona fəda edən, təbiət öz hüquqlarını tələb etdiyi zaman onun hissələrini anlayıb bu hissələrə şarik olmağı bacaran adama...

– Kifayətdir! Yeni sənin kimi qoçaqlara. Biz çöl-biyabanda və qalın meşələrdə yaşasaydıq, onda sən deyən olardı, yoxsa ki, gəl sənin kimi qoçaqları evləndir – bunun nə faydası! Elə lap əvvəlinci il ağılı başından çıxacaq, sonra isə bir də görəcəksən pərdənin dalına boylanır və ya arvadının öz qulluqçusunu ona rəqibliyə hazırlayır; çünki sən dediyin təbiət hüquqları dəyişiklik, yenilik tələb edir gözəl qaydadır! Arvad da ərinin şuluqluq elədiyini görüb dəbilqə, bəzək-düzək və maskaradları xoşlayacaq və sənə o söz... variyətin olmadıqda isə daha betər! Deyir, axı yemək lazımdır!

Pyotr İvanıç üz-gözünü turşutdu.

– “Deyir evliyəm, – deyə o, sözünə davam etdi, artıq üç uşağım var, kömək eləyin, saxlaya bilmirəm, yoxsulam...” yoxsulam, bu nə qədər alçaqlıqdır! Yox, əminəm ki, sən nə buna, nə də o birilərinə oxşamayacaqsan.

– Əmican, mən xoşbəxt ərlərdən olacağam, Nadenka da xoşbəxt arvadlardan. Mən əksəriyyətin evləndiyi kimi evlənmək istəmirəm: hələ mahnı da düzəldib oxuyurlar: “Gənclik keçdi, tənhalıq təngə gətirdi, evlənmək lazımdır!” Mən belələrindən deyiləm!

– Sən sayıqlayırsan, əzizim.

– Axı nədən bilirsiniz?

– Ondən ki, sən də başqaları kimi bir adamsan, başqalarını isə çoxdan tanıyıram. Hə, yaxşı, de görüm nə üçün evlənirsən?

– Necə nə üçün! – deyə Aleksandr əlləri ilə üzünü örtüb səsləndi: Nadenka mənim arvadım olacaq!

– Bundən nə çıxdı? Görürsən ki, özün də bilmirsən.

– Aman! Onun yalnız bircə fikri adamı göylərə pərvaz etdirir. Əmican, onu necə sevdiyimi siz bilmirsiniz! Mən dünyada hələ heç kəsin heç bir vaxt sevmədiyini kimi sevirəm: ruhumun bütün qüvvələri ilə, onun yolunda hər şeyi qurban...

– Aleksandr, bu axmaq sözləri deməkdənsə, mənə açıqlanaydın və ya, qoy sən deyən olsun, mənə qucaqlasaydın daha yaxşı olardı! Yoxsa dilindən necə gəldi və “hələ heç kəsin heç bir vaxt sevmədiyini kimi!” deyə bildin? Pyotr İvanıç çiyinini çəkdi.

– Nə olsun ki, məgər belə ola bilməz?

– Bir də ki, elədir, səndə olan sevgiyə baxanda yəni bunun hətta mümkün olduğunu da zənn edirəm, çünki bundan daha axmaqcasına sevmək olmaz!

– Ancaq o deyir ki, bir il gözləmək lazımdır, biz gəncik, özümüzü sinamalıyıq... tamam bir il... və onda...

– Bir il! Bunu bayaqdan deyəydin! – deyə Pyotr İvanıç onun sözünü kəsdi, bunu o təklif etmişdir? Nə qədər ağıllı qız imiş! Neçə yaşındadır?

– On səkkiz.

– Sən isə iyirmi üç yaşındasan, amma qardaşım, o səndən iyirmi üç dəfə ağıllıdır. Görürəm ki, o, işi başa düşür: səninlə bir qədər dilxoşluq edəcək, işvə satıb vaxtını xoş keçirəcək, sonra isə... bu qızların arasında çox ağıllıları var! Hə, deməli sən evlənmirsən. Mən elə bilirdim ki, sən bir təhər tələsik, həm də xəlvətcə işi qurtarmaq istəyirsən. Sən yaşlarda bu axmaqlılıqları elə cəld edirlər ki, mane olmağa da imkan tapmırsan; yoxsa bir ildən sonra! Onacan o səni hələ aldada bilər...

– O aldadacaq, işvə satacaqmış! Qızcığaz! O, Nadenka, eh, əmican! Səndə bu cür qaranlıq şübhələr varsa, bəs onda bütün həyatınızı kimlərlə keçirmişsiniz, kimlərlə oturub durmuşsunuz, kimi sevmişsiniz?

– Həyatımı adamlarla keçirmişəm, sevdiyim də qadın olmuşdur.

– Nadenka aldadacaqmış! Bu mələk, bu səmimiyyət təcəssümü, elə bil Allahın ilk dəfə yaratdığı bu cür pak və təmiz qadın...

– Hər halda qadındır və yəqin ki, aldadacaqdır.

– İndi deyərsiniz ki, mən də onu aldadacağam, eləmi?

– Bir vaxt bəli, sən də aldadacaqsan.

– Mən! Tanıdığımız adamlar haqqında hər nə istəsəniz deyə bilərsiniz, lakin məndən belə axmaqlığı gözləmək günah deyilmə? Axı sizin gözünüzdə mən kiməm?

– Adam.

– Hamı bir cür deyil. Onu bilin ki, Nadenkanı bütün ömrüm uzunu sevəcəyəm ona zarafatsız, səmimi söz vermişəm; buna and da içməyə hazırım...

– Bilirəm, bilirəm! Ləyaqətli adam qadına and içdikdə andının səmimi olduğuna şübhə etmir, sonra isə necə olursa, heç özü də bilmədən xəyanət edir və ya soyuyur. Bu qəsdən edilmir və burada

heç bir alçaqlıq yoxdur, heç kəsi taqsırlandırmaq da lazım deyil: təbiət əbədi sevməyə qərar verməmişdir. Əbədi və sabit sevgiyə inananlar da inanmayanlar kimi edirlər, yalnız onlar bunu görmür və ya etiraf etmək istəmirlər; guya ki, bu əməldən yüksəyik, insan deyil, mələkik – sarsaq-sarsaq sözlər!

– Bəs elə ər-arvadlar var ki, bir-birini əbədi sevir və bütün ömürləri boyu yaşayırlar?..

– Əbədi! İki həftə sevənə yelbeyin deyirlər, iki, üç il sevdikdə artıq əbədi oldu! Sevginin necə yarandığına bir fikir ver – onda onun əbədi olmadığını özün görərsən! Bu hisslərin oynaqlığı, coşqunluğu və rəşəsi sevgini uzun sürməyə qoymur. Sevgili ər-arvad bütün ömürləri boyu bir yerdə yaşayırlar – bu doğru! Məgər onlar bir-birini bütün ömürləri uzunumu sevirlər? Yoxsa onları bir-birinə əvvəlki sevgiləri bağlayır? Yoxsa onlar hər dəqiqə bir-birini axtırır, bir-birinə baxmaqdan doymurlar? Hər cür xırdapara şeylərdə bir-birinə yaranmaq, arası kəsilməz diqqət, bir yerdə olmaq arzusu, göz yaşları, sevinclər – bütün bu boş-boş şeylər axırda bəs necə olur? Kişilərin soyuqluğu və köntöylüyü ki artıq məsəl olmuşdur. Hamı əda ilə deyir: “Kişilərin sevgisi dostluğa çevrilir!” Buyur, sevgi yox! Dostluq! Bəs bu necə dostluqdur? Ərlə arvadı ümumi maraq və mənafe, şərait, eyni bir tale bir-birinə bağlayır – buna görə də onlar bir yerdə yaşayırlar; belə olmadıqda ayrılırlar; başqalarını sevirlər, bəziləri tez, bəziləri isə gec: buna xəyanət deyilir!.. Bir yerdə yaşadıkları zaman da adət üzrə yaşayırlar, bu adətin nə olduğunu qulağına deyəcəyəm, o hər bir sevgidən qüvvətlidir: ona əbəs yerə ikinci təbiət demirlər; belə olmasaydı, adamlar öz sevgililərinin ayrılıq və ya ölümünə dözə bilməyib bütün ömürləri uzunluq əzab çəkərdilər, amma di gəl ki, təsəlli tapıb sakitləşirlər. Yoxsa ki, söz tapıblar: əbədi, əbədi!.. ağına-bozuna baxmır, elə hey bağırırlar.

– Bəs siz necə, əmican, öz barənizdə ehtiyat etmirsinizmi? Deməli, sizin də nişanınız... bağışlayın... sizi aldadacaq?..

– Ağlım kəsmir.

– Xudpəsəndliyə bir bax!

– Bu xudpəsəndlik deyil, mülahizədir.

– Yənə də mülahizə!

– Yaxşı, indi ki deyirsən, qoy düşüncə olsun.

– Bəs o, bir başqasına vurulmuşsa necə?

– Bu dərəcəyə çatmasına yol verməməlidir; belə bir xata baş verərsə, onda məharətlə soyutmaq olar.

– Heç bu da olarmı? Sizin əlinizdə deyil ki...

– Tamamilə öz əlimdədir.

– Əgər bu cür bir üsul olsaydı, aldadılmış ərlərin hamısı belə edərdi...

– Əzizim, ərlərin hamısı bir çür deyil: bəziləri öz arvadlarına çox laqeyd olur, arvadlarının ətrafında nələr baş verdiyinə fikir vermir və bunu görmək istəmirlər; digərləri isə, izzəti-nəfslərinə görə bu cür etmək istərdilər, ancaq özləri pis, bacarıqsız olurlar: işi görməyin təhərini bilmirlər.

– Bəs siz necə edərdiniz?

– Bu mənim öz işimdir. Sənə anlatmaq olmaz: sənənin gözüün qızıb.

– Mən indi xoşbəxtəm və Allaha şükür edirəm; gələcəkdə nə olacağını isə heç bilmək belə istəmirəm.

– Dediğin cümlənin birinci yarısı o qədər ağıllıdır ki, onu sevgiyə qapılmayan adamdan da gözləmək olar: o hal-hazırdan həqiqətən istifadə etməyi bacardığını göstərir; ikinci yarısı isə, bağışla, bir qəpiyə də dəyməz. “Gələcəkdə nə olacağını isə heç bilmək belə istəmirəm”, yəni dünən olub keçənlər və bu gün olanlar haqqında düşünmək istəmirəm; gələcəkdə nə olacağını mülahizə etməyəcək, düşünməyəcək, ona hazırlaşmayacaq, özümü ondan qorunmayacağam, külək hansı tərəfə əssə, mən də o tərəfə! Bu nə deməkdir? Bir gör bu nəyə oxşayır?

– Bəs, əmican, sizcə necə olmalıdır? Səadət anı gəlib çatdığı zaman böyüdücü şüşə götürüb baxmaq lazımdır ki...

– Yox, kiçildici şüşə götür ki, sevindiyyindən birdən sarsaqlayaraq atılıb hamının boynuna sarılmayasan.

– Və ya kədər dəqiqəsi gəlib çatdığı zaman, – deyər Aleksandr davam etdi, – ona sizin kiçildici şüşə ilə baxasan?

– Yox, kədərə böyüdücü şüşə ilə baxmaq lazımdır, çünki kədəri olduğundan iki dəfə artıq təsəvvürə gətirdikdə ona dözmək daha asan olur.

– Axı nə üçün, – deyər Aleksandr yanıqlı-yanıqlı davam etdi, – sevincdən kam almamış xəyanət edəcək, ötüb keçəcək, – deyər onu əvvəlcədən soyuq fikirlərlə öldürüm? Nə üçün qabaqcadan, hələ dərd-qəm gəlməmişdən əzab çəkim?

– Belə etsən, – deyə əmisi onun sözünü kəsdi, onda kədər gəlib çatan zamanda düşünərsən ki, filan vaxt və filan vaxt mənimki, onunku, o birininki ötüb keçdiyi kimi, mənim dərd-qəmim də ötüb keçəcək. Zənnimcə, bu pis deyil və buna fikir verilməsinə deyər. O zaman, həyatda taleyin sabit qalmadığını gördükdə əzab da çəkməzsən; soyuqqanlı, sakit bir adamın ola bildiyi qədər sakit olarsan.

Aleksandr fikirli-fikirli dedi:

– Aha, sizin sakitliyinizin sirri bu imiş!

Pyotr İvanıç dinmir, yazırdı.

– Axı bu nə həyatdır! – deyə Aleksandr sözə başladı, – rahatlıq nə olduğunu bilmədən hey düşünəsən... yox, mən hiss edirəm ki, bu belə deyil! Mən sizin soyuq təhliliniz olmadan, irəlində məni bir təhlükə, müsibət gözləyib gözləmədiyini düşünmədən yaşamaq istəyirəm – hamısı birdir!.. Nə üçün qabaqcadan düşünüb həyatımı zəhərləyim...

– Axı nə üçünlüyünü mən şərh edirəm, bu isə yenə də öz dediyini deyir! Sənə toxunacaq bir müqayisəyə məni vadar, eləmə. Onun üçün ki, təhlükəni, maneəni irəlicədən gördükdə onunla mübarizə aparmaq və ya ona dözmək asan olar: nə ağlıni itirməz, nə də ölməzsən; sevinc gəlib çatanda isə atılıb-düşməz, büstləri sındırmazsan – aydındırmı? Ona deyirlər: əvvəli budur, bax və buna görə də axırını mülahizə elə, o isə qorxulu bir şey görmüş kimi gözlərini yumub başını bulayır və uşaq kimi yaşayır. Sən deyəndən belə çıxır ki, gündən-günə necə gəldi yaşa, öz daxmanın kəndərində otur, həyatı yemək, rəqs, sevgi və sabit dostluqla ölç. Hamı qızıl əsr arzusundadır! Axı sənə dedim ki, sənin ideyalarınla arvadını və yarım düjün çoluq-çocuğunu başına yığıb kənddə yaşamaq yaxşıdır, burada isə iş görmək lazımdır; bunun üçün daima düşünmək, dünən nə etmiş olduğunu yadda saxlamaq və bu gün nə etməkdə olduğunu bilmək lazımdır ki, sabah nə etməli olacağımı da biləsən, yəni həmişə özünü və öz işlərini yoxlaya-yoxlaya yaşamalısən. Onda gedib mənalı bir işə çataıq; amma belə... Axı sənənlə nə danışıım: sən sayıqlamadasən. Ax! Saat birə az qalır. Daha bir kəlmə də danışmayacağıq, Aleksandr, dur get... qulaq da asmayacağam; sabah naharımı bizdə edərsən, bir neçə adam da olacaq.

– Dostlarınızı mı?

– Hə... Konev, Smirnov, Fyodorov, bunları tanıyırsan, bir də bir neçə başqası.

– Konev, Smirnov, Fyodorov! Həmənlə işiniz olan adamlardır.

– Hə də, hamısı lazımlı adamlardır.

– Deməli, bunlarla dostsunuz? Doğrusu, heç kəsi xüsusi bir hərarətlə qəbul etdiyinizi görməmişəm.

– Sənə demişəm: mən dost o adamlara deyirəm ki, onlarla tez-tez görüşürəm, ya mənə xeyirləri deyir, ya da zövq verirlər. Əzizim, axı havayı yerə niyə gətirib edirdim?

– Elə bildim ki, ürəkdən sevdiyiniz səmimi dostlarınızı toy qabağı çağırub vidalaşacaq, onlarla piyaləni qaldırarkən şənl gənclik çağlarını axırınıcı dəfə yada salacaq və ayrılarkən bəlkə də onları bərk-bərk bağınıza basacaqsınız.

– Bax sənənlə bu beş kəlmə danışığında həyatda olmayan və heç olması da lazım gəlməyən hər şey var. Xalan necə vəcdə gəlib sənənlə boynuna sarıldadı! Doğrudan da bu beş gəlmədə həm səmimi dostlardan bəhs edilir, halbuki sadəcə dost var, həm piyalədən danışıılır, halbuki qədəh və ya stəkanla içirlər, həm də ayrılıq olmadığı, bir halda ayrılarkən bağıra basmaqdan dəml vurulur. Ah, Aleksandr!

– Bəs bu dostlarla ayrılmağa və ya, heç olmasa, – az-az görüşməyə təəssüf etmirsinizmi? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Yox! Mən heç vaxt heç kəslə o dərəcədə yaxınlaşmamışam ki, ayrılanda da təəssüf edəm, bunu sənə də məsləhət görürəm.

– Axı bəlkə onlar belə deyil, bəlkə onlar siz kimi yaxşı yoldaşı, müsahibi itirdiklərinə heyf-silənlirlər?

– Daha bunun mənə dəxli yoxdur, bu onların işidir. Belə yoldaşlardan dəfələrlə mənim də əlim çıxıb, amma görürsən ki, buna görə ölməmişəm. Sabah gələcəksənmi?

– Sabah, əmican, mən...

– Nə mən?

– Yaylağa çağırılmışam.

– Yəqin Lyubetskayagilə, eləmi?

– Bəli.

– Belə de! Özün bil Aleksandr, işi unutma. Nə ilə məşğul olduğunu redaktora deyəcəyəm...

– Ah, əmican, heç belə olarmı! Alman iqtisadçılarından götürdüyüm çıxarıları mütləq qurtaracağam.

– Hələ əvvəlcə bir başla. Bax yadında saxla, tez bir zamanda tamamilə şirin nəşəyə qapılında mənfur metal istəmə ha.

IV

Aleksandrın həyatı iki hissəyə ayrılırdı. Səhərləri xidmət işlərinə gedirdi. O, köhnə, toz basmış işlərin içində eşələnib əsla ona dəxli olmayan məsələlər üzərində düşünür, ona məxsus olmayan milyon-milyon pulların hesabını kağızlarda çəkirdi. Ancaq bəzən özgələrdən ötrü düşünməkdən zehni yorulub dayanır, qələmi əlindən düşürdü və o, Pyotr İvanıçın xoşuna gəlməyən və acığı tutan şirin nəşəyə dalırdı.

Belə olduqda Aleksandr özünü stulun arxasına yığıb xəyalında gözəl, sakit və rahat bir yerə, heç bir mürəkkəb-qələm, əcaib simalar, vismundirlər olmayan, dinclik, nəşə, sakitlik hökm sürən, gözəl bəzənmiş zalında çiçəklər ətir saçan, fortepiano səsləri gurlayan, qəfəsdə tutuquşu atılıb düşən, bağında isə qayın və yasəmən ağaclarının budaqları yellənən yerə uçurdu. Bütün bu gözəl aləmin də mələyi həmin o qızıdı...

Aleksandr səhər departamentdə oturarkən xəyalında adalardan birində, Lyubetskilerin yaylağında gəzir, axşam isə şəxsən, bütün varlığı ilə orada olurdu. Onun zövq aləminə bir nəzər salaq.

Peterburqda nadir hallarda olan isti günlərdən biri idi: günəş çöllərə həyat verib canlandırır, Peterburqun küçələrini isə əldəndildən salırdı, onun şüaları qraniti qızdırır və daşlardan əks olunub adamları yandırır. Adamlar başlarını aşağı salıb ağır-ağır gedir, itlər dillərini çıxarıb ləhləyirdi. Şəhər, nağıllarda sehrbazın çubuğunun bir hərəkətilə qəfildən daşa dönmüş şəhərlərə oxşayırdı. Ekipajlar küçələrin daş döşmələrində guruldamırdı; uzun kirpiklər enib gözləri yumduğu kimi, pərdələr də evlərin pəncərələrini örtmüşdü. Taxta döşənmiş küçələr parket kimi parıldayırdı; səkilər adamın ayağını yandırır. Hər yer cansıxıcı, yuxulu kimi görünürdü.

Yolla gedib gələnlər üzlərinin tərini silə-silə kölgə yer axtarırdılar. Altı miniyi olan bir kəndli kareti azca toz qaldıraraq ağır-ağır şəhərdən çıxırdı. Saat dördə məmurlar qulluqdan çıxıb yavaş-yavaş evlərinə gedirdilər.

Aleksandr, tavan uçurmuş kimi, tələsik evdən çıxıb saata baxdı – gec idi: nahara gedib çatmazdı. Tələsik restorana qaçdı.

– Yeməyə nəyiniz var? Tez!

– *Sup julienne və a la reine; sous a la provençale, a la maitre d'hotel*¹; hinduşka qovurması, quş, sufle pirojnası.

– Onda *sup a la provençale, sous julienne* və sufle qovurması verin, ancaq cəld!

Xidmətçi ona baxdı.

– Daha nə durmusan? – deyə Aleksandr səbrsizliklə soruşdu.

Xidmətçi yüyürüb getdi və ağına gələn yeməkləri gətirdi. Aduyev çox razı qaldı. O, dördüncü xörəyi gözləməyib Neva sahilinə qaçdı. Orada onu bir qayıqla iki avarçı gözləyirdi.

Bir saatdan sonra o, həsrətində olduğu guşəni görüb qayıqda ayağa qalxdı və gözlərini uzağa zillədi. Əvvəlcə qorxu və təşviş onun gözlərini toraltdı və bu təşviş şübhəyə çevrildi. Sonra fərəhdən sifəti ayazıyıp günəş düşmüş kimi işıqlandı. Bağın çağı yanında tanıdığı don gözüne dəydi. Aha, oradan onu tanıyıb dəsmal elədilər. Bəlkə də onu çoxdan gözləyirlər. Səbrsizlikdən sanki ayaqlarının altı od tutub yanırdı.

“Ah, kaş suda yerimək mümkün olaydı! – deyə Aleksandr düşündü, – hər cür zir-zibil ixtira edir, amma bunu tapa bilmirlər!”

Avarçılar avarları maşın kimi ahəngdar bir hərəkətlə, – ağır-ağır işlədirlər. Onların günəşdən yanmış üzlərindən tər sel kimi axır; Aleksandrın ürəyinin qəfəsdə quş çırpınan kimi çırpındığı, onun gözlərini bir nöqtəyə zilləyib oradan çəkmədiyini, özünü unudaraq ayağının gah birini, gah o birini iki dəfə qayığın qırağından aşırıb yüyürmək istədiyini onların heç vecinə də deyil: onlar elə cəyni süstlük-lə avarları yellədir və hərdənbir üzlərinin tərini qolları ilə silirlər.

– Cəld tərpinin! – deyə Aleksandr səsləndi, yarım manat da araq pulu verəcəyəm.

Onlar qızıyıp avarlara necə də güc verdilər, yerlərində necə də qalxıb düşməyə başladılar! Bəs yorğunluqları necə oldu? Qüvvət onlara haradan gəldi? Avarlar şaphaşap suya dəyib qalxmağa başladı. Qayıq ona verilən hər təkandan suda süzərək az qala üç sajen irəli atılırdı. Avarlar beş-on dəqiqə oynadıqdan sonra dal tərəfi qövsvari hərəkət etdi, və qayıq əzəmətlə gəlib sahilə yan alaraq yana əyildi. Aleksandrda Nadenka uzaqdan gülümsünür və gözlərini bir-birindən çəkmirdilər. Aduyev tələsdiyindən bir ayağını sahil əvəzinə suya qoyduqda Nadenka güldü. Avarçılardan biri:

¹ Adətən paytaxt restoranlarında olan nahar yeməklərinin fransızca adları

– Ağa, yavaş, gözləyin, əlimdən yapışın, – dedikdə daha gec idi, Aleksandr artıq sahilə idi.

– Məni burada gözləyin, – deyib Aduyev Nadenkanın yanına yüyürdü.

O, uzaqdan nəzakətlə Aleksandra gülümsəyirdi. Qayıq sahilə doğru hər dəfə irəlilədikcə onun sinəsi daha artıq qalxıb enirdi. Aleksandr sevincindən nəfəsi tutula-tutula güclə:

– Nadejda Aleksandrovna! – deyə bildi.

– Aleksandr Fyodorıç!.. – deyə Nadenka səsləndi.

Onlar ixtiyarsız bir-birinə sarı yüyürdülərsə də, təbəssümlə, gözləri yaşara-yaşara dayandılar və bir kəlmə belə danışmağa nitq-ləri olmadı. Bir neçə dəqiqə bu cür keçdi.

İlk dəfə rast gəldiyi zaman Nadenkanı görmədiyi üçün Pyotr İvanıçı taqsırlandırmaq olmaz. Nadenka çox gözəl deyildi və adamın diqqətini dərhal cəlb edə bilməzdi.

Ancaq onun üzünün cizgilərinə diqqətlə baxan gözlərini uzun müddət ondan çəkə bilmirdi. Onun sifəti çox çətin ki, iki dəqiqə sakit qala bilirdi. Onun fikirləri və son dərəcə həssas və mütəəssir olan qəlbinin müxtəlif duyğuları daima dəyişilib bir-birini əvəz edir və bu duyğuların kölgələri sifətinə hər dəqiqə yeni və gözlənməz bir ifadə verirdi. Məsələn, onun gözləri birdən sanki ildırım çaxıb yandırır və bir an içərisində uzun kirpiklərin arxasında gizlə-nirdi; donuq və hərəkətsiz sifətində həyat əlaməti qalmırdı – qar-sınızda sanki mərmər bir heykəl dururdu. Bunun dalınca yenə də elə bir yandırıcı şüa gözləyirsənsə də –yox, əsla görünür! Göz qapaqları yavaşca, ağır-ağır qalxır, gözlər bulud dalından yavaş-yavaş süzüb çıxan ay kimi görünüb xoş və yumşaq nəzərlərlə sizə baxır, könlünüzü işıqlandırır. Bu baxışdan ürəyiniz mütləq yüngül bir çırpıntı ilə döyünür. Onun hərəkətləri də beləcə idi. Bu hərəkətlərdə çox gözəllik vardı, lakin bu gözəllik Silfidanın¹ hərəkətlərindəki gözəllikdən deyildi. Bu gözəllikdə qorxunc coşğunluq çox idi, təbiət bunu hamıya verir və sonra məharətə onu, yalnız yumşaltmaq əvəzində son qalıq və izlərinə qədər yoxa çıxardır. Nadenkanın hərəkətlərində bax elə həmin bu izlər tez-tez təzahür edirdi. O bəzən gözəl və bədii bir pozada əyləşir, lakin birdən, allah bilir, hansı daxili hissiyyat nəticəsində isə bu bədii poza tama-

milə gözlənməz və yenə də məftunedici bir hərəkətlə pozulur. Onun danışığında da beləcə gözlənməz ifadələrə təsadüf olunur: gah doğru və düzgün mülahizələr, gah xəyal və arzular, kəskin bir hökm, sonra da lap uşaq hərəkəti və ya incə bir riyakarlıq sezilir, onun hər şeyi coşqun ağı, şıltaq və hərdəmxəyal ürəyi olduğunu göstərirdi. O bir tək Aleksandrın aqlını başından çıxarıb dəli-divanə etməzdi; onun əlindən yaxasını yalnız Pyotr İvanıç salamat qurtara bilərdi, lakin Pyotr İvanıç kimilər çoxdurmu?

– Məni gözləyirdiniz! Pərvərdigara, nə qədər xoşbəxtəm! – deyə Aleksandr səsləndi.

– Mənmi gözləyirdim? Əsla yox! – deyə Nadenka başını buladı, – bilirsiniz, mən elə həmişə bağda oluram.

– Mənə acığınızı tutub? – deyə Aleksandr çəkinə-çəkinə soruşdu.

– Niyə ki? Çox qəribədir!

– Onda əlinizi verin.

Nadenka əlini uzatdı, lakin Aleksandrın əli onun əlinə dəyən kimi, əlini çəkdi, birdən sifəti dəyişildi. Təbəssüm yox oldu və üzündə nə isə kinə bənzər bir şey seziildi.

– Bu nədir, süd içirsiniz? – deyə Aleksandr soruşdu.

Nadenkanın əlində bir fincan və suxarı vardı.

– Nahar edirəm, – deyə o cavab verdi.

– Saat altıdan nahar edirsiniz, özü də südlə?

Əlbəttə, əminizin yanında gözəl nahar etdikdən sonra süd sizə qəribə görünür, eləmi? Biz isə burada, kənddə sadəcə həyat keçiririk.

O, qabaq dişləri ilə suxarıdan bir neçə parça qoparıb süddən içdi və dodaqlarına xoş hərəkətlər verdi.

– Əmimgildə nahar etməmişəm, onlara bu gün nahara getməkdən hələ lap dünəndən imtina etmişəm, – deyə Aduyev cavab verdi.

– Necə də vicdansızsınız! Bu cür də yalan demək olar? Bəs indiyədək harada idiniz?

– Bu gün saat dördə qədər qulluq yerində ləngidim...

– İndisə saat altıdır. Yalandan qondarmayın, boynunuza alın, nahara və xoş məclisə uyub qalmışsınız, eləmi? Orada sizin üçün çox xoş və şən keçmişdir.

– Sədaqətlə deyirəm ki, əmimgilə getməmişdim... – deyə Aleksandr hərəkətlə özünü doğrultmağa başladı. Bəs elə olsaydı, heç bu zaman gəlib özümü sizə yetirə bilərdimmi?

¹ Silfid a – orta əsr etiqaqlarına görə havanın ruhu – gözəl efir qız simasıdır.

– Aha, sizcə bu hələ tezdir? Bəs elə isə bir-iki saatdan sonra gələydiniz! – deyib Nadenka cəld bir ayağının üstündə çevrilib cığırda evə sarı yollandı. Aleksandr onun dalınca getdi.

Nadenka əlini yelləməyə-yelləməyə:

– Yaxın gəlməyin, gəlməyin, – dedi, – sizi görməyə gözüm yoxdur.

– Nadejda Aleksandrovna, daha bəsdir, şıltaqlıq eləməyin!

– Mən heç də şıltaqlıq eləmirəm. Deyin görüm indiyə qədər haralarda idiniz?

– Saat dördə departamentdən çıxdım, – deyə Aduyev izah etməyə başladı, – bir saat buraya yol göldüm...

– Onda saat beş olardı, indisə altıdır. Bəs o bir saati harada olmuşsunuz? Görürsünüzmü, necə yalan danışırırsınız!

– Restoranda tələsik nahar eləmişəm.

– Tələsik! Elə bircə saata! – deyə Nadenka kinli-kinli səsləndi.

– Yazıq! Yəqin acsınız. Süd istəmirsiniz ki?

– Yaman istəyirəm, verin, o fincanı mənə verin... – deyib Aleksandr əlini uzatdı.

Nadenka birdən dayanıb fincanı üzüquyulu çevirdi və Aleksandra etina etməyərək südün son damcılarının fincandan axıb qumun üstünə düşməsinə maraqla tamaşa etməyə başladı. Aleksandr dedi:

– Sizdə rəhm yoxdur! Adama bir bu qədər də əzab vermək olarmı?

Bütün fikri öz işində olan Nadenka birdən onun sözünü kəsdi:

– Baxın, Aleksandr Fyodorıç, bir görün, cığırda gedən bu cücünün üstünə bir damcı sala biləcəyəmmi?.. Aha, saldım! Yazıq! Öləcək! – deyə qayğıkeşliklə cücünü götürdü və ovcunun içinə qoyub hovxurmağa başladı.

Aleksandr kədərlə dedi:

– Bir görün cücü sizi necə də maraqlandırır!

Nadenka qəmli-qəmli dedi:

– Yazıq! Bir baxın: öləcək, – bu nə iş idi mən elədim?

O, cücünü bir müddət ovcunda apardı və cücü tərənib əlində ora-bura qaçmağa başladığıda, diksinib tez onu yerə tulladı. “Murdar heyvan!” – deyib ayağı ilə əzdi və sonra:

– Bəs harada idiniz? – deyə soruşdu.

– Dedim ki...

– Amma hə, əminizgildə. Qonaqları çox idimi? Şampanski içdiniz? Şampanskinin iyi həтта məni burada da vurur.

– Yox canım, əminizgildə deyildim! – deyə Aleksandr həyəcanla onun sözünü kəsdi. – Axı bunu sizə kim dedi?

– Özünüz dediniz.

– Məncə onlarda, süfrəyə hələ indi öyloşirlər. Sizin belə naharlardan xəbəriniz yoxdur; belə nahar heç bir saata qurtarmı?

– Siz iki saat – dördəndən beşə və altıyaqan nahar etmişsiniz.

– Bəs buraya nə vaxt gəlmişəm?

Nadenka heç bir cavab vermədi, atılıb akasiyadan bir budaq qopardı və sonra cığırda qaçdı. Aduyev onun dalınca yüyürdü və:

– Bəs hara gedirsiniz? – deyə soruşdu.

– Hara? Necə yeni hara? Əcəb sözdür, anamın yanına.

– Niyə ki? Birdən onu narahat etmiş olarıq.

– Yox, eybi yoxdur.

Nadejda Aleksandrovnanın anası Marya Mixaylovna balaları hər nə etsə xoşuna gələn mərhəmətli və sadə ürəkli qadınlardandı. Məsələn, birdən Marya Mixaylovna kolyaskanın qoşulmasını əmr edərdi.

– Anacan, hara belə? – deyə Nadenka soruşardı.

– Gedək bir az gözək, gör nə gözəl havadır, – deyə anası cavab verərdi.

– Necə olar: Aleksandr Fyodorıç bizə gəlmək istəyirdi.

Kolyaska məsələsi qalardı.

Birdən Marya Mixailovna qurtarmaq bilməyən şarfını toxumağa oturaraq köksünü ötürüb burunotu çəkməyə və sümük milçə ilə ilmə vurmağa və ya fransız romanına qapılıb oxumağa başladı.

– Maman, bəs niyə geyinirsiniz? – deyə Nadenka soruşardı.

– Hara ki?

– Axı gəzməyə gedəcəyik.

– Gəzməyəmi?

– Bəli. Aleksandr Fyodorıç dalımızca gələcək. Nə tez yadınızdan çıxıb!

– Mən heç bilmirdim.

– Necə bilmirdiniz! – deyə Nadenka narazı bir ifadə ilə cavab verərdi.

Anası şarfı da, kitabı da buraxıb geyinməyə gedərdi. Bu surətlə Nadenka tamamilə sərbəst idi, istədiyini edir, anasına etdirirdi, vaxtını öz istədiyi kimi bölür, işini istədiyi kimi qururdu. Orasını da

qeyd edək ki, o xoştəbiət və nəzakətli bir qız idi, ancaq sözbəxan demək olmazdı, çünki o, anasının sözüne deyil, anası onun sözüne baxırdı; bunun əvəzində, demək olardı ki, onun sözbəxan anası vardı.

Aleksandr ilə Nadenka gəlib zalın qapısına çatdıqda, Nadenka dedi:

- Anamın yanına gedin.
- Bəs siz?
- Mən sonra gələrəm.
- Onda mən də sonra gedərəm.
- Yox, siz qabaqca gedin.

Aleksandr içəri girib o saat da ayağının ucunda geri qayıtdı və pıçıldı ilə dedi:

- Kresloda mürgüloyir.
- Eybi yoxdur, gedək. Maman, a maman!
- Hm!

Aleksandr Fyodorıç gəlmişdir.

- Hm!
- Mr¹ Aduyev sizi görmək istəyir.
- Hm!
- Görürsünüz necə bərk yatıb. Oyatmayın! – deyə Aleksandr onu saxlayırdı.

- Yox, oyadacağam... Maman!
- Hm!

– Oyansana! Aleksandr Fyodorıç buradadır.

– Aleksandr Fyodorıç, hanı? – deyə Marya Mixaylovna gözlərini açıb düz Aleksandra baxaraq yana əyilmiş çutqusunu düzəldə-düzəldə soruşdu. – Ah, Aleksandr Fyodorıç, sizsiniz? Xoş gəlmisiniz! Görürsünüzmü, oturmuşam, elə buradaca mürgü məni basıb, heç bilmirəm niyə, yəqin havadandır. Nə isə döyənəyim də sızıldamağa başlayıb – yəqin yağış yağacaq. Mürgülədim, bir də yuxuda gördüm ki, guya İqnati bizə qonaqlar gəldiyini xəbər verir, amma qonaqların kimlər olduğunu başa düşmədim. Elə bu zaman Nadenka çağırdı, o saat oynadım. Yuxum çox yüngüldür: bir balaca çıpqıltı olan kimi dik atılıb gözlərimi açıram. Aleksandr Fyodorıç, əyləşin, necəsiniz, yaxşısınızmı?

– Çox sağ olun.

– Pyotr İvanıç yaxşıdırımı?

– Allaha şükür, çox razıyam.

– Bəs niyə heç bizə gəlmir? Elə dünən fikirləşirdim ki, barı birçə dəfə gələydi, amma yox, gəlmir, – görünür başı bərk qarışıqdır?

– Başı bərk qarışıqdır, – deyə Aleksandr cavab verdi.

– İkinci gündür ki, elə siz özünüz də görünürsünüz! – deyib Marya Mixaylovna davam etdi. – Bayaq oyanıb soruşdum, bəs Nadenka hanı? Dedilər hələ yatıb. Dedim qoy yatsın, bütün günü havada – bağda olur, havalər yaxşı keçir, yorulur. O yaşlarda adamın yuxusu bərk olur, mənimkinə oxşamır. Mənim yuxum ərşə çəkilir, inanırsınızmı? Hətta adamı qüssə də basır; bilmirəm əsəbilik-dəndir, nədir. Qəhvə gətirdilər: axı mən qəhvəni həmişə yatağımın içində içirəm – içir və fikirləşirəm: “Görəsən Aleksandr Fyodorıç niyə görünür? Barı xəstə olmayaydı?” Sonra ayağa qalxdım, saata baxıb gördüm buyur, on birə işləyir, gədələr də heç demir! Nadenkanın yanına qaçdım, hələ də oyanmayıb. Oyatdım. “Anam, – nə xəbər, daha bəsdir: saat on ikiyə az qalır, sənə nə olub, belə?” Axı bütün günü onu dayə kimi güdürəm. Hətta quvernantkanı¹ da buraxmışam ki, yad adam olmasın. Uşağı etibar edib özgə ələ tapşırsan, allah bilir, nə edərler. Yox! Onun tərbiyəsi ilə özüm məşğul olmuşam, özcüyəm baxıram, gözümdən bir addım da uzağa buraxmıram və deyə bilərəm ki, bunu elə Nadenka özü də hiss edir: məndən gizli bir şey eləməyi heç ağına belə gətirməz. Elə bil onun lap ürəyinin içindəyəm... Bu zaman aşpaz gəldi: bir saata qədər onunla danışdım; sonra Memoires du diable-ni² oxudum... ah, Sule əcəb yazıçıdır! Nə gözəl təsvir edir! Sonra qonşumuz Marya İvanovna əri ilə gəldi: beləliklə başım qarışdı, səhərin nə zaman gəlib getdiyini bilmədim, bir də gördüm saat dördə işləyir, nahar vaxtıdır!.. Hə, doğrudan: nahara niyə gəlmədiniz? Saat beşə qədər sizi gözlədik.

– Saat beşə qədər? – deyə Aleksandr təkrar etdi, – Marya Mixaylovna, heç cür gələ bilmədim, qulluq yerində ləngidim. Xahiş edirəm heç vaxt məni saat dördə qərdərdən artıq gözləməyin.

– Elə mən də deyirəm, ancaq Nadenka hey “gözləyək, bir az da gözləyək”, deyirdi.

¹ Mr (*monsieur*) – cənab (*lat.*)

¹ Quvernantka – burjuaziya ailələrində uşaqlara tərbiyə verən qadın

² “Cinin xatirələri” – fransız yazıçısı Frederik Sulenin fırıldaqçılıq romanı

– Mənmi! Ah, maman, nə danışsınız! Mən demirdimmi ki: “maman, vaxtdır, yemək vaxtıdır”, siz də dediniz ki: “yox, gözləmək lazımdır; Aleksandr Fyodorıç çoxdan bəri görünmür, yəqin nahara gələcək”.

– Ona baxın, bir ona baxın, – deyə Marya Mixaylovna başını yırğaladı, – ay insafsız! Öz dediklərini mənim boynuma yıxır!

Nadenka çevrilib çiçəklər düzülən tərəfə getdi və orada tutuqşunu cınləndirməyə başladı. Marya Mixaylovna sözüne davam etdi:

– Deyirəm daha bundan sonra Aleksandr Fyodorıç haradan gələr ki? Saat beşin yarısıdır. Deyir: “Yox, maman, gözləmək lazımdır, gələcək. Bir də gördüm beşə on beş dəqiqə qalır, deyirəm: Nadenka, özün bilərsən, amma deyəsən Aleksandr Fyodorıç qonaqlıqdadır, gəlməyəcək, mən acmışam. Deyir: “Yox, hələ gözləmək lazımdır, saat beşəcən”. Bax elə bu yolla mənə acından öldürdü. Necə, xanım qız, düz demirəmmi?”

Çiçəklərin dalından eşidildi:

“Tutuquşu, a tutuquşu! Bu gün harada nahar eləmişən, əmingildəmi?”

– Hə, necədir? Qaçıb gizlənmisən! – deyə Marya Mixaylovna davam etdi, – deyəsən utanır, üzə çıxma bilmirsən!

– Heç də utanmıram! – deyə Nadenka çiçəklərin arasından çıxmağa cavab verdi və pəncərənin yanında oturdu.

– Elə belə də süfrəyə oturmadı! – deyə Marya Mixaylovna davam etdi, – bir fincan süd istəyib bağa getdi, daha heç nahar da eləmədi. Hə, buna nə deyirsən, xanım qız? Bir gözümün içinə dik bax görüm.

Aleksandr bu sözləri eşidib mat qaldı, dönüb Nadenkaya baxdı, o isə dalını Aleksandra döndərüb əlində bir sarmaşlıq yarpağını diydirdi. Aleksandr:

– Nadejda Aleksandrovna! – deyə səsləndi, – yəni mən o qədər xoşbəxtəm ki, siz mənə yadınıza salıbmışsınız?

Kələyin üstü açıldığından Nadenka kədərlə qışqırdı:

– Mənə yanına gəlməyin! Anam zarafat edir, siz də o saat inanmağa hazırsınız!

– Bəs Aleksandr Fyodorıç üçün yığıb hazırladığın giləmeyvə hanı? – deyə anası soruşdu.

– Giləmeyvəmi?

– Hə, giləmeyvə.

– Nahar vaxtı yediniz ki... – deyə Nadenka cavab verdi.

– Mən yeməmişəm! Anam, ağılı başına yıg, sən gizlədib mənə vermədin. “Bax, – deyir, Aleksandr Fyodorıç gələr, onda sizə də verərəm”. Hə, necəsən?”

Aleksandr nəzakətlə altdan-altdan Nadenkaya baxdı. Nadenka qızardı.

– Aleksandr Fyodorıç, özü seçib təmizlədi, – deyə anası əlavə etdi.

– Maman, bu nədir belə hey toxuşdurursunuz? Mən iki-üç dənesini təmizləyib özüm yedim, onu Vasilisa...

– İnanmayın, Aleksandr Fyodorıç, inanmayın. Vasilisa lap səhərdən şəhərə göndərilib. Niyə gizlədirsən? Sənin təmizləməyin Aleksandr Fyodorıça yəqin Vasilisanın təmizləməsindən daha xoş olar.

Nadenka gülümsünüb yenə də çiçəklərin arxasına girdi və oradan bir dolu boşqab giləmeyvə gətirdi. Əlindəki boşqabı Aduyevə uzatdı. Aleksandr onun əlindən öpüb giləmeyvələri marşal əsas kimi bir təntənə və vəcdlə aldı. Nadenka dedi:

– Siz adamı bu qədər gözlətdiyinizə dəyməzsiz! İki saat çağın yanında durub gözləmişəm; gördüm birisi gəlir, elə bildim sizsiniz, – dəsmal elədim, bir də gördüm ki, tanımadığım bir adam, bir nəfər hərbiçidir. O da dəsmal, elədi, həyasızın biri!..

Axşam üstü qonaqlar gəlib gedirdilər. Qaranlıq qovuşmağa başladı. Lyubetskilerlə Aduyev yenə də üçlükdə qaldılar. Yavaş-yavaş bu üçlük də dağıldı. Nadenka bağa getdi. Marya Mixaylovna ilə Aduyevdən ibarət qərribə bir duet əmələ gəldi. Marya Mixaylovna dünən, bu gün nə etmiş olduğu və sabah nə edəcəyi haqqında uzun müddət danışdı. Aleksandr yorucu bir sıxıntı və iztirab bürüdü. Axşam sürətlə düşürdü, o isə hələ Nadenkaya təklikdə heç bir kəlmə də deyə bilməmişdi. Burada aşpaz gəlib onun dadına çatdı; xeyirxah, axşama nə bişirməli olduğunu soruşmağa gəlmişdi, Aduyevin ürəyi isə bayaq qayıqdakından daha artıq çırpınmağa başlamışdı. Onlar ağızlarını açıb kotlet, qatıq haqqında sözə başlayan kimi, Aleksandr məharətlə yerini dəyişməyə başladı. Təkcə Marya Mixaylovnanın kreslosundan uzaqlaşma bilmək üçün o nə qədər fənd işlətdi! Əvvəlcə pəncərənin qabağına gəlib həyəətə baxmağa başladısa da, ayaqları onu açıq qapıya tərəf çəkirdi. Sonra birdən-birə var qüvvəsilə qaçıb otaqdan çıxmaqdan özünü güclə saxlayaraq ağır addımlarla fortepianonun yanına keçdi, onun o dilini, bu dilini

dınqıldıtdı, əlləri əsə-əsə notları püpitrdən¹ götürüb baxdı və yenə də yerinə qoydu; hətta iki çiçəyi qoxulamağa və mürgüləyən tutuquşunu oyatmağa da mətanəti çatdı. Burada onun səbri tamam tükəndi. Qapının lap yanında idi, amma getmək yaxşı düşməzdi, – bir-iki dəqiqə dayanıb sezilmədən çıxmaq lazım idi. Aşpaz isə bu arada iki addım geri çəkildi; o bircə kəlmə də deyəcək və çıxıb gedəcəkdi, onda Lyubetskaya mütləq yenə də Aleksandr ilə danışmağa başlayacaqdı. Aleksandr daha dözə bilməyərək ilan kimi sivişib qapıdan çıxdı və eyvandan pillə-pillə deyil, birbaş aşağı atıldı və bir neçə addımdan sonra xiyabanın başında – sahildə, Nadenkanın yanında oldu.

– Axır ki, yadınıza düşdüm! – deyə bu dəfə Nadenka yumşaq bir məzommətlə səsləndi.

– Ah, biləyidiniz nə qədər əzab çəkdim, – deyə Aleksandr cavab verdi, – siz də dadıma çatmadınız!

Nadenka əlindəki kitabı ona göstərüb dedi:

– Bir dəqiqə də gəlməseydiniz, sizi bax bununla çağıracaqdım. Əyləşin, indi maman daha gəlməz. O rütubətdən qorxur. Ah, sizinlə o qədər danışmalı sözüüm, o qədər danışmalı sözüüm var ki...

– Ah... mənim də!

Onlar heç bir şey və ya, demək olar ki, heç bir şey danışmadılar, danışdıqları da elə qabaqlarda on dəfələrlə demiş olduqları sözlərdi: xəyal, səma, ulduzlar, meyl, rəğbət, səadət. Söhbət əksərən nəzərlər, təbəssümlər və nidalar dili ilə gedirdi. Kitab otun üstündə atılıb qalmışdı.

Gecə düşdü... xeyr-a, gecə nədir! Məgər yayda Peterburqda gecə olur ki? Bu, gecə deyildi, burada... buna nə isə başqa, yarımışıq... kimi bir ad qoymaq lazımdır. Hər yer sükuta dalmışdı. Neva elə bil yatmışdı; o hərdən bir sanki yuxulu-yuxulu sahili yüngülcə yalayıb yenə də sükuta dalırdı. Gecikmiş bir külək qəfildən yuxulu suların üzərilə əsirdisə də, onları oyada bilməyib yalnız üzünü qırırdır və ötüb keçərək Nadenka ilə Aleksandra sərinlik və ya uzaq nəğmə səsləri gətirir, yenə də hər yer sükuta dalırdı, Neva yenə də yatmış və bir balaca hənirtə gələn kimi gözlərini bir anlığa açan, lakin yuxu, ağırlaşmış göz qapaqlarını qalxmağa qoymadığından dərhal yenə də yuman adamlar kimi hərəkətsiz dayanmışdı; sonra

¹ Püpit r – not və kitab qoymaq üçün üstü mail olan altlıq

körpü tərəfdən sanki uzaq bir göy gurultusu, onun dalınca da ən yaxın və təyə keşikçixanası itinin hürməsi eşidildi və yenə də hər yer sükuta daldı. Ağacları onların başları üzərində qaranlıq bir tağ əmələ gətirmişdi və budaqlarını güclə sezilən bir dərəcədə, səssiz-səssiz yellədir. Sahil boyu yaylaqlarda işıq görünürdü. Görəsən o zaman bu isti havadan ötüb keçən nə olur? Çiçəklərin, ağacların, otların üzərindən nə kimi bir sirr keçir və adamın qəlbində şərhe-dilməz xoş bir aləm yaradır? Nə üçün o zaman qəlbə hay-küy içərisində, adamlar arasında olduğun zamankından başqa cür fikir və hisslər əmələ gəlir? Təbiətin bu yuxusu, bu qaranlıq, sakit dayanmış ağacların, ötir saçan çiçəklərin arasındakı bu tənhalıq sevgi üçün necə də gözəl bir şərait təşkil edir! Hər şey necə də ağılı – xəyala, qəlbi isə həmişəki düzgün və ciddi keçirilən həyatda adama belə faydasız, yersiz və gülünc görünən nadir hisslərə doğru necə də qüvvətlə təhrik edirdi... bəli! Faydasız, halbuki o dəqiqələrdə qəlb bu qədər səylə axtarılan və başqa vaxtlar tapılmayan səadətə nail olmaq imkanını ancaq-ancaq aydın olmayan bir şəkildə dərk edir.

Aleksandr ilə Nadenka çayın yanına gəlib çağa dayandılar. Nadenka xəyala dalaraq uzun müddət Nevaya, uzaqlara, Aleksandr isə Nadenkaya baxırdı. Onların qəlbləri səadətlə dolu idi, ürəkləri şirin-şirin və eyni zamanda bir cür ağırlı kimi inləyir, lakin dilləri dinmirdi.

Nəhayət, Aleksandr əlini yavaşca onun belinə vurdu. Nadenka onun əlini dirsəyi ilə yavaşca itələdi. Aleksandr bir də toxundu, Nadenka gözünü Nevadan çəkmədən yenə də, ancaq daha yavaş itələdi. Üçüncü dəfədə itələmədi.

Aleksandr onun əlindən yapışdı – Nadenka əlini də çəkmədi; Aleksandr onun əlini sıxdı, Nadenka eyni sürətlə cavab verdi. Onlar bu sayaq dinməz dayanmışdılar, ancaq nələr hiss edirdilər!

– Nadenka! – deyə Aleksandr yavaşca səsləndi.

Nadenka dinmədi.

Aleksandr ürəyi uçuna-uçuna ona sarı əyildi. Nadenka yanağında hərərətli bir nəfəs hiss edərək diksindi, üzünü ona sarı döndərdi və necib bir hiddətlə qışqıraraq geri çəkilmədi! – O riyakarlıqla geri çəkilməyə qadir deyildi. Sevgi atəşi onun düşüncə və dərrakəsini susdurmuşdu və Aleksandr dodaqlarını onun dodaqlarına yapışdırdıqda o zəifcə, güclə duyulacaq bir dərəcədə olsa da belə, öpüşə öpüşlə cavab verdi.

Zabitəli analar deyörlər:

“Heç yaraşan iş deyil! Bağa anasız, tək çıxıb cavan oğlanla öpüsür!” Nə edəsən! Yaraşan iş deyilsə də, o, öpüşə öpüşlə cavab verdi.

Aleksandr üreyində:

“Ah, insan necə də xoşbəxt ola bilərmiş!” deyib yenə də onun dodaqlarına öyildi və bir neçə saniyə beləcə dayandı.

Rəngi qaçmış Nadenka hərəkətsiz dayanmışdı, kirpiklərində yaş parıldayırdı, köksü şiddətlə və qırıq-qırıq nəfəs alırdı.

– Sanki yuxu aləmidir! – deyə Aleksandr pıçıldadı.

Qəfildən Nadenka silkələndi, özünü unutmaq dəqiqəsi keçmişdi. O birdən:

– Bu nədir? Özünüzü unutmuşsunuz! – deyib ondan bir neçə addım geri atıldı. – Anama deyəcəyəm!

Aleksandr göylərdən yerə düşdü.

– Nadejda Aleksandrovna! Mənim nəşəmi məzəmmətlərinizlə pozmayın! – deyə o sözə başladı, – siz də özünüzü...

Nadenka ona baxıb qəfləton və şən-şən ucadan güldü, yenə də ona yanaşib ağın yanında dayandı, əlini və başını etimadla onun çiyinə qoydu.

– Demək, məni çoxmu sevirsiniz? – deyə o, yanağından axan göz yaşlarını silə-silə soruşdu.

Aleksandr çiyinə ifadəolunmaz bir hərəkət verdi. Onun üzündə elə bir ifadə sezildi ki! Pyotr İvanıç olsaydı buna “son dərəcə axmaq bir ifadə” deyərdi və bəlkə də elə doğru demiş olardı, buna baxmayaraq bu axmaq ifadədə nə qədər səadət vardı!

Onlar, aralarında heç bir şey olmayıbmiş kimi, yenə də əvvəlki qaydada həm suya, həm göyə, həm də uzaqlara baxırdılar. Yalnız bir-birinə baxmağa qorxurdular, nəhayət, baxışdılar, gülümsüdürlər və yenə də dərhal üzlərini bir-birindən döndərdilər. Bir qədər sükutdan sonra Nadenka dedi:

– Görəsən, dünyada doğrudanmı dərd-qəm var?

– Deyirlər var, – deyə Aduyev fikirli-fikirli cavab verdi, – ancaq mən inanmıram...

– Axı nə dərd ola bilər?

– Əmim deyir ki, yoxsulluq.

– Yoxsulluq! Məgər yoxsullar bizim indi hiss edib duyduqlarımızı duymurlarmı? Bax deməli onlar heç də yoxsul deyillər.

– Əmim deyir ki, belə şeylər heç onların yadına da düşmür, onlara yemək, içmək... lazımdır.

– Eh! Yemək! Əminiz düz demir: onsuz da xoşbəxt olmaq mümkünür: mən bu gün nahar yeməmişəm, amma nə qədər xoşbəxtəm! Aleksandr güldü.

– Bəli, bu dəqiqə xatirinə mən hər şeyi yoxsullara verərdim, hər şeyi! – deyə Nadenka davam etdi, – qoy yoxsullar gəlsinlər. Ah, nə üçün də mən bir fərəhlə hamıya təsəlli verib sevindirə bilmirəm?

Aleksandr onun əlini sıxaraq höyəcanla:

– Mələksən, mələyim! – deyə səsləndi.

– Uf, nə yaman sıxırınsınız! – deyə Nadenka birdən onun sözünü kəsib qaşlarını çataraq əlini onun əlindən çəkdi.

Ancaq Aleksandr onun əlini yenə də tutub hərəkətlə öpməyə başladı.

– Bu axşam üçün, – deyə Nadenka davam etdi, – mən bu gün də, sabah da, elə həmişə necə dua edəcəyəm! Mən nə qədər xoşbəxtəm! Siz necə?..

Birdən o fikrə getdi; gözlərində təşviş əlamətləri sezildi. Sonra dedi:

– Bilirsinizmi, – belə deyirlər ki, guya bir dəfə olan bir şey daha heç vaxt təkrar olunmaz! Deməli, bu dəqiqə də bir daha təkrar olunmayacaq, eləmi?

– Xeyr-a! – deyə Aleksandr cavab verdi, – doğru deyil, təkrar olunacaq! Daha yaxşı və xoş dəqiqələr olacaq, bəli, mən bunu duyuram!..

Nadenka inamsızlıqla başını buladı. Əmisi verdiyi dərslər gəlib Aleksandrın yadına düşdü və o birdən-birə sözünü kəsdi. O öz-özünə deyirdi:

“Yox, yox, bu ola bilməz! Əmimin bu cür səadətdən xəbəri yoxdur və ona görə də adamlara qarşı belə sort və etimadsızdır. Yazıq! Onun üreyinin belə soyuq və quru olmasına rəhmim gəlir. O sevgi nəşəsini görməmiş və buna görə də həyata bu qədər acı nəzərlə baxır. Allah özü ona rəhm ələsin! Əgər o mənim zövq və səadətimi bilsəydi, həyata göz yummazdı, pis-pis şübhələrlə onu təhqir etməzdi. Ona yazığım gəlir...”

– Yox, Nadenka, yox, biz xoşbəxt olacağıq! – deyə o bərkdən davam etdi. – Bax, bütün ətrafımızdakılar bizim sevgimizi görüb

sevinmirmi? Bunu Allah özü məsləhət görmüşdür. Gör əl-ələ verib necə şən həyat sürəcəyik! Qarşılıqlı sevgi ilə nə qədər əzəmətli olacaq, fəxr edəcəyik!

– Ah, susun, bəsdirin, fal açmayın! – deyə Nadenka onun sözü-nü kəsdi, – peyğəmbərlik cləməyin, siz belə danışanda, nə isə məni dəhşət bürüyür. Elə indi də ürəyim açılmır...

– Nə qorxmalı şey var ki? Yəni adam özü özünə də inanmamalıdır?

– Bəli, bəli! – deyə Nadenka başını yırğalayır.

Aleksandr ona baxıb fikrə getdi.

– Nə səbəbə? Axı niyə ki? – deyə o sonra sözə başladı. – Bizim bu səadət aləmimizi nə poza bilər? Kimin bizimlə nə işi var? Biz həmişə tək yaşayacağıq, adamlardan uzaq qaçacağıq, axı onlarla nə işimiz var ki? Habelə onların bizimlə nə işləri? Yadlarına düşmərik, unudarlar və indi burada, bağda olan bu gözəl və təntənəli sükutu heç bir şıqqılıt belə pozmadığı kimi, heç bir dərd-qəmin xəbər-ətəri bizi narahat etməz...

Birdən eyvandan:

– Nadenka! Aleksandr Fyodorıç! – deyə qışqıraraq çağıran səs eşidildi, – haradasınız?

– Eşitdiniz! – deyə Nadenka peyğəmbərənə bir əda ilə səsləndi, – buyurun, bu da taleyin eyhamı. Bu dəqiqə bir daha təkrar olunmayacaq – mən bunu duyuram...

O, Aleksandrın əlini tutub sıxdı, onun üzünə nə isə qəribə, kədərli nəzərlərlə baxdı və birdən qaranlıq xiyabana sarı atılıb qaçdı.

Aleksandr tək qalıb fikrə getdi. Eyvandan yenə də səs gəldi:

– Aleksandr Fyodorıç! – qatıq çoxdan süfrədədir!

Aleksandr çiyinini çəkib otağa getdi.

– Çox gözəl bir zövq aləminin ardınca birdən – qatıq! – deyə o, Nadenkaya müraciət etdi. – Yoxsa həyatda hər şey belədir?

– Təki bundan da pis olmayaydı, – deyə Nadenka şən bir əda ilə cavab verdi, – qatıq isə çox yaxşıdır, xüsusilə nahar etməyənlər üçün.

Səadət Nadenkanı dirçəldib canlandırmışdı. Onun yanaqları od tutub yanır, gözləri qeyri-adi bir atəş saçır. O necə də qayğıkeşliklə hər şeyi yerbəyer edir, şən-şən danışır! Onu bir an bürüyən pərişanlıqdan bir əlamət, bir kölgə belə qalmamışdı: sevinc o pərişanlığı boğub yoxa çıxarmışdı.

Aduyev qayığa mindiyi zaman şefəq göyün yarısını bürümüşdü. Avarçılar onlara vəd olunmuş araç pulu həvəsi ilə ovuclarına tüpürüb bayaqkı kimi var qüvvələri ilə avarları çəkə-çəkə yerlərində qalxıb düşməyə başladılar.

– Yavaş sürün! – deyə Aleksandr səsləndi. – Bir on şahı da araç pulu gəlir!

Avarçılar əvvəlcə ona, sonra da bir-birinə baxdılar. Biri döşünü, o biri isə kürəyini qaşdı və avarları suya azacıq toxunduraraq ahəstə-ahəstə tərptəməyə başladılar. Qayıq ördək kimi üzüb irəliləyirdi.

“Əmim də məni inandırmaq istəyir ki, səadət xam xəyaldır, heç bir şeyə tamamilə inanmaq olmaz, həyat... vicdansız! O niyə məni bu cür amansızlıqla aldatmaq istəyirdi? Yox, həyat bax budur! Onu mən belə təsəvvür edərdim, belə olmalıdır, belədir, elə belə də olacaqdır! Başqa cür həyat yoxdur!”

Şimaldan sərin səhər mehi vurdu. Məhdən və xəyalından keçən xatirədən Aleksandrın bədəni azca çimçəşdi, sonra o əsnədi və plaşa bürünüb şirin-şirin xəyallara daldı.

V

Aduyev səadətə ən yüksək zirvəsinə çatmışdı. Ona artıq heç bir şey lazım deyildi. Xidmət, jurnala əsər yazmaq – hər şey unudulmuş, buraxılmışdı. İşdə onu həтта tuta biləcəyi bir yerə də keçirmədilər, əmisi deməsəydi, heç bundan da xəbəri olmaycaqdı. Pyotr İvanıç ona boş-boş şeyləri buraxmağı məsləhət görürdü, Aleksandr isə onun “boş-boş şeylər” deməsini eşitdikdə çiyinini çəkir, ona acı-yaraq gülümsünür və susurdu. Öz mülahizə və təsəvvürlərinin Aleksandr üçün faydasız olduğunu görən əmi də çiyinlərini çəkir, o da təəssüf hissələ gülümsünür və yalnız “Kefinə bax, öz işindir, ancaq mənfur metal istəmə ha”, deyib susurdu. Aleksandr cavabında:

– Əmican, qorxmayın, – dedi, – o vaxt pis olar ki, pul azlıq ələsin, mənə isə çox pul lazım deyil, özü də kifayət qədər varımdır.

– Elə isə səni təbrik edirəm, – deyə Pyotr İvanıç əlavə etdi.

Görünür, Aleksandr onun gözüne sataşmaq istəmir, ondan qaçır. O, əmininin gələcəkdən dəm vuran kədərləndirici, sözlərinə etimadını büsbütün itirmişdi və ümumiyyətlə onun sevgiyə soyuq

nəzərlə yanaşmasından, xüsusən Aleksandrın Nadenkaya olan münasibətinə təhqiredici ittihamlarından qaçırdı.

Onun sevgisini əmisinin ümumi, sanki hamı üçün bir cür olan qanunlarla sadəcə təhlil etməsini, Aleksandrın rəyincə yüksək və müqəddəs olan bu işi təhqir edib alçaltmasını eşitməkdən zəhləsi gedirdi. Əmisinin təhlili azca toxunan kimi özünün gələcək səadət güllərinin birdən solub töküləcəyini, çürüyüb torpağa qarışacağını hiss edərək Aleksandr bu fərəh və xoşbəxtliyini ondan gizlədirdi. Əmisi isə əvvəllər, onun özünü tənbelliyə vuraraq olub-qalan pullarını dağıtdıqdan sonra pul üçün onun üstünə gələcəyini, onun üçün bir yük olacağını zənn edərək Aleksandrdan qaçırdı.

Aleksandrın yerində, baxışında, bütün hərəkət və davranışlarında nə isə tənənəli, sirli bir əda vardı. O başqaları ilə varlı kapitalistin birjada xırda alverçilərlə etdiyi kimi təkmin və təkəbbürlə rəftar edərək öz-özünə: “Yazıqlar! Sizin hansınızın mənimki kimi sərvəti var? Kim mənim kimi hiss edə bilər? Kimin qüdrətli qəlbi...” və i. a. düşünürdü.

O inanırdı ki, dünyada bu cür sevib sevilən təkçə odur.

O yalnız əmisindən yox, öz dediyi kimi, izdihamdan da qaçırdı. O ya öz ilahəsinin hüsurunda olur, ya evdə, kabinetdə tək oturur, öz ilahəsinə valeh olaraq onu sonsuz xırda hissələrə ayıraraq təhlil edirdi. O buna xüsusi bir aləm yaratmaq deyir və tək-tənha oturaraq, elə bil özü üçün heç zaddan bütöv bir aləm yaradır və vaxtının çoxunu bu aləmdə yaşayaraq qulluğa az-az və könülsüz gedir və ona acı bir zərurət, zəruri olan bir bəla və bədbəxtlik və ya kədərli bir hadisə deyirdi. Bu şeyə dair onun ümumiyyətlə çox mülahizələri vardı. Redaktorun və tanışlarının yanına əsla getmirdi.

Öz mənliliyə söhbət eləmək onun üçün ən yüksək bir sevinc və zövq idi. O povestlərindən birində yazmışdı: “Adam özünü yalnız tənhalıqda güzgüdə olduğu kimi görür; o yalnız bu zaman insanın əzəmət və ləyaqətinə inanmağa öyrənir. İnsan özünün ruhi qüvvələri ilə etdiyi bu söhbətdə nə qədər gözəldir! O, rəhbər kimi bunları ciddi surətdə nəzərdən keçirir və müdrikəsinə düşünülmüş bir planla qurur, onların əsasında çalışmağa can ataraq yaradır, tərtib edir! Əksinə, özü ilə tək-tənhalıqda olmağı bacarmayan, bundan qorxan, özü özündən qaçaraq hər yerdə ağıldan və ruhdan məhrum olan, cəmiyyət axtaran adam isə nə qədər miskin və rəzildir...”

Əcəbdir, sanki mütəfəkkir oturub dünyanın quruluşuna və ya insanın varlığına dair yeni qanunlar tapırmış, halbuki sadəcə bir sevgi vurğunudur!

Budur, o, Volter¹ kreslosunda oturmuş və qabağında bir neçə misra yazılmış bir varaq kağız var. O gah bu varaqın üstünə əyilərək nə isə düzəldir, ya iki-üç misra da artırır, gah da özünü kreslonun söykənəcəyinə yixaraq fikrə gedir. Dodaqlarında təbəssüm oynayır: görünür, bu dodaqlarını səadətlə dolu pillədən bax elə indicə ayırmışdır. Onun gözləri mürgüleyən pişik gözləri kimi xumar-xumar yumulur və ya birdən daxili həyəcan atəşi ilə parlayır.

Ətraf tamam sakitlikdir. Yalnız uzaqdan, böyük küçədən ekipajların gurultusu gəlir və hərdənbir də çəkməni silməkdən yorulmuş Evseyin öz-özünə danışdığı eşidilir: “Barı yadımdan çıxmaydı: bayaq dükandan bir qəpiklik sirkə, iki şahılıq da kələm almışam, gərək sabah pulunu verəm, yoxsa dükançının yanında etibarım kəsilər – elə itdir! Aclıq ili imiş kimi çörəyi girvənkə-girvənkə çəkirlər – ayıb olsun! Eh, pərvərdigara, daha yorulub əldən düşdüm. Elə bu çəkməni silib qurtaran kimi yıxılıb yatacağam. Qraçidə yəqin çoxdan yatıblar: ora da bura kimi deyil ki! Görəsən, gedib oraları görməyi Allah bir də nə vaxt mənə qismət edəcək...”

Burada o bərkəndən ah çəkib çəkməni hovxurdu və yenə də şöt-kələməyə başladı. Bu işi o özünün ən mühüm və az qala yeganə vəzifəsi hesab edir, ümumiyyətlə nökrin və insanın ləyaqətini çəkmə silmək məharəti ilə ölçürdü; özü isə çəkməni yaman həvəslə silirdi.

– Yevsey, səsinə kəssənə! Boş-boş şeylərlə fikrimi dağıdır, işimə mane olursan! – deyə Aduyev səsləndi.

“Boş-boş şeylər, – deyə Yevsey öz-özünə donquldandı, – əlbəttə, sənin yanında boş-boş şeylərdir, amma mən isə əlimdə iş görürəm. Bir gör çəkməni necə də palçığa batırıb, güclə təmizlənir”. O, çəkməni stolun üstünə qoyub güzgü kimi parıldamasına tamaşa edərək xüsusi bir ləzzət alırdı.

“Silsin, görüm, ki3m belə silir, – dedi, – boş-boş şeylərə bax!”

Aleksandr isə Nadenka haqqında fikrə gedir, sonra da və yarıdıcılıq xəyallarına daha artıq dalır, dalırdı.

¹ Volter – məşhur fransız yazıçısı

Stolun üstü boş idi. Onun qabaqkı fəaliyyətini, xidmətini, jurnal işlərini xatırladan hər nə vardısı, hamısı stolun altında, ya şkafın üstündə idi və ya çarpayının altına tökülüb qalmışdı. O deyirdi: “Bu zir-zibilin elə təkçə görünüşü adamın yaradıcılıq fikrini ürkdüb qaçırır, adamın fikri, qəfildən yoldan gələn yağlanmamış təkər cırlıtısından ürkmüş bülbülün meşədən pırıldayaraq uçub getdiyi kimi qaçıb gedir”.

Cox vaxt sübhün şəfaqi sökülərkən o bir elegiya üzərində əyləşmiş olurdu. Onun Lyubetskigildə keçirilməyən bütün saatları yaradıcılıq işlərinə həsr olunurdu. O yazdığı şeri Nadenkaya oxuyardı; Nadenka üzünü yaxşı bir kağıza köçürüb əzbərlərdi, Aleksandr da ən yüksək şair zövq və səadətini – öz əsərini o istəkli dodaqlardan eşitmək səadətini dərk edərdi”.

Aleksandr ona deyirdi:

“Ey mənim ilhamım, qəlbimdə yanan bu müqəddəs atəşin Vestası¹ ol; onu tərk etsən, həmişəlik sönüb gedər”.

Sonra o, şeri özgəsinin adı ilə jurnala göndərirdi. Onları çap edirdilər, çünki pis olmurdu, hətta bəzi yerləri güclü və hərarətli hisslərlə dolu, həm də səlis olurdu.

Nadenka Aleksandrın onu sevdiyinə fəxr edir və ona “mənim şairim” deyirdi.

“Bəli, səninki, həmişə səninki”, deyə Aleksandr əlavə edirdi. Gələcək şan-şöhrət onun üzünə gülürdü və o belə düşünürdü ki, Nadenka onun üçün şöhrət tacı hörəcək və bu taca mersin çiçəkləri düzəcək, sonra isə... “Ah, həyat, sən nə qədər gözəlsən! – deyə səslənirdi. – Bəs əmim? Nə üçün o mənim qəlb ələmimi pozur, pərişan edir. Yoxsa o, tale tərəfindən mənə göndərilmiş iblisdir? Niyə o mənim zövqümə zəhər qatır? Öz qəlb bu cür saf sevinclərdən məhrum olduğu üçün paxıllıq edir və ya bəlkə də pis-pis zərər vermək niyyətindədir... Yox, ondan uzaq, uzaq olmalı!.. O öz nifrətilə mənim sevən ruhumu zəhərlər, onu pozar...”

Bu surətlə o əmisindən qaçaraq onunla həftələrlə, aylarla görüşürdü. Görüşdükdə də söhbət gəlib hissiyyat məsələsinə çıxdıqda, o istehza ilə susur və ya heç bir dəlil və sübutlarla əqidəsindən dönməyən adamlar kimi dayanıb qulaq asırdı. O öz mülahizələrini

düzgün, rəy və hisslərini sarsılmaz hesab edirdi və daha uşaq deyil, nə üçün də özgələrin rəyi yalnız müqəddəs olsun? Və sairə deyə daha öz rəy və mülahizələrini rəhbər tutmağı qərara almışdı.

Əmisi isə heç dəyişilməmişdi: qardaşı oğlundan heç bir şey bərəsində bir söz soruşmur, onun əməllərini görmür və ya görmək istəmirdi. Aleksandrın vəziyyətinin dəyişilmədiyini, yenə də əvvəlki kimi həyat sürdüyünü, ondan pul istəmədiyini gördükdə onunla yenə də əvvəlki kimi mehriban dolanır, yalnız onlara az-az gəldiyinə görə yüngülcə məzəmmət edirdi.

– Arvadımın sənə acığı tutur, – deyirdi, – o səni yad hesab eləmir; hər gün naharımızı evdə edirik, gəl.

Vəssalam. Ancaq Aleksandr az-az gedirdi; bir də ki, buna vaxt da yox idi, çünki səhərlər qulluqda, nahardan sonra isə gecəyə qədər Lyubetskigildə olurdu; yalnız gecələr qalır ki, gecələr də o özünün xüsusi ələminə, öz yaratdığı ələmə qapılır və onu yaratmaqda davam edirdi. Bir qədər yatmaq da pis olmazdı.

Bədii nəsrə Aleksandr o qədər də xoşbəxt deyildi. O bir komediya, iki povest, bir oçerk və bir də haraya isə bir səyahətname yazmışdı. Onun fəaliyyəti adamı heyretə gətirirdi, qələminin altında kağız dözmürdü. Komediya ilə povestlərinin birini əvvəlcə əmisinə göstərüb yaxşı olub-olmadığını deməsini xahiş etdi. Əmisi oradan buradan bir neçə səhifə oxuyub üstünə “Arakəsməyə yapışdırmaq üçün yararar!” yazaraq özünə göndərirdi.

Aleksandr cınlənib jurnala göndərirdi; lakin hər ikisini geri qaytardılar. Komediyanın iki yerində kənarlarda karandaşla “pis deyil” yazılmışdı – vəssalam. Povestdə tez-tez belə qeydlərə rast gəlirdi: “Zəifdir, doğru deyildir, yetkin deyil, sönükdür, şərh edilməmişdir” və sairə, axırında isə deyilirdi: “Ümumiyyətlə, görünür, müəllif ürəyə yaxşı bələd deyildir, həddindən artıq hərarət, coşqunluq və qeyri-təbiilik var, hər şey öteridir, insan siması görünmür... qəhrəman eybəcərdir... bu cür adamlar olmur... çap üçün münasib deyildir! Ancaq deyəsən müəllifi istedadsız adam deyildir, çalışması lazımdır!..”

“Bu cür adamlar olmur! – deyə təəccüblənmiş Aleksandr acı-acı düşündü. – Necə yəni olmur? Qəhrəman ki mən özüməm. Doğrudanmı mən addımbaşılıq təsadüf olunan bayağı, izdiham kimi düşünüb hiss edən, hamının etdiyi kimi edən qəhrəmanlar yaratmalıyam? –

¹ Vesta – qədim romalılarda ismət ilahəsi

adi və gündəlik faciə və komediyaların heç bir xüsusiyyəti olmayan bu acınacaqlı və miskin simalarını... yəni bədiyyat bu dərəcədəmi alçalmalıdır?..”

Bədiyyat haqqında təbliğ etdiyi nəzəriyyəsinin saflığını isbat etmək üçün o, Bayronu şahid çəkir, Höteyə və Şillərə istinad edirdi. Drama və ya povestin qəhrəmanı dedikdə o ancaq hər hansı bir dəniz quldurunu və ya böyük bir şairi, artisti təsəvvürünə gətirir və başqa cür düşünə bilmirdi, bu qəhrəmanları da öz istədiyi kimi hərəkət və hiss etməyə vadar edirdi.

Povestlərdən birində o, təsvir etdiyi əhvalatı Amerikada, çox gözəl bir yerdə vəqə etdirmişdi; Amerika təbiəti, dağlar və bütün bu mühit içərisində öz sevgilisini götürüb qaçaraq didərgin düşmüş sevgi vurğunu təsvir edilirdi. Bütün aləm onları unutmuşdu; onlar öz-özlərinə və təbiətə tamaşa edib zövq alır, artıq bağışlandıkları və vətənlərinə qayıtmaq mümkün olduğu xəbəri gəldikdə belə bundan imtina edirlər. Təxminən iyirmi il keçdikdən sonra bir avropalı oraya gedir və hindilərin müşayiəti ilə ova çıxaraq dağda bir daxma və onun içindən skelet tapır. – Avropalı həmin qəhrəmanın rəqibi imiş. Bu povest Aleksandra nə qədər xoş və gözəl gəlirdi! Aleksandr bunu qış gecələrində necə bir həvəs və vəcdlə Nadenkaya oxuyurdu! Nadenka onu necə də həris-həris dinləyirdi! Bu cür bir povesti isə qəbul etməyib qaytarmaq!

Bu müvəffəqiyyətsizlik haqqında o, Nadenkaya bir kəlmə də demədi; bu cür böyük bir təhqiri o udaraq ağzına su almış kimi sordu. – Hə, – deyə Nadenka soruşurdu, – povesti çap etdilərmi? – Yox, – deyə o cavab verirdi, – olmaz; orada çoxlu elə şeylər var ki, bizdə qorxunc, qəribə görünür...

O başqa mənada demək istədiyi sözləri bu cür ifadə etməklə necə bir həqiqəti demiş olduğunu bilsəydi!

İşləmək də ona qəribə görünürdü. O deyirdi: “Bəs istedad nə üçündür? Zəhmətə o adamlar qatlaşır ki, qabiliyyətsiz və küt olsular; istedad isə asanlıqla və əziyyət çəkmədən yaradır...” Ancaq kənd təsərrüfatına dair yazdığı məqalələrinin, habelə şeirlərinin də əvvəlcə elə belə, babat olub sonra yavaş-yavaş təkmilləşərək camaatın diqqətini cəlb etmiş olduğu yadına düşdü və o, fikrə getdi, çıxardığı nəticənin mənasız olduğunu başa düşüb ah çəkə-çəkə bədii nəslrlə məşğul olmağı başqa vaxta, yəni ürəyi aramla döyünəcəyi,

fikirləri də qaydaya düşəcəyi vaxta saxladı və o zaman əməlli-başlı çalışacağına öz-özünə söz verdi.

Günlər, Aleksandr üçün zövq və safa ilə dolu olan günlər gəlib keçirdi. Nadenkanın barmağının ucundan öpdüyü, onun qabağında şairənə bir vəziyyətdə iki saat oturub gözlərini ondan ayırmadan ah çəkə-çəkə donub qaldığı və ya hazırkı təsadüfə layiq və uyğun şeirlər deklamasiya etdiyi zamanlar xoşbəxt olurdu.

Ədalət bunu da deməyi tələb edir ki, Nadenka onun çəkdiyi ahlara və deklamasiya etdiyi şeirlərə bəzən əsnəməklə cavab verirdi. Bu heç də təəccüblü deyildi, çünki onun ürəyi məşğul olduğu halda, ağı boş-boşuna, məşğələsiz qalırdı. Aleksandr onun ağına qida vermək qayğısına qalmadı. Nadenkanın sınaq üçün təyin etdiyi bir il keçib gedirdi. O, anası ilə yenə də həməən yaylaqda yaşayırdı. Aleksandr onun etdiyi vəd bərəsində söz salıb anası ilə danışmaq üçün ondan icazə istəyirdi. Nadenka bunu şəhərə köçəcəkləri vaxta saxlayırdısa da, Aleksandr təkid edirdi.

Nəhayət, bir dəfə axşam çağı onlar ayrılarkən Nadenka Aleksandra sabah anası ilə danışmaq üçün icazə verdi.

Aleksandr bütün gecəni gözlərini də yummadı, qulluğa getmədi. Onun zehmində elə sabahkı gün dolanırdı; o hey Marya Mixaylovna ilə necə danışacağını düşünürdü; bir nitq də düzəldib hazırlaşdı; lakin məsələ Nadenka ilə evlənmək bərəsində olduğu yadına düşdükdə, fikirləri bir-birinə qarışdı, özünü itirdi və yenə də hamısı yadından çıxdı. Axşam yaylağa elə bu cür, heç bir şeyə hazırlaşmamış gəldi; heç hazırlaşmaq da lazım deyildi. Nadenka onu öz adətincə bağda qarışladı. Lakin onun gözlərində yüngül bir dalğınlıq kölgəsi sezilirdi, əvvəlki təbessümündən əsər yox idi və fikri nə isə dağınq idi. O dedi:

– Anamla indi danışmaq olmaz, çünki o zəhləmgetmiş qraf bizdədir.

– Qraf! Necə qraf?

– Guya ki, necə qraf olduğunu bilmirsiniz! Məlum şeydir ki, qonşumuz qraf Novinski; budur, bu onun yaylağıdır; bağını ki, özünüz neçə dəfə tərifləmişiniz!

– Qraf Novinski! Sizdədir! – deyə Aleksandr heyərlə səsləndi, – nə münasibətlə?

– Heç özüm də hələ yaxşı bilmirəm, – deyə Nadenka cavab verdi, – mən burada oturub sizin kitabı oxuyurdum, anam da evdə deyildi;

Marya İvanovna ilə getmişdi. Yağış çiləyən kimi durub otağa getdim. Birdən üstünə ağ çökilmiş abı kolyaska, – hey bizim yanımızdan öterdi, siz də təriflərdiniz ha, həmin kolyaska gəlib artırmanın qarşısında dayandı. Bir də gördüm ki, anam bir kişi ilə kolyaskadan çıxır. İçəri girdilər; anam dedi: “Qraf, bax bu mənim qızımdır, tanış olun”. O təzim etdi, mən də. Mən utandığımından qızardım və öz otağıma qaçdım. Anamsa – elə yamandır ki – eşidirəm deyir: “Bağışlayın, qraf, o lap vəhşi kimidir...” Onda başa düşdüm ki, bu, qonşumuz qraf Novinski olacaq, yəqin yağış yağdığına görə anamı Marya İvanovna ilə kolyaskada gətirmişdir.

– O... qocadır? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Qoca nədir, eh! Nə danışırırsınız: cavan, qəşəng!..

Aleksandr kinli-kinli:

– Göz yetirib hətta qəşəng olduğunu da görmüsünüz!

– Əcəb sözdür! Bunun üçün uzun müddətmi baxmaq lazımdır?

Onunla hətta danışdım da. Ah, necə də mərhəmətlidir: soruşdu ki, nə iş görürəm; musiqidən danışdı; xahiş elədi ki, bir şey oxuyam, oxumadım, demək olar ki, oxuya bilmirəm. Bu qış mamandan mütləq xahiş edəcəyəm ki, mənə bir yaxşı nəğmə müəllimi tutsun. Qraf deyir ki, oxumaq indi çox dəbdir.

Bütün bu sözlər qeyri-adi bir hərarətlə deyildi.

– Nadejda Aleksandrovna, zənnimcə, bu qış sizin nəğmədən başqa ayrı işiniz də olacaq... – deyə Aduyev qeyd etdi.

– Nə iş?

– Nə iş! – deyə Aleksandr məzəmmətədirici bir əda ilə səsləndi.

– Bıy! Hə... siz buraya qayıqlamı gəlibsiniz?

Aleksandr dinməyib onun üzünə baxırdı. Nadenka dönüb evə doğru getdi

Aduyev zala heç də sakit girmədi. Bu nə qraf ola! Onunla necə davranmalıdır? Onun rəftarı necədir? Təkəbbürlüdülmü? Adama saymazlıq edən deyil ki? Daxil oldu. Qraf birinci olaraq yerindən qalxıb ədəblə təzim etdi. Aleksandr məcburiyyət qarşısında qalıb yöndəmsiz bir təzimlə cavab verdi. Ev sahibəsi onları bir-birinə təqdim etdi. Nədənə qraf Aleksandrın xoşuna gəlmədi; o isə çox gözəl, ucaboy, iri və ifadəli gözləri, xoş təbəssümü olan yaraşlıq, sarışın bir kişi idi. Hərəkətlərində sadəlik, gözəllik, bir cür yumşaq və ehməllik vardı. O sanki hər kəsi özünə cəlb edərdi, Aduyevi isə cəlb edib rəğbətini qazanmadı.

Marya Mixaylovnanın yaxında əyləşməyi təklif etdiyinə baxmayaraq Aleksandr bucaqda oturub kitaba baxmağa başladı ki, bu da kübar hərəkəti deyildi, yersizdi və münasib düşmürdü. Nadenka anasının kreslosunun dalında dayanıb maraqla qrafa baxır, onun nə və necə danışdığına qulaq asırdı: qraf onun üçün yenilik idi.

Aduyev qrafın ona xoş gəlmədiyini gizlədə bilmirdi. Qraf, elə bil onun bu kobudluğunu görmürdü: o, Aduyevə iltifat göstərir, söhbəti ümumi etməyə çalışırdı. Hamısı əbəs idi, çünki Aleksandr dinmir və ya “bəli” və “xeyr” deyə cavab verirdi.

Lyubetskaya Aleksandrın fəmiliasını təsadüfən bir də dedikdə, qraf Pyotr İvanovna onun qohumu olub-olmadığını soruşdu.

– Əminimdir! – deyə Aleksandr səsi qırıla-qırıla cavab verdi.

Qraf dedi:

– Ona əyanlar arasında tez-tez rast gəlirəm.

– Ola bilər. Burada nə qəribə şey var ki? – deyə Aleksandr cavab verib çiyinini çəkdi.

Qraf alt dodağını bir balaca dişləyib təbəssümünü gizlətdi. Nadenka ilə anası bir-birinin üzünə baxdılar və Nadenka qızarıb gözüünü yerə dikdi.

– Əminiz ağıllı və xoşagələn adamdır, – deyə qraf yüngül bir istehzalı ahənglə qeyd etdi.

Aduyev dinmədi.

Nadenka dözə bilməyib Aleksandrın yanına getdi və qraf onun anası ilə danışdığı arada Aleksandra pıçıldadı:

– Ayıb deyilmi! Qraf sizinlə belə nəvazişlə danışır, siz isə?..

– Nəvazişlə! – deyə Aleksandr kinlə və demək olar ki, ucadan cavab verdi, – onun nəvazişlərinə ehtiyacım yoxdur, bu sözü təkrar etməyin.

Nadenka cəld geri çəkilib ondan aralandı və bərələ qalmış gözləri ilə kənardan uzun müddət ona baxdı, sonra yenə də anasının stulunun dalına keçdi və daha Aleksandra fikir vermədi.

Aduyev isə hey gözləyirdi ki, qraf indicə durub gedəcək və o, nəhayət, Nadenkanın anası ilə danışa biləcəkdir. Ancaq saat onu, on biri vurdu, qraf isə getmək bilmir və hey danışdı.

Tanışlığın əvvəlində söhbət üçün mövzu ola bilən bütün şeylər qurtardı. Qraf zarafat etməyə başladı. O ağıllı zarafat edirdi: onun zarafatlarında əsla nə qeyri-təbiilik, nə də ağıl büruzə vermək

meylləri yox idi, nə isə bir əyləndiricilik, həm də lətifə yox, elə belə, yeni bir şey, yeni bir hadisə haqqında xoş danışmaq və ya göz-lənməz bir kəlmə ilə ciddi bir şeyi gülməli şəkllə salmaq qabiliyyəti vardı.

Ana da, qız da büsbütün onun zarafatlarına valeh olmuşdular, elə Aleksandr özü də dəfələrlə ixtiyarsız təbəssümünü gizlətmək üçün kitabı üzünə tuturdu. Lakin o, qəlbində çox hiddətlənirdi.

Qraf hər şey haqqında – musiqi haqqında da, adamlar barəsində də, yad ellərə dair də eyni dərəcədə yaxşı və ahəngdar danışdı. Söhbət gəlib kişi və qadınlardan düşdü; qraf kişiləri və o cümlədən özünü də pislədi, qadınları isə ümumiyyətlə bərk tərifləyib onlara və xüsusən bu evin xanımlarına bir neçə kompliment də söylədi.

Aduyev öz ədəbi məşğələ və şeirlərini fikrinə gətirdi və “Bax burada onu kəsərdim”, deyə düşündü. Söhbət gəlib ədəbiyyata çıxdı; ana ilə qız Aleksandri yazıçı kimi göstərdilər.

Aduyev düşündü: “Bax indi pərt olar!”

Heç də yox. Qraf ədəbiyyatdan elə danışdı ki, guya ömründə ədəbiyyatdan başqa heç bir şeylə məşğul olmamışdı; məşhur müasir rus və fransız yazıçıları haqqında ötəricə bir neçə düzgün mülahizə və qeydlər söylədi. Bundan əlavə hələ məlum oldu ki, birinci dərəcəli rus ədəbiyyatçıları ilə onun dostluq münasibəti də var, Parisdə isə bəzi fransız ədəbiyyatçıları ilə tanış olmuşdur. O, olduqca az ədəbiyyatçını ehtiramla xatırlayıb qalanlarına isə yüngülcə bir istehza ilə yanaşdı.

Aleksandrın şeirlərinə gəldikdə isə bunları bilmədiyini və eşitmədiyini dedi...

Nadenka nə isə təəccüblə Aduyevin üzünə baxdı, sanki “Bu necə şeydir, dostum? Deyəsən, axı heç ad-zad qazanmamısan...”

Aleksandr özünü itirdi. Onun məğrur və kobud görünüşü hüzn və kədərli bir şəkil aldı. O, yağışdan qaçib çardağın altında gizlə-nən quyruğu islanmış xoruza bənzəyirdi.

Bufətdə stəkanları, qaşıqları cingildədir, süfrə salırlar, qraf isə getmir ki, getmir. Aleksandrın bütün ümidi qırıldı. Qraf hətta Lyubets-kayanın qalıb qatıq yemək təklifinə də razı oldu.

Aleksandr ona kin və nifrətlə baxıb pıçıldadı:

“Qrafdır, amma qatıq yeyir!”

Qraf iştahla şam edir, özünü öz evlərində imiş kimi tutaraq zara-fatlarını davam etdirirdi. Aleksandr Nadenkaya pıçıldadı:

– Bu evə gəldiyi birinci dəfədir, həyasız, amma üç adam qədər yeyir!

– Nə olar ki! İştahı çəkir, yeyir! – deyə Nadenka sadələvhlüklə cavab verdi.

Nəhayət, qraf durub getdi, ancaq iş barəsində danışmaq üçün gec idi. Aduyev şlyapasını götürüb sürətlə otaqdan çıxdı. Nadenka dalınca yüyürüb onu sakit edə bildi.

– Deməli sabah, eləmi? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Sabah biz evdə olmayacağıq.

– Yaxşı, o biri gün olsun.

Onlar ayrıldılar.

O biri gün Aleksandr bir qədər tez gəldi. O hələ bağda ikən qula-ğına otaqdan tanış olmayan səslər gəlirdi... violonçel olmasına vio-lonçel deyil... o bir qədər yaxınlaşdı... bir kişi səsi oxuyur, həm də əcəb səsdir! Gur, məlahətli sədi, sanki qadın qəlbinə işləyib təsir etməyə can atırdı. Bu səs Aduyevin qəlbinə də işlədi, ancaq başqa cür: onun qəlbi kədərdən, həsəd və nifrətdən, aydın olmayan ağır bir duyğudan donub qaldı, inlədi. Aleksandr həyətdən dəhlizə girdi.

– Sizdəki kimdir? – deyə o, nökdərdən soruşdu.

– Qraf Novinski.

– Çoxdan gəlib?

– Saat altıdan.

– Xanım qıza yavaşca de ki, gəlmişdim, yenə də gələcəyəm.

– Baş üstə, ağa.

Aleksandr tez dəhlizdən çıxdı və hara getdiyini özü də bilmə-dən yaylaqlarda veyllənməyə yollandı. Təxminən iki saatdan sonra qayıtdı.

– Necə, hələ yenə də sizdədir? – deyə soruşdu.

– Bizdədirlər; deyəsən yeməyə qalacaqlar. Xanım şam üçün çil qovurması hazırlatdırır.

– Mənim haqqımda xanım qıza dedinmi?

– Bəli, ağa, dedim.

– Nə cavab verdi?

– Heç bir şey buyurmadı.

Aleksandr evlərinə gedib iki gün görünmədi. Allah bilir, o nələr düşünüb, nələr hiss edirdi, nəhayət, gəldi.

Budur, o, yaylağı uzaqdan görüb qayıqda ayağa qalxdı və gün düşməsin deyə, əlini gözünün üstünə tutub irəli baxdı. Odur ha,

Nadenka əyninə bu qədər yaraşan donunu geyib gəzərək ağacların arasından görünür; göy rəng ona necə də yaraşır! O həmişə Aleksandrın, xüsusilə xoşuna gəlmək istəyəndə bu donu geyərdi. Aleksandrın üstündən elə bil bir dağ götürüldü.

“Aha! Məcburiyyət üzündən müvəqqəti olaraq mənə qarşı diqqətsizlik göstərdiyinin əvəzini çıxmaq istəyir, – deyə o düşündü, – taqsır onda deyil, məndədir. Adam da özünü bu qədər əfvədməz dərəcədə aparardımı ki, mən apardım? Belə hərəkətlə adamı daha da öz əleyhinə qaldırmış olarsan; yad adam, yeni tanışlıq... çox təbii idi ki, o, ev sahibəsi kimi... Aha, bax odur, kolun dalından, ensiz cığırdan çıxıb cağa tərəf gedir, orada dayanıb gözləyəcək...”

Nadenka düz böyük xiyabana çıxdı... ancaq onunla həmən yoldan döənən kim ola?..

– Qrafdır! – deyə Aleksandr kədərlə səsləndi və gözlərinə inanmadı.

– Hay! – deyə avarçılardan biri onun səsinə səs verdi.

– Onunla bağda yalqızdır... – deyə Aleksandr pıçıldadı, – mənimlə olduğu kimi...

Nadenka ilə qraf gəlib çağın yanına çatdılar və çaya baxmadan dönüb yavaş-yavaş xiyabanla qayıtdılar. Qraf Nadenkaya sarı əyilib nə isə yavaşca dedi. Nadenka başını aşağı salıb gəldirdi.

Aduyev qayıqda qolları sahilə tərəf uzadı, hərəkətsiz, ayaq üstə, ağzı açılı dayanıb durmuşdu, sonra qollarını aşağı salıb oturdu.

Avarçılar avar çəkməkdə idilər. Aleksandr özünə gəlib fikrini toplayaraq:

– Haraya sürürsünüz? – deyə dəli kimi onların üstünə qışqırdı: – Geriyə!

Avarçılardan biri:

– Geriyəmi sürək? – deyib ona baxaraq ağzı açılı qaldı.

– Geriyə! Karsan, nəsen?

– Bəs oraya sürmək lazım deyilmi?

O biri avarçı dinmədi; o, avarı ustalıqla sola çaldı, sonra iki avar işlətdilər və qayıq sürətlə geri getməyə başladı. Aleksandr şlyapasını başına elə basdı ki, az qala çiyinə keçmişdi və əzabverici fikirlərə daldı.

Bu əhvalatdan sonra o iki həftə Lyubetskayagilə getmədi.

İki həftə: aşıq üçün nə qədər böyük müddətdir! Ancaq o dözüb gözləyirdi. Həmişə o xəstələndikdə və ya elə belə şıltaqlıq elədik-

də olduğu kimi, elə indicə adam göndərib öyrənəcəklər ki, ona nə olub? Xəstələnməyib ki? Nadenka əvvəlcə anasının adından lazımı formada suallar verər, sonra isə özü daha nələr yazmazdı? Necə də xoş məzəmmətlər! Nə qədər səmimi iztirab və nigarançılıqlar! Nə qədər dərin intizar!

“Yox, daha tez təslim olmayacağam, – deyə Aleksandr düşündü, – ona əzab verəcəyəm. Yad kişi ilə necə rəftar etməli olduğunu ona öyrədəcəyəm; asanlıqla barışmayacağam!”

O, amansız bir intiqam planı düzəltdi, peşman olub ondan üzür istəyəcəklərini və özünün də alicənablıqla onları əfv edib öyüdnəsihət verəcəyini düşünürdü. Ancaq onun yanına adam göndərmir, müqəssir və peşman olduqlarını etiraf edib bildirmirdilər; elə bil onlar üçün Aleksandr yox imiş.

Aleksandr arıqladı, rəngi soldu. Qısqanclıq, xüsusən isbatsız, ehtimal və zənn edilən qısqanclıq çox əzablı olur. Sübut meydana çıxdıqda isə, qısqanclıq və əksərən sevgi özü də yox olub gedir və adamlar, heç olmasa, nə etməli olduqlarını bilirlər, ona qədər isə əzabdır! Aleksandr da bu əzabı çəkirdi.

Nəhayət, Nadenkanı tək görüb onunla lazımınca və açıq danışa bilmək ümidi ilə səhər getməyi qərara aldı.

Gəldi. Bağda heç kəs yox idi. Zal və qonaq otağı boş idi. O dəhlizə çıxıb həyət qapısını açdı...

Qarşısında necə bir səhnə açıldı! Qraf livreyası¹ geymiş iki mehtər yəhərli atların cilovlarından tutub saxlamışdı. Qrafla bir nöqə atların birinə Nadenkanı mindirirdilər, o biri at isə qrafın özü üçün hazırlanmışdı. Marya Mixaylovna eyvanda durmuşdu. O üz-gözünü turşudaraq narahatlıqla bu səhnəyə baxırdı. O:

– Nadenka, möhkəm otur, – deyirdi, – Qraf, İsa xatirinə gözü-nüz onda olsun! Ah! Qorxuram, vallah qorxuram. Nadenka, atın qulağından yapış, görmürsən necə bədöy atdır, yerlə, göylə oynayır.

– Maman, eybi yoxdur, – deyə Nadenka fərəhlə cavab verdi, – axı daha at minə bilirəm: bir baxın.

O, ata bir şallaq çəkdi, at irəli sıçrayaraq yerində atılıb düşməyə və dartınmağa başladı

– Ay aman, qoymayın! Vay, onu saxlayın! – deyə Marya Mixaylovna əlini yellədə-yellədə qışqırdı.

¹ Liveriya – nöqə, mehtər və s. şoxslorin baftalı rəsmi paltarı

Ancaq Nadenka cilovu dartdı, at dayandı.

– Görürsünüz, mənə necə tabe olur! – deyib Nadenka atın boyunu sıgalladı.

Aduyevi heç kəs görmədi. O, rəng-ruhu qaçıb dinmədən Nadenkaya baxırdı, o isə indi sanki qəsdən heç bir zaman olmadığı kimi gözəl görünürdü. Amazonka¹ ilə bu yaşıl cunalı şlyapa ona nə qədər də yaraşdı! Onun beli necə də aydın seçilirdi! Onun sifəti utancaq bir iftixarla və yeni hissələrin gözəlliyi ilə canlanıb parlayırdı. Məmnuniyyətindən yanağının ağılığı gah itir, gah yenə də yerini alırdı. At yerində yüngülcə oynayır və belindəki Nadenkanı incəliklə irəli-geri qatlanıb açılmağa məcbur edirdi. Nadenkanın gövdəsi yəhərin üstündə, küləyin əsdirdiyi çiçək saplağı kimi yellənirdi. Sonra mehtər atı qrafın qabağına çəkdi.

– Qraf! Yenə də meşədənmi keçəcəyik? – deyə Nadenka soruşdu.

“Yenə də”! – deyə Aduyev düşündü.

– Çox gözəl, – deyə qraf cavab verdi.

Atlar tərpendi.

– Nadejda Aleksandrovna! – deyə Aduyev birdən vəhşi kimi qışqırdı.

Hamı yerə mıxlanmış və daşa dönmüş kimi dayanıb heyretlə Aleksandra baxdı. Bu, bir dəqiqəyə qədər çəkdi. Hamıdan qabaq Marya Mixaylovna fikrini toplayıb səsləndi:

– Ah, Aleksandr Fyodorıçdır!

Qraf nəvazişlə təzim etdi, Nadenka cəld cünanı üzündən ataraq dönüb ağzını bir az açan kimi oldu və ürkək bir nəzərlə ona baxdı, sonra üzünü döndərüb ata bir şallaq çəkdi, at irəli dartındı və iki sıçrayışda darvazadan çıxıb gözdən itdi; qraf onun dalınca çapdı.

– Yavaş, yavaş, Allah xatirina, yavaş! – deyə Marya Mixaylovna dalınca qışqırdı, – qulağından yapış! Ah, pərvərdigara, birdən yıxılıb elər: heç bilmirəm bu nə həvəsidir!

Hər şey qurtardı; yalnız at dirnaqlarının tappılışı eşidilir, bir də yoldan bulud kimi toz qalxırdı. Aleksandr Lyubetskaya ilə qaldı. Aleksandr dinməzəcə ona baxır, sanki gözləri ilə soruşurdu: “Bu nə deməkdir?” O isə cavab üçün Aleksandri çox da gözəltməyib:

– Getdilər, – dedi, – ilim-ilim itdilər! Eybi yoxdur, gəncdirlər, qoy keflərini açsınlar, Aleksandr Fyodorıç, sizinlə biz isə oturub

söhbət edərik. Nə olub belə, iki həftədir sizdən heç bir xəbər-ətər yoxdur. Bizi yaddan çıxarıbsınız, nədir?

– Xəstələnmişdim, Marya Mixaylovna, – deyə Aleksandr qaş-qabağını tökərək cavab verdi.

– Hə, görünür: arıqlamısınız, rənginiz də qaçıb! Tez əyləşin, dincinizi alın; istəyirsinizmi, deyim sizin üçün yumurta ilıq eləsinlər? Hələ nahara çox qalır.

– Çox razıyam; istəmirəm.

– Niyə ki? Elə bu saatca hazır olar; gözəl yumurtalardır; elə bu gün bir köndli gətiribdir.

– Xeyr, xeyr, istəməz.

– Nəyinizdir belə? Mən də oturub ha gözləyirəm, fikirləşirəm ki, görəsən nə olub, nə özü gəlir, nə də fransız kitablarını gətirir? Yadınızdadırmı, söz vermişdiniz ki, Reau de chgrin¹-dir, nədir gətirəcəksiniz? Gözləyirəm, gözləyirəm – yox, gəlmir ki, gəlmir! Deyirəm Aleksandr Fyodorıç bizi unudub, doğrudan unudub.

– Marya Mixaylovna, qorxuram ki, siz məni unutmuş olasınız, hə?

– Aleksandr Fyodorıç, bundan qorxmaqda günah eləyirsiniz! Nadenkanı bilmirəm, amma mən sizi öz oğlum kimi istəyirəm; bir də ki, o hələ uşaqdır: nə başa düşür ki? O, adamlara necə qiymət verə bilər! Hər gün ona deyirdim: nə olub belə, Aleksandr Fyodorıç görünür, niyə gəlmir? Yenə də oturub gözləyirdim. İnanarsınızmi, hər gün saat beşə qədər nahara əyləşməyib hey düşünürdüm: elə indicə gəlib çıxacaq. Bəzən, nəhayət Nadenka deyirdi: “maman, kimi belə gözləyirsiniz? Acmışam, mənə, elə qraf da acıb...”

– Qraf... sizə tez-tez gəlir? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Demək olar ki, elə hər gün, bəzən bir gündə iki dəfə; çox mehriban adamdır, bizə elə məhəbbət salıb ki... Hə, Nadenka deyir: “Acmışam, vəssalam! Yemək vaxtıdır”. Deyirəm: Aleksandr Fyodorıç necə, gələcəkmi?.. “Gəlməyəcək, deyir, – istəyirsiniz mərcələşək? Gözləməyin mənası yoxdur...” Lyubetskaya bu sözlərlə Aleksandri bıçaq kimi doğrayırdı.

– O... elə belə də deyirdi? – deyə Aleksandr gülümsünməyə çalışaraq soruşdu.

¹ Amazonka – süvari qadın paltarı

¹ “Şaqren dərisi” – fransız yazıçısı Onore de Balzakin ilk romanlarından biri

– Bəli, elə belə də deyir, tələsdirirdi. Belə yumşaq göründüyümə baxmayın, axı mən çox zabitəliyəm. Ona acıqlanırdım: Gah acına oturub onu saat beşə qədər gözləyirsən, gah da heç gözləmək istəmirsən, axmaq! Yaxşı deyil! Aleksandr Fyodorıçla çoxdan tanış, o bizi istəyir, əmisi Pyotr İvanıç da bizə çox məhəbbətli olduğunu göstərmişdir... belə saymazlıq yaxşı deyil, onun xatirinə dəyər, daha bizə gəlməz...

– Bəs o nə deyirdi?

– Heç bir şey. Özünüz onun bir yerdə dayanmadığını bilirsiniz, atılıb düşür, yüyürüb yortur, mahnı oxuyur və ya deyir: “İstəsə gələr!” Yaman dəcəldir! Mən də güman edirəm ki, gələr! Amma görürsən ki, bir gün də keçdi – yox, gəlmədi! Yenə də deyirəm: Nadenka, bu necə şeydir, Aleksandr Fyodorıç xəstələnəyər! “Bilmirəm, deyir, maman, axı mən nə bilim?” Deyirəm: Adam göndərək, görək nə olub?” Hey “Göndərək, göndərək” dedik, axırda bax belə göndərdik. Mənim yadımdan çıxdı, ona ümid oldum, o da ki, yel-beyin şeydir. İndi də at minməyə qızışıb! Bir dəfə pəncərədən qrafın at mindiyini görüb mənə bənd oldu ki, “at minmək istəyirəm”, vəssalam! Mən ha o yan-bu yan elədim, yox – “istəyirəm!” Lap dəlidir! Xeyr, mənim vaxtımda at minmək nə idi! Bizlərə əsla belə tərbiyə vermirdilər. İndisə dəhşətdir, arvadlar papiros çəkməyə başlayıblar: bax bizim evin qabağında cavan bir dul arvad olur: artırmada oturur və bütün gün uzunu papirosu ağzında tutub hey fışqırır; oradan bir ucdan atlı, piyada ötüb keçir – heç vecinə də deyil! Amma bizim vaxtımda qonaq otağında hətta kişidən də tütün iyi gəlsəydi...

– Bu çoxdanmı başlanıb? – deyər Aleksandr soruşdu.

– Bilmirəm, deyildiyinə görə beş il olar ki, dəb düşüb, axı belə şeylərin hamısı fransızlardan...

– Xeyr-a, mən soruşuram ki, Nadejda Aleksandrovna çoxdanmı at minməyə başlamışdır?

– Bir həftə yarım olar. Qraf çox mərhəmətli, xoşrəftar adamdır: bizdən ötrü daha nələr, nələr eləmir! Nadenkanın elə nazı ilə oynayırdı! Bir baxın nə qədər çiçək var! Hamısı da onun bağındandır. Bəzən adam lap xəcalət çəkir. Deyirəm: Qraf, nə belə onun nazı ilə oynayırsınız? O lap xarab olar!.. Nadenkaya da acıqlanıram. Marya İvanovna və Nadenka ilə qrafın at meydanına getmişdik: özünüz bilirsiniz ki, mən Nadenkanı gözümdən uzağa qoymuram, axı qızı-

na anadan yaxşı kim baxa bilər? Ona özüm tərbiyə verib böyütmüşəm və özümü tərifləməyib deyirəm ki, Allah hamıya bu cür qız nəsihət eləsin! Orada Nadenka elə bizim yanımızdaca öyrənirdi, sonra səhər yeməyini də onun bağında yedik, indi də elə hər gün at minib gəzirlər. Deyirəm nə zəngin evi varmış! Baxıb tamaşa edirdik: hər şey elə qəşəng, elə səliqəlidir ki, gəl görəsən!

Aleksandr, demək olar ki, öz-özünə:

– Hər gün! – dedi.

– Niyə də əylənməsin! Axı özüm də cavan olmuşam... bir də görürdün...

– Uzun müddətmi gəzirlər?

– Təxminən üç saat. Yaxşı, bəs siz niyə xəstələnmişdiniz, nə olmuşdu?

– Bilmirəm... nə işə döşüm ağrıyır... – deyər Aleksandr əlini ürəyinin başına qoydu.

– Dərman-zad içmirsinizmi?

– Xeyr.

– Odur da, cavanlıq! Heç bir şey qulağına girmir, heç bir şeyə fikir vermir, bir vaxt ayılıb görür ki, zaman gəlib keçib! Necə, döşünüz ağrıyır, göynəyir, yoxsa sancır?

– Ağrıyır da, göynəyir də, sancır da, – deyər Aleksandr dalgın-dalgın cavab verdi.

– Soyuqdəymədir, Allah amandır! Üstünə düşmək lazımdır, belə ki, siz özünüze baxırsınız, sətəlcəm ola bilər, sonra heç bir dərman kömək eləməz! Bilirsiniz nə edin? Opodeldok alıb gecə döşünüze sürtün, bərk-bərk, döşünüz qızarıncaya qədər, çay əvəzində də ələfiyyat için, mən reseptini verərəm.

Nadenka yorulduğundan rəngi qaçmış halda qayıdıb gəldi. Güclə nəfəs ala-ala özünü divanın üstünə saldı. Marya Mixaylovna əlini onun başına qoyub dedi:

– Bir bura bax! O qədər gəzmisən ki, nəfəs də ala bilmirsən. Bir az su iç, get paltarını dəyiş, bir qədər dincəl. Bu at minmək axırda səni yaxşı ağ günə çıxardacaq!

Aleksandr qraf bütün gün bir yerdə oldular. Qraf Aleksandra qarşı daima nəzakət və iltifat göstərir, onu bağına baxmağa, at minib bərabər seyrə çıxmağa çağırır, at təklif edirdi. Aleksandr soyuq-soyuq:

– Mən at minə bilmirəm, – dedi.

– Minə bilmirsiniz? – deyə Nadenka soruşdu, – Heç bilirsiniz nə qədər maraqlıdır! Qraf, sabah da gedəcəyikmi?

Qraf təzim etdi.

– Nadenka, bəsdir, – deyə anası səsləndi, – qrafa əziyyət verirsən.

Ancaq heç bir şey qrafla Nadenkanın arasında xüsusi bir münasibət olduğunu göstərmirdi. Qraf anaya da, qıza da eyni dərəcədə mehriban və iltifatkar idi, Nadenka ilə təkliddə danışmağa fürsət axtarmır, onun dalınca bağa qaçmırdı, ona da anasına baxdığı kimi baxırdı. Nadenkanın qrafla sərbəst davranması, at minib gəzməyə getməsi – onun vəhşiliyi, xasiyyətinin möhkəm olmaması, sadəlövlüyü ilə, bəlkə də hələ tərbiyəsinin yarımçıqlığı, kübar aləmi şəraitini bilməməsi, anasının da zəifliyi və uzaqgörən olmaması ilə izah olunurdu. Qrafın iltifatkarlıq göstərən hörmət etməsini və hər gün gəlməsini – yaylaq qonşusu olmaq və Lyubetskilerin evində xoş sifətlə qarşılınması nəticəsi kimi hesab etmək olardı.

Sadə gözlə baxdıqda sanki təbii bir iş idi; lakin Aleksandr zərəbinlə baxır və... sadə gözlə görünməsi mümkün olmayan çox... çox şeylər görürdü. O öz-özündən soruşurdu:

“Nadenkanın ona münasibəti niyə dəyişmişdir?” O daha Aleksandri bağda gözləmir, təbəssümlə yox, ürkmüş kimi qarşılayır, xeyli zamandan bəri geyiminə çox fikir verir. Rəftarında sayğısızlıq yoxdur. Ehtiyatla hərəkət edir, sanki ağıllanmışdır. Bəzən onun gözlərində və sözlərində nə isə sirrə bənzər bir şey duyulur... Onun xoş şıltaqları, vəhşicəsinə rəftarı, dəcəllik və şənliyi necə olmuşdur? Hamısı yox olub getmişdir. O ciddiləşmiş, dalğın və qaradınmız olmuşdur. Sanki nə isə ona əzab verir. O indi qızların hamısına oxşayır: onlar kimi ikiüzlü olmuş, onlar kimi yalan danışır, onun səhətinin necə olduğunu beləcə bir mehribanlıq və nəvazişlə soruşur... zahirdə ona... Aleksandra daima belə diqqət göstərir! Kim ilə... ah, pərvərdigara! Aleksandrın ürəyi donub qalırdı.

O öz-özünə tez-tez deyirdi:

“Bu əbəs, boş-boşuna deyil, burada nə isə bir şey var! Ancaq necə olur olsun, bunu öyrənib biləcəyəm və onda vay halına!..

Qoymaram, qoymaram mən nə ahlaram,
Nə də təriflərin oduyla şeytan
Cavan bir ürəyi çıxartsın yoldan...

Qoymaram zəhərli bir qurd yeyərək
Zanbaq saplağını məhv etsin, heç vaxt!
Qoymaram yenicə açan bir çiçək
Düşsün torpaqlara xəzan olaraq...”

Qraf getdikdən sonra Aleksandr elə bu gün girəvə tapıb Nadenka ilə təkliddə danışmağa çalışırdı. Bunun üçün o daha nələr etmədi? Nadenkanın onu anasının yanından bağa çağırmaq üçün işarə olan həmin kitabını götürüb ona göstərdi və sahiblə getdi ki, indicə Nadenka qaçıb gələr. Gözlədi, gözlədi, gəlmir. Otağa qayıtdı. Nadenka özü kitab oxuyur və ona baxmırdı. O gəlib Nadenkanın yanında oturdu. Nadenka gözünü qaldırmadı, sonra ötəricə, ağızucu soruşdu ki, o ədəbiyyatla məşğul olurmu, yeni bir şey çapdan çıxma-yıb ki? Keçmiş işlər haqqında bir kəlmə də.

Aleksandr Nadenkanın anası ilə danışmağa başladı. Nadenka durub bağa getdi. Anası otaqdan çıxdı, Aleksandr da durub bağa cumdu. Nadenka onun gəldiyini gördükdə skamyadan durub getdi – onun qarşısına yox, dairəvi xiyabanla ağır-ağır evə sarı gedir, sanki ondan qaçırdı. Aleksandr addımlarını yeyinlətdi, Nadenka da sürətlə getməyə başladı; Nadejda Aleksandrovna! – deyə o uzaqdan səslədi, – sizə ikicə kəlmə deməli sözüüm var.

– Gedək otağa; bura rütubətdir, – deyə o cavab verdi.

Evə qayıtdıqda Nadenka yenə də anasının yanında oturdu. Aleksandrın az qalmışdı ürəyi xarab ola. O tikanlı bir ahənglə dedi:

– İndi siz rütubətdən qorxursunuz?

– Bəli, indi gecələr yaman qaranlıq və soyuq olur, – deyə o əsnəyə-əsnəyə cavab verdi.

– Buna görə də, bu yaxınlarda köçüb gedəcəyik, – deyə anası bildirdi. – Aleksandr Fyodorıç, zəhmət olmasa bizim mənzilə gedin, ev sahibinə deyin ki, qapıların iki qıfılını və Nadenka yatan otağın pəncərəsinə taxta qayırdırsın. Söz verib, amma birdən yadımdan çıxar. Ev sahiblərinin hamısı belədir: elə pul almağı bilirlər.

Aduyev xudahafizləşməyə başladı. Marya Mixaylovna dedi:

– Bax gec gəlməyin ha!

Nadenka dinmədi.

Aleksandr qapıya çatdıqda dönüb ona baxdı. Nadenka ona tərəf üç addım atdı. Aleksandrın ürəyi çırpındı.

“Nəhayət ki!” deyə o düşündü.

– Sabah bizə gələcəksinizmi? – deyə Nadenka soyuq-soyuq soruşdusa da, gözləri şiddətli bir maraqla Aleksandra zilləndi.

– Bilmirəm, necə ki?

– Elə belə, soruşuram, gələcəksinizmi?

– Gəlməyimi istərdinizmi?

– Sabah bizə gələcəksinizmi? – deyə o yenə də eyni soyuq əda ilə, lakin böyük səbirsizliklə soruşdu.

– Yox! – deyə Aleksandr kinlə cavab verdi.

– O biri gün necə?

– Yox, tamam bir həftə gəlməyəcəyəm, bəlkə də iki həftə... uzun müddət!.. – deyib Aleksandr bu cür cavabın ona necə təsir bağışlayacağını bilməyə çalışaraq sınaqçı nəzərini düz onun gözlərinə zillədi.

Nadenka dinmədi, ancaq onun cavabını eşidən kimi gözlərini yerə dikdi. Bu gözlərdə nə vardı? Bu gözlər kədərdən toralıb dumanlandı, yoxsa onlarda şənlik şimşəklərini oynadı – bu gözəl, mərmər kimi üzde heç bir şey oxumaq olmurdu.

Aleksandr şlyapasını əlində sıxıb cəld otaqdan çıxdı.

– Düşünüzü opodeldokla sürtmək yadınızdən çıxmasın ha! – deyə Marya Mixaylovna onun dalınca qışqırdı. Budur, yenə də Aleksandrın qarşısında bir məsələ durdu – ayırd etmək lazımdı, Nadenkanın belə sual verməsinin mənası nə idi? O nə deməkdi: onu görmək arzusunda olmaq, yoxsa onunla görüşməkdən qorxmaq?

Aleksandr dəhşətə gəlib deyirdi:

– Bu nə əzabdır! Belə də müsibət olar!

Yazıq Aleksandr dözə bilmədi: üçüncü gün gəldi. O, sahilə çathaçatda Nadenka çağın yanında idi. Aleksandr sevindi, ancaq sahilə çatdığı zaman Nadenka sanki onu görmürmüş kimi çevrildi və elə beləcə gəzirmiş kimi yolda sallan-bullan bir neçə addım atıb evə getdi.

Aleksandr gəlib onu anasının yanında gördü. Şəhərdən gəlmiş iki qonaq, qonşuları Marya İvanovna, bir də, söz yox ki, qraf burada idilər. Aleksandrın çəkdiyi əzabın həddi yox idi. Yenə də bütün gün boş-boş, mənasız söhbətlərlə keçdi. Bu qonaqlar onun daha lap zəhləsini tökmüşdülər! Onlar oturub arxayınca ağızlarına gələn danışır, mühakimə yeridir, zarafat edir, gülürdülər. Aleksandr öz-özünə deyirdi:

“Gülürlər! Nadenka... mənə qarşı dəyişildi bir halda... gülürlər də! Onların nə vecinə! Yazıq və axmaqlar hər şeyə sevinirlər!”

Nadenka bağa getdi, qraf onunla getmədi. Neçə müddətdən bəri o da, Nadenka da Aleksandrın yanında, elə bil, bir-birindən qaçır-dılar. Bəzən o gəlib onları bağda və ya otaq da ikilikdə görürdü, sonra onlar bir-birindən ayrılır və onun yanında daha bir-birinə yaxın gəlmirdilər. Aleksandr üçün yeni, dəhşətli bir kəşf; bu hal onların öz aralarında sözləşmiş olduqlarını göstərirdi.

Qonaqlar dağılışdı. Qraf da getdi. Nadenka bunu bilmir və evə gəlməyə tələsmirdi. Aduyev dinib danışmadan Marya Mixaylovnanın yanından çıxıb bağa getdi. Nadenka dalı Aleksandr tərəfə dayanıb o unudulmaz axşamkı kimi əli ilə cağdan tutmuş və başını qolunun üstünə qoymuşdu... O, Aleksandrın gəldiyini görmür və eşitmirdi.

Aleksandr xəlvətcə, barmaqlarının ucunda ona yaxınlaşdığı zaman ürəyi necə də çırpınırdı. Nəfəsi tutulurdu.

O çox yavaşca:

– Nadejda Aleksandrovna! – deyə təşvişlə səsləndi. Nadenka yaxında güllə atılıbmış kimi diksinib çevrildi və Aleksandrın bir addım geri çəkilib tez çayın o tayını göstərərək utanmış kimi soruşdu:

– Lütfən, deyin görüm, oradakı o nə tüstüdür? Yanğındır, yoxsa... zavod bacasıdır, nədir?..

Aleksandr dinməyib ona baxırdı.

– Doğrusu, mən elə bildim yanğındır... Nə belə üzümə baxırsınız, yoxsa inanmırsınız?..

Bunu deyib o susdu.

– Siz də, – deyə Aleksandr başını bulaya-bulaya başladı, – siz də başqaları kimi, hamı kimisiniz!.. İki ay bundan qabaq... kim bunu gözlərdi?..

– Nə danışırırsınız? Mən sizi başa düşmürəm, – deyib Nadenka getmək istədi.

– Dayanın, Nadejda Aleksandrovna, mən daha bu işkəncələrə dözə bilmirəm.

– Nə işkəncəyə? Doğrusu, heç bir şey başa düşmürəm...

– Özünüzü bilməməzliyə vurmayın, deyin görüm yəni bu sizsiniz? Siz həmin olduğunuz adam kimisinizmi?

– Mən elə həmin adamam! – deyə Nadenka qətiyyətlə cavab verdi.

– Necə?! Mənə qarşı dəyişilməmişsiniz?
– Yox, deyəsən mən sizə yenə də həmin kimi nəvaziş göstərir, sizi həmin qaydada şən qarşılayıram...
– Həmin qaydada şən! Bəs niyə çağın yanında dayanmayıb qaçırsınız?..
– Mən qaçıram? Bir görün nə danışırsınız. Mən çağın yanında dayanmışam, siz isə deyirsiniz ki, qaçıram.
O yalandan güldü.
– Nadejda Aleksandrovna, hiyləgərliyi buraxın! – deyə Aleksandr davam etdi.
– Nə hiyləgərlik? Nə belə boğazıma çökmüsünüz?
– Yəni bu sizsiniz? Pərvərdigara! Ay yarım əvvəl elə buradaca...
– Bircə biləydim ki, o taydakı nə tüstüdür?..
– Dəhşətdir! Dəhşət! – deyə Aleksandr səsləndi.
– Axı sizə nə eləmişəm ki? – deyə Nadenka sözə başladı. – Siz daha bizə gəlmirsiniz – özünüz bilirsiniz... istəmədiyiniz bir halda tutub saxlamaq olmaz ki...
– Riyakarlıq edirsiniz! Guya ki, mənim niyə gəlmədiyimi bilirsiniz, eləmi?
Nadenka kənara baxaraq başını buladı.
– Bəs qraf? – deyə Aleksandr, demək olar ki, hədələyici bir əda ilə səsləndi.
– Hansı qraf?
Nadenka özünü elə tutdu ki, guya qraf barəsində ilk dəfə eşidir. Aleksandr dik onun gözlərinin içinə baxa-baxa dedi:
– Hansı qraf! Hələ bunu da deyin ki, siz ona laqeydsiniz, hə?
– Siz dəli olmuşsunuz! – deyə Nadenka geri çəkildi.
– Bəli, siz səhv etmirsiniz! – deyə Aleksandr davam etdi, – düşüncə və mühakiməmi gündən günə itirirəm... Sizi dünyada hər şeydən artıq sevən, sizin yolunuzda dünyada hər şeyi, lap hər şeyi unudan... tezlikcə həmişəlik xoşbəxt olacağını güman edən bir adama qarşı bu cür də xəyanət və nanəciblik edərlərmi, siz isə...
– Mən nə eləmişəm ki? – deyə Nadenka yenə də geri çəkildi.
Onun belə soyuqqanlılığından dəli olmuş Aleksandr:
– Nə eləmişsinizmi? – deyə cavab verdi. – Siz unutmuşsunuz! Yadınıza salım ki, mənim olacağınıza burada, həmin bu yerdə yüz dəfə and içmişsiniz: “Bu andlarımı Allah eşidir!” deyirdiniz. Bəli,

Allah eşidirdi! Siz Allahın da, bu ağacların da, hər bir otun da qabağında qızarmalısınız... Bunlar hamısı bizim səadətimize şahiddir: burada torpaq da bizim sevgimizdən danışır: baxın, bir ətrafınıza göz gözdürün!.. Siz andınızı pozdunuz!!!

Nadenka dəhşətlə ona baxırdı. Aleksandrın gözləri parıldayırdı, dodaqları ağarmışdı. Nadenka çəkinə-çəkinə:

– Vay! Nə yaman acıqlısınız! – dedi, – axı nəyə hirsələnirsiniz! Mən ki sizə rədd cavabı verməmişəm, hələ maman-la danışmamısınız... siz nə bilirsiniz ki...

– Bu əməllərdən sonra maman-la danışmaq?..

– Hansı əməllər? Mən bilmirəm...

– Hansı əməllərmi? Bu saat deyim: qrafla bu görüşlər, at minib seyrə çıxmaq nə deməkdir?

– Maman otaqdan çıxdığı zaman mən durub qrafın yanından qaçmayacağam ki! At minib gəzmək də o deməkdir... belə gəzinti xoşuma gəlir... yaman səfalıdır: çapırsan... ah, bu Lyusi at nə gözəl atdır! Görmüşsünüzmü?.. Artıq məni tanıyır...

– Bəs mənə qarşı rəftarınızın dəyişilməsi?.. – deyə Aleksandr davam etdi, – qrafın hər gün səhərdən axşamacan sizdə nə işi var?

– Ah, xudaya! Mən nə bilim! Əcəb gülməlisiniz! Maman belə istəyir.

– Doğru deyil! Maman da siz istəyəni istəyir. Bütün bu hədiyyələr, notalar, albomlar, çiçəklər kimin üçündür? Hamısı maman üçündürmü?

– Bəli, maman çiçəyi çox sevir. Dünən hələ bağbandan da almışdır...

– Bəs onunla yavaşcadan nə söhbət edirsiniz? – deyə Aleksandr onun dediklərinə fikir vermədən davam etdi. – Bir baxın, rənginiz qaçdı, müqəssir olduğunuzu özünüz də hiss edirsiniz. Adamın səadətini darmadağın etmək, hər şeyi belə tez vurub məhv etmək çətin deyil: ikiüzlülük, yaramazlıq, yalan, xəyanət!.. Bəli, xəyanət!.. Belə şeyləri siz özünü necə rəva bildiniz? Varlı qraf, bu aslan, sizə iltifatkar bir nəzər salmış, siz də axıb gedərək məst olmuş, bu bəzək-düzəklə günəşin qarşısında səcdəyə düşmüşünüz; bəs abır-haya!!! Bax deyirəm: gərək qrafın burada izi-tozu da olmasın! – deyə o boğula-boğula səsləndi. – Eşidirsinizmi? Buraxın, onunla əlaqəni büsbütün kəsin, evinizin yolunu da tanımasın!.. Mən istəmirəm ki...

O dəli kimi Nadenkanın əlindən yapışdı.

– Maman, maman! Bura gəl! – deyə Nadenka Aleksandrdan dartına-dartına səsi gəldikcə qışqırdı və əlini onun əlindən çıxarıb qaçdı.

Aleksandr skamyada oturub başını əlləri arasına aldı.

Nadenka qorxmuş və rəng-ruhu qaçmış halda evə girdi və özünü stulun üstünə yıxdı. Anası onun qabağına gedərək:

– Nə var? Nə olub? Niyə çığırırsan? – deyə həyəcanla soruşdu.

Nadenka güclə:

– Alksandr Fyodorıç... xəstədir! – deyə bildi.

– Daha belə qorxmaq niyə?

– Elə qorxuncdur ki... maman, Allah xatirinə onu mənim yanıma buraxmayın.

– Heç bilirsən məni necə qorxutdun, dəli! Xəstə olanda nə olar? Bilirəm, döşü ağrıyır. Daha burada nə qorxmalı şey var? Vərəm ki deyil! Opodeldok sürtər, çıxıb gedər: görünür, sözümə baxıb sürtməyibdir.

Aleksandr fikrini toplayıb özünə gəldi. Coşqunluğu ötüb keçdi-sə də, əzabı birə iki artdı. Şübhələrini aydınlaşdırmamış, Nadenkanı isə ürkütmüşdü və indi, əlbəttə, daha ondan cavab ala bilməzdi; çünki işdən elə yapışmadı. Hər bir aşiq kimi, birdən onun da ağlına gəldi ki: “Bəs onun taqsırı yoxdursa necə? Bəlkə elə doğrudan da qrafə qarşı laqeyddir. Axmaq anası hər gün qrafı çağırır: buna Nadenka nə eləsin? Qraf kübar bir adam kimi iltifatkar və mərhəmətlidir; Nadenka yaxşı qızıdır: bəlkə qraf elə özünü ona bəyəndirmək də istəyir, ancaq bu hələ o demək deyildir ki, Nadenka onu bəyənməmişdir. Nadenkanın bəlkə də qraf özü yox, çiçəklər, at minib görmək, təmiz ürəklə əylənmək xoşuna gəlir. Tutaq ki, burada elə bir qədər işvə satmaq da var, nə olar, bu, əfv olunması bir şey deyilmi? Başqa qızlar, hələ ondan böyükləri də, Allah bilir, nə işlərdən çıxırlar”.

O dincəldi, qəlbində fərəh şüası parladi. Eşq vurğunlarının hamısı belə, yəni gah çox kor, gah da həddindən artıq gözüaçıq olur. Bir də ki, adamın öz sevgilisinə bəraət qazandırması nə qədər xoşdur!

“Bəs mənə qarşı rəftarı niyə dəyişilmişdir?” – deyə o birdən-birə öz-özündən soruşdu və təzədən rəngi qaçdı. – “Məndən niyə qaçır, utanırmış kimi dinib danışmır? Dünən, adi bir gün olduğu halda, niyə belə bəzənmişdi? Qrafdan başqa qonaqları da yox idi.

Baletlərin tez başlanıb-başlanmayacağını niyə soruşurdu?” Sado sual idi, lakin qrafın heç bir çətinliyə baxmayaraq həmişə lojaya bilet tapacağını ötəricə vəd etdiyi yadına düşdü: deməli qraf onlarla gedəcək. “Nadenka dünən niyə bağdan getdi, bağa niyə gəlmədi? Niyə o məsələni soruşdu, niyə o biri məsələni soruşmadı...”

O təzədən ağır şübhələrə düşdü, təzədən amansız əzablar çəkərək belə nəticəyə gəldi ki, hətta Nadenka onu heç vaxt sevməmişdir də.

“Pərvərdigara! – deyə o ümitsizliklə səsləndi, – həyat nə qədər ağır, nə qədər acıdır! Özün məni o dinc həyata çatdır, mənə qəlb sakitliyi ver...”

On beş dəqiqədən sonra o qəm içində və qorxa-qorxa otağa girdi və çəkinə-çəkinə:

– Sağ olun, Nadejda Aleksandrovna, – dedi.

Nadenka gözlərini qaldırmadan səsi qırıla-qırıla:

– Sağ olun, – deyə cavab verdi.

– Müsəidənizlə nə vaxt gəlim?

– Nə vaxt xatiriniz istəsə. Bir də... biz gələn həftə şəhərə köçürük: onda sizə bildirərik...

Aleksandr getdi. İki həftədən artıq keçdi. Hamı yaylaqdan köçüb getmişdi. Aristokrat salonları təzədən şənləşmişdi. Məmur da qonaq otağına divardan asılan iki elektrik lampası çəkirmiş, yarım pud kartof şamı almış, iki qumar stolu düzəltmiş və Stepan İvanıçla İvan Stepanıçı gözləməyə başlayıb arvadına demişdi ki, onlarda çərşənbə axşamları şənlik olacaq.

Aduyevə isə Lyubetskilərdən hələ də dəvətnamə gəlmirdi. Aleksandr onların aşpazlarına da, otaq qulluqçularına da rast gəlmişdi. Otaq qulluqçusu onu uzaqdan gören kimi qaçmışdı: görünür, o öz xanımının istəyinə uyğun hərəkət etmişdi. Aşpaz isə dayanmışdı:

– Ağa, bizi niyə belə yaddan çıxarıbsınız? – demişdi, – biz on gün olar ki, köçüb gəlmişik.

– Bəlkə də hələ... yır-yığış eləməmiş, adam qəbul etmirsiniz?

– Nə danışırırsınız, ağa, qəbul etmirik nədir: hamı gəlib gedir, ancaq siz gəlmirsiniz; xanım lap mat qalıb. Qraf həzretləri hər gün zəhmət çəkib təşrif gətirir... çox mərhəmətli ağadır. Bu günlərdə xanım qız mənimlə ona bir dəftər göndərmişdi, mənə bir qırmızı onluq bağışladı.

– Əcəb axmaqsan! – deyib Aduyev dərhal bu boşboğazdan uzaqlaşmışdı. Axşam çağı o gəlib Lyubetskilerin mənzilinin yanından keçdi. Işıq idi. Qapıda bir karet dayanmışdı.

– Kimin karetidir? – deyə o soruşdu.

– Qraf Novinskinin.

O biri gün də, üçüncü gün də belə oldu. Nəhayət, bir dəfə o, içəri girdi. Ana onu xoş sifət və sevinclə qəbul edib gəlmədiyinə görə məzəmmətlədi və döşünə opodeldok sürtmədiyinə görə danladı; Nadenka sakit, qraf ədəb və nəzakətlə qarşıladı. Söhbətləri tutmadı.

Aleksandri bir-iki dəfə belə gəlib getdi. O əbəs yerə Nadenkaya mənalı-mənalı nəzərlər salırdı: Nadenka sanki onun nəzərlərini görmürdü, əvvəllərsə necə də görürdü! Elə olurdu ki, birdən Aleksandr onun anası ilə danışanda Nadenka Marya Mixaylovnanın dalına keçib Aleksandrla üz-üzə dayanar, üz-gözünü Aleksandra əyişdirər, nadinclik edər, onu güldürərdi.

Aleksandri dözülməz bir dərd aldı. O yalnız onu düşünürdü: öz xoşu ilə üstünə qoymuş olduğu bu adı üstündən necə götürsün. O çalışırdı ki, bir təhər söz açıb Nadenka ilə danışa bilsin. “Cavabı hər necə olursa olsun, – deyə o düşünürdü, – fərqi yoxdur, tək şübhələr aydınlaşıb müəyyən olsun”.

O, işə necə başlamalı olduğu üzərində uzun müddət düşünüb daşındı və nəhayət, bir fikrə gəlib Lyubetskilə getdi.

Hər şey onun üçün münasib və əlverişli idi. Qapıda karet yox idi. O səssizcə zaldan keçib özünü toxtatmaq üçün bir dəqiqə qonaq otağının qapısı ağzında dayandı. Orada Nadenka fortepiano çalırdı. Ondan o yankı otaqda Lyubetskaya şarf toxuyurdu. Nadenka zaldan addım səsləri eşidib başını uzatdı və yavaş çalmağa başladı. O, təbessümlə qonağın içəri girməsini gözlədi. Qonaq içəri girdi və təbessüm dərhal itib getdi. Nadenka sifətinə bir balaca təgyir verib stuldan ayağa qalxdı. Onun gözlədiyi qonaq bu deyildi.

Aleksandr dinməz təzim edib kölgə kimi ötürək ananın yanına keçdi. O başını aşağı salıb sakitcə gedirdi, onda əvvəllərdəki kimi inam yox idi. Nadenka oturub hərdənbir iztirabla geri baxaraq çalmasına davam etdi.

Yarım saatdan sonra ananı nə üçünsə otaqdan çağırıldı. Aleksandr Nadenkanın yanına gəldi. O ayağa qalxıb getməyi istədi.

– Nadejda Aleksandrovna! – deyə o məyus-məyus səslədi, – dayanın, mənə artıq yox, beşcə dəqiqə vaxt verin.

– Sizi dinləyə bilmirəm! – deyə o, otaqdan çıxmaq istədi, – axırıncı dəfə gələndə...

– Onda taqsır məndə oldu. İndi başqa cür danışacağam, söz verirəm: qulağınız bircə kəlmə də olsun məzəmmət eşitməyəcək. Xahişimi rədd etməyin, bəlkə də sonuncu xahişimdir. Aydınlaşdırmaq vacibdir, axı siz mənə ananızdan sizi istəməyimə icazə vermişdiniz. Ondan sonra bir çox... elə şeylər oldu ki... xülasə, mənim üçün məsələni təkrar etmək lazımdır. Əyləşin, çalmağınıza davam edin: ananız eşitməsə yaxşıdır, axı əvvəlinci dəfə deyil ki...

Nadenka istər-istəməz tabe oldu: bir balaca qızarıb akkordları götürdü və intizar dolu gözlərini həyəcanla ona zillədi.

Ana gəlib öz yerində oturaraq:

– Aleksandr Fyodorıç, bəs hara getdiniz? – deyə soruşdu.

– Nadejda Aleksandrovna ilə bir qədər danışmaq istədim... ədəbiyyat haqqında, – deyə Aleksandr cavab verdi.

– Yaxşı, danışın, danışın: doğrudan da çoxdan bəri danışmamısınız.

– Mənim yalnız bircə sualıma qısa və səmimi cavab verin, – deyə Aleksandr yavaşdan sözə başladı, – izahatımız da qurtarsın getsin... Siz məni daha sevmirsinizmi?

– Quelle idee!¹ – deyə Nadenka utana-utana cavab verdi, – özünüz bilirsiniz ki, maman da, mən də sizin dostluğunuzu həmişə nə qədər qiymətləndirmişik... Həmişə sizin gəlişinizə nə qədər sevinmişik...

Aduyev ona baxıb düşündü: “Həmin şıltaq, lakin səmimi qız yeni sənən? O, nadinc, şux qız! Riyakarlığı necə də tez öyrənmişdir! Qadın instinktləri onda nə tez inkişaf etmişdir! Doğrudanmı o xoş şıltaqlar – ikiüzlülük və hiyləgərliyin rüşeymi imiş?.. Bir gör əmin metodları olmadan da bu qız necə tez dönüb qadın olmuş, hamısı da qrafın dərsləri ilə, ikicə-üçcə ay ərzində! Ah əmi, əmi! Bu barədə sən sonsuz dərəcədə haqlısan!”

– Bura baxın, – deyə o elə bir ahənglə səsləndi ki, riyakar qızın üzünün maskası dərhal yoxa çıxdı, – ananızı kənarda qoyaq: özünüz bircə dəqiqəliyə məni azca da olsa sevən əvvəlki Nadenka olun... və açıqca cavab verin: mənə bunu bilmək lazımdır, vallah, lazımdır.

¹ Bu nə fikirdir!

Nadenka susurdu; yalnız notaları dəyişib onlara diqqətlə baxa-baxa nə isə çətin bir hava çalmağa başladı.

– Yaxşı, sualı dəyişdirirəm, – deyə Aduyev davam etdi, – deyin görün, sizin qəlbinizdə mənim yerimi – kim olduğunu demirəm – bir başqası tutmuşdurmu?..

Nadenka şamın başını alıb piltəsini uzun müddət düzəltdi, amma dinmədi.

– Nadejda Aleksandrovna, axı cavab verin: bircə kəlməniz məni əzabdan, sizi də xoş olmayan izahatdan xilas edər.

– Ah, siz allah, bəsdirin!.. Axı mən sizə nə deyə bilərəm? Mənim deməli heç bir sözüüm yoxdur! – deyə Nadenka cavab verib üzünü o yana döndərdi.

Başqası olsaydı, belə cavabla kifayətlənib görərdi ki, daha əziyyət çəkməyə ehtiyac yoxdur. O, Nadenkanın üzündə yazılmış və hərəkətlərində sezilən bu dinməz, əzablı kədərdən hər şeyi anlayıb başa düşərdi. Lakin bunlar Aduyev üçün kifayət deyildi. O cəllad kimi dayanıb öz qurbanına işgəncə verirdi, özü də piyaləni birməfəsə axıradək içmək üçün vəhşi bir atəş və arzu ilə alışıb yanır, ruhlanırdı. O:

– Yox! – deyirdi, – bu gün bu işgəncəni qurtaracaqsınız; birbirindən qaranlıq olan şübhələr ağılımı həyəcanlandırır, ürəyimi parça-parça edir. Mən daha yorulub tənge gəlmişəm; mənə elə gəlir ki, sinəm gərginlikdən partlayacaq... şübhələrimi dağıtmaq üçün əlimdə heç bir şey yoxdur; hər şeyi siz özünüz həll etməlisiniz; yoxsa mən heç vaxt sakit ola bilmərəm.

O, Nadenkanın üzünə baxıb cavab gözləyirdi. Nadenka isə susurdu.

– Mənə rəhm edin! – deyə o təzədən başladı, – bir mənə baxın, görün heç özümə oxşayırammı? Hamı mənə baxanda qorxur, məni tanımır... Hamının mənə yazığı gəlir, təkçə siz...

Doğrudan da onun gözləri vəhşi gözləri kimi alışıb yanırdı. O arıqlamış, rəngi solmuşdu, alnını tər basmışdı.

Nadenka ona xəlvətcə bir nəzər saldı və onun nəzərində nə isə rəhmə bənzər bir şey sezildi. O həтта Aleksandrın əlindən də yapışdı, lakin dərhal ah çəkib buraxdı və susmasına davam etdi.

– Bəs nə oldu? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Ah, məni incitməyin! – deyə o kədərlə səsləndi, – belə suallarınızla mənə əzab verirsiniz.

Aleksandr:

– Sizə yalvarıram, Allah xatirinə! – deyirdi, – bircə kəlmə ilə qurtarın... Bu ürəyinizdəkiləri gizlətməyə çalışmanız nə üçündür? Məndə axmaq bir ümid qalacaq, əl çəkməyəcəyəm, hər gün rəngim qaçmış, əhvalım pərişan bir halda sizə gələcəyəm... Sizi kədərləndirəcəyəm. Evə qoymasanız, pəncərələrinizin qabağında dolanacağam, kölgə gəmi, memento mori¹ kimi gəlib sizi teatrda, küçədə, hər yerdə görəcəyəm. Bunların hamısı axmaq, bəlkə də gülünc şeylərdir, hər kəs üçün gülünc olsa da, məni ağrıdır, əzab verir! Siz ehtirasın nə olduğunu, adama nələr etdiyini bilmirsiniz! Allah eləsin, heç vaxt da bilməyəsiz!.. Faydası nədir! Birdəfəlik demək yaxşı deyilmi?

– Axı məndən soruşduğunuz nədir? – deyib Nadenka qarırlaraq özünü kreslonun dayanacağına yıxdı. – Mən lap çaşmışam... beynimi elə bil duman basıb...

Bunu deyərək o əlini rəşə ilə alnına sıxıb o saat da çəkdi.

– Soruşuram ki, qəlbinizdə mənim yerimi bir başqası tutubmu? Bircə kəlmə – hə ya yox – hər şeyi həll edər, bunu demək çətin bir şey deyil ki!

Nadenka nə isə demək istəyir, lakin deyə bilmirdi; gözlərini yerə dikib barmağı ilə fortepianonun bir dilini vurmağa başladı. Görünürdü ki, o öz-özü ilə çox bərk mübarizə edirdi. Nəhayət, kədərlə “ah!” edib səsləndi. Aduyev dəsmalı ilə tərini sildi və:

– Hə ya yox? – deyə təkrar edib nəfəsini gizlətdi.

Bir neçə saniyə keçdi.

– Hə ya yox?

– Hə! – deyə Nadenka güclə eşidilən bir səslə pıçıldadı və sonra özünü itiribmiş kimi fortepianonun üstünə öyilib dalğın bir halda uca akkordlar götürməyə başladı.

Bu “hə” ah çəkilibmiş kimi, güclə eşidilən bir ahənglə səsləndisə də, Aduyevin qulaqlarını batırdı; onun ürəyi sanki qopub düşdü, qıçları qırılıb onu saxlamadı. O, fortepianonun yanında stula oturub susdu.

Nadenka qorxa-qorxa ona baxdı. Aleksandr ona küt, mənasız bir nəzərlə baxırdı.

¹ Ölüm xatirəsi

– Aleksandr Fyodorıç! – deyə birdən ana öz otağından onu səslədi, – hansı qulağım cingildəyir?
Aleksandr dinmədi. Nadenka:
– Maman sizdən soruşur, – dedi.
– Bəli?
– Hansı qulağım cingildəyir?
– İkisi də! – deyə Aduyev qasqabaqla cavab verdi.
– Eh, haradan ki, sol qulağım! Ürəyimdə tutmuşdum ki, qraf bu gün bizə gələcək ya yox.
– Qraf! – deyə Aduyev səsləndi.
Nadenka özünü Aleksandrın üstünə ataraq yalvarıcı bir səslə:
– Məni bağışlayın! – dedi, – mən nə danışdığımı özüm də bilmirəm... Bütün bunlar hamısı qəfildən, istəmədiyim bir halda... heç bilmirəm necə oldu... mən sizi aldada bilməzdim...
– Nadejda Aleksandrovna, – deyə Aleksandr cavab verdi, – deyədim sözün üstündə duracaq, sizi bir kəlmə ilə belə məzəmmət etməyəcəyəm. Səmimi olduğunuza qarşı təşəkkür edirəm... siz çox, çox iş gördünüz... bu gün... bu “hə”... sözünü eşitmək mənim üçün çətin idi... ancaq onu demək sizin üçün daha da çətin idi... Əlvida, daha məni görməyəcəksiniz: səmimiliyiniz üçün sizin yeganə mükafatınız budur... lakin qraf, qraf!
O dişlərini qııcıdıb qapıya sarı getdi. Qapının ağzından qayıdıb dedi:
– Axı bunun sizə nə faydası? Qraf sizi almayacaq: onun niyyəti nədir?..
– Bilmirəm, – deyə Nadenka başını bulaya-bulaya cavab verdi.
– Pərvədigara! Gözünüz necə də tutulmuşdur! – deyə Aleksandr dəhşətlə səsləndi.
– Onun pis niyyəti ola bilməz... – deyə Nadenka xəfif bir təbəssümlə cavab verdi.
– Özünüzü gözləyin, Nadejda Aleksandrovna!
O, Nadenkanın əlini tutub öpdü və ayaqları dolaşa-dolaşa otaqdan çıxdı. Onun görkəmi dəhşətli idi. Nadenka yerində hərəkətsiz qaldı.
– Nadenka, bəs niyə çalmırsan? – deyə anası bir neçə dəqiqədən sonra soruşdu.
Nadenka sanki ağır bir yuxudan oyanıbmiş kimi bir ah çəkdi.

– Bu saat, maman! – deyə o cavab verdi və başını fikirli-fikirli bir qədər yana əyib qorxaq hərəkətlərlə fortepianonun dillərini vurmağa başladı. Onun barmaqları əsirdi. Görünür, o vicdan əzabı, həm də ona atılmış “Özünüzü gözləyin” sözünün onda doğurduğu şübhədən əzab çəkirdi. Qraf gəldikdə o dinməz və qüssəli idi; onun hərəkətləri nə isə bir cür məcburi kimi görünürdü. Baş ağrıdığına bəhanə edib tez öz otağına getdi. Bu gecə həyat ona da acı görünürdü.

Aduyev elə pillələrdən enmişdi ki, taqətdən düşüb axırıncı pilləyə oturdu, dəsmalını gözlərinə basıb bərkədən hönkürməyə başladı, lakin gözlərindən yaş çıxmırdı. Bu zaman dalandar dəhlizin yanından keçirdi. O dayanıb qulaq verdi.

O özlərinin çirkli qapılarına yanaşmış səslədi:

– Marfa, a Marfa! Bir bura gəl, qulaq as, gör kim isə burada heyvan kimi bağırır. Elə bildim bizim köpəkdir, zəncirini qırıb, ancaq köpək deyil.

Marfa qulaq verib:

– Yox, köpək deyil! – deyə səsləndi. – Bu necə şeydir?

– Get fanarı gətir görək: orada peçin dalında asılmışdır.

Marfa fanarı gətirdi.

– Hələ də bağırırımı? – deyə o soruşdu.

– Bağırır! Görəsən fırlıdaqçıdan-zaddan olmaya!

– Buradakı, kimsən?

Cavab verən olmadı.

– Kimsən? – deyə Marfa təkrar soruşdu.

Həmin bağırıtı elə gəlirdi. İkisi də birdən dəhlizə girdilər. Aduyev sıçrayıb çölə çıxdı.

– Aha, bir ağadır, – deyə Marfa onun dalınca baxa-baxa səsləndi, – sən də söz tapmışdın: “fırlıdaqçı!” Bəs ağlın harada qalmışdı! Fırlıdaqçı gəlib özgənin dəhlizində bağıracaqmış!

– Onda görünür keflidir!

– Bu daha pis! – deyə Marfa cavab verdi. – Elə bilirsən hamı sən kimidir? Hamı keflənəndə sən kimi anqırır ki.

– Onda bəs necə, acındanmı bağırırdı? – deyə dalandar kinayə ilə qeyd etdi.

– Necə ki! – deyib Marfa ona baxdı və nə deyəcəyini bilməyərək əlavə etdi: – nə bilim, bəlkə də puldan-zaddan bir şey salıb itirib...

Onlar ikisi də birdən çöküb fanar tuta-tuta əllərini döşəmənin bütün künc-bucağına gəzdirdilər.

– Salıb itirib! – deyə dalandar deyinə–deyinə yerə işıq salırdı, – hanı salıb? Tərtəmiz daş pilləkəndir, iynə də düşsə burada görünər... salıb itirib! Salsaydı səsinə eşidərdi: daşın üstünə düşüb cingildəyərdi; əlbəttə ki, götürərdi! Burada harada salıb itirə bilər? İtirməli yer yoxdur! Salıb itirib! İtirib eləməyib: yaman da itirən–lərdəndir! Elə işi-peşəsi salıb itirməkmiş! Xeyr, arxayın ol ki, belələri bir təhər eləyib öz ciblərinə qoyarlar! Yoxsa ki, salıb itirəcəkmişlər! Bu cibgirləri yaxşı tanıyırdıq! Bu da sənin üçün salıb itirib! Salıb itiribsə bəs hanı?

İtirilmiş pulu axtara–axtara onlar hələ uzun müddət döşəmədə iməklədilər. Nəhayət, dalandar bir ah çəkib:

– Yox, yoxdur! – dedi, sonra üfürüb şamı söndürdü və piltəsini iki barmağı ilə sıxıb barmaqlarını kürkünə sildi.

VI

Həmin gecə təxminən saat on ikidə Pyotr İvanıç bir əlində bir kitabla şam, o biri əli ilə də xalataının ətəyini tuta–tuta yatmaq üçün kabinetdən yataq otağına gedərkən kamerdiner ona xəbər verdi ki, Aleksandr Fyodorıç onu görmək istəyir.

Pyotr İvanıç qaşlarını çatıb bir az fikirləşdikdən sonra sakitcə dedi:

– Kabinetə çağır, mən də bu saat gəlirəm.

O qayıdaraq kabinetə girib qardaşı oğluna:

– Salam, Aleksandr, – dedi, – çoxdandır səninlə görüşmürük. Ayı vaxt gündüz adam ha gözləyir, gəlib çıxmırsan, indi isə gecəyarısı – salam əleyküm! Niyə belə gec? Sənə nə olub belə? Sirsifətin tamam dəyişilib.

Aleksandr bir kəlmə də danışmayıb son dərəcə əzgin bir halla kresloya əyləşdi. Pyotr İvanıç ona maraqla baxırdı. Aleksandr bir ah çəkdi.

– Salamatsanmı? – deyə Pyotr İvanıç qayğıkeşliklə soruşdu.

– Bəli, – deyə Aleksandr zəif bir səslə cavab verdi, – hərəkət edirəm, yeyirəm, içirəm, deməli salamatam.

– Zarafat eləmə, hər halda bir həkimə get.

– Mənə başqaları da həkimə getməyi məsləhət görmüşlər, ancaq mənim dərdim həkimlik deyil, heç bir həkim və heç bir dərman kömək edə bilməz: dərdim cismani dərd deyil...

– Bəs nə olub ki, yoxsa pul itirmisən, ya bəlkə uduzmusan? – deyə Pyotr İvanıç tez soruşdu.

– Siz puldan başqa ayrı dərd də olduğunu heç cür təsəvvür edə bilmirsiniz! – deyə Aleksandr gülümsünməyə çalışaraq cavab verdi.

– Bəs o necə dərdədir ki, bəzən sənin dərdin kimi bir qara pula da dəymir?..

– Bəli, məsələn, indiki dərdim kimi. Siz mənə əsl dərdimi bilirsinizmi?

– Nə dərd? Evinizdə hər şey öz qaydasındadır: bunu hər ay ananın mənə iltifat etdiyi məktublarından bilirəm; qulluq etdiyim yerdə o olan işdən daha pis bir şey ola bilməz ki, sənə tabe olan adamı götürüb boynuna mindirmişlər: ən pis iş budur. Özün deyirsən ki, sağ–salamatsan, pul itirməmişən, uduzmamısan... mühüm olan şeylər bunlardır, bütün qalan şeylərin öhdəsindən gəlmək asandır; buraya cəfəngiyyat, sevgi daxildir ki, zənnimcə...

– Bəli, sevgidir; ancaq bilirsinizmi, nə olub? Bildik də, bəlkə də bu cür yüngülcə mühakimə etməyib dəhşətə gələcəksiniz...

– Danış görüm; çoxdan bəri dəhşətə gəlməmişəm, – deyib əmisi əyləşdi. – Ancaq nə olduğunu lap qabaqcadan da demək çətin deyil: yeqin aldadıblar...

Aleksandr yerindən dik atılıb nə idisə demək istədi, lakin heç bir söz deməyib yenə də əyləşdi.

– Hm, doğrudurmu? Axı mən deyirdim, sən isə “Yox, heç elə şey olar!” deyər etiraz edirdin.

Aleksandr:

– Heç bunu qabaqcadan duymaq olardı? – dedi, – bütün olub keçən o qədər işlərdən sonra...

– Duymaq yox, qabaqcadan görmək, yəni bilmək – bu daha düzgün olar – belə də hərəkət etmək lazım idi.

Aleksandr:

– Əmican, siz bu cür rahat və sakit danışa bilərsiniz, – dedi, – halbuki mən...

– Axı mənə nə var?

– Lap unutmuşdum ki, istəyir lap bütün şəhər yansın, batıb dağılsın – sizin heç vecinizə də olmaz!

– Bəli, ağa! Bəs zavod uça necə?

– Siz zarafata salmışınız, mən isə zarafatsız əzab çəkirəm, ağrıyıram, lap xəstə kimi yəm.

– Doğrudanmı sevgidən bu cür sınıxmısan? Ayıb olsun! Yox: xəstə idin, indi sağalmağa başlayırsan, əlbəttə, daha vaxtdır! Zərəfatdırmı, axmaqlığın il yarımıdır ki, davam edir, bir az da davam etseydi, bəlkə mən də sabit və əbədi sevgiyə inanardım.

– Əmican! – deyə Aleksandr səsləndi, – mənə rəhminiz gəlsin... qəlbim cəhənnəm kimi zəbanə çəkib yanır...

– Yaxşı! Nə olsun ki?

Aleksandr kreslosunu çəkib stola yaxınlaşdırdı, əmisi də mürək-kəbqabını, presse-papier-i və sairəni çəkib qardaşı oğlundan uzaqlaşdırmağa başladı. O düşünürdü ki:

“Gecə vaxtı gəlib, qəlbi cəhənnəm kimi zəbanə çəkir... mütləq vurub yenə də bir şeyi sındırar”.

– Mən sizdən təsəlli tapmayacağam, heç istəmirəm də, – deyə Aleksandr sözə başladı, – sizdən bir əmi, bir yaxın qohum kimi kömək istəyirəm... Sizə axmaq görünürəm, eləmi?

– Bəli, yazıq, acınacaqlı olmasaydın, elə idi.

– Demək mənə yazığınız gəlir?

– Çox. Mən daş deyiləm ki? Yaxşı, ağıllı, gözəl tərbiyə almış bir oğlan olduğun halda özünü bir qəpiklik edirsən – həm də nəyə görə? Boş-boş şeylərə!

– Mənə yazığınız gəldiyini isbat edin.

– Nə ilə isbat edim? Pulla? – deyirsən pul lazım deyil...

– Pul, pul! Ah, kaş dərdim, bədbəxtliyim pulsuzluq olaydı, onda taleyimdən çox razı qalardım!

– Belə demə, – deyə Pyotr İvanıç ciddi bir ahənglə onu məzəmmət elədi, – sən gəncsən – taleyindən razı qalmazsan, ona lənət yağdırarsan! Elə mən özüm də dəfələrlə lənət yağdırmışam. Mən ha!

– Bircə hövsələ edib dediklərimə qulaq asın...

– Aleksandr, çoxmu oturacaqsan? – deyə əmisi soruşdu.

– Bəli, sizin fikir vermənizi istəyirəm, necə ki?

– Bilirsən nə var, mən acmışam. Şam eləməmiş yatmaq istəyirdim, amma çox oturacağıqsa, şam edək, bir butulka da çaxır içərik, sən də hamısını mənə danışırsan.

– Siz hələ şam da edə bilərsiniz? – deyə Aleksandr təəccüblə soruşdu.

– Bəli, çox yaxşı edə bilərəm, yoxsa sən yeməyəcəksən?

– Mən yemək yeyə bilərmişəm! Məsələnin ölüm-dirim məsələsi olduğunu bildikdə heç sizin də boğazımızdan bir tikə getməyəcək.

– Ölüm-dirim məsələsi? – deyə əmisi təkrar etdi, – bu, əlbəttə, çox mühüm məsələdir, amma hər halda yenə də özümüzü sınıyaraq, bəlkə də boğazımızdan getdi.

O zəng vurdu və kamerdiner içəri girdikdə dedi:

– Soruş gör yeməyə nə var, bir də de ki, bir butulka yaşıl möhürlü lafit¹ gətirsinlər.

Kamerdiner getdi.

– Əmican! Görürəm ki, mənim ağır dərdimə qulaq asmağa halınız yoxdur, – deyib Aleksandr şlyapasını götürdü, – sabah gəlsəm yaxşıdır...

Pyotr İvanıç tələsik:

– Yox, yox, eybi yoxdur, – deyib qardaşı oğlunun qolundan yapışdı, – mənim əhvalım həmişə bir cür olur. Birdən sabah da gəlib səhər yeməyi yediyimi və ya daha betər, işlədiyimi görürsən. Birdəfəlik qurtarsaq yaxşıdır. Şam eləmək işi korlamır. Daha yaxşı qulaq asıb başa düşürəm. Acqarına, bilirsən, yaxşı olmur.

Şam gətirdilər. Pyotr İvanıç dedi:

– Hm, Aleksandr, gəl görək...

Aleksandr hövsələdən çıxıb:

– Axı, əmican, iştahım yoxdur! – dedi və əmisinin əl-ayağa düşərək süfrəyə qoyulanları necə bir həvəslə o yan – bu yan elədiyini görüb çiynini çəkdi.

– Heç olmasa bir qədər çaxır iç: pis çaxır deyil!

Aleksandr imtina edərək başını silkələdi.

– Onda bir siqar götür, danış görək, bütün diqqətimlə qulaq asacağam, – deyib Pyotr İvanıç cəld yeməyə başladı.

Aleksandr bir qədər sükutdan sonra soruşdu:

– Qraf Novinskiyə tanıyırsınız?

– Qraf Platonumu?

Bəli.

– Dostuq, nə olub ki?

– Belə bir adamla dostluğunuzu təbrik edirəm – əclafın biridir!

¹ La fit – qırmızı üzüm çaxırı növü

Pyotr İvaniç ağızındaki tikəsini çeynəməyib təəccüblə qardaşı oğluna baxdı və:

– Çox qərībədir! – dedi, – məgər onu tanıyırsan?

– Çox yaxşı.

– Çoxdanmı?

– Üç ay olar.

– Bu necə olan şeydir? Mən beş il olar ki, onunla tanışam və onu bir ləyaqətli adam hesab edirdim, hər kəsi də dindirirsən onu tərifləyir, sən isə elə birdən-birə onu bu cür məhv etdin.

– Çoxdanmı adamları bu cür müdafiə etməyə başlamısınız, əmican? Əvvəllərsə...

– Ləyaqətli adamları elə əvvəllər də müdafiə edirdim. Bəs sən necə, adamları çoxdanmı pisləməyə başlayıb, daha onlara mələk demirsən?

– Nə qədər ki, adamları tanımırdım, indi isə... ah, insanlar, insanlar! Göz yaşlarına və istehzaya layiq olan rəzil tayfa! Etiraf edirəm, müqəssirəm, mənə özümü hər kəsdən gözləməyi məsləhət gördüyünüz zaman sözünüzə qulaq asmadığıma görə çox müqəssirəm...

– Bunu indi də məsləhət görürəm; özünü gözləməyin eybi yoxdur. Əgər adam nadürüst çıxarsa, – aldanmış olmazsan, ləyaqətli adam olarsa, xoşagələn bir səhv etmiş olarsan.

– Bir göstərin görüm, axı ləyaqətli adamlar hamı? – deyə Aleksandr nifrətlə səsləndi.

– Bax elə sənənlə mən – nəyimiz ləyaqətsizdir? İndi ki söz qrafdan düşdü, o özü də ləyaqətli adamdır, azmı ləyaqətli adamlar var? Hər kəsin yaxşı olmayan bir cəhəti olur... Yoxsa ki, hər şey və hamı pis deyil.

– Hamı, hamı pisdir! – deyə Aleksandr qəti bir əda ilə səsləndi.

– Bəs sən necə?

– Mənmi? Mən izdihamın içərisindən sınıq olsa da, təmiz və sadə bir ürək, parçalanmış, lakin yalan, riyakarlıq və xəyanətlə ləkələnmiş bir qəlb aparıram, mən belə xəstəliklərə...

– Yaxşı, baxarıq. Axı qraf sənə nə eləmişdir?

– Nə eləmişdir? Var-yoxumu oğurlamış, əlimdən almışdır.

– Aydın danış. Var-yox, Allah bilir, nə deməkdir, əgər pul isə – o belə iş edən adam deyildir...

– Dünyada mənim üçün hər bir sərvətdən əziz və qiymətli olanı, – deyə Aleksandr cavab verdi.

– Bu belə nə olan şeydi?

– Hər şey – səadət, həyat.

– Sən ki sağ-salamatsan!

– Təəssüf ki, – bəli! Ancaq bu həyat yüz dəfə ölməkdən pisdir.

– Bir açıq danış görüm, axı nə olub?

– Dəhşət! – deyə Aleksandr səsləndi. – Xudaya! Pərvərdigara!

– Aha! Sənin gözəlini əlindən çıxarmış olmaya, o... adı nədir? Bəli! O bu işin ustasıdır: sən onunla çətin çəkişə bilərsən. Əyyaşdır! Əyyaş! – deyə Pyotr İvaniç ağızına bir parça hinduşka öti qoydu.

Aleksandri od götürdü:

– Uсталığı ona baha oturacaq! – dedi. – Münaqişəsiz verməyə-cəyəm... Nadenkaya bizim hansımızın malik olacağımızı ölüm həll edəcək. Bu alçaq və yöndəmsizi məhv edəcəyəm! O, dünya üzündə yaşaya bilməyəcək, yiyələndiyi sərvətdən həzz ala bilməyəcək... Onu Yer üzündən yox edəcəyəm!..

Pyotr İvaniç gülüb:

– Əyalət! – dedi, – *à propos*¹, Aleksandr, de görüm, xarici ölkələrdən ona çini qablar gəlib-gəlmədiyini sənə söyləməmişdir ki? Baharda yazıb tələb etmişdi: istərdim bir baxam...

– Əmican, biz çinidən danışmırıq; dediklərimi eşitdinizmi? – deyə Aleksandr hirsle onun sözünü kəsdi.

Əmisi sümük gəmirə-gəmirə təsdiqedicisi bir əda ilə:

– Mm-m! – elədi.

– Buna siz nə deyirsiniz?

– Heç nə. Sənin dediklərinə qulaq asıram.

– Barı ömrünüzdə heç olmasa birçə dəfə adama diqqətlə qulaq asın: mən iş üçün gəlmişəm, mən ürəyimi sakit eləmək, mənə həyəcanlandıran, rahat buraxmayan bir milyon çətin məsələni həll etmək istəyirəm... başımı itirmişəm... adım yadımdan çıxıbdir, mənə kömək edin...

– Buyur, qulluğunda hazırım; ancaq nə lazım olduğunu söylə... boş-boş şeylər üçün deyilsə, hətta pul ilə də kömək etməyə hazırım.

– Boş-boş şeylər! Xeyr, necə boş-boş şeylər ola bilər, bir neçə saatdan sonra bəlkə də mən dünyada daha sağ qalmayacağam və ya

¹ Yeri gəlmişkən

qatil olacağam... siz isə gülür, istehza edir, soyuqqanlıqla şam eləyirsiniz.

– Xahiş edirəm sən də buyur! Mənə elə gəlir ki, özün yeyib do-
yubsan, amma başqaları yeməsin!

– İki gündür ki, ağızıma heç bir şey almamışam, yemək nə oldu-
ğunu bilmirəm.

– Aman, deməli doğrudanmı nə isə mühüm işdir?

– Bircə kəlmə söyləyin: mənə böyük bir yardım göstərərsinizmi?

– Nə kimi yardım?

– Mənə şahid olmağa razılıq verərsinizmi?..

– Kotlet lap soyuqdur! – deyib Pyotr İvanıç narazı bir əda ilə
boşqabı qabağından itələdi.

– Əmican, siz istehza edirsinizmi?

– Özün bir düşün, heç bu cür cəfəngiyyata da ciddi qulaq asmaq
olarmı? Məni sekundant¹ olmağa çağırır!

– Bəs nə deyirsiniz?

– Nə deyəcəyim məlum şeydir. Olmaram!

– Eybi yoxdur; mənim bu acı dərdimdə iştirak edən bir başqası,
bir yad adam tapılar. Siz yalnız o zəhməti qəbul edin ki, qrafla
danışın, onun şərtlərini bilin...

– Bacarmaram: ona belə bir axmaq təklif etməyə dilim gəlməz.

– Onda salamat qalın! – deyib Aleksandr şlyapasını götürdü.

– Bəs nə oldu! Daha gedirsən? Çaxır içmirsənmi?..

Aleksandr qapıya tərəf getdisə də, qapının ağzında çox ruhdan
düşmüş bir halda stula oturdu və yavaşdan öz-özünə:

– Kimin yanına gedəsən, dərđini kimə deyəsən?.. – dedi. Pyotr
İvanıç ağızını salfetka ilə silə-silə kreslosunu qardaşı oğlunun yanı-
na çəkib başladı:

– Bura bax, Aleksandr! Görürəm ki, səninlə zarafatla yox, əməl-
licə danışmaq lazımdır... Di gəl danışaq. Sən mənim yanına kömək
üçün gəlmişən; mən sən güman etdiyini kimi yox, başqa cür kömək
edərəm, özü də bu şərtlə ki, sözümə qulaq asasan. Heç kəsi şahid
çağırma: faydası olmayacaq. Boş-boş şeylərdən böyük bir henga-
mə törədərsən, ağızdan-ağıza düşüb aləmə yayılar, sənə gülərlər
və bəlkə daha betər – birdən sənə bir şey də edərlər. Heç kəs gəl-

¹ Sekundant – duel şahidi

məz, nəhayət, dəlinin biri tapılıb gəlsə də, hamısı əbəsdir: qraf vuruş-
maz; onu tanıyıram.

– Vuruşmaz! Deməli, onda əsla necabət yoxdur! – deyə Alek-
sandr acıqlı-acıqlı səsləndi, – onun bu dərəcədə alçaq olduğunu
güman etmirdim!

– O alçaq deyil, ağıllıdır.

– Deməli, sizcə mən səfehəmmi?

– Yo... Yox, əsiqsən, sevgi vurğunusan, – deyə Pyotr İvanıç
kəlmə-kəlmə danışaraq cavab verdi.

– Əmican, əgər mənə duelin də mövhumat kimi mənasız,
cəfəng bir şey olduğunu izah etmək istəyirsinizsə, əbəs yerə zəh-
mət çəkməyin: mən öz fikrimdən daşınmayacağam.

– Yox, vuruşmanın, ümumiyyətlə axmaqlıq olduğu artıq çoxdan
isbat edilmişdir; elə hamı vuruşur; dünyada eşşək azdırmı? Eşşək-
ləri ağıllandırmaq olmaz. Mən yalnız isbat etmək istəyirəm ki, məhz
sən vuruşmalı deyilsən.

– Maraqlıdır, buna məni necə inandıra bilərsiniz?

– Onda qulaq as. De görüm, kimə çox acığın tutub, qrafamı, yoxsa
ona... adı nədir... Anyutadır, nədir?

– Qrafdan zəhləm gedir, qıza nifrət edirəm, – deyə Aleksandr
cavab verdi.

– Qrafdan başlayaq: tutaq ki, o sənəni çağırışını qəbul etdi, tutaq
ki, sən həтта axmağın birini tapıb şahid elədin, axı bundan nə çıx-
sın? Qraf səni vurub milçək kimi öldürəcək, sonra isə hamı sənə
güləcək; əcəb intiqamdır! Sən axı belə olmasını istəmirsən: sən
qrafı məhv etmək istərdin.

– Kimin kimi vurub öldürəcəyi məlum deyil, – deyə Aleksandr
qeyd etdi.

– Yəqin o səni. Axı gerek ki, sən heç güllə atmağı da bilmirsən,
qaydaya görə isə əvvəlinci gülləni o atmalıdır.

– Burada işi haqq özü həll edər.

– Özün bil, ixtiyar sahibisən, ancaq Allah işi onun xeyirinə kə-
səcək. Deyildiyinə görə qraf yaman atıcıdır, elə atır ki, on beş addım-
lıqdan gülləni güllənin yerinə vurur, sənənin xatirinə qəsdən sərrast
atmayacağı! Elə tutaq ki, Allah belə ədalətsiz bir işə yol verdi:
elə oldu ki, səhvən sən onu vurub öldürə bildin – faydası nədir?
Bununla sən gözəlin sevgisini özünə qaytarmışmı olardın? Yox,

onun səndən zəhləsi gedər, sənə nifrət edərdi, hələ üstəlik səni saldatlığa da verərdilər... Başlıcası isə, elə ertəsi gün dəhşət və ümid-sizlikdən başını yolar və sevgilindən soyuyardın...

Aleksandr nifrətlə çiyini çəkdi və:

– Əmican, çox qərribə mühakimə yürüdürsünüz, – dedi, – bir özünü deyir: indiki vəziyyətimdə mən nə etməliyəm?

– Heç bir şey! İşi elə beləcə də buraxmalısən: o daha korlanıb getmişdir.

– Səadəti onanı verməliyəm, səadətə malik olub iftixar etsin... aman! Hansı bir qorxu-hədə mənim qabağımı kəsib dayandıra bilər? Siz bilmirsiniz mən nə əzablar çökürəm! Əgər bu cür soyuq bir əxlaq dərslə mənə mane ola biləcəyinizi güman edirsinizsə... deməli, siz heç vaxt sevməmişsiniz... sizin damarlarınızda axan qan deyil, süddür...

– Cəfəng-cəfəng sözlər daha yetər, Aleksandr! Dünyada sənin, o adı nədir, Maryan ya Sofyan kimiləri azdırmı?

– Adı Nadejdadır.

– Nadejda? Bəs Sofya hansıdır?

Aleksandr istər-istəməz:

– Sofya... kənddədir, – dedi.

– Bax görürsənmi? – deyə əmisi davam etdi, – orada Sofya, burada Nadejda, başqa bir yerdə Marya. Ürək çox dərin bir quyudur: gedib dibinə çata bilməzsən. Ürək qocalana qədər sevir...

– Xeyr, ürək bir dəfə sevir...

– Sən də başqalar deyəni təkrar edirsən! Ürək bütün qüvvəsini sərf edib qurtarana qədər sevir. O öz həyatı ilə yaşayır və insanda olan hər şey kimi, onun da öz gəncliyi və qocalığı olur. Bir sevgi baş tutmadıqda, o ancaq ikinci sevgi gəlincəyə qədər susub cıqqırını çıxarmır; ikinci sevgidə də ona mane olub sevgilisindən ayrı salsalar, onun sevmək qabiliyyəti üçüncü, dördüncü sevgiyə, nəhayət, gəlib heç kəsin mane olmadığı xoşbəxt bir təsadüfə çatıncaya qədər davam edir, bütün qüvvələrini bu sonuncu sevgiyə verir və sonra yavaş-yavaş soyuyub gedir. Bəzilərinin sevgisi lap ilk dəfədən uğurlu olmuşdur, yalnız bir dəfə sevmək olar deyənlər də bax həmin bu adamlardır. Nə qədər ki, insan qocalmayıb, sağlamdırsa...

– Əmican, siz hey gənclikdən, deməli maddi sevgidən danışırırsınız...

– Ona görə gənclikdən danışırım ki, qoca sevgisi səhv, eybəcərlikdir. Bir də ki, maddi sevgi nə deməkdir? Bir tək ideal sevgi olmadığı kimi, belə sevgi də yoxdur, belə bir şey varsa da – sevgi deyildir. Sevgidə bədən də, ruh da bərabər dərəcədə iştirak edir; əks halda sevgi dolğun, mükəmməl sevgi deyildir: biz isə nə ruhuq, nə də yırtıcı heyvan. Özün dedin ki, “damarlarımda axan qan deyil, süddür”. Bax görürsən: bir tərəfdən damarlarda axan qanı götür – bu maddədir, digər tərəfdən xudpəsəndliyi, vərdişi götür – bu mənəvidir; buyur, bu da sənin üçün sevgi! Harada qaldım... Hə! Saldatlığa verərlər: bundan başqa, belə əhvalatdan sonra gözəlinin daha səni görməyə gözü olmaz. Sən əbəs yerə ona da, özünə də zərər vermiş olardın, – gördünmü? Zənnimcə, məsələnin bir tərəfini qəti surətdə işləyib qurtardıq. İndi...

Pyotr İvaniç özü üçün çaxır töküüb içdi və:

– Əcəb heyvərədir! – dedi, – soyuq lafit vermişdir.

Aleksandr dinməyib başını aşağı saldı. Əmisi çaxırla dolu stakanı iki əlinin arasında tutub qızdıra-qızdıra sözünə davam etdi:

– İndi de görüm, sən qrafı nə üçün yer üzündən yox eləmək istəyirsən?

– Səbəbini sizə dedim! Mənim səadətimi məhv edib puça çıxaran o deyilmədi? O, yırtıcı bir heyvan kimi soxulub...

– Qoyun damına! – deyə əmisi onun sözünü kəsdi.

– Hər şeyi oğurlamışdır, – deyə Aleksandr davam etdi.

– Oğurlamamış, gəlib aparmışdır. Məgər o sənin gözəlinin bir başqasına bağlı olub-olmadığını soruşmalı idimi? Mən bu cür axmaqlıq etməyi başa düşə bilmirəm, yəni düzünü desək, sevgi vurğunlarının çoxunun dünya yaranandan ta bu günə qədər etdikləri bir axmaqlığı: rəqibə acığı tutmağı! Onu yer üzündən yox etməkdən də axmaq və mənasız bir şey ola bilərmi? Nə üçün? O bəyənildiyinə görəmi? Sanki taqsırkardır və elə bil ona tənbeh etsək işlər düzələcək! Bəs sənin o... adı necədir? Katenkandır, nədir, məgər ona müqavimət göstərmişmi? Təhlükədən yaxasını qurtarmaq üçün bir təşəbbüs etmişmi? O özü meyl göstərmiş, səndən məhəbbətini kəsmişdir, odur ki, daha mübahisə və münaqişə etməyin də mənası yoxdur – geri qaytara bilməzsən! Təkid etmək isə – xudbinlikdir! Öz arvadından sənə sadıq olmağı tələb etmək – bu başqa məsələ, bunun mənası da var: burada bir iltizam, əhdnamə bağlanmışdır; ailənin əsl rifahı da çox vaxt elə bundan asılı olur; buna baxmayaraq

elə arvadın özündən də tələb etmək olmaz ki, heç kəsi sevməsin... yalnız tələb etmək olar ki o... o söz... Bir də ki, onu sən özün ikiəlli götürüb qrafa verməmişəm? Sən onu əlindən verməmək üçün çəkişmişəm?

Aleksandr yerindən dik atılıb:

– Bax elə çəkişmək də istəyirəm, – dedi, – siz isə mənim bu necib coşqunluğumu yatırmaq istəyirsiniz...

– Dəyənləmi çəkişmək! – deyə əmisi onun sözünü kəsdi, – biz Qırğızıstan çöllərində deyilik. Mədəni aləmdə başqa silah var. Vaxtında bu silahdan yapışıb qrafla başqa cür, sənin gözəlinin göz-ləri qabağında duelə çıxmaq lazım idi.

Aleksandr heyrətlə əmisinə baxırdı.

– Necə duel? – deyə o soruşdu.

– Bax bu saat deyim. Sən indiyə qədər necə hərəkət etmiş?

Aleksandr işin bütün gedişini bir çox dolanbac yollar, əyintilər və əzmə-büzmələrlə bir təhər danışdı, bir çox hallarda hadisələri yumşaltdı. Pyotr İvanıç üz-gözünü turşuda-turşuda onu dinləyib qurtardıqdan sonra dedi:

– Görürsənmi? Hər şeyin taqsırı tamamilə sən özündədir, bir gör nə qədər axmaqlıqlar eləmişən! Eh, Aleksandr, heç bilmirəm axı səni nə çəkib buraya gətirib! Bunun üçün də buraya gəlməyinə dəyərmisən! Bütün bu işləri sən orada, xalanla öz gölünüzün yanında edə bilərdin. Axı bu cür də uşaqlıq eləmək, belə oyunlar çıxarmaq... cinlənmək olarmı? Eh! Axı indi kim belə-belə işlər görür? Birdən sən o... adı nədir? Yuliyan... götürüb hamısını qrafa danışsa necə olar? Yoxa, Allaha şükür ki, bu barədə qorxmaq lazım deyil! O qız yəqin o qədər ağıllıdır ki, sizin münasibətləriniz haqqında qrafın ona verdiyi sualların cavabında demişdir ki...

– Nə demişdir? – deyə Aleksandr tələsik soruşdu.

– Demişdir ki, səni ələ salıb oynadırmış, sən ona vurulmuşan, səndən zəhləsi gedir, onu təngə gətirmişən... onlar həmişə etdikləri kimi...

Aleksandrın rəngi qaçdı. O:

– Yəni siz o fikirdəsiniz ki, o... elə belə də... demişdir? – deyə soruşdu.

– Heç şübhəsiz. Doğrudanmı sən elə bilirsen ki, o durub sizin orada, bağda necə sarı çiçək yığdığımızdan danışacaq? Bir avamlığa bax!

– Bəs qrafla necə duelə çıxmalıydım?

– Bax belə: ona qabalıq etmək, ondan qaçmaq, ağız-burnunu əyişdirmək lazım deyildi, əksinə, onun iltifatkarlığına qarşı iki qat, üç qat, on qat artıq iltifat göstərmək, o... adı nədir?.. Nadenkamı? Deyəsən düz dedim, hə? Onu isə məzəmmət edib acıqlandırmaq, onun şıltaqlarına güzəşt etmək, özünü elə tutmaq lazım idi ki, guya heç bir şey görmürsən, xəyanət məsələsi qeyri-mümkün olduğu üçün heç sən ağılın da gəlmir. Onları bir-birinə lap çox da yaxınlaşmağa qoymayıb sanki qəsdən deyilmiş kimi tənha görüşlərinə belə mane olmaq, imkan verməmək, həmişə onlarla bir yerdə olmaq, hətta onlarla birlikdə at minib gəzməyə getmək və bu arada qızın gözləri qabağında onu altdan-altdan döyüşə çağırmaq və bax burada öz ağılının bütün qüvvələrini irəli sürmək, onu hiylə və hazır-cavablıq atəşinə tutmaq və burada sanki lap gözəlmədən, əsla qəsdin olmadan, sadələvhlüklə, hətta guya özün istəmədən və təəssüflənə-təəssüflənə öz rəqibinin zəifliyini göstərmək, ona üstün gəlmək və gənc oğlanın üstündən onu qıza gözəl göstərən pərdəni yavaş-yavaş götürmək lazım idi. Gərək onun hansı cəhətlərinin qızı, xüsusilə, daha artıq heyran etdiyini duyub başa düşmək, bundan sonra da elə bu cəhətlərinə məhəretlə hücum edib bu cəhətləri sadəcə izah etmək, adi şəkllə salmaq və göstərmək lazımdı ki, yeni qəhrəman... elə belə bir şeydir... yalnız qızın gözünə yaxşı görünmək üçün özünə bu cür bəzək-düzək vermişdir... Ancaq bütün bunları səbir, hövsələ, soyuqqanlılıq və bacarıqla etmək lazımdı – bizim əsrimizdə əsl duel bax budur! Sən nə qoyub, nə axtarırsan!

Pyotr İvanıç burada bir stəkan çaxır içib dərhal birini də tökdü.

– Mənfur hiyləgərlik! – qadının qəlbini ələ almaq üçün kələk işlətmək! – deyə Aleksandr hiddətlə səsləndi.

– Dəyənyə əl atırsan: bu yaxşıdır mı? Hiylə ilə birini özünə cəlb edib saxlaya bilərsən, güclə isə – ağılın kəsmir. Rəqibi başdan eləmək arzusunun nə demək olduğunu başa düşürəm: öz məhbubəni özün müdafiə etməyə çalışır, meydanda olan təhlükənin qarşısını alır və ya rəf edirsən – bu çox təbiidir! Ancaq rəqibi məhəbbət qazandığına görə döymək ona bənzər ki, yıxılısan bir yerin əzilməsinə ola və durub yıxıldığın yeri uşaqlar etdiyi kimi döyəcəyəsen. İxtiyar sənindir, amma qrafda taqsır yoxdur! Başa düşdüyümə görə ürək sirlərindən sən əsla başın çıxmır, ona görə də sən sevgi işlərin belə pis gedir.

– Sevgi işləri! – deyə Aleksandr başını nifrətlə bulaya-bulaya səsləndi. – Heç hiylə ilə aşılarmış sevgi də tərifləyiq və möhkəm ola bilərmimi?

– Tərifə layiq olub-olmadığını bilmirəm, hərə bir cür başa düşür, mənəcə hamısı birdir, sevgi, ümumiyyətlə mənim çox da bəyəndiyim şey deyildir, bunu bilirsen; mənim aləmində heç istəyir sevgi tamamilə olmasın... ancaq möhkəm olmasına gəldikdə – bu doğrudur. Ürəklə düzünə rəftar etmək olmaz. Ürək çox mürəkkəb bir alətdir: hansı yayını əlləşdirməli olduğunu bilməsən, Allah bilir, nə oyun çıxarar. Sevgini hər nə ilə aşılayırsan aşıla, ancaq ağılla davam etdir. Hiylə – ağılın bir cəhətidir; burada heç də nifrətli bir şey yoxdur. Böhtana əl ataraq rəqibi alçaltmaq lazım deyildir; çünki bununla gözəli öz əleyhinə qaldırmış olarsan... yalnız rəqibin üstündən sənin gözəlini cəlb edən, onu bəyəndirən bəzək-düzəyi sil-kələyib tökmək, onu öz məhbubənin gözündə qəhrəman yox, sadəcə, adi bir adam etmək lazımdır... Zənnimcə öz sərvətini ağılla, ustalıqla qorumaq əfvədiləcək bir hiylədir, bu cür hiylələrdən hərbi işlərdə də çəkinmirlər. Bax sən evlənmək istəyirdin, arvadının başına min oyun açaraq rəqibinə də dəyənək göstərsəydin, onda səni o söz...

Bunu deyərək Pyotr İvaniç barmağı ilə alnını göstərdi.

– Sənə bir il gözləməyi təklif edən Varenkan səndən iyirmi faiz ağıllı imiş.

– Axı əlimdən gəlsəydi belə, yenə də mən bu cür hiylə işlədə bilərdimmi? Hiylə işlədə bilmək üçün mənim kimi sevmək lazım deyildi. Bir para adamlar çox vaxt riyakarlıq edərək özlərini soyuq göstərirlər, cürbəcür mülahizələrlə bir neçə gün görünməzlər – bu da təsir edir... Amma mən! Onun üzünə baxanda huşum başımdan çıxdığı, dizlərim əsib qatlandığı, onu görmək üçün hər cür əzab və işgəncəyə hazır olduğum bir halda özümü riyakarlığa vurub mülahizələrə necə qapıla bilərdim... Yox! Hər nə deyirsiniz deyiniz, sevmədən sevlmək və ya əyləncə üçün, iyərnc bir sistemlə, bir cür yarımçıq sevməkdən və qadınla ev iti ilə olan kimi oynayıb əylənərək sonra da rədd etməkdənsə... əzab çəkəmə belə, mənim üçün bütün qəlbimlə, bütün varlığım ilə sevmək daha xoşdur.

Pyotr İvaniç çiyinini çəkdi və:

– İndi ki sənə xoşdur, di əzab çək, – dedi. – Eh, əyalət! Ah, Asiya! Sən görək Şərqdə yaşayırdın: orada kimi sevmək lazım

gəldiyini hələ də qadınlara əmr edirlər, qulaq asmayanları isə suya atıb boğurlar. Yox, burada, – deyə o sanki öz-özünə danışdı, – qadınla xoşbəxt olmaq üçün, yəni sən dediyin dəliliklə yox, ağıllı-başlı xoşbəxt olmaq üçün bir çox şərtlər var... əgər qadının öz vəzifəsini anlayıb yerinə yetirməsini istəyirsənsə, düşünülmüş plan və metodla qızdan qadın hazırlamaq lazımdır. Onu çox da darısqal olmayan sehrli bir dairəyə almaq lazımdır ki, o bu dairənin hüdu-dunu görə bilmədən ondan qırağa çıxmasın, ona malik olmaq, yalnız qəlbini yox – bu nədir ki! – Bu, səhiddir, möhkəmcəsinə ələ keçirmək deyildir, onun ağılını, iradəsini ələ almaq, onun zövq, xasiyyət və adətlərini sən özünükünə tabe etdirmək lazımdır ki, o hər şeyə sənənin gözünə baxıb sənənin ağılla düşünsün...

– Yəni onu kukla və ya əri üçün dilsiz-ağılsız qul etmək! – deyə Aleksandr onun sözünü kəsdi.

– Niyə ki? İşi elə qur ki, o özünün qadın xarakter və ləyaqətinin heç bir cəhətini dəyişməsin. Ona öz dairəsində hərəkət azadlığı ver, ancaq hər bir hərəkətinə, düşüncələrinə, rəftarına sənənin itigörən ağıl və dərrakən göz yetirsin, onun hər bir ani həyəcanı, coşması, kiçik bir hissi həmişə və hər yerdə ərinin xaricdən laqeyd-laqeyd baxan, lakin mürgüləməyən gözünə rast gəlsin. Heç bir zülm və qəddarlıq tətbiq etmədən daima ona nəzarət elə... və onu məharətlə, ona sezdirmədən istədiyini yolla apar... Bəs necə, ağıllı və ağır bir məktəb lazımdır, bu məktəb də ağıllı və təcrübəli kişi deməkdir, – bax məsələ necədir!

O xeyli öskürdü və stəkani birməfəsə başına çəkdi.

– O zaman, – deyə o sözünə davam etdi, – arvadı yanında olma-dıqda da ər rahat yata bilər və ya arvadı yatdıqda öz kabinetində oturub arxayın işləyə bilər...

– Ah! Ər-arvadlıq səadətini məşhur sirri bu imiş! – deyə Aleksandr qeyd etdi, – aldatmaq yolu ilə qadının ağılını, qəlb və iradəsini özünə bağlayıb bununla da təsəlli tapmaq, fəxr etmək... səadət bu imiş! Bəs o bunu sezə necə olsun?

– Fəxr etmək nə üçün? – deyə əmisi cavab verdi, – bu lazım deyil!

– Əmican, – deyə Aleksandr davam etdi, – əmidostum yatdığı zaman sizin kabinetdə necə laqeydcə əyləşib işlədiyinizi gördükdə başa düşürəm ki, bu kişi...

– Ss! ss!.. sus, – deyib əmisi əlini silkələdi, – yaxşı ki, arvad yatıb, yoxsa... o söz...

Bu zaman kabinetin qapısı yavaş-yavaş açılmağa başladısa da, heç kəs görünmürdü. Koridordan:

– Arvad da, – deyən bir qadın səsi eşidildi, – ərinin bu böyük məktəbini başa düşdüyünü bildirməyib özü üçün kiçik bir məktəb yaratmalı, lakin oturub çaxır içərkən bu məktəb haqqında çərənlə-məməlidir...

Aduyevlərin ikisi də qapıya atıldısa da, koridordan iti addım səsləri və paltar xışıltısı eşidilib, sakitlik düşdü.

Əmi-qardaşoğlu bir-birinin üzünə baxdılar.

– Bu necə şeydi, əmican? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Necə şey! Heç necə! – deyə Pyotr İvanıç qaşlarını çatıb cavab verdi, – özümü yersiz tərifiyədim. Öyrən, Aleksandr, daha yaxşısı – evlənmə və ya axmağın birini al: ağıllı qadınla sən yola gedə bil-məzsən: çox ağır məktəbdir.

O bir qədər fikrə getdikdən sonra əlini alınına vurub kədərlə dedi:

– Sənin bu zaman, belə gecə yarısı gəldiyindən onun xəbər tutmuş olduğunu necə də bilməmişik? Necə də aqlımıza gəlməyib ki, qadın yatdığı otaqdan bir otaq o yanda iki kişi arasında gizli bir söhbət olanda o yata bilməz, mütələq ya özü gələr, ya da qulluqçunu göndərər... Heç nəzərə də almamışıq! Axmaqlıqdır! Bütün taqsır səndədir, bir də bu bir stəkan zəhirmar lafıtdə! Əngimi boş qoy-dum! İyirmi yaşında qadından belə bir dərs...

– Əmican, qorxursunuz!

– Nə qorxmaq? Heç də! Bir səhvdi elədim – soyuqqanlı olmaq, bir təhər işin içindən çıxma bilmək lazımdır.

O yenə də fikrə getdi:

– O öyündü, – deyə Pyotr İvanıç sözə başladı, – onun nə məktə-bi! Onun məktəbi ola bilməz: cavanadır! Sözü idi, elə belə yandığın-dan dedi! Ancaq indi bu sehrlı dairəni gördükdən sonra o da hiyləyə başlayacaq... eh, bu qadın təbiətinə yaxşı bələdəm! Yaxşı, baxarıq...

O şən və təkəbbürlə gülümsündü; alınının qırışları açıldı.

– Yalnız işi başqa cür aparmaq lazımdır, – deyə o əlavə etdi, – əvvəlki metod heç bir şeyə dəyməz. İndi lazımdır ki...

O birdən ayılan kimi olub səsini kəsdi və qorxa-qorxa qapıya baxdı.

– Ancaq bunlar hamısı hələ qabaqdadır, – deyə o davam etdi, – Aleksandr, indi sənin işinlə məşğul olaq. Sözüümüz harada qaldı? Hə! Sən deyəsən sözünün, adı nədir, o... qızı öldürmək istəyirdin?

– Ona çox dərin nifrətim var, – deyib Aleksandr dərindən ah çəkdi.

– Bax görürsənmi? Deyəsən yarıya qədər müalicə olunubsan. Ancaq bu doğrudurmu? Deyəsən hələ də acıqlısan. Ancaq nifrət elə, nifrət elə: sənə indiki vəziyyətinə hamısından yaxşısı budur. Sənə bir neçə söz demək istərdim... amma yox...

– Ah, əmican, deyin, siz Allah, deyin! – deyə Aleksandr yalvar-dı, – artıq mənə zərrə qədər də düşüncə və mühakimə qalmamış-dır. Mən əzab çəkir, məhv oluram... öz soyuq, laqeyd düşüncənizi mənə verin. Mənim bu xəstə könلümü sakit edib yüngülləşdirə bilən nə varsa, söyləyin...

– Bəli, sənə bir söz deməyin nə mənası, sən elə yenə də oraya qayıdarsan...

– Bu nə deməkdir! Bu şeylərdən sonra...

– Bundan bəterindən də sonra qayıdırlar! Sədaqətlə de görüm getməyəcəksən ki?

– İstəyirsiniz and içim.

– Yox, sədaqətlə söz ver: bu daha möhkəm olar.

– Sədaqətlə deyirəm ki, getməyəcəyəm.

– Bax görürsənmi: belə qərara gəldik ki, qrafın taqsırı yoxdur...

– Tutaq ki, belədir; nə olsun ki?

– Yaxşı, bəs sənin o... adı nədir, onun nə taqsırı var?

– Nadenkanın nə taqsırı var! – deyə Aleksandr təəccüblə etiraz etdi, – onun taqsırı yoxmuş!

– Yoxdur! Di yaxşı, de görək axı taqsırı nədir? Ona nifrət etmə-yə səbəb yoxdur.

– Səbəb yoxdur! Yox, əmican, bu daha lap ağıdır! Tutaq ki, qraf... hələ belə, də... xəbəri yox idi... heç o da belə deyil! Bəs Nadenka? Yaxşı, bəs onda kim müqəssirdir? Mən?

– Demək olar ki, belədir, amma əslinə baxsan heç kim. De görüm, axı ona niyə nifrət edirsən?

– Alçaq hərəkətinə görə.

– Bu alçaq hərəkət nədən ibarətdir?

– Yüksək, hüdudsuz... ehtirasa qarşı nankorluq eləməkdən.

– O səndən nə üçün razılıq etməli idi? Məgər sən onu onun özü üçün mü, ona xoş gəlmək üçün mü sevir-din, ona qulluqmu göstərir-din, nədir? Belə isə öz ananı sevsəydin daha yaxşı olardı, ona qulluq göstərəydin.

Aleksandr ona baxır və bilmirdi ki, nə desin.

– Sən gerek öz hisslərini bütün qüvvəsi ilə açıb ona bildirməyəydin; çünki kişi bütün ürəyini açıb tökdükdə, qadın soyuyur... Sən gerek onun xasiyyətinə beləd olub ona müvafiq də hərəkət edəydin, yoxsa daha balaca itlər kimi onun ayağının altında yerə yatmayaydın. Bir işdə şerik olduğun yoldaşını heç tanımamaq da olarmı? O zaman öyrənib bilərdin ki, belə adamdan bundan artıq heç bir şey gözləmək olmaz. O öz romanını səninlə oynayıb başa çıxarırdı, necə ki qrafla və bəlkə bir başqası ilə də oynayacaq... ondan daha artıq bir şey tələb etmək olmaz, çünki artıq ondan o yana və daha yüksəyə getmək üçün onda iqtidar yoxdur! O elə bir vücut deyildir; sən isə onu, Allah bilir, necə təsəvvür edibsən...

– Axı o niyə başqasını sevmişdir? – deyə Aleksandr kədərlə soruşdu. – Bir gör, sən Allah, taqsır haradaymış: çox ağıllı sualdır! Ay vəhşi! Bəs sən niyə onu sevmişdin? di tez ol, onun sevgisini qəlbindən çıxart!

– Öz əlimdə deyil ki?

– Bəs qrafı sevmək onun öz əlində idi? Özün deyirdin ki, hissi boğub yatırmaq lazım deyildir, amma iş gəlib özünə çatanda isə niyə sevmişdir, deyirsən! Filankəs niyə öldü, filankəs niyə dəli oldu? – Belə suallara nə cavab verəsən? Axı sevgi bir zaman tükənəməlidir, əbədi davam edə bilməz ki.

– Xeyr, edir. Ürəyin bu qüvvə və iqtidarını mən özümdən bilirəm. Mən əbədi bir sevgi ilə sevərdim...

– Bəli! Amma di gəl sən özünü hərərlə sevsinlər, həmin saat o söz... özünü naza qoyub geriləyərdin! Hamı belədir, yaxşı bilirəm!

Aleksandr dedi:

– Yaxşı, tutaq ki, onun sevgisi tükənəcəkdi, axı niyə belə qurtardı?..

– Nə fərqi varmış? Səni ki sevmişlər, nəşə almısan – yetər!

Aleksandrın rəngi qaçdı. O:

– Amma özünü başqasına təslim etdi, – dedi.

– Sən istərdinmi ki, o xəlvətə başqasını sevib, bu yandan da inandırardı ki, səni sevir? Di gəl özün həll elə, o necə etməli idi, taqsırkardırmı?

– Yox, ondan intiqam alacağam! – deyə Aleksandr səsləndi.

– Sən nankorsan! – deyə Pyotr İvanıç davam etdi, – bu pisdir. Qadın sənə hər nə etsə – xəyanət də etsə, səndən soyusa da, şeirlərdə deyildi ki, bivəfa çıxsa da, sən təbiəti müqəssir tut, belə hallarda lap fəlsəfi xəyala da qapılıb dünyanı, həyatı pislə, hər nə bilirsən elə, ancaq qadının şəxsiyyətinə heç vaxt nə sözlə, nə də işlə qəsd eləmə. Qadına qarşı silah – güzəştdir, ən amansız silah isə – unutmaktır! İnsan olan hər kəsə yalnız buna yol verilir. Bir il yarım bundan əvvəl sevindiyindən atılıb hər ötənin boynuna sarılırdın, səadətdən bilmirdin nə edəsən! İl yarım arası kəsilmədən zövq və səfa çəkmisən! İxtiyar sənindir, özün bilərsən, ancaq nankorsan!

– Ah, əmican, dünyada məndən ötrü sevgidən müqəddəs heç bir şey yox idi, çünki sevgisiz həyat – həyat deyildir...

– Eh! – edib, Pyotr İvanıç acıqlı-acıqlı onun sözünü kəsdi, – belə cəfəng sözlər adamın ürəyini sıxır!

– Mən Nadenkanı ilahi bir qüvvə edəcəkdim, – deyə Aleksandr davam etdi, – heç kəsin səadətinə həsəd aparmayacaqdım; bütün həyatımı Nadenka ilə sürmək arzusunda idim, amma nə oldu? Xül-yasında olduğum o böyük, nəcib ehtiras necə oldu? O, ahlardan, müxtəlif səhnələrdən, qısqançlıqdan, yalan və ikiüzlülükdən, pərvərdigara, nə bilim daha nələrdən ibarət olan cırtıdan oyunu kimi bir oyuncağa çevrildi!

– Nə üçün olmayan şeyə qapılırdın axı! İndiyə qədər əslində olmayan bir həyat sürmək istədiyini dəfələrlə sənə deyən mən deyildimmi? Sənin aləmində insanın elə yalnız sevgiyə qapılmaqdan, ər, ata olmaqdan başqa daha heç bir işi-gücü yoxdur. Adam ondan başqa vətəndaşdır da, bir mənəbi, bir işi var – tutaq ki, yazıçıdır, mülkədarıdır, saldatdır, məmurdur, zavod sahibidir... Sənin aləmində isə sevgi ilə dostluq bütün bunların üstünü örtüb pərdələmişdir... bu nə Arkadiyadır!¹ Orada, o əl-ayaqdan və mədəniyyətdən uzaq yerdə doyunca roman oxumuş, xalanın söhbətlərinə qulaq asmış, belə bir anlayışla da gəlib buraya çıxmısan. Hələ bir ad da tapıb qoymusan – nəcib ehtiras!

– Bəli, nəcib!

– Bədir, sən allah! Heç nəcib də ehtiras olar?

¹ Arkadiya – qədim Yunanıstanda əkinçilik vilayəti; bu vilayətin əhalisi guya sadəliyi və əxlaqca pozulmuş olması ilə fərqlənirmiş.

– Necə, yəni olmaz?

– Elo belə. Ehtiras o deməkdir ki, hiss, bir şeyə uymaq, qapılmaq və ya bu kimi bir şey gəlib o dərəcəyə çatmış olur ki, ağıl və düşüncə gücdən düşür, fəaliyyət göstərmir, beləmi? Di yaxşı, burada nəcib nə var ki? Mən başa düşmürəm; yalnız dəlilikdir – bu insancasına deyildir. Yaxşı, axı nə üçün işin yalnız bir tərəfini götürürsən? Mən sevgi haqqında danışırım – sən o biri tərəfini də götür, görərsən ki, sevgi pis şey deyildir. Bir o xoşbəxt dəqiqələrini yadına sal, baş-beynini aparmışdın...

– Aman, yadıma salmayın! – deyə Aleksandr əlini yellətdi, – belə düşünüb mühakimə etmək sizin üçün asandır, çünki sevdiyiniz qadına arxayınısınız; bir görəydim mənim yerimə olsaydınız nə edərdiniz?..

– Nə edərdim?.. fikrimi dağıtmaq üçün... zavoda gedərdim. İstəyirsən sabah gedək?

– Xeyr, sizinlə bizimki heç vaxt tutmaz, – deyə Aleksandr məyus-məyus cavab verdi, – sizin həyata baxışınız mənə təsəlli verib sakit etmir, məni həyatdan uzaqlaşdırır. Dərd-qəm məni basır, qəlbimə üşütmə düşür. İndiyə qədər sevgi məni bu üşütmədən saxlayırdı; indi isə sevgi yoxdur – ürəyimi dərd-qəm bürümüşdür; mənim üçün dəhşətli, sıxıntılı...

– İşlə öz başını qarışdır.

– Əmican, bunlar hamısı doğrudur: siz və sizin kimilər belə deyə bilərlər. Siz ovvəldən, təbiətə soyuq adamsınız... həyəcanlanmaq qabiliyyəti olmayan bir qəlbiniz var...

– Sən isə özünün qüdrətli bir qəlb sahibi olduğunumu təsəvvür edirsən? Dünən sevincindən göyün yeddinci qatına qalxmışdın, amma bir balaca əyən kimi daha dərdə dözə bilmirsən...

Aleksandr özünü müdafiə edərək güclə eşidilən bir səslə:

– Buxar, buxar! – dedi, – siz elə düşünür, hiss edir və danışırırsınız ki, elə bil buxarla işləyən paravoz rels üzəri ilə gedir: düz, səlis, rahat.

– Belə güman edirəm ki, bu pis deyil: indi sənə kimi yoldan çıxaraq xəndəyə düşüb ayağa qalxa bilməməkdən çox yaxşıdır. Buxar! Buxar! Görürsən buxar insanlara nə qədər şərəf qazandırır. Bu ixtirada sənənlə bizi insan edən bir əsas vardır, dərdənsə heyvan da ölə bilər. Məsələn, elə hallar olmuşdur ki, it gedib öz sahibinin qəbri üstündə ölmüş və ya uzun sürən bir ayrılıqdan sonra

sahibini gördükdə sevincindən bağı çatlamışdır. Bu nə can yandırmaqdır? Sən isə özünü ayırı, yüksək dərəcəli bir vücut, qeyri-adi bir insan hesab edirdin...

Pyotr İvanıç qardaşı oğluna baxıb birdən dayandı.

– Bu nədir? Deyəsən ağlayırsan? – deyə o soruşdu, sifəti tutuldu, daha doğrusu, qızardı.

Aleksandr dinmirdi. Bu sonuncu sübut onun lap qıçlarını qırılmışdı. Etiraz ediləsi bir şey yox idi, ancaq o, daxilini bürümüş hissini təsiri altında idi. O itirdiyi səadəti xatırladı, bir də onu xatırladı ki, indi bir başqası... Gözünün yaşı yanaqları aşağı sel kimi axmağa başladı.

– Vay, vay, vay! Bir utan! – deyə Pyotr İvanıç səsləndi, – adını da kişi qoymusan! Ağla, ancaq, sən allah, mənim yanımda yox!

Aleksandr hönkürə-hönkürə:

– Əmican! Öz gənlik yaşlarınızı xatırlayın, – deyirdi, – taleyin göndərdiyi ən acı təhqirə siz sakitcə dayanıb soyuqqanlıqla baxaraq dözə bilirdinizmi? İl yarım belə dolğun bir həyat keçirdikdən sonra birdən-birə heç bir şey olmasın! Tam bir boşluq... Bu səmiyyətdən sonra mənə bu cür hiylə, ikiüzlülük, soyuqluq göstərsin! Pərvərdigara, bundan da böyük əzab olarmı? Başqası haqqında “xəyanət etmişlər” demək asandır, amma ona dözmək, tab gətirmək?.. Nadenka necə də dəyişilmişdi! Qraf üçün necə də geyinib-kecinir, bəzənirdi! Birdən gəlib çıxırdım, o özünü itirir, güclə danışa bilirdi... yalan söyləyirdi... ah, yox...

Onun axan göz yaşları burada daha da şiddətləndi.

– Onun mənə xəyanət etməsi əvəzində bənə mənə bir təsəlli qalmış olsaydı ki, – deyə o davam etdi, – onu şərait belə gətirdiyi səbəbindən itirmişəm, əgər onu vadar edən bir məcburiyyət olsaydı... həтта lap ölsəydi belə, yenə də dözmək asan olardı... amma di gəl ki, yox, yox... başqa səbəb! Bu dəhşətdir, dözülməzdir! Onu caninin əlindən dartıb almaq üçün də bir vasitə yoxdur: siz məni tərkislah etdiniz... mən nə edim? Di öyrədin! Mən nəfəs ala bilmirəm, boğuluram, kədər məni götürür, əzab çəkirəm! Mən öləcəyəm... özümü gülləylə vurub öldürəcəyəm...

O stola dirsəklənərək başını əlləri ilə örtüb bərkdən hönkürdü...

Pyotr İvanıç özünü itirib bir-iki dəfə otaqda o baş – bu başa getdi, sonra Aleksandrın qabağında dayanıb nədən başlamalı olduğunu bilməyərək başını qaşdı. O bacardığı qədər nəzakətli bir əda ilə dedi:

– Aleksandr! Şərab iç, bəlkə də o söz...

Aleksandr heç bir cavab vermədi, yalnız onun başı və çiyinləri rəşə ilə qalxıb enir, o hey hönkürdü. Pyotr İvaniç üz-gözünü turşutdu, əlini yellətdi, otaqdan çıxdı və gedib arvadına dedi:

– Mən bu Aleksandrı necə edim? Odur, mənim otağında ağlamaqdan ölür, məni də qovdu; məni yordu, lap əldən düşdüm.

– Sən də onu eləcə qoyub gəldin? – deyər arvadı soruşdu.
– Yazıq! Burax gedim yanına.

– Heç bir şey edə bilməzsən; mənim kimi adam bacarmadım... lap xalasıdır ki var: o da belə ağlağandır. Aleksandra az öyüd-nəsihət verib başa salmadım.

– Yalnız başa salırdın?

– İnandırmışam: mən deyənləri qəbul edədim.

– Əlbəttə ki, buna şübhəm yoxdur; çünki sən çox ağıllı və... kələkbazsan! – deyər arvadı bu sonuncu sözü əlavə etdi.

– Bələ isə, Allaha şükür: deyəsən hər nə lazımdı eləmişəm.

– Deyəsən hər nə lazımdır eləmişəm, amma o yenə də ağlayır.

– Taqsır məndə deyil, onu sakit etmək üçün əlimdən gələni eləmişəm.

– Nə eləmişəm?

– Azmı eləmişəm? Tamam bir saat ona danışmışam... danışmaqdan lap boğazım qurudu... bütün sevgi nəzəriyyəsini açıb ovuc içi kimi aydın elədim, pul da, yemək də təklif etdim, şərab da...

– O isə elə ağlayır?

– Ağlamaq nədir, lap hönkürür, axırda daha lap yaman ağladı.

– Çox təəccüb! Qoy mən gedim: görüm bəlkə mən bacardım, sən isə yeni bir metod düşün...

– Necə, necə?

Ancaq arvadı otaqdan kölgə kimi sivişib çıxdı.

Aleksandr hələ də başını əllərinə söykəyib oturmuşdu. Birdən birisi onun çiyinə toxundu. O başını qaldırıb qabağında əynində penyuar, başında *à la Finoise*¹ çutqu olan gözəl və gənc bir qadın gördü.

– *Ma tante!*² – deyər o səsləndi.

¹ Fin çutqusu

² Əmi arvadı!

Qadın onun qabağında oturub ona ancaq qadınların bəzən baxa bildikləri bir diqqətlə baxdı, sonra dəsmalla yavaşca onun gözlərinin yaşını silib alından öpdü, o isə dodaqlarını onun əlinə yapışdırdı. Onlar uzun müddət danışdılar.

Bir saatdan sonra Aleksandr otaqdan fikirli olsa da, gülümsəyərək çıxdı və bir çox yuxusuz gecələrdən sonra ilk dəfə rahat yuxuya getdi. Əmisi arvadı ağlamaqdan gözləri qızarmış halda yataq otağına qayıtdı. Pyotr İvaniç çoxdan xoruldayırdı.

İKİNCİ HİSSƏ

I

Birinci hissənin sonuncu fəslində təsvir olunan səhnə və hadisələrdən bir ilə qədər keçmişdi.

Aleksandrın tutqun və qəmli ümitsizliyi yavaş-yavaş sönük bir ruh düşgünlüyünə çevrilmişdi. O daha dişlərini qıcadıb qrafla Nadenkaya ucadan lənətlər yağdırmır, onlara dərindən nifrət bəsləyirdi.

Lizaveta Aleksandrovna ona tam bir dost və bacı nəvazişi ilə təsəlli verirdi. Aleksandr bu mehriban nəvaziş və qayğıkeşliyi məmnuniyyətlə qəbul edirdi. Öz iradələrini başqasının ixtiyarına buraxmaq onun kimi təbiətdə olan adamların hamısına xoş gəlir. Bir dəyərləri olması onlar üçün zərurətdir.

Nəhayət, Aleksandrın ehtirası söndü, əsl hüzn və kədəri keçib getdisə də, o buna heyfslənir, bu kədərini zorla davam etdirir və ya daha düzgün desək, özü üçün süni surətdə kədər yaradır, onunla oynayır, ondan həzz alır və ona qərqlə olub qalırdı...

Cəfəkeş rolunu oynamaq nə işə onun xoşuna gəlirdi. Onun öz ifadəsi ilə desək, o taleyin zərbəsi dəymiş adamlar kimi sakit, təmkinli, tutqun və pərişandı, böyük izzitablardan tapdalanaraq çirkəbə batırılmış müqəddəs, yüksək hisslərdən danışır və “həm də kim tərəfindən əzilib tapdalanmış?” deyib əlavə edirdi: “işvəkar bir qızçıqazla mənfur əxlaqsız, bəzəkli-düzəkli bir aslan tərəfindən. Doğrudanmı tale məni dünyaya ona görə göndərmişdir ki, özümün bütün yüksək, ali cəhətlərimi heçə-puçə qurban verəm?”

Bu cür riyakarlığı nə kişi kişiyyə, nə də qadın qadına bağışlamaz və o saat vurub bir-birini məhv edərdi. Ancaq gənc oğlan və qızlar bir-birinə daha nəyi bağışlamırlar?

Lizaveta Aleksandrovna onun acı şikayətlərini yumşaqılıqla dinləyir və bacardığı qədər ona təsəlli verərək sakitləşdirirdi. Bu şikayətlər ona heç də iyrenc görünmürdü, bəlkə də bu ona görə idi ki, Lizaveta Aleksandrovna qayını oğlunun simasında hər halda öz ürəyinin səsinə bir səs verən görür, onun sevgi haqqındakı şikayətlərində özü üçün də yabançı olmayan əzab səslərini eşidirdi.

O, Aleksandrın qəlbinin iniltələrinə hərisliklə qulaq asır və bunlara sezilməyən ahlər və heç kəs tərəfindən görünməyən göz yaşları ilə cavab verirdi. O, qayını oğlunun öz kədər və izzitablarını riyakarlıqla və ürəkbulandıran bir şitliklə açıb tökdüyü zaman belə, eyni ahəng və ruhda təsəlliverici sözlər tapıb deyirdi; lakin Aleksandr bunları eşitmək belə istəmirdi.

– Ah, ma tante, mənə bu sözləri deməyin, – deyər Aleksandr etiraz edirdi, – müqəddəs sevgi adını belə biabır eləmək istəmirəm, onunla mənim münasibətimə belə deməklə...

Burada o üz-gözünü nifrətlə turşudur və Pyotr İvanıç kimi “o... adı nədir?”, deyər soruşmağa hazır olurdu, sonra o daha artıq nifrətlə əlavə edirdi:

– Ancaq o qızı əfv etmək olar, çünki mən ondan da, qrafdan da və bütün bu miskin və acınacaqlı mühtədən də çox-çox yüksək idim; odur ki, onun məni tanıya bilməməsi heç də qərübə deyildir.

Bunu dedikdən sonra da o uzun müddət üzündəki nifrət ifadəsini saxlayırdı.

– Əmim hey deyir ki, mən Nadenkadan razı qalmalıyam, – deyər o davam edirdi, – nə üçün? Bu sevgidə yaxşı nə vardı? Hər cür alçaqlıq, hər cür ümumi hallar. Burada adı, gündəlik deyişmə və dedi-qodu dairəsindən kənara çıxan bir hadisə olmuşdurmu? Bu sevgidə az-çox qəhrəmanlıq və fədakarlıq əlaməti varmı? Yox, o qız, demək olar ki, hər şeyi anasının əli ilə edirdi! Mənim xatirəm üçün bari bircə dəfə də olsa kübar aləmi şəraitindən, borcu dairəsindən kənara qədəm qoymuşmu? Heç vaxt! Bu da sevgi imiş!!! Qızıdır, amma bu hissiyyətə bir şəriyyət də daxil edə bilmədi!

– Bəs siz qadından nə cür sevgi tələb edərdiniz? – deyər Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– Nə cür sevgimi? – deyər Aleksandr cavab verdi, – onun qəlbində mənim birinci olmağımı! Sevdiiyim qadının gözündə dünyada məndən başqa kişi olmamalıdır, kişilərin hamısı ona dözülməz görünməlidir. Təkcə mən hamıdan uca, hamıdan gözələm, – o burada qəddini düzəltdi, – hamıdan yaxşı və nəcibəm. Mənsiz keçirdiyi hər an onun üçün itirilmiş, hədə getmiş bir an olmalıdır. O mənim gözlərimdən və sözlərimdən tam zövq almalı və bundan başqa dünyada heç bir...

Lizaveta Aleksandrovna təbəssümünü gizlətməyə çalışırdı. Aleksandr bunu sezmirdi. O, gözlərindən od parlaya-parlaya davam edirdi:

– Mənim üçün o hər şeyi: mənfur faydanı da, mülahizələri də qurban verməli, anasının, ərinin ağır zülm və hökmranlığını öz üzərindən atmalı, lazım gələrsə, dünyanın o başına qaçmalı, hər cür məhrumiyyətə dözməli, nəhayət, ölümün özünə belə nifrət etməlidir – bax sevgi buna deyərəm! O qız isə...

– Bu cür sevgi əvəzində bəs siz nə mükafat verərdiniz? – deyər əmisi arvadı soruşdu.

– Mənmi? Ah! – deyər Aleksandr gözlərini göyə qaldırdı, – mən bütün həyatımı ona həsr edərdim, onun ayaqlarına döşənərdim. Onun gözlərinə baxmaq mənim üçün ən yüksək səadət olardı. Onun hər bir kəlməsi mənim üçün qanun olardı. Mən onun gözəlliyini, bizim sevgimizi, təbiəti tərənnüm edərdim:

Mən onun sevgisinə qovuşsaydım bircə an
Petrarkatek¹, sevgitək dil-dil ötərdim inan...

Məgər necə sevo biləcəyimi Nadenkaya isbat etməmişdimmi?

– Belə çıxır ki, siz, istədiyiniz kimi təzahür edib özünü göstərməyən hissə əsla inanmırsınız, eləmi? Qüvvətli hiss gizlənir, özünü büruzə vermir...

– Ma tante, yoxsa, məndə, məsələ, əminin hissi kimi bir hissin gizləndiyini isbat etmək istəyirsiniz?

Lizaveta Aleksandrovna birdən qızardı. O, qayını oğlu ilə daxilən razılaşmaya bilmirdi ki, heç cür təzahür etməyən, özünü göstərməyən hiss nə isə şübhəlidir və bəlkə heç yoxdur da, əgər olsaydı özünü büruzə verərdi; həm də ki, sevginin özündən başqa onun şəraitində də izahedilməz bir gözəllik vardır.

Burada o bütün ərdə olduğu müddətdəki həyatını cəld nəzərinə keçirib dərin fikrə daldı. Qayını oğlunun bu təvazökarlıqdan uzaq olan eyhamı Lizavetanın qəlbini dərinliklərində gizlətməmiş olduğu sirri hərəkətə gətirib onu “mən xoşbəxtəmmi?” sualı qarşısında qoydu.

Lizavetanın giley və şikayət etməyə haqqı yox idi; çünki adamların can atdığı bütün zahiri səadət şərtləri onun üçün sanki müəyyən bir proqramla yerinə yetirilirdi. Hazırda bolluq içində, hətta dəbdəbə ilə yaşaması və gələcək üçün olan təminatı onu, saysız-

hesabsız yoxsulların ürəyini yeyib döşlərini qurudan xırda, acı qayğılardan xilas etmişdi.

Onun əri yorulmaq bilmədən çalışmış və hələ də çalışır. Ancaq onun belə çalışmasından əsas məqsəd nə idi? O, taleyin ona tapşıracağı vəzifəni yerinə yetirərək ümumi bəşəri məqsədlər üçünmi, yoxsa yalnız xırda–para səbəblərə görəmi, xidməti və sərvəti sayəsində adamların arasında nüfuz qazanmaq üçünmi və nəhayət, ehtiyac və şəraitin onun belini qövs kimi əyməməsi üçünmi çalışır? Allah bilir. O, yüksək məqsədlərdən danışmağı xoşlamır, bunu sayıqlama hesab edir, quru və sadə danışaraq deyirdi ki, iş görmək lazımdır.

Lizaveta Aleksandrovna yalnız belə bir kədərli nəticə çıxartdı ki, əri yalnız onun xatirinə, ona bəslədiyi sevgi xatirinə çalışmır. O evlənməzdən qabaq və hələ arvadını tanımadığı zaman da çalışırdı. Əri sevgi barəsində heç vaxt ona bir kəlmə deməz və ondan da soruşmazdı; onun bu barədə verdiyi suallarından isə cürbəcür zarafatla, məzəli sözlər deməklə və ya mürgüləməklə boyun qaçırırdı. Lizaveta Aleksandrovna ilə tanış olduqdan sonra o tezliklə toy məsələsini ortaya atmış, sanki bununla da bildirmişdi ki, sevgi öz-özülüyündə məlum şeydir və bu barədə çox danışmağa dəyməz...

Pyotr İvaniç hər cür effektə düşməndi – bu pis deyildi; ancaq o qəlbini səmimi təzahürlərini də sevmir, başqalarının buna ehtiyacı olduğuna da inanmırdı. Halbuki o, bircə baxışla, bircə kəlmə ilə Lizaveta Aleksandrovna özünə qarşı dərin bir ehtiras oyada bilirdi, ancaq susur, istəmir. Bu hətta Pyotr İvaniçin xudbinliyində də toxunurdu.

Sevginin mütləq hərəkətə gəlib özünü büruzə verəcəyini güman edərək o, ərində qısqanclıq oyatmaq təşəbbüsündə olmuşdu... Lakin heç bir şey çıxmamışdı. Məclisdə arvadının cavan bir oğlana fikir verdiyini azca sezən kimi Pyotr İvaniç tələsik o oğlanı yanına dəvət edir, xoşsifət göstərir, onu tərifləməkdən dili ağzına sığmır və arvadı ilə yalnız qoyub getməkdən qorxmurdu.

Lizaveta Aleksandrovna bəzən özünü aldadaraq Pyotr İvaniçin siyasət işlədiyini güman edir, belə düşünürdü ki, Pyotr İvaniçin sirli metodu bəlkə də elə arvadının ürəyini daim şübhə içərisində saxlamaqla onun sevgisinin sönməsinə yol verməməkdən ibarətdir. Lakin əri birinci dəfə ağzını açıb sevgi haqqında öz fikrini deyən kimi Lizaveta Aleksandrovna məyus olur, ümidi boşa çıxırdı.

¹ Petrarka Françesko (1304–1374) – italyan şairi

Pyotr İvaniç kobud, yonulmamış, hissiz, gec başa düşən, çoxlu kişilərdən biri olsaydı, həm özünün, həm də arvadının səadəti üçün aldadılması günah deyil, lazım və xoş sayılan kişilərdən, sanki yaradılarda elə arvadlarının ətrafı axtarıb onlarla büsbütün ziddiyyət təşkil edən kişiləri sevmələri üçün yaradılmış olan kişilərdən olsaydı, onda başqa məsələ: onda bəlkə Lizaveta Aleksandrovna da qadınların çoxusunun belə hallarda etdiyi kimi hərəkət edərdi. Lakin Pyotr İvaniç tez-tez də təsadüf olunmayan ağıllı və qanacaqlı adamdı. O, həssas bir baxışla hər şeyi başa düşən və mahir adamdı. Qəlbin bütün çırpıntı və coşqunluqlarını anlayırdı, ancaq təkə anlayırdı – vəssalam. Bütün ürək işləri məcəlləsi onun başında cəmləşmişdi – qəlbi bundan uzaq idi. Bu barədə yürütdüyü mühakimələrindən görünürdü ki, elə bil o heç də hiss etdiklərini yox, yalnız eşidib əzbərlədiklərini söyləyir. O, ehtiras haqqında doğru mühakimə yürüdüdsə də, onun öz üzərində hakim olmasını qəbul etmirdi, hətta onu səhv, həqiqətdən eybəcər bir surətdə uzaqlaşma, vaxtilə müalicəsi tapılacaq xəstəlik kimi bir şey hesab edirdi.

Lizaveta Aleksandrovna onun ağıl və zəkaca ətrafındakıların hamısından üstün olduğunu hiss edir və buna görə əzab çəkirdi. O, düşünürdü: “Pyotr İvaniç belə ağıllı olmasaydı, mənim üçün qurtuluş yolu tapırdı...” Pyotr İvaniç müsbət məqsədlərə boyun əyir – bu aydındır və tələb edir ki, arvadı da xəyalpərəstlərə xas olan bir həyat keçirməsin.

“Pərvərdigara! – deyə Lizaveta Aleksandrovna düşünürdü, – doğrudanmı o yalnız ev xanımına malik olmaq üçün, öz subay mənzilində ailəli evlərə məxsus ləyaqət və dolğunluq yaratmaq, cəmiyyət arasında daha artıq hörməti olmaq xatirinə evlənmişdir? Sözün ən sadə, həyatı mənasında ev xanımı, arvad! Məgər qadının müsbət məqsədlərində mütləq sevgi olduğunu bu qədər ağıllı olan Pyotr İvaniç başa düşürmü?.. Qadının qayğısı – ailə vəzifələridir. Ancaq bu vəzifələri sevgisiz yerinə yetirmək olarmı? Dayələr, süd anaları, hətta onlar belə öz saxladıqları uşağa pərəstiş edir, onu sevirlər; bəs arvad, bəs ana! Ah, kaş hər cür əzab və işgəncə bahasına olsa belə, özümə hissiyyət ala biləydim, kaş ehtirasa bağlı olan hər cür cəfa çəkəydim, tək donub qalmaqaraq dolğun bir həyat sürəydim, öz varlığımı hiss edə biləydim!..”

O, gözəl mebelə və öz otağının bütün oyuncaqlarına, bahalı yaraşır şeylərinə baxdı və başqalarında sevən adamın qayğıkeş

əllərinin öz sevdiyi qadın üçün yaratdığı bütün bu rahatlıq ona həqiqi səadətə qarşı soyuq bir istehza kimi görünürdü. O qayını oğlunda və ərində bir-birinə tamamilə zidd olan iki müdhiş ifratçılığın şahidi idi. Biri dəlicəsinə həyəcanlı, digəri isə daş qəlbli – buz kimi soyuq.

“Onların hər ikisi, ümumiyyətlə kişilərin əksəriyyəti əsl, həqiqi hissiyyətin nə olduğunu necə də az başa düşür! Mən isə bunu nə gözəl anlayıram! – deyə Lizaveta Aleksandrovna düşünürdü. – Amma nə fayda? Nəyə lazımdır? Eh, əgər...”

O gözlərini yumub bir neçə dəqiqə beləcə dayandı, sonra gözlərini açıb ətrafına baxdı, dərin bir ah çəkdi və o saat öz adi, sakit halına gəldi. Yazıq qadın! Bundan heç kəsin xəbəri yox idi, bunu heç kim görmürdü. Bu görünməyən, hiss olunmayan yarasız, qansız əzabları, cır-cındırla deyil, məxmərlə örtülmüş olan bu adsız işgəncələri onun üçün cinayət hesab edərtilər. Lakin o öz dərini qəhrəmancasına bir fədakarlıqla gizlədir və hələ başqalarına təsəlli vermək üçün də özündə kifayət qədər qüvvə tapırdı.

Çox çəkmədi ki, Aleksandr yüksək əzablardan, anlaşılmaz və qiymətləndirilməyən sevgidən danışmaqdan əl çəkdi, o daha artıq ümumi olan mövzuya keçdi. O, həyatın sıxıcı olduğundan, ruhun boşluğundan, yorucu qüssədən şikayətlənərək:

Mən öz əzablarımı çəkib qurtarıb tamam
Artıq arzularımdan doymuşam, soyumuşam...

misralarını daim təkrar edirdi.

– Qara iblis indi də məni təqib edir, – deyirdi. – Ma tante, o, kölgə kimi dalımca gəzir: gecələr də, dostcasına söhbət etdiyim zaman da, ziyafət məclisində də, dərin fikrə daldığım dəqiqələrdə də məndən əl götürmür!

Bir neçə həftə belə keçdi. Sanki bir-iki həftə də keçsəydi, bu qəribə adam tamamilə sakitləşəcək və bəlkə də lap rəğbətli, yəni hamı kimi sadə və adi bir adam olacaqdı. Amma yox! Onun qəribə təbiətinin xüsusiyyəti hər yerdə özünü bürüzə verməyə imkan tapırdı.

Bir dəfə o, qəlbində bütün insanlara qarşı nə isə dərin bir kin və nifrət duyğusu ilə əmisi arvadının yanına gəldi. Onun hər bir kəlməsində bir tikan, hər bir mühakiməsində hətta ehtirama layiq olan

şəxslərə qarşı belə bir istehza və həcv vardı. Heç kəsə güzəşt etmirdi. Hətta əmisi arvadı da, Pyotr İvaniç da öz paylarını aldılar. Lizaveta Aleksandrovna bunun səbəbini öyrənməyə çalışdı.

– Məni indi nəyin həyəcanlandırıb cinləndirdiyini bilmək istəyirsiniz, eləmi? – deyə Aleksandr yavaşdan və tontəne ilə sözə başladı. – Di qulaq asın: bilirsiniz ki, neçə ildən bəri görmədiyim, lakin qəlbimdə onun üçün həmişə bir guşə olan bir dostum vardı. Mən buraya gəldikdən bir az sonra əmim məni ona təəccüblü bir məktub yazmağa məcbur etdi; məktubda əmimin bəyəndiyi qaydalar və fikir tərzləri yazılmışdı; ancaq mən o məktubu cırıb atdım və başqa bir məktub yazdım, deməli, dostumun mənə qarşı dəyişilməsinə heç bir səbəb yox idi. Bu məktubdan sonra onunla yazışmamız kəsildi və mən dostumu itirmiş oldum. İndi bilirsiniz nə oldu? Üç gün əvvəl Nevski prospektlə gedərkən birdən onu gördüm. Donub yerimdəcə qaldım, bədənim od tutub yandı, gözlərim yaşardı. Qollarımı ona uzadıb deməyə söz tapmadım: nitqim tutuldu. O bir əlimi tutub sıxdı və elə bir səslə “Salam, Adyuev! – dedi ki, elə bil dünən ayrılmışdıq. – Çoxdanmı buradasan?” İndiyə qədər görüşmədiyimizə təəccüb elədi, nə iş gördüyümü, harada qulluq etdiyimi ağızucu soruşdu, özünün gözəl bir yerdə olduğunu, xidmətindən də, rəislərindən də, yoldaşlarından da... bütün insanlardan, öz taleyindən də... razı olduğunu söyləməyi özünə borc bildi, sonra dedi ki, vaxtı yoxdur, qonaqlığa tələsir – eşidirsinizmi, ma tante, uzun müddət ayrılıqdan sonra dostu ilə görüşdükdə qonaqlığa getməyə bilməzmiş...

– Bəlkə onu gözləyəcəkmişlər, – deyə əmisi arvadı cavab verdi, – ədəbsizlik olarmış...

– Ədəb və dostluq? Ma tante, siz də belə! Hələ bu harasıdır? Daha yaxşısını deyəcəyəm. O tələsik adresini ovcuma basdı və ertəsi gün axşam məni gözləyəcəyini deyib yox oldu. Uzun müddət dayanıb dahnca baxaraq özümə gələ bilmədim. Bu, mənim uşaqlıq yoldaşım, gənclik dostumdur! Yaxşıdır! Ancaq sonra düşündüm ki, bəlkə də, hər şeyi sabah axşama saxlayıbdır və səmimi, ürək sözlərini sabah söyləyəcək. “Qoy elə olsun, – deyə düşündüm, – gedəcəyəm”. Getdim. Yanında on nəfərə qədər dostu da vardı. Orası doğrudur ki, o mənə əl verəndə dünənkindən mehriban idi, lakin bir kəlmə də danışmayıb o saat mənə kart oynamağa oturmağı təklif etdi. “Oynamıram”, deyib divanda tək oturdum; güman edirdim ki, o, kartı buraxıb yanıma gələcək. “Oynamırsan? – deyə o təəccüblə

soruşdu, – bəs nə edirsən?” Əcəb sualdır! Oturub bir saat, iki saat gözləyirəm, durub gəlmir ki, gəlmir; səbrim tükənir. Gah siqar, gah trubka təklif edir, oynamadığıma, tək qalıb sıxıldığıma təəssüf edir, məni məşğul etməyə çalışırdı – əgər bildiniz nə ilə? Hey mənə sarı dönüb oyununun uğurlu və ya uğursuzmu olduğunu deyirdi. Nəhayət, dözə bilməyib qalxdım və onun yanına gedib bu axşam mənə az-çox vaxt sərf edib-ətməyəcəyini soruşdum. Ürəyim coşur, səsim titrəyirdi. Mənim bu sualım deyəsən onu təəccübləndirdi. O qərribə bir nəzərlə mənə baxdı. “Yaxşı, – dedi, – qoy oyunumuz başa çatsın”. O bunu deyən kimi şlyapamı qapıb getmək istəyirdim, lakin görüb məni dayandırdı. “Oyunumuz başa çatır, – dedi, – bu saat şam edəcəyik”. Nəhayət ki, qurtardılar. O yanımda oturub əsnədi: dostcasına söhbətimiz bununla başladı. “Mənə görə qulluğun, deyəsi bir sözün varmı?” deyə soruşdu. Bu sual elə yekahəng, elə hissiz bir səslə verildi ki, heç bir söz deməyib qüssəli bir təbəssümlə ona baxdım. O sanki birdən-birə canlanıb üstümə sual yağdırmağa başladı: “Necəsən, bir şeyə ehtiyacın yoxdur ki? Xidmət sarıdan sənə bir kömək edə bilərəmmi?..” və i.a. Mən başımı bulayıb dedim ki, onunla xidmət haqqında yox, maddi fayda haqqında yox, qəlbə daha yaxın şeylərdən: uşaqlıqda keçirdiyimiz qızıl kimi günlərdən, bir yerdə oynadıqlarımızdan, şuluqluq və nadinclik etdiklərimizdən... danışmaq istərdim. O isə, bir təsəvvür edin! Hətta sözümlü qurtarmağa da qoymadı. “Sən hələ də əvvəlki kimi xəyalpərəst-sən!” dedi və sonra bunları sanki cəfəngiyyat hesab edərək birdən söhbəti dəyişdi və ciddi bir hal alıb əmim kimi mənim işlərim, gələcəyə olan ümidlərim və mənəb haqqında suallar verməyə başladı. Mən lap təəccübləndim, insan qəlbinin birdən-birə bu dərəcədə bərkiyib daşa dönə biləcəyinə inanmırdım. Mən onu sonuncu dəfə sınamaq istəyərək işlərim haqqında verdiyi sualdan yapışıb başıma nələr gəldiyindən danışmağa başladım. “Bir gör adamlar mənim başıma nə açıblar...” deyə sözə başladım. “Necə? – deyə o birdən-birə qorxaraq soruşdu, – yoxsa, cvini yarıblar?” O elə bildi ki, lakeylərdən danışırım; əmim kimi o da başqa bir dərddə bilmir: bir gör insanlar nə qədər daşa dönə bilər! “Bəli! – dedim, – insanlar mənim qəlbimi yarıblar...” Burada mən sevgidən, çəkdiyim əzablardan, qəlbimdə olan boşluqdan... danışmağa başlayıb söhbətə qızıxdım və güman etdim ki, çəkdiyim cəfalar haqqında danışdıqlarım onun buz örtüyünü əridib gözlərindən sellər axıdacaq... Elə bu zaman

o birdən qəhqəhə çəkib güldü! Baxdıqda onun əlində dəsmal olduğunu gördüm: deməyəsən mən danışdığım zaman o özünü bərkidib gülməkdən güclə saxlayırmış, nəhayət, davam gətirməyib qəhqəhə çəkdi... Mən dəhşətə gəlib dayandım.

– Bəsdir, bəsdir, – dedi, – yaxşısı budur ki, araq iç, çörəyimizi yeyək. Ey, araq getir. Gedək, gedək, ha-ha-ha!.. Gözəl yeməyimiz var... rost... Ha-ha-ha!.. Rostbif...

– O qoluma girdisə də, dartıb bu zırramadan qaçdım... Bir görün insanlar necədir! – deyə Aleksandr sözünə yekun vurdu və əlini yelləyib getdi.

Lizaveta Aleksandrovnanın Aleksandra rəhmi gəldi; onun coşqun, lakin yanlış yola düşmüş ürəyinə yazığı gəldi. O gördü ki, Aleksandr başqa cür tərbiyə alıb həyata başqa nəzərlə baxsaydı həm özü xoşbəxt olar, həm də bir başqasını xoşbəxt edə bilərdi; indisə öz korluğunun və ən ağır, əzablı ürək sapıntılarının qurbanı olub getmişdir. Həyatını o özü işgəncəyə döndərirdi. Həqiqi yolu onun qəlbinə necə göstərmək lazımdır? Bu xilasedici kompas hanı? Lizaveta Aleksandrovna hiss edirdi ki, bu çiçəyə yalnız incə və zərif dostluq əli ilə xidmət edilə bilər.

Artıq bir dəfə o qayın oğlunun qəlbindəki coşqun iztirabı yumşaldıb ram edə bilmişdi; lakin o, sevgi məsələsi idi. O mahir bir diplomat kimi əvvəlcə Nadenkanı pisləmiş, onun hərəkətlərinə qara rəng verib özünü də Aleksandrın gözündə alçaltmış və isbat edə bilmişdi ki, o, Aleksandr tərəfindən sevilməyə layiq deyildir. Bununla da o, Aleksandrın ürəyindən əzab verən bir ağrını qoparıb onu lap ədalətli olmasa da, sakit bir hisslə – nifrətlə əvəz etmişdi. Pyotr İvaniç isə, əksinə, Nadenkaya bəraət qazandırməyə çalışır və bununla da Aleksandri nəinki sakitləşdirmir, hətta, əksinə, onun çəkdiyi əzabı artırır, onu, ləyaqətli bir adamın ondan üstün tutulduğu üzərində düşünməyə vadar edirdi.

Lakin dostluğa gəldikdə isə – başqa məsələ. Lizaveta Aleksandrovna gördü ki, dostu Aleksandrın nəzərində müqəssir, camaatın nəzərində isə haqlıdır. Buyurun, indi bunu Aleksandra başa salın! Lizaveta Aleksandrovna belə hünər göstərməyə cəsarət etməyərək ərinin köməyinə əl atdı; o haqlı olaraq belə mülahizə edirdi ki, əri dostluq əleyhinə dəlillər gətirməkdə aciz qalmaz. Bir dəfə o mehriban-mehriban dedi:

– Pyotr İvaniç, səndən bir xahişim var.

– Xeyir ola?

– Tap görək.

– De görüm; özün bilirsən ki, sən xahişin rədd edilməz. Yəqin Peterburq yaylağını deyəcəksən, amma hələ tezdir...

– Xeyr! – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi.

– Bəs nədir? Demişdin ki, bizim atlardan qorxursan, istəyirsən dinc atlar...

– Xeyr!

– Onda yeni mebel haqqındadır?..

Lizaveta Aleksandrovna başını buladı.

Pyotr İvaniç:

– Özün bilərsən, necə edirsən elə, mən bilmirəm, dedi, – bax, ala, lombard biletini götür, kefin nəyə istəyir xərclə, dünənki uduşdur...

O bumajnikini çıxartdı.

– Yox, zəhmət çəkmə, pulunu yerinə qoy, – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi, – mən deyən işə sən bir qəpiyin də lazım deyil.

– Pul verələr, almayasan! – deyib Pyotr İvaniç bumajnikini cibinə qoydu, – heç ağıl kəsən iş deyil! Bəs nə lazımdır?

– Yalnız bir qədər xeyirxahlıq...

– Hər nə qədər desən hazırım.

– Bilirsən nə var? üç gün əvvəl Aleksandr yanıma gəlmişdi...

– Vay-vay, pis bir şey üz vermiş olduğunu duyuram, – deyə Pyotr İvaniç onun sözünü kəsdi.

– Aleksandr çox qaşqabaqlı idi, – deyə Lizaveta Aleksandrovna davam etdi, – qorxuram, axırda bunlar onu gətirib o yerə çıxartsın ki...

– Ona yenə nə olub? Yoxsa yenə də sevgidə ona vəfasızlıq etmişlər?

– Yox, dostluqda.

– Dostluqda! Hər saat bir-birindən pis gəlir!.. Necə yəni dostluqda? Maraqlıdır, lütfən, danış görüm!

– Bax əhvalat belədir.

Lizaveta Aleksandrovna qayın oğlundan eşitdiklərinin hamısını ona danışdı. Pyotr İvaniç çiynlərini bərk çəkdi.

– Yaxşı, istədiyiniz nədir, deyirsiniz mən nə edirəm? Görürsən ki, o necə adamdır!

– Sən ona canıyananlıq göstər, özünü necə hiss etdiyini, qəlbinin necə olduğunu soruş.

– Yox, gəl, bunu sən soruş.

– Onunla danış, bax... necə deyim?.. Yumşaqılıqla, yoxsa ki, həmişə danışdığın kimi yox... Hissiyatına istehza eləmə...

– Buyurursan ağlayım da?

– Pis olmazdı.

– Bunun ona nə faydası?

– Çox faydası olar... Həm də bir tək ona yox... – deyə Lizaveta Aleksandrovna yavaşdan cavab verdi.

– Axı faydası nədir? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.

Lizaveta Aleksandrovna dinmədi.

– Eh, bu Aleksandrın əlindən lap tənəgə gəlmişəm. Canımı bax bura gətirib! – deyə Pyotr İvanıç boğazını göstərdi.

– Axı sənün üstünə onun nə ağırlığı düşüb ki?

– Necə yəni nə ağırlığı? Budur, altı ildir onunla əlləşirəm: gah ağlayır – təsəlli verib sakit etmək lazım olur, gah götür anasına məktub yaz.

– Doğrudan da, yazıq! Necə dözürsən? Yaman əziyyətə düşürsən: ayda bir dəfə qarından məktub alıb oxumadan stolun altına atmaq və ya qardaşın oğlu ilə bir az danışmaq! Əlbəttə ki, axı vistin¹ vaxtı keçir! Ah, kişilər, kişilər! Yaxşı nahar, qızıl möhürlü lafit, bir də kart oldumu? – bitdi getdi, daha heç kəslə işləri olmur! Təsədüfən bir az vüqarlanmaq və ağılı göstərmək imkanı oldumu – daha xoşbəxtdirlər.

– Sizlər üçün naz-qəmzə satmaq olduğu kimi, – deyə Pyotr İvanıç qeyd etdi. – Əzizim, hər kəs üçün öz istədiyi xoşdur! Daha nə lazımdır?

– Nə! Bəs qəlb! Bu barədə heç vaxt bir kəlmə də.

– Daha bilməmişdik!

– Biz çox ağıllı adamlarıq: belə xırda-para şeylərlə məşğul ola bilirikmi? Biz insanların müqəddəratını həll edirik. Adamın birçə cibində, bir də frakının yaxasında nə olduğuna baxırlar, qalan şeylə işləri yoxdur. Hamının da belə olmasını istəyirlər! Aralarında bir həssası, sevmək və özünü sevdirmək qabiliyyəti olan tapılıb...

¹ Vist – kart oyunu

– Özünü o... adı nədir? Veroçkadır, nədir? ona yaman da sevdirmişdi, – deyə Pyotr İvanıç qeyd etdi.

– Ona yaman da tay tapdın! Bu, taleyin istehzası idi. Tale sanki elə qəsdən həmişə zərif, həssas bir adamı soyuq bir məxluqa rast gətirir! Yazıq Aleksandr! Onun ağıl qəlbi ilə ayaqlaşa bilmir, odur ki, ağılları qəlblərindən irəli getmiş olan və həmişə yalnız ağıl ilə üstün gəlmək istəyən adamların yanında taqsırkar olmuşdur...

– Ancaq razı ol ki, bu əsas şeydir, yoxsa...

– Razı olmaram, heç vaxt razı ola bilmərəm, bu bəlkə də orada, zavodda əsas şeydir, siz isə insanın hissi də olduğunu unudursunuz...

– Beşdir! – deyə Adyuev səsləndi, – bunu mən hələ əlifba oxuyanda öyrənmişdim.

– Adama həm ağır gəlir, həm də kədərli! – deyə Lizaveta Aleksandrovna pıçıldadı.

Pyotr İvanıç:

– Yaxşı, yaxşı, daha acığın tutmasın, hər nə buyursan, edəcəyəm, ancaq öyrət – necə edim? – dedi.

– Sən ona yüngülcə dərs ver...

– Qulaqburmasımı? Bu çox yaxşı əlimdən gələr.

– Buyur, elə o saat da “qulaqburması”! Sən yumşaq və mehriban dillə onu başa sal ki, indiki dostlardan nə gözləmək və tələb etmək olar; de ki, dostu heç də o düşündüyü kimi müqəssir deyil... Axı mən sənə dərs verməyəcəyəm ki? Sən o qədər ağıllı və...o qədər kələkbazsan ki... deyə Lizaveta Aleksandrovna əlavə etdi.

Sonuncu sözləri eşitdikdə Pyotr İvanıç azca mısmırığını salladı və hirsli-hirsli dedi:

– Aranızda azmı səmimi söhbətlər olub? Dostluq, sevgi haqqında danışib hey pıçıldamışsınız, ancaq bir yana çıxarda bilməmişsiniz, indi də mənə işə qarışdırırsınız....

– Ancaq bu sonuncu dəfədir, – deyə Lizaveta Aleksandrovna qeyd etdi, – ümidvaram ki, bundan sonra o təsəlli tapar.

Pyotr İvanıç inamsızlıqla başını buladı. O:

– Pulu varmı? – deyə soruşdu. – Bəlkə yoxdur, pulunu da... o söz...

– Fikrin-zikrin elə puldur! Dostun bir xoş sözünə o bütün var-yoxunu verir.

– Yaxşı iş deyil ki, əlindən gəlməsin? Elə onsuz da orada, departamentdə səmimi söhbətləri üçün bir məmura pul vermişdir...

Bax kim isə zəng vurdu: o olmaya? Nə eləmək lazımdır? Bir de görüm: qulaqburması... daha nə? Pulmu?

– Nə qulaqburması! Sənə qalsa daha da korlarsan. Səndən xahiş elədim ki, dostluq haqqında, qəlb haqqında danış, özü də mülayim və mehriban dillə, diqqətlə...

Aleksandr dinməzəcə təzim etdi, cıqqırını çıxarmadan yaxşıca nahar elədi. Fasilələrdə o, çörəkdən şar qayırib diyirlədir və altdan-altdan butulkalarla qrafinlərə baxırdı. Nahardan sonra şlyapasını götürdü.

– Hara belə? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu, – bizimlə əyləşsənə.

Aleksandr dinməzəcə itaət elədi. Pyotr İvanıç işə necə yumşaq-lıq və məhəmətlə başlamaq lazım gəldiyini düşünüb birdən tələsik-tələsik soruşdu:

– Aleksandr, eşitdiyimə görə dostun sənə nə isə qabalıq edib xain çıxmışdır?

Bu gözlənməz sözləri eşitdikdə Aleksandr, yaralanıbmiş kimi diksinib başını silkələdi və məzəmmət yağdıran gözlərini əmisi arvadına zillədi. İşə bu cür birdən-birə başlanmasını gözləmədiyindən Lizaveta Aleksandrovna əvvəlcə başını aşağı salıb işlə məşğul oldusa da, sonra məzəmmətedici bir nəzərlə ərinin üzünə baxdı; ancaq Pyotr İvanıç mədəsi ağırlıq etdiyinə və mürğü basdığına, yəni ikiyanlı təsir altında olduğuna görə bu baxışlardakı kəskinliyi hiss etmədi.

Aleksandr onun sualının cavabında güclə eşidilən bir ah çəkdi.

– Doğrudan bu nə qabalıq və xəyanətdir! Bu necə dostdur! Beşcə il görməməklə o qədər soyumuşdur ki, rast gəldikdə dostunu bağrına basmamış, ancaq axşam evinə çağırıb qumara oturtmaq və yerdirtmək istəmişdir... Sonra da bu xain dostunun sifətinin kəderli olduğunu görüb onun işləri, şəraiti haqqında, ehtiyacı olub-olmadığı barədə suallar verib əhval tutmuşdur – nə qədər alçaq bir maraqlı! Hələ bu harasıdır – sən bir xəyanətin dərəcəsinə bax! – Dostunun hər nə işi düşsə qulluğunda hazır olduğunu... kömək edəcəyini... deməyə cəsarət etmiş, bəlkə pula ehtiyacı olduğunu soruşmuş! Və heç bir səmimi söhbət etməmişdir! Dəhşətdir, dəhşət! Lütfən, bu zırramanı mənə göstər, cümə günü nahara gətir... Qumarı o neçədən oynayır?

– Bilmirəm, – deyə Aleksandr hirsle cavab verdi. – Gülün, əmican: haqqınız var; taqsır məndədir. Kimə inanıb meyl və rəğbət gözləyəsən? Dərdini kimə açasan! Ətrafda alçaqlıq, qeyrətsizlik, xır-

daçılıq hökm sürür, mən isə hələ də yaxşılığa, mərdliyə, sabitliyə... uşaq kimi inanıram.

Pyotr İvanıçın başı nə isə tez-tez və bir qaydada əyilməyə başladı. Lizaveta Aleksandrovna onun qolundan dartıb pıçılıtılı ilə:

– Pyotr İvanıç! – deyə çağırdı, – yatırsan, nədir?

Pyotr İvanıç ayılıb:

– Yaman da yatmışam! – dedi, – hamısını eşidirəm: “mərdlik, sabitlik”, hamı yatmışam?

Aleksandr:

– Ma tante, əmimə mane olmayın! Yatmasa, həzmi pozular, sonra, Allah bilir, nə olar. İnsan, əlbəttə, Yer üzünün hökmdarıdır, lakin öz qarnının da qulu, əsiridir.

Bunu deyərkən o deyəsən acı-acı gülümsünmək istədisə də, üz-gözünlü turşudub qımışdı.

– Bir de görüm, axı dostundan sən nə umurdun? O nə etməli idi? Qurbanmı verməli, divaramı dırmaşmalı, yoxsa özünü pəncərədənmi atmalı idi? Dostluğu sən necə başa düşürsən, dostluq nədir? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.

– Arxayın olun, daha indi qurban verməsini istəməyərəm. Adamlardan çox razıyam, sevgi haqqında olduğu kimi, dostluq haqqında da enib alçaq, miskin bir anlayışa çatdım... Bax bu iki hissə, mənə, olması lazım gəldiyi və mən qandığım kimi doğru tərif verən bu sətirləri həmişə yanımda gəzdirmişəm, indisə görürəm ki, bu yalandır, insanlara bir böhtan və ya onların ürəyinə acınacaqlı bir surətdə bələd olmamaq, onu bilməməkdir. İnsanlar bu cür hisslərə qabil deyillər. Rədd olsun bu məkrli sözlər!..

O cibindən bumajnikini, onun içindən də hərəsi vərəqin səkkizdə biri qədər olan iki parça yazılı kağız çıxartdı.

– Bu nədir? – deyə əmisi soruşdu, – göstər görüm.

– Baxmasına dəyməz! – deyib Aleksandr kağızları cırmaq istədi.

– Oxuyun, oxuyun! – deyə Lizaveta Aleksandrovna xahiş etməyə başladı.

– Səmimi dostluğa və sevgiyə iki ən yeni fransız romanisti gör necə tərif vermişdir, mən də onların bu tərifinə şərikdim, güman edirdim ki, həyatda belə adamlara rast gəlib onlarda... amma nə! – Aleksandr nifrətlə əlini yelləyib oxumağa başladı: “Qızıla tutulmuş qəsrlerimizdə olan, bir ovuc qızılın qarşısında davam gətirə bilməyən, ikimənalı sözlərdən qorxan yalançı, saxta, qorxaq dostluq

məhəbbəti ilə yox, qanını belə əsirgəməyən, özünü vuruşma və qırğında, top gurultuları, fırtına uğultuları altında göstərən, dostları barıt hissi qonmuş dodaqları ilə öpüşdürən, qanlı ağuşları ilə qucaqlaşdıran... qüdrətli dostluq məhəbbəti ilə sevmək lazımdır. Əgər Pilad ölümçül yaralanmışsa, Orest¹ onunla hərarətlə vidalaşır və bu zaman sərrast bir xəncər zərbəsi ilə onun çəkdiyi əzablara son qoyur, intiqam alacağına və əhdinə əməl edəcəyinə dəhşətlə and içirsə və sonra gözünün yaşını silib bununla da sakit olursa...”

Pyotr İvanıç öz adı və sakit gülüşü ilə güldü.

– Əmican, kimə gülürsünüz? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Əgər müəllif bu sözləri zarafatla deyil, ciddi və öz tərəfindən deyirsə – ona, sonra da, əgər dostluğu doğrudan da bu cür başa düşmüsensə – sənə.

– Bu yalnız gülməlidir mi? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– Yalnız. Amma bağışlayın: gülməli, həm də acınacaqlıdır. Ancaq bu fikrə Aleksandr da şərkdir, o da güldü. O özü indicə etiraf etdi ki, bu cür dostluq yalan və adamlara böhtandır. Elə bu özü irəliyə doğru mühüm bir addımdır.

Ona görə yalandır ki, insanlar yüksəlib dostluq haqqındakı anlayışa, həqiqi dostluq anlayışına çatmaq qabiliyyətinə malik deyillər...

– Bu qabiliyyətə malik deyillərsə, onda... – deyə Pyotr İvanıç başladı.

– Lakin nümunələr olmuşdur!..

– Bunlar müstəsna hallardır, müstəsna isə, demək olar ki, həmişə pis olur. “Qanlı ağuşlar, dəhşətli and, xəncər zərbəsi!..”

O yenə də güldü.

– Hm, sevgi haqqında oxu görək, – deyə o davam etdi, – daha yuxum da qaçdı.

– Əgər bu sizi bir daha güldürə bilərsə, onda buyurun, – deyib Aleksandr oxumağa başladı:

“Sevmək adamın özünün-özünə məxsus olmaması, özü üçün yaşamaması, bir başqasının varlığına keçməsi, bütün insan hissiyatını: ümidi, qorxunu, dərd-qəmi, zövq və səfani bir vücudun ətrafında cəmləşdirməsidir; sevmək – intihəsiz bir...”

¹ Orest və Pilad – Homerin “İliada”sında dostluq naminə hər cür fədakarlığa hazır olan sədaqətli dostlar

– Vay səni, bu nədir! – deyə Pyotr İvanıç onun sözünü kəsdi, – gör, necə də söz yığındır!

– Yox, çox yaxşıdır! Mənim xoşuma gəlir, – deyə Lizaveta Aleksandrovna qeyd etdi. – Aleksandr, davam edin.

“Hissiyyatın hədd-hüdudunu bilməmək, özünü bir varlığa həsr etmək, – deyə Aleksandr davam etdi, – ancaq və ancaq onun səadəti üçün yaşayıb düşünmək, alçalmaqda böyük bir özəmət, kədərdə həzz, həzdə kədar dərk etmək, sevgi ilə nifrətdən başqa hər cür ziddiyyətləri unutmaqdır. Sevmək ideal bir aləmdə yaşamaqdır...”

Bunu eşitdikdə Pyotr İvanıç başını buladı.

“Həşmət və gözəlliyi ilə (Aleksandr davam etdi) hər cür həşmət və gözəllikdən çox-çox üstün olan bir ideal aləmdə yaşamaqdır. Belə bir aləmdə səma daha saf, təbiət daha gözəl və zəngin görünür; həyat və zamanı iki hissəyə – varlığa və yoxluğa, iki fəslə – bahara və qışa bölmək lazımdır; birincisinin müqabilinə bahar, ikincisinin müqabilinə isə qışdır; çünki çiçəklər nə qədər gözəl, səmanın rəngi nə qədər duru və saf olursa olsun, yoxluqda bunun da, onun da bütün gözəllik və məlahəti solub tutqunlaşır, zülmətə çevrilir; bütün dünyada yalnız yeganə bir vücudu görməli və bütün kainatı bu vücuddan ibarət bilməlidir... Nəhayət, sevmək – bir bədəvinin bürküdən quruyub çatlamış dodaqlarını islatmaq üçün hər bir şəh damcısını qoruduğu kimi, ürək verdiyin vücudun hər baxışının keşiyində durmaqdır; o qaib olduqda, dərin-dərin fikirlər dəryasına qərq olub həyəcanlanmaq, onun hüsurunda isə, bir fikri belə izhar etməyi bacarmayıb fədakarlıqda bir-birinə üstün gəlməyə, qabaqlamağa can ataraq...”

– Bəsdir, sən Allah, daha bəsdir! – deyə Pyotr İvanıç onu dayandırdı, – səbrim tükəndi! Onu cırmaq istəyirdin: di cır, tez ol, tez cır! Belə ha!

Pyotr İvanıç hətta kreslosundan durub otaqda var-gəl etməyə başladı.

– Doğrudanmı bir zaman zarafatsız bu mülahizədə olub bütün bunları elə beləcə də edirmişlər? – dedi. – Doğrudanmı bütün bu cəngavər və çobanlardan yazılanlar onlar bərsində təhqiredici uydurma deyildir? İnsan qəlbinin bu miskin, acınacaqlı simlərinə... sevgiyə əl ataraq onu belə müfəssəl təhlil etməyə necə də həvəs və həvəslələri gəlir! Bütün bunlara bu cür mənə verməyə...

O çiyinini çəkdi. Aleksandr dillənib:
– Əmican, niyə belə uzaqlara gedirsiniz? – dedi. – Sevginin həmin bu qüvvəsini budur, elə mən özüm də duyur və bununla da fəxr edirəm. Mənim bədbəxtliyim yalnız orasıdır ki, bu sevgiyə layiq və bu cür qüvvəyə malik olan bir vücuda rast gəlmədim...

– Sevgi qüvvəsi! – deyə Pyotr İvaniç təkrar etdi. – Zəiflik qüvvəsi desəydin də, fərq etməz, bir çıxardı.

– Pyotr İvaniç, bu sənlik deyil, – deyə Lizaveta Aleksandrovna qeyd etdi, – sən bu cür sevginin başqalarında olmasına, inanmaq istəmirsən...

– Bəs sən? Məgər sən inanırsan? – deyə Pyotr İvaniç soruşaraq arvadına yanaşdı. – Xeyr-a, zarafat eləyirsən! O hələ uşaqdır, nə özünü tanıyır, nə də özgələri, sənin üçünsə ayıb olardı! Doğrudanmı bu cür sevməyi bir kişiylə sən hörmət bəsləyə bilərdin?.. Beləmi sevrələr?..

Lizaveta Aleksandrovna əlindəki işi kənara qoydu və Pyotr İvaniçin əllərindən tutub özünə tərəf çəkə-çəkə:

– Bəs necə? – deyə yavaşca soruşdu.

Pyotr İvaniç əllərini yavaşca onun əllərindən çıxarıb pəncərənin yanında arxası onlara tərəf dayanmış Aleksandra sarı xəlvətcə işarə edib yenə də otaqda gəzinməkdə davam etdi.

– Necə? – dedi, – guya adamların necə sevdiklərini eşitməmişən?..

– Sevirlər! – deyə Lizaveta Aleksandrovna fikirli-fikirli təkrar edib yenə də işini əlinə götürdü.

On beş dəqiqəyə qədər davam edən sükutu birinci olaraq Pyotr İvaniç pozdu və qardaşı oğlundan soruşdu:

– Sən indi nə iş görürsən?

– ...Heç bir şey.

– Azdır. De görüm barı mütaliə edirsənmi?

– Bəli...

– Nə oxuyursan?

– Krilovun təmsillərini.

– Yaxşı kitabdır; elə tək onu yox ki?

– İndi tək onu. Pərvərdigara! Orada insanların necə də qərribə portretləri, nə qədər düzgünlük və həqiqət var!

– Nə isə, deyəsən, insanlardan acıqlısan. Doğrudanmı onun... o adı nədir, sevgisi səni bu cür eləmişdir?..

– Ah, bu axmaqlığı artıq unutmuşam. Bu yaxınlarda oradan, özümü bu qədər xoşbəxt sanıb, bu qədər əzablar çəkdiyim həmin yerlərdən keçirdim, elə güman edirdim ki, xatirələrdən ürəyim partlayıb parça-parça olacaq.

– Yaxşı, necə oldu, partladımı?

– Yaylağı da, bağı da, çağı da gördüm, ürəyim isə heç tıppıldamadı da.

– Görürsən: mən demirdimmi! Axı insanların nəyindən belə zəhlən gedir?

– Nəyindən! Alçaqlığından, qəlblərinin dayaz olmasından... Pərvərdigara! Təbiətin bu qədər gözəl toxum səpdiyi bir yerdə nə qədər rəzalət və alçaqlıq bitdiyini düşündükdə...

– Sənə nə? Yoxsa insanları düzəltmək istəyirsən, nədir?

– Mənə nə? İçərisində insanların çimdiyi bu çirkabın sıçrantıları gəlib mənə çatmırmı? Başına nə iş gəldiyini bilirsiniz – bütün bunlardan sonra insanlardan zəhləm getməsin, onlara nifrət etməyim!

– Başına nə iş gəlmişdir?

– Sevgidə vəfasızlıq, dostluqda kobudcasına saymamazlıq, yaddan çıxmaq... Bir də ki, insanlara baxmaq, onlarla yaşamaq ümumiyyətlə iyrenc, nifrətlidir! Onların bütün fikir və düşüncələri, söz və əməlləri boş və əsassızdır. Bu gün bir məqsədə doğru yüyürür, tələsir, bir-birinin ayağına dolaşır, vurub yıxır, alçaqlıqlar edir, yaltaqlanır, alçalırlar, fitnə-fəsad düzəldir, sabah isə dünənki işləri unudub başqa bir məqsəd dalına düşürlər. Bu gün bir şeydən nəşələnib vəcdə gəlir, sabah isə onu pisləyirlər; bu gün hərarətli, zərif, sabah isə soyuq olurlar... yox! Baxırsan – həyat müdhiş və iyrencidir! Bəs insanlar!..

Pyotr İvaniç kreslosunda oturub yenə də mürgüləyirdi. Lizaveta Aleksandrovna onu yavaşca dümsükləyib:

– Pyotr İvaniç! – deyə səslədi.

Pyotr İvaniç gözlərini ovuşdura-ovuşdura:

– Hey darıxırsan, qanını qaraldırsan! İş görmək lazımdır, – dedi, – onda adamlara da ağzına gələni deməzsən, buna bir səbəb olmaz. Məsələn, sənin dostlarının nəyi pisdirdi ki? Hamısı ləyaqətli adamlardır.

– Bəli! Kimə əl atırsan, görürsən, lap Krilovun təmsillərindəki heyvanlardan biridir ki var, – deyə Aleksandr cavab verdi.

– Məsələn, Xozarovlar, eləmi?

– Bütöv bir heyvanlar ailəsidir! – deyə Aleksandr onun sözünü kəsdi. – Biri üzünüyə yaltaqlanır, sizi sevib oxşayır, dalda isə... mənim haqqında onun nələr danışdığını eşitmişəm. O biri bu gün dərdinizə şerik olub sizinlə birlikdə hönkürüb göz yaşı tökür, sabah isə, həmin sizi təhqir etmiş adama qoşulub onun dərdinə yanır; bu gün sizinlə birlikdə başqasına gülür, sabah da başqası ilə birlikdə sizə gülür... bu iyrencidir!

– Yaxşı, Luninlər necə?

– Onlar da pis deyil. Lunin özü Krilovun bülbülünün qaçıb uzaq-laşdığı həmin eşşəkdir ki var. Arvadı isə! Adama xeyirxah tülkü kimi baxır...

– Bəs Soninlər haqqında nə deyirsən?

– Yaxşı heç bir şey. Sonin adama həmişə bir bədbəxtlik üz verib keçdikdən sonra yaxşı məsləhətlər verir, amma di gəl bir ehtiyacın olanda ona ağız aç görüm... tülkü canavarı yola saldığı kimi səni acacına yola salar. Sizin vasitənizlə özünə yer axtardığı zaman qarşınızda necə quyuq buladığı yadınızdadırmı? Amma gəlin indi görün sizin haqqınızda nələr danışır...

– Voloçkov da xoşuna gəlmir?

– Rəzil, hələ üstəlik sərt bir heyvandır...

Aleksandr hətta tüpürdü də.

Pyotr İvaniç:

– Amma döşədin ha! – dedi.

– Axı adamlardan nə gözləməliyəm ki? – deyə Aleksandr davam etdi.

– Hər şey: dostluq da, sevgi də, ştabs-zabit rütbəsi də, pul da... Di indi bu portretlər qalereyasını bizim portretlərimizlə tamamla: de görək mənəmlə arvadım necə heyvanlarıq?

Aleksandr heç bir cavab vermədisə də, üzündə yüngülcə, güclə sezilən bir istehza kölgəsi göründü. O gülümsündü. Nə onun üzünün bu ifadəsi, nə də təbəssümü Pyotr İvaniçin nəzərindən qaçmadı. O, arvadı ilə bir-birinin üzünə baxdılar, arvadı gözünü yerə dikdi.

– Yaxşı, bəs sən özün necə heyvansan? – deyə Pyotr İvaniç soruşdu.

– Mən adamlara pislik eləməmişəm! – deyə Aleksandr təmkinlə cavab verdi, – mən onlar üçün əlimdən gələni etmişəm... Mənim

qəlbim sevən bir qəlbdir; mən adamlar üçün ağışumu geniş açdım, bəs onlar nə etdilər?

Pyotr İvaniç arvadına müraciətlə:

– Bu nədir, gör necə gülməli danışır!

– Sənin üçün hər şey gülməlidir, – deyə o cavab verdi.

– Mən özüm də adamlardan – deyə Aleksandr davam etdi, – nə böyük yaxşılıqlar, nə alicənablıq, nə fədakarlıq tələb etməmişəm... yalnız qaydaya görə mənim üçün nə etmək lazımdısa, elə onu ummuşam...

– Demək sən haqlısanmış? Sudan lap quru çıxdım! Dayan, səni təzə suya salaram...

Lizaveta Aleksandrovna ərinin sərt ahəngə keçdiyini görüb həyəcanlandı.

– Pyotr İvaniç! – deyə o pıçıldadı, – bəsdir...

– Yox, qoy həqiqəti eşitsin. Elə bu dəqiqə qurtarıram. Aleksandr, de görüm, sən indi öz tanışlarının birinə yaramaz, birinə axmaq damğası vuranda ürəyində heç vicdan əzabına bənzəyən bir şey hərəkətə gəlmədi ki?

– Niyə ki, əmican?

– Ona görə ki, bu heyvanlar səni neçə illərlə dalbadal sevinc və mehribanlıqla qarşılamaş, qəbul etmişlər: onlar, məsələn, bir şey qoparmaq istedikləri adamların qarşısında belə edirlər, özlərini bichiyə vurur, özün dediyin kimi, fitnə-fəsad düzəldirlər; lakin onların səndən heç bir umacaqları yoxdur: bəs onları nə vadar edirmiş ki, səni çağırıb əzizləsinlər? Aleksandr, yaxşı deyil!.. – deyə Pyotr İvaniç ciddi bir əda ilə əlavə etdi. – Sənin yerinə başqası olsaydı, əgər onların bir günahı olduğunu bilsəydi belə, susar, danışmazdı.

Aleksandr qıpqırmızı qızardı. O daha vüqarla deyil, sakit və mülayim bir halda:

– Belə güman edirdim ki, onlar mənə sizin xatiriniz üçün rəğbət göstərirlər, – deyə cavab verdi. – Bir də ki, bunlar adi münasibətlərdir.

– Yaxşı, qeyri-adi münasibətlərdən danışmaq. Artıq sənə isbat edirdim, ancaq bilmirəm doğrudan da isbat edə bildimmi ki, o... adı nədir, Saşenkadır, nədir? Sən ona qarşı haqsızdın. Sən il yarım onlarda öz evindəki kimi olmuş, səhərdən axşamacan onlarda qalmışsan, hələ özün dediyin kimi, mənfur qızcağaz tərəfindən sevilmişsən də. Deyəsən bu nifrətə layiq deyil...

– Axı niyə vəfasızlıq elədi!
 – Yəni bir başqasını sevdi, eləmi? Biz bunu da həll edib müsbət nəticəyə gəlmişik. Doğrudanmı sən elə güman edirsən ki, o səndən soyumasaydı, sən ondan soyumayacaqdın?
 – Mənmi? Heç vaxt.
 – Onda sən heç bir şey anlamırsan. Sonra sən deyirsən ki, dostun yoxdur, amma mən elə güman edirdim ki, üç dostun var.
 – Üç dostum? – deyə Aleksandr səsləndi, – vaxtilə bir nəfər vardı, o da...
 – Üç, – deyə Pyotr İvaniç təkidlə təkrar etdi. – Birincisi, köhnəlik etibarlı ilə götürək, o bir nəfər. Neçə ildən bəri görüşməyən bir başqa adam olsaydı, səni görəndə üzünü yana döndərib özünü görməməzliyə vurardı; o isə səni evinə çağırmış, sən üz-gözünü turşutmuş halda onlara gəldikdə, o canıyananlıqla səni dindirərək bir ehtiyacın olub-olmadığını soruşmuş, nə işin olsa sənin qulluğunda hazır olduğunu, sənə kömək edəcəyini bildirmişdir və mən əminəm ki, pul da verərdi – bəli! Bizim zamanəmizdə isə çox hisslər bu məhək daşında dolaşmış qalar... Yox, sən məni onunla tanış elə: görürəm ki, sənin məkrli hesab etdiyən o adam ləyaqətli adamdır...

Aleksandr başını aşağı salıb dayanmışdı.
 – Hə, sənə ikinci dostun kimdir? – deyə Pyotr İvaniç soruşdu.
 – Kim olacaq? – deyə Aleksandr heyrtlə səsləndi, – heç kim...
 – Vəcdansız! – deyə Pyotr İvaniç onun sözünü kəsdi, – görürsənmi, Liza? Hələ utanıb qızarmır da! İcazə ver soruşum, sənə qarşı mən özüm necəyəm?

– Siz... qohumusunuz.
 – Mühüm rütbə imiş! Yox, mən daha artıq zənn edirdim. Yaxşı deyil, Aleksandr: bu elə bir xasiyyətdir ki, hətta ona məktəblər üçün olan yazı nümunələrində iyrənc deyilir və deyəsən, bu barədə Krilovda yoxdur.

Aleksandr gözünü qaldırmadan çəkinə-çəkinə:
 – Ancaq siz həmişə məni özünüzdən uzaqlaşdırırdınız...
 – Bəli, məni qucaqlamaq istəyəndə.
 – Siz mənə, hisslərimə gülür, istehza edirdiniz.
 – Axı niyə, nədən ötrü? – deyə Pyotr İvaniç soruşdu.
 – Siz məni addımbaaddım güdürsünüz.

– Aha! Axır ki, dedi! Güdürdüm! Özünə belə bir lələ tut! Mən nə səbəbə çalışırdım? Mən əlavə olaraq hələ bir para şeylər də deyə bilərdim, ancaq onda bayağı bir məzəmmətə bənzərdi...

Aleksandr:

– Əmican!.. – deyə qollarını açıb özünü onun üstünə atdı.

Pyotr İvaniç soyuq bir əda ilə:

– Öz yerinə; hələ qurtarmamışam! – dedi. – Zənnimcə üçüncü və ən yaxşı dostunun kim olduğunu özün deyərsən....

Aleksandr yenə də əmisinin üzünə baxır və sanki soruşurdu: “Hamı ki?” Pyotr İvaniç arvadını göstərdi.

– Bax odur.

– Pyotr İvaniç, – deyə Lizaveta Aleksandrovna onun sözünü kəsdi, – sən allah, özündən hoqqa çıxartma, burax...

– Yox, mane olma.

– Mən əmidostunun dostluğunun qədrini bilərəm... – deyə Aleksandr mızıldadı.

– Yox, bilmirsən. Bilsəydin dostunu gözlərin tavanda axtarmazdı, onu göstərərdin. Onun dost olduğunu hiss etsəydin, onun xatirinə, ləyaqətinə hörmət göstərər və insanlara nifrət eləməzdin. Bütün qalan adamların nöqsanları təkcə onun xatirinə sənin gözündə silinib gedərdi. Səninlə bərabər hönkür-hönkür ağlayan, sənin gözlərinin yaşını qurudan kim olmuşdur? Hər cür sarsaqılıqlarına kim can yandırmış və necə yandırmışdır! Sənə aid olan şeyləri bəlkə təkcə anan belə ürəyinə salar, dərdini çəkə bilərdi, heç o da bacarmazdı. Əgər bunu hiss etmiş olsaydın, bayaq istehza ilə gülümsəməzdin, görərdin ki, buradakı nə tülküdür, nə də canavar, səni doğma bacı kimi istəyən bir qadındır...

Bu məzəmmətdən özünü itirib lap məhv olmuş Aleksandr:

– Ah, ma tante! – deyə səsləndi. – Doğrudanmı elə güman edirsiniz ki, mən bunun qədrini bilmərəm və sizi izdihamın içərisində parlaq bir müstəsna saymıram? Xudaya, pərvərdigara! And olsun...

– İnanıram, Aleksandr, inanıram! – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi. – Siz Pyotr İvaniçin dediyinə qulaq asmayın: o, milçəkdən dəvə qayırar; o girəvə düşən kimi ağılı göstərməyi xoşlayır. Pyotr İvaniç, sən allah, bəsdir.

– Bu saat, bu saat qurtarıram, – axıncı bircə kəlmə! Sən dedin ki, vəzifələrin başqalarına qarşı səndən tələb etdiyi hər şeyi yerinə yetirirsən, eləmi?

Aleksandr daha bir kəlmə də cavab vermir və gözünü qaldırmırdı.

– Hə, de görüm, öz ananı sevirsenmi?

Aleksandr birdən-birə ayılıb:

– Bu nə sualdır? – dedi, – onu da sevməyəndə bəs kimi sevməliyəm? Mən ona pərəstiş edirəm, onun yolunda həyatımdan keçərəm...

– Yaxşı. Deməli, sənə məlumdur ki, o yalnız sənin varlığıyla yaşayır, sənin hər cür sevinc və kədərin onun sevinc və kədəri olur. O indi vaxtı ay ilə, həftə ilə yox, sənin haqqında və sənin özündən aldığı xəbərlərlə ölçür... De görüm, ona çoxdanmı məktub yazmısan?

Aleksandr diksindi və:

– Təxminən... üç həftə olar, – deyə mızıldadı.

– Yox, dörd ay! Sənin bu hərəkətinə buyurursan nə ad qoyaq? De görək, sən hansı heyvansan? Bəlkə də elə ona görə adını çək-mirsən ki, Krilovda bu cür heyvan yoxdur.

Aleksandr qorxuya düşüb birdən:

– Nə olub ki? – deyə soruşdu.

– O olub ki, qarı xiffətindən azara düşüb.

– Doğrudanmı? Xudaya! Pərvərdigara!

– Doğru deyil! Yalan sözdür! – deyə Lizaveta Aleksandrovna səsləndi, o saat büronun¹ yanına yüyürüb oradan bir məktub çıxartdı və Aleksandra verdi. – O xəstə deyil, ancaq çox xiffət eləyir.

Pyotr İvaniç:

– Liza, sən onu çox nazlandırırısan.

– Sən də həddindən artıq sərtlik edirsən. Şərait elə olmuşdu ki, Aleksandrın fikrini bir qədər yayındırmışdı...

– Bir qızdan ötrü ananı unutmaq – əcəb şəraitmiş!

Lizaveta Aleksandrovna yalvarıcı bir ahənglə:

– Allah xatirinə, daha bəsdir! – deyib qaynı oğlunu göstərdi.

Aleksandr anasının məktubunu oxuyub onunla üzünü örtüdü.

– Ma tante, əmimə mane olmayın, qoy məzəmmətlərini yağdır-sın; mən bundan daha betərinə layiqəm. Mən zırramayam! – deyərək o dəhşətlə üz-gözünü öyişdirirdi.

Pyotr İvaniç:

– Aleksandr, daha sakit ol! – dedi, – bu cür zırramalar çoxdur. Sarsaq-sarsaq şeylərə uyub bir müddət ananı unutmusan, – bu təbiidir, ananı sevmək sakit bir hissdır. Dünyada onun üçün bircə şey var ki, o da sənən: odur ki, onun xiffət çəkməsi təbiidir. Səni burada hələ edam etməyin mənası yoxdur; yalnız sənin istəkli müəllifinin sözləri ilə deyərəm ki:

Mənə yoldaşlarını saymaqdan, bircə an
Yaxşı olmazmı, dostum, sən özünə baxasan?

Və özgələrin zəifliklərini güzəşt edəsən. Bu elə bir qaydadır ki, onsuz nə özün üçün, nə də başqaları üçün həyat olmaz. Vəssalam. Daha mən yatmağa gedirəm.

– Əmican, acığımı tutur! – deyə Aleksandr böyük peşmançılıq ifadə edən bir səslə soruşdu.

– Bunu nədən deyirsən? Qanıma niyə qaraldım? Həç eynimə də gəlmir. Mən yalnız “Meymun və güzgü” təmsilindəki ayının rolunu oynamaq istəyirdim. Məharətlə oynadımı? Hə, Liza, nə deyərsən?

Pyotr İvaniç onu yolüstü öpmək istədisə də, Lizaveta Aleksandrovna üzünü o yana döndərdi.

– Deyəsən əmrini dürüst və dəqiq yerinə yetirdim, – deyə Pyotr İvaniç əlavə etdi, – nə deyirsən? Hə: bir şey unutmuşdum... Aleksandr, qəlbin nə vəziyyətdədir? – deyə soruşdu.

Aleksandr dinmədi.

– Pul lazımı deyil ki? – deyə Pyotr İvaniç yenə də soruşdu.

– Xeyr, əmican...

– Ömründə istəməz! – deyib Pyotr İvaniç çıxdı və dalınca qapını çəkib örtüdü.

Aleksandr bir qədər susduqdan sonra:

– Görəsən əmim mənim haqqımda nə fikirdə olacaq? – deyə soruşdu.

– Əvvəldə olduğu kimi, – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi. – Elə bilirsiniz bu sözləri sizə ürəkdən, səmimiyyətlə deyirdi?

– Bəs necə?

– Eh! Yox-a! İnanın ki, o özünü göstərmək istəyirdi. Görürdü-nüzmü necə ardıcıl və məharətlə danışırdı? Sizə qarşı sübutlarını nizamla düzmüşdü: əvvəl zəiflərini, sonra isə güclülərini; əvvəlcə

¹ Büro – xüsusi yazı stolu

insanlar haqqında pis rəydə olduğunuzun səbəbini öyrəndi... sonra isə... ardicılıqla döşədi! Zənnimcə, indi hamısını unutmuşdur.

– Nə qədər ağıllıdır! Həyatı, adamları necə də yaxşı bilib tanıyır, özünü necə məharətlə saxlayır!

– Bəli, çox ağıllıdır, çox da özünü saxlamaq məharəti var, – deyə Lizaveta Aleksandrovna fikirli-fikirli təsdiq edirdi, – ancaq...

– Ma tante, daha siz... sizin gözünüzdən düşdüm, hörmətimi itirdim, eləmi? Lakin inanın, ancaq başıma gələn belə sarsıntılar fikrimi dağıdıb yayındıra bilərdi... Xudaya! Yazıq anam!

Lizaveta Aleksandrovna əlini ona verdi.

– Aleksandr, qəlbinizə olan hörmətim baqi qalacaq, – dedi. – Hissiyatınız sizi yanlışlıqlara sürükləyir və buna görə də mən həmişə sizi əfv edərdəm.

– Ah, ma tante! Siz qadın idealısınız?

– Sadəcə bir qadınam.

Əmisinin danlaqları Aleksandra bərk təsir etmişdi. O buradaca, əmisi arvadı ilə oturarkən əzablı düşüncələrə daldı. Lizaveta Aleksandrovnanın bu qədər çətinlik və məharətlə onun qəlbində yaratmış olduğu sakitlik sanki birdən-birə onu tərk etmişdi. Lizaveta Aleksandrovna əbəs yerə onun pis, acıqlı bir hərəkət edəcəyini gözləyirdi; o özünü sancmağa Aleksandri özü təhrik edir və söyləyirdi. Aleksandrın epigramına çəkib gətirirdi. Aleksandr kar və lal idi. Elə bil onun üstünə soyuq su calamışdılar.

– Sizə nə oldu ki? Niyə beləsiniz? – deyə əmisi arvadı soruşdu.

– Elə belə, ma tante, nə isə ürəyim açılmır. Əmim kim və nə olduğumu mənə anladı: çox gözəl şərh etdi!

– Ona qulaq asmayın, o bəzən doğru danışmır.

– Yox, mənə təsəlli verməyin. Mən indi özüm-özümdən iyrenirəm. Camaatdan zəhləm gedir, nifrət edirdim, indi isə özümdən də. Camaatdan qaçıb gizlənmək olar, amma özün özündən haraya qaça bilərsiniz? Deməli, hər şey heç dərəcəsinədir. Bütün bu nemətlər, bütün həyat, insanlar da, adam özü də.

Lizaveta Aleksandrovna dərin bir ah çəkib:

– Ah, bu Pyotr İvaniç! – deyə mızıldandı, – kimi istəsən qüssəyə salar!

– Mənim yalnız bircə mənfi təsəllim qalır – mən heç kəsi aldatmamışam, nə sevgidə, nə dostluqda vəfasızlıq etməmişəm...

Əmisi arvadı:

– Sizin qədrinizi bilib qiymətləndirə bilməmişlər, – dedi, – inanın ki, qiymətləndirən bir qəlb tapılacaq; buna mən zəmin olaram. Siz hələ çox cavansınız, bütün bunları unudun, məşğul olub başınızı qarışdırın, istedadınız var: yazın... İndi bir şey yazırsınız mı?

– Xeyr.

– Yazın.

– Ma tante, qorxuram...

– Pyotr İvaniçə qulaq asmayın. Onunla siyasət haqqında, aqronomiya barəsində, hər nədən olsa danışın, amma poeziyadan yox. Bu barədə o heç vaxt sizə doğru bir söz deməz. Sizi camaat qiymətləndirər – görərsiniz... Hə, yazacaqsınız mı?

– Yaxşı.

– Tezmi başlayacaqsınız?

– Nə vaxt bacarsam. İndi ümid yalnız buna qalmışdır.

Pyotr İvaniç yuxusunu alıb tamam geyindi və şlyapası əlində onların yanına gəldi. O da Aleksandra qulluq işləri ilə və jurnal üçün kənd təsərrüfatı şöbəsinə dair yazmaqla məşğul olmağı məsləhət gördü.

– Çalışaram, əmican, – deyə Aleksandr cavab verdi, – lakin əmidostuma söz verdim ki...

Lizaveta Aleksandrovna ona işarə elədi ki, danışmasın, ancaq Pyotr İvaniç bunu gördü.

– Hə, nə söz vermisen? – deyə o soruşdu.

– Yeni notalar gətirsin, – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi.

– Yox, doğru deyil; Aleksandr, nə söz vermisen?

– Povest və ya bir şey yazmağa...

Pyotr İvaniç paltarında gördüyü tozları götürüb ata-ata:

– Bədii ədəbiyyatdan hələ də əl çəkməmişən? – dedi. – Sən isə, Liza, onu başdan çıxarırsan – nahaq yerə!

– Mənim bundan imtina etməyə haqqım yoxdur, – deyə Aleksandr qeyd etdi.

– Kim səni məcbur edir ki?

– Mənim üçün borc olan fəxri bir vəzifə və təyinatı nə üçün də könüllü surətdə və nankorluqla rədd edirəm? Həyatımda yeganə bir işıqlı ümidim qalıb, onu da məhv edirəm? Mənə ilahi tərəfdən verilmiş qüvvəni məhv etsəm, özümü də məhv etmiş olaram...

– Sənə axı nə verilmişdir, buyur, bunu mənə izah elə?
– Əmican, bunu sizə izah etməyi bacarmaram. Özünüz dərk edib başa düşməlisiniz. Heç başınızın tükünü daraqdan başqa özgə bir şey də qaldırmışdırmı?

– Yox! – deyə Pyotr İvaniç cavab verdi.

– Hə, görürsünüz ki. Sizdə heç ehtiraslar coşmuş, xəyalınız təlatümə gəlmiş və bu, sizin üçün canlandırılmasını tələb edən gözəl və zərif fikirlər yaratmışdırmı? Qəlbiniz xüsusi bir döyüntü ilə çırpınmışdırmı?

– Çox qəribədir, qərribə! Hə, nə olsun ki? – deyə Pyotr İvaniç soruşdu:

– Hər kəsə ki, belə hallar üz vermişdir, ona adamın niyə yazmaq istədiyini, sakitlik bilməyən bir ruhun gecə də, gündüz də, yuxuda da, ayıqlıqda da hey yaz, yaz... dediyini ona izah etmək olmaz.

– Axı sən yaza bilmirsən!

– Bəsdir, Pyotr İvaniç, – deyə Lizaveta Aleksandrovna səsləndi, – özün yaza bilmirsən, daha başqalarına niyə mane olursan?

– Əmican, bağışlayın, siz bu işdə hakim ola bilməzsiniz desəm mənə bağışlayın.

– Bəs kim hakim olar? Omu? – deyə Pyotr İvaniç arvadını göstərərək əlavə etdi: – əmidostun qəsdən deyir, sən də inanırsan.

– Mən buraya təzə gələndə elə siz özünüz də yazıb özümü sınağa məsləhət görürdünüz...

– Nə olsun ki? Yazdın – bir şey çıxmadı, deməli, buraxmaq lazımdır.

– Doğrudanmı mənim yazdıqlarımın heç birində nə ağıllı bir fikir, nə də sərrast bir şeir tapmadınız?

– Necə tapmadım! Sən ağılsız deyilsən, necə olar ki, başında ağılı olan bir adamın yazdığı neçə pud əsərin içində ağıllı bir fikir tapılmasın? Axı bu, istedad deyil, ağıldır.

Lizaveta Aleksandrovna stulunda kədərlə dönərək:

– Ax! – etdi.

– Axı ürək döyüntüsü, bədənin yarpaq kimi titrəməsi, şirin-şirin nəşələr və sairə kimdə olmur?

– Zənnimcə, hamıdan əvvəl səndə! – deyə arvadı qeyd etdi.

– Hə, belə! Xatırındadır, mən bəzən heyretə gəlirdim...

– Nə üçün? Yadıma gəlir.

– Bu şeyləri hamı duyur! – deyə Pyotr İvaniç qardaşı oğluna müraciətlə sözüne davam etdi, – sükut və ya nə bilim gecənin zülməti, sonra meşənin uğultusu, bağ, göl, dəniz kimi mütəəssir etmə ki? Əgər bu duyğu və hiss yalnız rəssamlarda olsaydı, onda rəssamları heç kəs başa düşməzdi. Bütün hissələri öz əsərində əks etdirmək isə tamamilə başqa məsələdir. Bunun üçün istedad lazımdır, bu da, deyəsən, səndə yoxdur. İstedadı gizlətmək olmaz: o hər bir sətirdə, vurulmuş hər bir fırçada parlayıb gözə çarpar.

– Pyotr İvaniç! Vaxtın keçir, getməlisən, – deyə Lizaveta Aleksandrovna xatırlatdı.

– Bu saat, – deyib Pyotr İvaniç əlavə etdi: – Fərqlənməmi istəyirsən? Sənin üçün fərqlənmək, özünü göstərmək yeri var. Redaktor səni tərifiyləyir, deyir kənd təsərrüfatına dair məqalələrin çox gözəl işlənmişdir, mənalıdır; deyir, əsərin bu işi özünə sənət eləmiş bir adam tərəfindən deyil, istehsalçı alim tərəfindən yazılmış olduğu hər şeydən görünür. Mən sevindim, öz-özümə dedim ki: “Aha, Aduyevlərin hamısı başlı adamlardır!” – Görürsənmi, mənim də izzəti-nəfəsim var! Sən öz qulluğunda da seçilib bir yazıçı şöhrəti qazana bilərsən...

– Əcəb şöhrətmiş: əkin torpağı yazıçısı!

– Hər kəs üçün bir sahə olar: birisi səma boşluqlarında pərvaz edər, digəri əkin torpağı ilə əlləşərək oradan sərvət çıxarır. Mən başa düşürəm ki, axı adam niyə öz sadə iş və təyinatına laqeydlik göstərsin? Onun da öz şəriyyəti var. Bax, xidmət edər, öz əməyilə pul qazanıb toplardın, çoxları kimi sən də varlı bir qız alıb evlənərdin... Başa düşürəm, daha nə lazım olmuş? Vəzifəni yerinə yetirmiş olardın, ömrünü şərəflə, əmək çəkə-çəkə başa vurardın – səadət də bax, budur! Məncə, belədir. Bax mənim rütbəm – statski müşavir, peşəmsə zavodçuluqdur; di gəl bunların əvəzində mənə ən birinci şair adı ver, vallah, qəbul etməyəm!

– Pyotr İvaniç, axı doğrudan gecikirsən? – deyə Lizaveta Aleksandrovna onun sözünü kəsdi, – saat ona az qalır.

– Doğrudan da vaxtdır. Di xudahafiz. Yoxsa, Allah bilir, nəyə əsasənə özlərini qeyri-adi adamlar sayırlar, – deyə Pyotr İvaniç otaqdan çıxma-çıxa deyiniirdi, – sonra da ki, o söz...

II

Aleksandr əmisinin yanından evə qayıtdı və kreslodə oturub fikrə getdi. Əmisi və əmisi arvadı ilə olan bütün söhbəti xatirindən keçirib öz-özündən ciddi hesabat tələb etdi.

O, adamların heçliyini, xırdaçılığını, zəifliklərini gözdən keçirib müzakirə edərək onlara kin və nifrət bəsləməyi, tanışlarının hamısını bircə-bircə götür-qoy etməyi bu yaşda özünə necə müsaidə etmiş, lakin özünü təhlil etməyi yaddan çıxarmışdır! Nə dərəcədə korluq! Onun dönüb bir özünə baxması üçün əmisi ona, bir məktəbliyə verildiyi kimi, dərs verib onu tel-tel təhlil etdi, özü də qadın yanında! Əmisi bu axşam arvadının nəzərində nə qədər böyüməli, yüksəlməli idi! Tutaq ki, bunun eybi yoxdur, belə də olmalıdır, amma di gəl ki, o buna Aleksandrın hesabına nail olmuşdu. Söz yox ki, əmisi hər yerdə və hər şeydə ondan yüksək və üstündür.

Aleksandr düşündü ki, daş qəlbli və canında təpər olmayıb yalnız bir qədər təcrübəsi olan bir adam hər addımda onu beləcə öteri, etinasızlıqla əzib məhv edirsə, bəs gəncliyin, tərəvətin, ağıl və hissiyyat coşğunluğunun üstünlüyü necə olmuş, harada qalmışdır? Bəs mübahisə nə zaman qüvvələrin bərabərliyi şəraitində keçəcək, nəhayət, nə zaman üstünlük onun tərəfində olacaqdır? İstedad da, ruhi qüvvələrin çoxluğu da, deyəsən, onun tərəfindədir... amma əmisi onunla müqayisə edildikdə əjdaha kimi görünür. O özünə güvənərək necə də inamla mübahisə edir, hər cür ziddiyyəti nə qədər asanlıqla rəf edib zarafatla, əsnəyə-əsnəyə hissiyyata, dostluq və sevgidə adamın qəlbini səmimiyyətlə boşaltmasına, bir sözlə, ahıl adamların gənclərə həsəd aparmağa adət etdikləri hər şeyə istehza edə-edə öz məqsədinə nail olur.

Aleksandr bütün bunları zehmində vuruşdurub xəcalətindən qızardı. O özünə qarşı ciddi olacağına və ilk fürsət düşən kimi əmisini məhv edəcəyinə: ilahi vergini heç bir təcrübə-filanın əvəz edə bilməyəcəyini, qoy o, Pyotr İvanıç, nə deyir-desin, bu dəqiqədən etibarən onun heç bir soyuq, metodiki yozmalarının düz çıxmayaçağını ona sübut edəcəyinə özünə söz verdi. Özünün yolunu Aleksandr özü tapıb bu yolla qorxa-qorxa yox, möhkəm və ahəngdar addımlarla gedəcəkdir. O daha üç il əvvəlki Aleksandr deyildir. O, qəlb sirləri xəzinəsinə bələd olmuş, ehtiras oyunlarını gözdən keçirmiş, həyatın sirlərini öyrənmiş və bütün bunlar üçün əzab

çəkmişsə də, özünü bunlara qarşı əbədilik bərkitmiş, möhkəmlətməmişdir. Gələcək onun üçün aydındır, o ayağa qalxmış, qol-qanad açmışdır – o uşaq deyil, kişidir – cəsərlə irəli! Əmisi bunu görə-cək və öz növbəsində onun, təcrübəli usta olan Aleksandrın qarşısında miskin bir şagird rolunu oynayacaqdır; o təəccüb edəcəkdir ki, özü üçün seçib götürdüyü və bəlkə də paxılıqdan Aleksandrın da boynuna bağlamaq istədiyi miskin və alçaq mənəbpərəstlikdən savayı başqa bir həyat, başqa cür fərqlənmə və başqa səadət də var. Bir daha, bir daha necib səy və qeyrət – mübarizə bitmiş olacaq!

Aleksandr dirçəlib canlandı. O yenə də xüsusi bir aləm, lakin əvvəlkindən bir qədər ağıllı bir aləm yaratmağa başladı. Əmisi arvadı onun bu həvəs və arzusuna yardım göstərirdi, lakin bu gizli, Pyotr İvanıç yatdığı və ya zavoda, ingilis bankına, kluba getdiyi zamanlar olurdu.

Əmisi arvadı Aleksandrın nə işlə məşğul olduğunu soruşurdu. Bu işə Aleksandra necə də xoş gəlirdi! O öz əsərlərinin planını əmisi arvadına danışır və bəzən məsləhət yolu ilə onun təsvibini tələb edirdi.

Əmisi arvadı tez-tez onunla mübahisəyə girişir, lakin daha tez-tez onunla razılaşırdı.

İnsanlar son ümidə göz dikdikləri kimi, Aleksandr da əməyə göz dikmişdi. O, əmisi arvadına deyirdi: “Bundan o yana daha heç bir şey yoxdur: susuz, göyertisiz boş çöl, zülmət, səhradır; onda nə həyat olar? Daha qəbrini qaz, gir uzan!” Odur ki, o yorulmaq bilmədən işləyirdi.

Sönüb getmiş olan sevgi bəzən yadına düşdükdə, o həyəcanlanır, dərhal qələmdən yapışır, təsirli bir elegiya yazırdı. Birdən qanı başına vurur, bu yaxınlara qədər insanlara qarşı coşmaqda olan hidət və nifrətini qaldırırdı. Bir də görürdüm bir neçə qüvvətli misra meydana çıxdı. Eyni zamanda o düşünüb bir povest də yazırdı. Bu povestə o çox fikir, hiss, əmək və yarım ilə qədər vaxt sərf etdi. Budur, nəhayət, povest hazırdır, nəzərdən keçirilmiş və üzü ağardılmışdır. Əmisi arvadı heyran qalmışdı.

Bu povestdə əhvalat artıq Amerikada yox, Tambov kəndlərindən birində baş verirdi. İştirak edənlər adi adamlardı: frak geymiş hər cür böhtançı, yalançı kişilər, korsetli və şlyapalı xəyanətkar qadınlar. Hər şey lazım olduğu kimi və yerli yerində idi.

– Ma tante, zənnimcə, bunu əmimə göstərmək olar, eləmi?

– Hə, hə, əlbəttə, olar, – deyə o cavab verdi, – amma elə belə, onsuz çapa vermək yaxşı olmazmı? O həmişə bunun əleyhinədir; birdən bir şey deyər... Bilirsinizmi, bu ona uşaqlıq kimi görünər.

– Yox, göstərmək yaxşıdır! – deyə Aleksandr cavab verdi. – Siz əsərin yaxşı olduğuna hökm verdikdən və özüm şəxsən əməlli dərk etdikdən sonra heç kəsdən qorxmuram, amma yenə də qoy görsün...

Göstərdilər. Pyotr İvaniç dəftəri gördükdə qaşqabağını bir qədər tüküb başını buladı.

– Bu nədir belə, birlikdə yazmısınız? – deyə o soruşdu. – Nə isə çox böyükdür. Necə də narın yazılmışdır: həvəsə bir bax!

– Sən hələ başını bulama, – deyə arvadı cavab verdi, – əvvəlcə bir qulaq as. Aleksandr, oxuyun görək. Ancaq sən diqqətlə qulaq as, mürgüləmə, sonra da hökmünü ver. Adam nöqsan tapmaq istəsə hər yerdə tapa bilər. Bir qədər güzəştə yanaş.

– Xeyr, niyə ki? Ancaq ədalətlə söyləyin, – deyə Aleksandr əlavə etdi.

Pyotr İvaniç bir ah çəkib:

– Çarə yoxdur; dinləyərəm, – dedi, – ancaq bir şərtlə ki, əvvələn, nahar edən kimi elə o saat oxumayasınız; çünki məni yuxu basmayacağına söz verə bilmərəm. Aleksandr, bunu sən özünə götürmə; nahar elədikdən sonra hər nə oxusalar, həmişə məni yuxu basır; bir də ki, əgər bu yarayan bir şey olsa, rəyimi deyəcəyəm, olmasa – susacağam, sonrası öz işinizdir.

Oxumağa başladılar. Pyotr İvaniç bircə dəfə də mürgüləmədi, o, gözünü Aleksandrın çəkməyərək qulaq asır, hətta gözünü də az-az qırpırdı, hələ iki dəfə də başını təsviblə yırğaladı.

– Görürsən – deyə arvadı pıçıldadı. – Sənə deyirdimmi.

Pyotr İvaniç ona da başını yırğaladı. Dalbadal iki gecə oxudular. Birinci gecə oxunduqdan sonra Pyotr İvaniç əhvalatın dalı necə olacağını nağıl edib arvadını heyran qoydu.

– Nədən bilirsən? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– Bunu bilməyə nə var! Yeni ideya deyil, bu barədə min dəfə yazıblar. Heç dalını oxumaq lazım deyildi, ancaq görək əhvalatı Aleksandr necə inkişaf etdirib.

İkinci gecə Aleksandr sonuncu səhifəni oxuduğu zaman Pyotr İvaniç zəngi çaldı. Nökər içəri daxil oldu. Pyotr İvaniç ona buyurdu:

– Paltarımı hazırla. Aleksandr, bağışla, sözünü kəsdim: tələsirəm, klubda vist oynamağın vaxtı keçir.

Aleksandr oxuyub qurtardı. Pyotr İvaniç cəld otaqdan çıxarkən arvadına və Aleksandra:

– Di xudahafız! – dedi. – Mən daha buraya gəlməyəcəyəm.

– Dayan, bir dayan görüm! – deyə arvadı qışqırdı, – bəs povest haqqında bir söz demirsənmi?

– Şərtimizə görə deməli deyiləm, – deyə cavab verib, o getmək istədi.

– Bu inadçılıqdır! – deyə arvadı səsləndi. – Vay-vay, yaman tərsdir, – onu tanıyıram! Aleksandr, siz ona baxmayın.

“Bu bədxahlıqdır! – deyə Aleksandr düşündü. – O məni palçığa salmaq, öz mühitinə çəkmək istəyir. Ancaq o hər halda ağıllı məmur, zavodçu olmaqdan başqa bir şey deyil, mən isə şairəm...”

Arvadı az qala ağlaya-ağlaya:

– Pyotr İvaniç, bu heç də yarayan iş deyil! – dedi. – Heç olmasa bir söz de. Təsvib əlaməti olaraq başını yırğaladığımı görürdüm, deməli, xoşuna gəlmişdir, bəyənmişən, ancaq inadlığma sahib etiraf etmək istəmirsən. Yəni ki, xoşumuza gəldiyini necə boynumuza alağ! Bu nədir ki, bizim aqlımız hara, bu hara! Di etiraf elə ki, yaxşıdır.

– Başımı ona görə yırğalayardım ki, bu povestdən də Aleksandrın ağıllı olduğu görünür, ancaq bunu yazmaqda ağıllı iş görməmişdir.

– Ancaq, əmican, bu cür mühakimə...

– Bura bax, sən mənə inanmırsan, mübahisə etməyin də mənası yoxdur; yaxşısı budur ki, bir miyançı, münsif tapağ. Bu söhbəti aramızda bir dəfəlik qurtarmağ üçün bax, hətta belə edərim: bu povesti öz adımdan jurnalın əməkdaşı olan dostuma göndərərim: görək o nə deyir. Sən onu tanıyırsan və yəqin, ona etibar edərsən. O təcrübəli adamdır.

– Yaxşı, baxaq.

– Pyotr İvaniç stolun yanında oturdu və tələsik bir neçə sətir yazıb Aleksandra verdi. O yazmışdı:

“Ağsaqqal vaxtımda müəllifliyə başlamışam, nə etməli: adam ad-san çıxarmaq, şöhrət qazanmaq, burada da seçilmək istəyir – lap sarsaqlanmışam! Budur, bu göndərdiyim povesti yazmışam. Nəzərdən keçirin, yarayırsa, jurnalımızda dərc edin, əlbəttə, pulunu vermək şərti ilə: özünüz bilirsiniz ki, havayı işləmək mənim xoşuma gəlməz. Təəccüb edib inanmayacaqsınız, ancaq hətta familiyamı da göstərməyə icazə verirəm, deməli, doğru deyirəm”.

Povesti haqqında yaxşı rəy alacağına əmin olan Aleksandr arxayınca oturub cavab gözləməyə başladı. O, əmisinin məktubda pul məsələsini də yazdığına hətta sevinirdi də. O düşünürdü:

“Çox, çox ağıllı işdir. Anam şikayətlənir ki, taxıl ucuzdur: olsun ki, mənə tezliklə pul göndərməyəcək; indi isə buradan bir min beş yüz almaq lap yerinə düşər”.

Lakin üç həftəyə qədər keçdi, hələ cavab yox idi. Budur, nəhayət, bir səhər Pyotr İvaniçə böyük bir paketlə bir məktub gətirdilər. O hiyləgərcəsinə arvadına baxıb dedi:

– Aha! Qaytarıblar!

O, məktubu açmadı və arvadı hər nə qədər yalvardısa da, ona göstərmədi. Həmin gün axşam kluba getməzdən əvvəl özü qardaşı oğlunun yanına getdi.

Qapı bağlı deyildi. O içəri girdi. Yevsey dəhlizdə döşəmənin üzərində köndələn uzanıb xoruldayırdı. Şam bərk əriyib axaraq şamdan sallanırdı. O, ikinci otağa baxdı – qaranlıqdı.

“Ah, əyalət!” deyə o donquldandı.

O, Yevseyi itələyib oyatdı, qapını, şamı göstərüb onu çəliyi ilə hədələdi. Üçüncü otaqda da Aleksandr stolun arxasında oturub qollarını stolun üstünə, başını da qollarının üstünə qoyaraq yatmışdı. Onun qabağında bir kağız vardı. Pyotr İvaniç baxdı – şeir idi.

O, kağızı götürüb oxudu:

Keçdi baharın gözəl dəmləri, dövranları,
Əbədilik yox oldu eşqin dilbər anları.
Bir ölüm qoxusuna dalıb bu gün canımda,
Budur məhəbbət artıq dolanmayır qanımda!
Onun boş qalan izsiz mehrabında, ah, bilsən
Çoxdandır başqa bir büt ucaltmışam bil ki, mən
Ona səcdə edirəm... Lakin...

Pyotr İvaniç ucadan:

– Özü də yatıb! Səcdə elə, əzizim, tənbellənmə! – deyib bir ah çəkdi. – Öz yazdığın şeir özünə necə də yapışır! Başqa hökm nə lazım? Özün haqqında özün hökm vermişsən.

Aleksandr gərnəşib dedi:

– Ah! Siz hələ də mənim əsərlərimin əleyhinə imişsiniz. Əmican, açıqca deyin: axı istedadı niyə belə təkidlə təqib edirsiniz, halbuki etiraf etmək olmaz ki...

– Paxıllıqdan, Aleksandr. Bir özün mülahizə elə: sən şan-şöhrət, ehtiram, bəlkə də əbədi bir ad qazanacaqsan, mən isə avam bir adam olaraq qalıb faydalı zəhmətkeş adı ilə kifayətlənməyə məcbur olacağam. Axı mən də Adyuevəm! Hər nə deyirsən de, adamı yandırır. Mən nəyəm? Ömrümü sakitcə, heç bir ad-san çıxarmadan keçirib ancaq öz işimlə məşğul olmuşam və hələ bununla fəxr də edib özümü xoşbəxt sanmışam. Acınacaqlı bir qismət deyilmi? Mən öldükdə, yəni heç bir şey bilib hiss etmədiyim zaman bayanların¹ sehrli simləri adımla çəkməyəcək, adım uzaq əsrlərə, gələcək nəsillərə, dünyaya yayılmayacaq, dünyada Pyotr İvaniç Aduyev adlı bir statski müşavirin yaşamış olduğunu bilməyəcəklər ki, bari mən də gələcək nəsillərlə ərsəyə çatınca tabutumla bir təhər salamat qalmış olsam, qəbirimdə bununla təsəlli tapam. Bir fərqə bax: sən şöhrət qazanaraq buludların arasında qanad çalıb gurultu qopara-qopara süzdüyün halda mən yalnız, sənin istəkli müəllifin dediyi kimi, insanların çəkdiyi əməyin içərsində mənim də balımdan bir damcı vardır deyə təsəlli tapmalı olacağam.

– Allah xatirinə, ondan əl çəkin; o haradan istəkli müəllif oldu! Ancaq yaxın adamları ələ salır.

– Aha! Ələ salır! Yoxsa öz portretini Krilovun əsərlərində gördükdən sonra onunla aran deyib? A propos sən gələcək şan-şöhrətin, əbədiyyətin mənim cibimdə olduğunu bilirsənmi? Ancaq arzu edərdim ki, oradakı sən pulun olaydı; bu daha düz olardı.

– Necə şan-şöhrət?

Məktubumun cavabı.

– Ah! Allah xatirinə, tez verin. Nə yazıb?

– Oxumamışam, özün oxu, ancaq bərkədən.

– Necə hövsələsiz çatıb?

– Axı mənə nə ki?

– Necə nə? Axı mən sizin doğma qardaşınız oğluyam: necə maraqlanamayasınız? Əcəb soyuqsunuz! Əmican, bu xudbinlikdir!

– Bəlkə də: mən özümü gizləmirəm. Ancaq burada nə yazılmış olduğunu bilirəm. Al oxu!

Aləksandr ucadan oxumağa başladı, Pyotr İvaniç çəliyi ilə çək-məsini döyəcəliyirdi. Məktubda belə yazılmışdı:

¹ Bayan – əfsanəvi qədim rus müğənnisi

“Əziz və istəkli Pyotr İvaniç, bu nə kələkdir? Povest yazırsınız! Axı buna kim inanar? Həm də mənim kimi köhnə qurdu ələ salmaq istəyirsiniz! Birdən, Allah eləməmiş, doğru olsa, qələminizi bir müddət tam mənasında qiymətli olan sətirlərdən, hər biri doğrudan da bir qızıla dəyən sətirlərdən ayırıb hörmətəlayiq yekunları vurmağı dayandıraraq qabağımdakı bu povesti yazmış olsaydı, yene da sizə deyərdim ki, zavodunuzun buraxdığı kövrək, tez sınan məhsullar da bu əsərinizdən çox möhkəm və davamlıdır...”

Aleksandrın səsi birdən alçaldı.

“Ancaq sizin haqqınızda bu cür həqarətli şübhə olmasını mən rədd edərdim”, deyə Aleksandr qorxa-qorxa davam etdi.

Pyotr İvaniç:

– Aleksandr, eşitmirəm, bərkədən oxu! – dedi.

Aleksandr yavaş səslə davam etdi:

“Povestin müəllifliyində iştirak etməklə, yəqin, mənim rəyimi bilmək istəyirsiniz. Bax mənim rəyim belədir. Bunun müəllifi bir gənc olmalıdır. O ağulsız adam deyil, ancaq bütün dünyaya nə isə bərk qəzəbi tutmuşdur. Nə qədər də böyük bir hiddətlə və amansız bir ruhda yazır! Yəqin məyus olmuşdur. Xudaya, bu tayfa nə zaman düzələcək? Təəssüf ki, həyata saxta baxışların ucundan bizdə nə qədər istedad mənasız, səmərəsiz xəyallara qapılaraq layiq olmadığı işlərə əbəs yerə can atmaqla məhv olub gədir”.

Aleksandr dayanıb nəfəsini dərdi. Pyotr İvaniç siqar yandırır ağzından bir tüstü halqası buraxdı. Onun sifəti adəti üzrə tamamilə sakit olduğunu bildirirdi. Aleksandr boğuş, güclə eşidilən bir səslə oxumağa davam etdi:

“Bax bu fəlakətin səbəbi – xudpəsəndlik, xəyalpərəstlik, ürək təmayüllərinin vaxtından əvvəl inkişaf etməsi və mütləq gətirib tənbəlliyə çıxaran ağıl durğunluğu və hərəkətsizliyidir. Bizim veyil, avara və xəstəliyə tutulmuş gənclərimizi yalnız elm, əmək və əməli iş ayıldaraq doğru yola gətirib çıxarar”.

Pyotr İvaniç saata baxıb:

Bütün məsələni üçcə sətirdə izah etmək olardı, – dedi, – o isə dostluq məktubunda götürüb bütöv bir dissertasiya yazmışdır! Hm, hərif güdən, formalist deyilmi? Aleksandr, ardını oxumayaq ki? Burax getsin: darıxdırıcıdır. Sənə deməli bir neçə sözüm vardı...

– Xeyr, əmican, qoyun piyaləni axıra qədər içim: oxuyub qurtarım.

– Di oxu görək.

Aleksandr oxudu:

“Ruhi qabiliyyətin bu kədərləndirici istiqaməti isə göndərdiyi niz povestin hər sətirində özünü göstərir. Prote’ge¹–nizə deyini ki, yazıçı, əvvələn, o zaman dəyərli yazsa bilər ki, şəxsi bir maraq və ehtiras təsirinə qapılmaya. O, həyatı və ümumiyyətlə insanları gərək sakit və doğru-düzgün bir nəzərlə görsün, yoxsa yalnız heç kəsə lazım olmayan öz mənliliyini ifadə etmiş olar. Bu nöqsan povestdə çox böyük yer tutur. İkinci və ən mühüm şərt odur ki, – gəncliyə və bütün xudpəsəndliklərin hamısından çox narahat və iztirablı olan müəlliflik xudpəsəndliyinə acıyaraq – bunu müəllifə söyləməyin – istedad olmalıdır, burada isə ondan bir əsər belə yoxdur. Ancaq hər yerdə dili düzgün, təmiz və safdır; müəllifin hətta öz üslubu da vardır...” sözlərini Aleksandr güclə oxuya bildi.

– Di bunu yaz qurtar da! – deyə Pyotr İvaniç səsləndi, – yoxsa, götürüb, Allah bilir, nələr yazıb! Qala bunu yay aylarında, jurnal az oxunduğu zaman buraxaram, ancaq pul məsələsini ağılınıza da gətirməyin”.

– Hə, nə oldu, Aleksandr, özünü necə hiss edirsən? – deyə Pyotr İvaniç soruşdu.

– Gözlənə bildiyindən daha rahat, – deyə Aleksandr güclə cavab verdi. – Özümü hər şeydə aldadılmış bir adam kimi hiss edirəm.

– Yox, öz-özünü aldadan, başqalarını da aldatmaq istəyən adamlar kimi...

Aleksandr bu etirazı eşitmirdi.

– Doğrudanmı bu da xəyaldır?.. bu da dönüklük etmişdir? – deyə o pıçıldadı. – Ağır bir itkidir! Nə etməli, aldanmağa ki adət etmək olmaz! Ancaq başa düşürəm ki, qarşısızalmaz bu yaradıcılıq ehtirası mənə nə üçün verilmişdi?..

Pyotr İvaniç:

– Bax iş də elə orasıdadır! – dedi, – sənə həvəs vermiş, amma görünür, yaradıcılığın özünü isə verməyi unutmuşlar, mən dediyim də elə bu idi!

¹ Himayəyə alınmış adam

Bunun cavabında Aleksandr bir ah çəkib fikrə getdi. Sonra birdən tələsik yeşiklərin üstünə cumub hamısını açmağa və bir neçə dəftər, yazılmış varaq, kağız parçası çıxarıb qeyzlə buxarıya atmağa başladı.

Pyotr İvaniç stolun üstündə yarımçıq qalmış şeri də ona sarı itələyərək:

– Bu da yadımdan çıxmasın! – dedi.

Aleksandr şeri də buxarıya ataraq ümitsiz bir halda:

– Bu da onların yanına! – dedi.

Pyotr İvaniç ətrafa göz gəzdirə-gəzdirə:

– Gör daha bir şey qalmadı ki? – dedi. – Əməlli axtar, ağıllı işi elə birdəfəlik görüb qurtarmaq yaxşıdır. Şkafın üstündəki o bükülü kağızlar nədir?

Aleksandr əl atıb onları götürdü və:

– Elə bunlar da oraya! – dedi, – kənd təsərrüfatına dair məqalələrdir.

– Yandırma, bunları yandırma! Mənə ver! – deyib Pyotr İvaniç əlini uzatdı, – bunlar cəfəngiyyat deyil.

Lakin Aleksandr ona qulaq asmayıb acıqlı-acıqlı dedi:

Yox! Bədiyyat sahəsində necib yaradıcılıq məndən ötrü məhv oldusa artıq alın təri tökməklə dolanmaq da istəmirəm: tale bununla mənə üstün gələ bilməz!

Bu kağızlar da buxarıya getdi.

Pyotr İvaniç:

– Nahaq yerə! – dedi və eyni zamanda yandırmalı bir şey qalıb-qalmadığını bilmək üçün özü stolun altındakı zənbili çəliyi ilə eşələdi.

– Aleksandr, bəs povesti nə edəcəyik?

– Arakəsməyə yapışdırmaq üçün lazımımız deyil ki?

– Yox, indi yox. Göndərib gətirdəkmi? Yevsey! Yenə də yatdın: bax şinelimi orada gözünün qabağındaca oğurlarlar! Cəld bizə get, kabinetdə büronun üstündə bir qalın dəftər var, Vasildən alıb bura gətir.

Aleksandr oturub qoluna dayanaraq buxarıya baxırdı. Dəftəri gətirdilər. Aleksandr yarım illik əməyinin bəhrəsinə baxıb fikrə getdi.

Pyotr İvaniç bunu görüb dedi:

– Aleksandr! Di qurtar, başqa məsələdən danışaq.

– Bu da oraya! – deyərək Aleksandr qışqırıb dəftəri buxarıya fırlatdı.

Hər ikisi dəftərin necə od tutub yanacağına baxmağa başladı, Pyotr İvaniç, göründüyünə görə məmnuniyyətlə, Aleksandr isə qəmgin, demək olar ki, göz yaşları ilə baxırdı. Budur, dəftərin üst varacağı tərənib qalxdı, sanki görünməz bir əl onu çevirirdi; qıraqları əyildi, varaq qaraldı, sonra donqarlaşıb birdən alışdı; onun dalınca tez ikinci, üçüncü varaq alışıb yandı, sonra da bir neçə varaq birdən qalxıb dəstə ilə od tutdu, ancaq onların altındakı səhifə hələ ağarırdı və ikicə saniyədən sonra onun da qıraqları qaralmağa başladı.

Lakin Aleksandr o səhifədə “III fəsil” sözlərini oxuya bildi. O bu fəsilə olanları yadına salıb heyfşiləndi. O kreslodan qalxdı və əsərinin qalanını oddan qurtarmaq üçün maşanı qapdı. Ümid ona pıçıldamışdı: “Bəlkə də hələ...”

Pyotr İvaniç:

– Dayan, mən çəliklə qurdalaram, – dedi, – yoxsa maşa əlini yandırar.

O, dəftəri buxarının dibinə, lap gözün üstünə itələdi. Aleksandr tərəddüd içərisində qaldı. Dəftər qalın olduğu üçün birdən-birə od tutmadı. Əvvəlcə onun altından qalın tüstü çıxdı, arabir altından alov çıxıb onun qıraqlarını yalayır, qara ləkə salıb yenə də yox olurdu. Dəftəri hələ xilas etmək olardı. Aleksandr elə əlini uzatmışdı ki, birdən-birə, bircə saniyənin içində alovun şöləsi kreslonu da, Pyotr İvaniçin üzünü də, stolu da işıqlandırdı; bütün dəftər alışıb yandı və bir dəqiqədən sonra sönərək üstündə odlu cızıqlar oynayan qara kül yığınına döndü. Aleksandr maşanı atdı və:

– Hər şey bitdi! – deyərək səsləndi.

– Bitdi! – deyərək Pyotr İvaniç təkrar etdi.

Aleksandr:

– Uf! Azad oldum! – dedi.

Pyotr İvaniç:

– Bu ikinci dəfədir ki, mən mənzilin təmizlənməsində sənə kömək edə bilmədim, – dedi, – əminəm ki, bir daha...

– Əmican, bir daha qayıtmaz.

– Amin! – deyib əmisi əlini onun çiyinə qoydu. – Hə, Aleksandr, indi sənə məsləhət görürəm ki, ləngimədən, elə bu saat İvaniçə yazasan ki, sənə kənd təsərrüfatına aid iş göndərsin. Etmiş olduğun bütün axmaqlıqlardan sonra indi, isti-isti çox ağıllı bir şey yazarsan. O elə hey dilə gəlir: “Bəs qardaşımız oğlu necə oldu?..”

Aleksandr kədərlə başını bulayıb:

– Bacarmaram, – dedi, – yox, bacarmaram: hər şey bitdi.

– Bəs indi sən nə edəcəksən?

– Nə? – deyə soruşub Aleksandr fikrə getdi. – İndi hələlik heç bir şey.

– Əyalətdə nə isə heç bir iş görməyə bilirlər, burada isə... Bəs buraya nəyə gəlirdin? Başa düşə bilmirəm.. Hələlik bu barədə yetər. Səndən bir xahişim var.

Aleksandr başını ağır-ağır qaldırıb sualedici bir nəzərlə əmisinə baxdı.

– Axı sən, – deyə Pyotr İvaniç kreslosunu çəkib Aleksandra yaxınlaşdıraraq sözə başladı, – mənim şerikim Surkovu tanıyırsanmı? Aleksandr başı ilə təsdiq etdi.

– Hə, sən bəzən bizdə onunla bir yerdə nahar etmişən, ancaq onun nə yuvanın quşu olduğunu başa düşmüşsənmi? Pis adam deyil, amma başıboşdur. Ona hakim kəsilən zəif cəhəti qadındır. Özün gördüyün kimi, o, bədbəxtlikdən, çirkin deyil, yəni yanaqları qırmızı və hamardır, ucaboydur, şəkil kimi geyinir, həmişə ətir vurmuş olur, saçını qıvrıdır və elə bilir ki, bütün qadınlar onu gören kimi ağılları başlarından çıxır – şıq, ədabazdır! Cəhənnəmə ki, mən buna heç fikir də verməzdim; amma dörd orasıdadır ki, ehtirası bir balaca qalxan kimi var-yoxunu sovurur. Di bir ucdan hey bəxşişlər, hədiyyələr, xilaskarlıqlar başlanacaq; özünü göstərməyə çalışaraq şıqlıq edəcək, təzə fayton alacaq, atlarını dəyişdirəcək... Xülasə, var-yoxunu tarac edəcək! Mənim arvadımın da dalınca sürünürdü. Birdən elə olurdu ki, teatr bileti almağa adam göndərmək qeydinə qalmırdım: bilirdim ki, Surkov mütləq gətirəcək. Atlarımı dəyişdirmək, nadir bir şeymi tapmaq, izdihamımı yarıb keçmək, yaylağamı gedib baş çəkmək, hər nə lazım oldumu, haraya göndərmək istədinmi – qızıldır! Quş kimi uçacaq! Yaman kara gəlirdi: belə birini pulla axtarıb tapmaq olmazdı. Heyf! Mən qəsdən ona mane olmurdum, ancaq arvadımın lap zəhləsini tökmüşdü: axırda qovdum. Bax pulu bu cür sovurmağa başlayanda, zavoddan aldığı faiz onu görmür, məndən pul istəyirdi, verməyəndə də kapital barəsində danışır. “Cəhənnəm olsun sizin zavodunuz, nəyimə lazımdır? – deyir, – heç vaxt adamın əlində azad pulu olmur!” Barı bir qadından yapışıb dayansaydı, dörd yarı idi... Yox, hey kübar aləmi ilə rabitə düzəltməyə çalışır, deyir:

“mənə nəcib intriqa lazımdır: mən sevgisiz yaşaya bilmərəm!” Eşşək deyilmi? Az qala qırx yaşı var, amma sevgisiz yaşaya bilməz!

Aleksandr öz işlərini yadına saldı və qəmli-qəmli gülümsündü.

– Kökündən yalan deyir, – deyə Pyotr İvaniç davam etdi. – Onun nəyə can atdığını sonra öyrənib bildim. O yalnız öyünmək istəyir, istəyir onun haqqında danışsınlar ki, filan xanımla əlaqəsi var, onu filan xanımla lojada görmüşlər və ya gecədən xeyli keçmiş yaylaqda filan xanımla artırmada oturmuşdu, filan xanımla tənha bir yerdə faytonda və ya at minib gəzirdi... Belə çıxır ki, bunlar nəcib intriqa imiş – Allah belasını versin! – nəcib olmayanlarından da baha oturur. Bir gör axmağın biri nəyə can atır!

– Əmican, bunları nə üçün söyləyirsiniz? – deyə Aleksandr soruşdu, – mən burada nə edə biləcəyimi bilmirəm.

– Bax indi bilərsən. Yuliya Pavlovna Tafayeva adlı gənc bir dul qadın bu yaxınlarda xarici ölkələrdən qayıtmışdır. Gözəl-göyçək bir xanımdır. Mənim və Surkovun onun əri ilə tanışlığımız vardı. Tafayev xarici ölkədə ölmüşdür. İndi başa düşürsənmi?

– Düşürəm: Surkov dul qadına vurulmuşdur.

– Elədir ki var: lap sarsaqalayb! Daha nə başa düşürsən?

– Daha... bilmirəm...

– Vay səni! Di qulaq as. Surkov bir-iki dəfə ağızından qaçırıb mənə demişdir ki, bu yaxınlarda ona pul lazım olacaq. Mən bunun nə demək olduğunu o saat başa düşdüm, ancaq əsl mətləbin nədən ibarət olduğunu bilmədim. Pul onun nəyinə lazım olduğunu öyrənməyə çalışdım. O, çox o yan-bu yan danışdı və nəhayət, dedi ki, Liteyni küçəsində mənzil düzəltmək istəyir. Fikirləşdim ki, axı bu Liteyni küçəsində nə var? – yadıma düşdü ki, onun seçdiyi yer düz Tafayevanın yaşadığı evin qarşısındadır. Artıq bəh də vermişdir. Sən kömək etməsən mütləq... fəlakətdir. İndi başa düşdünmü?

Aleksandr başını bir az yuxarı qaldırıb divarlara, tavana nəzər saldı və gözünü bir-iki dəfə qırpdıqdan sonra əmisinə baxdı, ancaq dinmədi.

Pyotr İvaniç ona baxır, gülümsəyirdi. O birisinin ağılı kəsmədiyini, bir fərasətsizlik etdiyini, yanıldığını görüb bunu onun özünə hiss etdirməyi çox xoşlayırdı. O dedi:

– Bu nədir, Aleksandr, sənə nə olub? Hələ povest də yazırsan!

– Ah, əmican, başa düşdüm.

– Allah, sənə şükür!

– Surkov sizdən pul istəyir; sizin də yoxunuzdur, istəyirsiniz ki, mən... – deyib Aleksandr sözünü tamamlamadı.

Pyotr İvanıç güldü. Aleksandr sözünü qurtarmayıb mat-mat əminsinə baxırdı. Pyotr İvanıç dedi:

– Yox, o deyil! Məgər heç elə vaxt olub ki, məndə pul olmasın? Nə vaxt istəyirsən məndən pul istə, görərsən! Bax, məsələ belədir: Tafayeva Surkovun vasitəsilə mənə xatırlatmışdı ki, mən onun əri ilə tanış idim. Onun yanına getdim. O yenə də getməyimi xahiş etdi. Mən söz verib səni də aparacağımı dedim: zənnimcə, daha başa düşərsən, eləmi?

Aleksandr dörd gözlə əminsinə baxaraq:

– Məni? – deyə təkrar soruşdu və tələsik: – Bəli, əlbəttə... indi başa düşdüm... – əlavə etdi, ancaq axırıncı kəlmədə dilini çeynədi.

– Nə başa düşdün? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.

– Əmican, öldürsəniz də heç bir şey, heç bir şey başa düşmürəm! Amma bağışlayın... bəlkə onun evində xoş keçir... istəyirsiniz ki, bu qədər darıxdığım üçün gedim, orada fikrim dağılsın...

– Əcəbdir! Bunun üçün durub səni evbəev gəzdirəcəkmışəm! Onda bircə o qahr ki, gecələr də durub sənin ağzına dəsəmal salam ki, milçəklər dolmasın! Yox, bu deyil. Bax, məsələ nə yerdədir: bacar Tafayevanı özünə bənd elə.

Aleksandr birdən qaşlarını qaldırıb əminsinə baxdı və:

– Əmican, zarafat eləyirsiniz? Bu axmaq işdir! – dedi.

– Axmaq şeyləri sən çox ciddi və təmkinlə edirsən, amma təbii və sadə şeylərə axmaq deyirsən. Burada nə axmaq olan şey var ki? Sevginin özünün necə axmaqlıq olduğunu özün mülahizə elə: qanın coşması, xudpəsəndlik... Axı səninlə nə danışasan ki: sən hələ də birisini sevməli olduğunun alınına yazıldığına, ürək cazibələrinə inanırsan!

– Bağışlayın: indi heç bir şeyə inanmıram. Məgər sevmək və sevilmək adamın öz əлиндədir?

– Öz əлиндədir, ancaq sənin üçün yox. Qorxma: sənə elə çətin bir tapşırığım olmayacaq. Bax sən ancaq belə elə. Tafayevanın dalına düş, ona qarşı diqqətli ol, qoyma Surkov onunla tək qalsın... xülasə, Surkovu cinləndir, ona mane ol, o bir söz deyəndə sən ikisini də, o bir rəy yeridəndə sən onu təkzib elə. Həmişə onu çaşdır, hər addımda məhv elə...

– Niyə ki?

– Hələ də başa düşmərsən! Onun üçün ki, əzizim, o əvvəlcə qısqançlıq və kədərindən dəli olacaq, sonra da soyuyacaqdır. Bu hallar onda tez-tez, dalbadal olur. O yaman xudpəsənddir. O zaman ona mənzil lazım olmaz, kapital salamat qalar, zavodun işləri də öz yolu ilə gedər... Hə, başa düşürsənmi? Bu beşinci dəfədir ki, onun başına belə oyun açıram: əvvəllər, subay və gənc olduğum zaman bu işləri özüm görür, bəzən də dostlarımdan birini göndərirdim.

– Axı mən onunla tanış deyiləm, – deyə Aleksandr cavab verdi.

– Məhz ona görə də çərşənbə günü səni onun yanına aparacağam. Çərşənbə günləri köhnə tanışlarından bəziləri onlara yığışır.

– Ancaq, o, Surkovun sevgisinə sevgi ilə cavab verirsə, bilin ki, onda mənim səy və təlaşım təkəcə Surkovu cinləndirməyəcək.

– Eh, bəsdir! Ləyaqətli qadın birisinin axmaq olduğunu, xüsusən bir başqa adamın yanında gördükdə onunla əlaqəsini kəsər: xudpəsəndliyi yol verməz. Buradaca daha ağıllı və daha gözəl bir başqası olduqda isə: utanıb ondan daha tez əl çəkkər. Bax bunun üçün də səni lazım bilmişəm.

Aleksandr təzim etdi.

– Surkov təhlükəli adam deyil, – deyə əmisi davam etdi, – ancaq Tafayeva çox az adam qəbul etdiyindən Surkov orada bəlkə də ağıllı, əjdaha kimi görünə bilər. Qadınlara adamın zahiri görkəmi çox böyük təsir bağışlayır. Surkov isə qadınlara xoş gəlməkdə ustadır, buna görə də onu qəbul edir, ona dözürlər. Tafayeva, bəlkə də, ona işvə satır, o isə o söz... Ağıllı qadınlar da onların yolunda axmaqlıq, xüsusən baha qiymətə başa gələn axmaqlıq etdikdə sevirilər. Ancaq onlar əksərən bu axmaqlıqları edən adamı yox, bir başqasını sevirilər... Bir çoxları, o cümlədən Surkov da bunu başa düşmür, – bax sən onu başa sal.

– Yəqin Surkov onlara təkəcə çərşənbə günləri deyil, başqa günlər də gedir; çərşənbə günləri mən ona mane olaram, bəs qalan günlərdə necə olsun?

– Elə gərək hər şeyi sənə öyrədəsən! Sən Tafayevaya dil tök, qılığına gir, özünü bir qədər ona vurulmuş kimi göstər, onda o lap ikinci dəfədən səni çərşənbə yox, cümə axşamı və ya cümə gününə çağırar; sən ona diqqətini ikiqat artır, sonra mən onu bir az qızısdıraram, ona işarə elərəm ki, guya sən doğrudan da ona o söz... O deyəsən... mən duya bildiyimə görə... Belə həssas qadın... yəqin əsəbcə

zəif olmalıdır... zənnimcə rəğbətdən... səmimi ürək sözlərindən xoşlanmalıdır...

Aleksandr tərəddüdlə:

– Bu necə ola bilər? – dedi. – Mən onu sevbə bilsəydim, bəlkə də, – belədir mi? Yoxsa bacarmaram... Heç müvəffəqiyyəti də olmaz.

– Əksinə, elə belə yaxşı olar. Sən ona vurulmuş olsaydın, özünü başqa donə sala bilməzdin, o dərhal başa düşər və ikinizi də ələ salıb oynadardı. İndi isə... sən yalnız Surkovu cinlət, mən onu beş barmağım kimi tanıyıram. O işi düz gətirmədiyini görsə, daha boş pul xərcləməz, mənə də elə bu lazımdır... Bura bax, Aleksandr, bu iş mənim üçün çox mühümdür: bunu eləsən, zavodda xoşuna gələn o iki vaz yadımdadırmı? Onlar sənə olacaq: ancaq pedestalı¹ özün alarsan.

– Nə danışırırsınız, əmican, doğrudanmı siz elə güman edirsiniz ki, mən...

– Nə üçün müftə əlləşib vaxtını itirəsən? Çox gözəl olar! Ey etməz! Çox qəşəng vazlardır. Bizim əsrimizdə havayı heç bir şey eləmir. Mən sənə üçün bir şey edəndə əvəzində mənə bir hədiyyə təklif elə: alaram.

Aleksandr tərəddüdlə:

– Qəribə tapşırıqdır!

– Ümidvaram ki, bu tapşırığı mənim üçün yerinə yetirməkdən boyun qaçırılmazsan. Mən də sənə üçün hər şey etməyə hazırım: pul lazımı olanı istə... Deməli, çərşənbə günü! Bu əhvalat bir ay, olsa-olsa iki ay çəkər. Nə vaxt daha cəhtiyac olmasa, deyərəm, onda əl çəkərsən.

– Mican, sizə qulluq etməyə hazırım, ancaq qəribə işdir... Uğurlu olacağına söz verə bilmərəm... Əgər özüm vurula bilsəydim, onda yenə də... yoxsa ki...

– Çox yaxşıdır ki, vurula bilmirsən, yoxsa işi tamam korlardın. Uğurlu olacağına mən özüm söz verirəm. Xudahafiz.

O getdi, Aleksandr isə buxarının yanında oturub uzun müddət qiymətli külə baxa-baxa qaldı.

Pyotr İvanıç evə qayıtdıqda arvadı soruşdu:

– Bəs Aleksandr, onun povesti necə oldu, o yazacaqmı?

– Yox, onu müalicə edib həmişəlik sağaltdım.

¹ Pyedestal – özül, altılıq

Aduyev povestlə bərabər aldığı məktubun məzmununu və hər şeyi yandırdıqlarını ona danışdı. Lizaveta Aleksandrovna:

– Pyotr İvanıç, səndə əsla rəhm yoxdur! – dedi, – və ya üzərinə götürdüyün heç bir işi əməlli-başlı görə bilmirsən.

– Amma sən onu kağızları korlamağa qızıdırmaqla yaxşı iş görmüşdün ha! Məgər onun istedadı var?

– Yoxdur.

Pyotr İvanıç ona təəccüblə baxdı.

– Elə isə bəs sən niyə?..

– Bəs sən hələ də bunu anlayıb başa düşməmişənmi?

Pyotr İvanıç dinmədi və birdən Aleksandr ilə onun arasında olmuş əhvalat bilaxtiyar yadına düşdü. O diqqətlə arvadına baxaraq dedi:

– Burada başa düşülməyəcək nə var ki? Çox aydındır!

– Axı nədir, de görək?

– Odur ki... sən ona dərs vermək istəyirdin... ancaq başqa cür, yumşaq, öz mülahizənlə...

– Başa düşür, özü də ağıl sahibidir! Bəs bütün bu müddət ərzində o nə səbəbə sən, sağlam və demək olar ki, xoşbəxt idi? Ona görə ki, ümidlə yaşayırdı. Bax mən də onun bu ümidini möhkəmləndirirdim: indi aydındırmı?

– Deməli, bunlar hamısı kələkmış?

– Zənnimcə bu cür kələyə yol verilir. Bəs sən nə eləmişən? Sənə heç ona rəhmən gəlmir: sən ümidini puça çıxarmısan.

– Bəsdır! Sən ümid hansıdır? Hələ çox axmaqlılıqları qabaqdadır.

– Bəs indi o nə edəcək? Yenə burnunu sallayıb gəzəcək?

– Yox! Sallamayacaq – belə etməyə vaxtı olmayacaq: ona iş tapşırılmışam.

– Nə iş? Yenə də kartof haqqında tərcüməmi? Məgər cavan oğlanı, həm də coşqun, vəcdli bir oğlanı belə işlər məşğul edə bilərmi? Səninki elə odur ki, adamın ancaq başı qarışsın.

– Yox, əzizim, kartof haqqında yox, zavoda dair bir məsələ.

III

Çərşənbə günü də gəlib çatdı. Yuliya Pavlovnanın qəbul otağına on ikimi və ya on beşmi qonaq yığılmışdı. Dörd gənc qadınla Yuliya Pavlovnanın xarici ölkə tanışlarından olan iki saqqallı kişi və bir zabıt bir dəstə təşkil edirdilər.

Burnunun altında iki çəngə ağ tükü, yaxalığında çoxlu lenti olan bir qoca onlardan ayrıca, uzun və yumşaq kresloda oturmuşdu; görkəmindən o, istefaya çıxmış hərbiyə oxşayırdı. O bir nəfər ahıl kişi ilə kəndlilərin verəcəkləri vikipdan¹ danışdı.

O biri otaqda bir qarı ilə iki kişi kart oynayırdılar. Çox cavan bir qız fortepiano çalırdı, bir qız da buradaca bir nəfər tələbə ilə danışdı.

Aduyevlər gəldilər. Qonaq otağına Pyotr İvanıç kimi beləcə sərbəst və təmkinlə az-az adamlar girə bilər. Onun dalınca Aleksandr çəkinə-çəkinə gəlirdi.

Bunların arasında nə fərq vardı: biri xeyli uca, boylu-buxunlu, ətli-canlı, möhkəm və sağlam təbiətli bir adamdı, gözləri və ədaləri özünə inandığını ifadə edirdi. Lakin kübarlıq və özünü idarə etmək məharəti hər şeyi elə örtüb gizlətməmişdi ki, Pyotr İvanıçın nə baxışından, nə hərəkətindən, nə də danışığının bircə kəlməsindən belə onun fikir və ya xarakterini duyub bilmək mümkün deyildi. Deyəsən, onun hərəkət və baxışları da düşünülüb daşınılmış və mülahizə ilə edilirdi. Onun solğun və ehtirassız sifəti göstərirdi ki, bu adamın ağılının amansız hökmranlığı altında olan ehtirası üçün elə bir vüsət yoxdur, ürəyi də başının hökmü ilə vurur və ya vurmur.

Aleksandrda isə, əksinə, onun cılız və zərif quruluşu da, üzünün dəyişkən ifadəsi də, hərəkətlərindəki bir cür ətalət və yavaşlıq da, səlis olmaması da, nəzərinin tutqunluğu da – hər şey onun qəlbini hansı hissin həyəcanlandırdığını və başından nə fikirlər keçdiyini o saat bürüzə verir, göstərirdi. O orta boylu, arıq və solğun idi, lakin bu, Pyotr İvanıçın kimi fitri deyil, arasıkəsilməz ürək həyəcanları nəticəsi idi; açıq rəngli, bərq verən uzun, zərif və son dərəcə yumşaq saçları Pyotr İvanıçın kimi başını və yanaqlarını qalın meşə kimi basmayıb gicgahlarından və boynunun dalından ipək saçaq kimi enir və peysərinə tökülürdü.

Pyotr İvanıç qardaşı oğlunu təqdim etdi və adamlara göz gəzdərək təəccüblə soruşdu:

– Bəs mənim dostum Surkov yoxdurmu? O sizi unutmuşdur.

– Xeyr-a! Ondan çox razıyam, – deyə Yuliya Pavlovna cavab verdi. – Bizə gəlib – gedir. Bilirsinizmi, mərhum ərimin tanışlarından başqa, demək olar ki, heç kəsi qəbul etmirəm.

– Bəs o hanı?

– Bu saat gələr. Bir təsəvvür edin, deyildiyinə görə bilet almaq heç cür mümkün olmadığı halda o teatrda sabahkı tamaşa üçün mənimlə xala qızıma mütləq loja bileti tapacağına söz verdi... və indi onun dalınca getmişdir.

Tapacaq da; onun yerinə söz verirəm: bu işdə o dahidir. Nə tanışlıq, nə müərriflik kömək etmədiyi zaman o həmişə mənim üçün tapır. Haradan alır, nə qədər pul verir bunlar sirdir.

Surkov da gəlib çıxdı. Geyimi lap təzə idi, paltarının hər bir qatından, üstündəki hər bir zinətdən onun aslan olmaq, bütün moda-bazları və lap modanın özünü belə ötür keçmək iddiasında olduğu açıq-aydın görünürdü. Məsələn, əgər moda ətəyi açıq frak geyməyi tələb edərdisə, onun frakının otəkləri o qədər açılırdı ki, görünmüş quş qanadlarına bənzəyirdi; əgər boyunluğu geri qatlanan frak geyirdilərsə o, frakının boynunu elə tikdirirdi ki, əyninə geyəndə daldan tutulmuş və dartınıb qaçmağa çalışan dələduza oxşayırdı. Frakın necə tikilməli olduğunu dərziyə özü göstərirdi. O Tafayevagilə gələndə bu dəfə şərifi köynəyinə elə böyük bir sancaqla sancmışdı ki, dəyənəyə oxşayırdı.

– Hə, necə oldu, tapa bildinizmi? – sualı hər tərəfdən verildi.

Surkov cavab vermək istəyirdi ki, birdən Aduyevlə onun qardaşı oğlunu görüb dayandı və təəccüblə onlara baxdı. Pyotr İvanıç qardaşı oğluna yavaşcadan:

– Duyur! – dedi. – Bıy, əlində çəlik var: bu nə deməkdir?

O, çəliyi göstərərək Surkovdan soruşdu:

– Bu nədir?

Surkov boğazını arıtlayıb:

– O gün faytondan düşəndə... ayağım burxuldu, azca axsayıram, – deyə cavab verdi.

– Bekara sözdür, – deyə Pyotr İvanıç Aleksandra pıçıldadı. – Dəstəsinə fikir ver: qızıl aslan başını görürsənmi? Üç gün əvvəl o öyünə-öyünə mənə deyirdi ki, onu Barbedən altı yüz manata almışdır, indi də gətirib ki, görsünlər; bax, onun necə iş gördüyündən sənə üçün bir nümunə. Di vuruş, onu tutduğu bu mövqedən sıxışdırıb çıxart görüm.

Bunu deyərkən Pyotr İvanıç qarşıdakı evin pəncərəsini göstərdi və:

– Vazlar sənə olacağını unutma və ruhlan, – deyə əlavə etdi.

¹ Kəndlilərin azad olunmaq üçün verdikləri pul

Surkov təntənəli bir əda ilə Tafayevaya yanaşıb soruşdu:

– Sabahkı teatra biletiniz varmı?

– Yoxdur.

– M said nizl  təqdim edim! – deyə o davam edib bu sözlərlə “Ağıldan bəla”da Zaqoretskinin verdiyi bütün cavabı təkrar etmiř oldu.

Zabitin bıqları t b ss md n yüngülcə tərpəndi. Pyotr İvanıç gözaltı qardaşı oğluna baxdı, Yuliya Pavlovna isə qızardı. O, Pyotr İvanıçı lojaya d v t etməyə bařladı.

–  ox razıyam, – deyə Pyotr İvanıç cavab verdi, – mən sabah teatrd  arvadımın yanında n vb t ciy m; icazə verin  v zimd  bu gənci təqdim edim.

Bunu deyib o, Aleksandrı göstərdi.

– Onu da g tirm nizi xahiř etmək istərdim; biz  cc  n f rik: mən, xalaqızım, bir də...

– Sizin  c n o məni də əvəz edər, – deyə Pyotr İvanıç onun s z n  kəsdi, – lazım g lrs  bu avaranı da.

Bunu deyib o, Surkovu göstərdi v  n  isə Yuliya Pavlovna ilə danıřmağa bařladı. Bu arada Yuliya Pavlovna iki dəfə xəlvətcə Aleksandra baxıb gülümsündü.

–  ox razıyam, – deyə Surkov cavab verdi, – ancaq bu əvəzi  v lc , hələ bilet yox ikən təklif etmək pis olmazdı: onda baxardım məni necə əvəz edirlər.

– Ah! İltifatınıza qarşı çox t ř kk r edirəm, – deyə Yuliya Pavlovna hərarətlə Surkovdan razılıq elədi, – ancaq sizi lojaya ona görə d v t etmədim ki, sizin kreslonuz var. Yəqin siz səhnənin d z qarşısında olmağı üstün tutursunuz... xüsusən baletd ...

– Xeyr, xeyr, k l k g lirsiniz, ancaq bunu fikirl řmirsiniz ki, sizin yanınızda olmağı hec bir şeyə d yiřm r m.

– Artıq söz vermiř m...

– Necə? Kimə?

– M.Reney , – deyib Yuliya Pavlovna saqqallı xaricil rd n birini göstərdi.

– *Oui, madame m'a fait set honneur...*¹ deyə xarici adam cəld mızıldadı.

Surkov ağız aıla qalıb əvvəl ona, sonra da Tafayevaya baxdı v :

¹ Bəli, xanım bu ř rfi mənə g st rmiřdir...

– Mən onunla yerimi d yiř r m, – dedi, – kreslonu ona verərəm.

– D yiřin görüm.

Saqqallı adam yerli-dibli imtina etdi. Surkov Pyotr İvanıça:

–  ox t ř kk r edirəm! – deyib k c-k c Aleksandra baxdı, – bununla məni minnətdar etdiniz.

–  ox sağı ol. Bir də ki, mənim lojama gəlmək ist m zs nmi? Biz iki n f rik – arvadımla mən, axı onunla ki çoxdan bəri g r ř-m misen: o yan-bu yanına kec rdin.

Surkov kinlə  z n  ondan döndərdi. Pyotr İvanıç xəlvətcə çıxıb getdi. Yuliya Aleksandrı yanında oturdub bir saata qədər onunla söhbət elədi. Surkov bir nece dəfə söhbətə qarıřdıda da, tutmadı, yersiz d řd . O nə isə balet barəsində danıřdı v  bəli cavabını aldı, hal-buki xeyr cavabı verilməli idi və əksinə: aydın idi ki, ona qulaq asmırdılar. Sonra birdən istridiy l rd n danıřıb səhər yüz səksən dənəsini yemiř olduğuna inandırmağa bařladıda da, hec dönüb  z n  baxan da olmadı. O daha bir nece dəfə söhbətə qarıřıb ümumi sözlər atdı, lakin hec bir mənası olmadığını görüb řlyapasını götürdü v  narazı qaldığı  c n getmək istədiyini Yuliyaya bildirməyə alıřaraq onun ətrafında firlandısa da, Yuliya bunu görmədi. N h y t, o mənalı bir əda ilə:

– Mən gedirəm! – dedi. –  lvida!

Bu sözlərdə gizli bir kədər səslənirdi.

– Getdiniz! – deyə Yuliya Pavlovna sakit  cavab verdi. Sabah lojada barı bircə dəqiqliyə olsa da  z n z  mənə g st r rsinizmi?

– N  qədər məkrli sözlərdir! Sizin yanınızda  yl řm yi behiřtl  də d yiřm y c yimi bildiyiniz halda, bircə dəqiqliyə.

– Teatr behiřtində deyirsinizs , inanıram!

Surkov daha getmək istəmirdi. Yuliyanın ayrılmaq münasibəti ilə atdığı xoř söz dən bütün acığı r f olmuřdu. Lakin onun hamıya bař əyib getmək istədiyini hər kəs gördüyü  c n məcburən getməli idi, buna görə də o, sahibinin dalınca getmək istəyən, lakin geri qovulan itlər kimi dönüb dala baxa-baxa getdi.

Yuliya Pavlovna iyirmi  c, iyirmi d rd yařlarında idi. Pyotr İvanıç yaxşı bilmiřdi: Yuliya Pavlovnanın, dođrudan da, əsəbləri zəif idi, lakin bu onun eyni zamanda çox q ř ng, ağıllı və gözəl bir qadın olmasına mane olmurdu. Yalnız əsəbi qadınların çoxu kimi qorxaq, xəyalpərəst v  həssas idi.  z n n cizgiləri incə, zərif, baxıřı mülayim

və heç bir səbəb olmadan və ya istəsəniz, düzü, əsəbilik üzündən həmişə kədərli idi.

Dünya və həyata o çox da xoş nəzərlə baxmır, öz varlığı məsələsi üzərində düşünür və özünün artıq olduğu nəticəsinə gəlirdi. Lakin, Allah eləməmiş, birisi onun yanında təsadüfən olsa da, ölüm və məzarın adını belə dilindən qaçıranda onun rəngi ağarırdı. Həyatın xoş cəhəti onun nəzərindən qaçırdı. Bağda, meşədə gəzmək üçün o, qaranlıq yer, sıx ağaclı xiyaban seçir və adamın üzünə gülən mənzərəyə laqeyd baxırdı. Teatrda həmişə drama, hərdənbir də komediyaya baxar, vodevile əsla getməzdi; təsadüfən şən bir mahnı səsi gələndə qulaqlarını tutardı, zarafata heç vaxt gülümsəməzdi.

Ayrı bir vaxt onun sifətinin cizgiləri yorğunluq, lakin əzab və xəstəlik yorğunluğunu deyil, sanki nəşə yorğunluğunu ifadə edirdi. Görünürdü ki, o özünü cəlb edən, tamahsızlandıran bir xəyalla daxilən mübarizə edir – onun əzabını çəkirdi. Bu cür mübarizədən sonra o uzun müddət sükuta dalıb qüssələnir, sonra da birdən-birə son dərəcə fərəhlənib şad olurdusa da, özünə xas olan xüsusiyyətini dəyişmirdi: onu xoşlandıran, kefini açan şey başqa birisinin kefini açmazdı. Hamısı əsəbdəndi! Qadınlara qulaq assan onlar daha nə qalır ki, danışmasınlar! Tale, simpatiya, hüdudsuz cəlbəolma, anlaşılmaz qüسسə, mübhəm arzular kimi sözlər itələşə-itələşə bir-birini qovub çıxarır və yenə də çəkilən bir ah, deyilən bir “əsəb” kəlməsi və kiçik bir şüşə spirt içilməsi ilə qurtarır.

Tafayeva Aleksandrda xudahafizləşərkən dedi:

– Siz məni nə gözəl dərk edib başa düşdünüz! Mənim xasiyyətim kişilərdən heç biri, hətta öz ərim də bu cür anlaya bilməmişdi.

İş orasında idi ki, az qala elə Aleksandr özü də bu cür idi. Bax elə buna görə də onun üçün meydan genişdi!

– Xudahafiz.

Tafayeva ona əl verdi və:

– Əminəm ki, indi evimin yolunu əmisiz də taparsınız, – deyər əlavə etdi.

Qış girdi. Aleksandr adətən cümə günləri əmisigildə nahar edərdi. Ancaq dörd cümə gəlib keçmişdi. Aleksandr isə görünmür, heç başqa günlərdə də gəlib çıxmırdı. Lizaveta Aleksandrovnada hirsələnirdi; əbəs yerə yarım saat artıq gözlədiyinə görə Pyotr İvaniç da deyiniirdi.

Halbuki Aleksandr bu zaman işsiz deyildi; o, əmisinin tapşırığını yerinə yetirirdi. Surkov daha çoxdan bəri Tafayevanın yanına gedib gəlmirdi və hər yerdə yaymışdı ki, daha araları dəymiş, onunla əlaqəsini büsbütün kəsmişdir. Bir dəfə axşamçağı (bu cümə axşamında oldu) Aleksandr evə gəldikdə otaqda öz stolunun üstündə iki vaza və əmisinin məktubunu gördü. Dostcasına çalışıb səy göstərdiyinə görə Pyotr İvaniç ona təşəkkür edir və onu ertəsi gün həmişəki kimi onlarda nahar etməyə çağırırdı. Aleksandr fikrə getdi, sanki bu dövət onun planlarını pozurdu. Lakin bununla belə o, ertəsi gün nahardan bir saat qabaq Pyotr İvaniçgilə getdi.

– Sənə nə olub belə? Heç görünürsən? Bizi unutmuşsunuz? – deyər əmisi də, əmisi arvadı da onun üstünə sual yağdırmağa başladılar.

– Hə! Dostlaşmışam, – deyər Pyotr İvaniç davam etdi. – Gözlədiyimdən artıq! Amma təvazökarlıq edirdin: “bacarmaram, əlimdən gəlməz!” deyirdin, əlindən gəlmir! Səninlə çoxdan görüşmək istəyirdim, amma səni tutmaq olmur. Hə, çox razıyam! Vazalar sağ-salamat gəlib əlinə çatdı mı?

– Çatdı. Ancaq geri göndərəcəyəm.

– Niyə? Heç cür ola bilməz: vazalar hər bir qaydaya görə sənə məxsusdur.

– Xeyr, deyər Aleksandr qətiyyətlə cavab verdi, – bu hədiyyəni qəbul etməyəcəyəm.

– Özün bil! Onlar arvadımın xoşuna gəlir: o götürər.

– Aleksandr, – deyər Lizaveta Aleksandrovnada hiyləgərcəsinə gülümsəyərək Aleksandra baxdı, – sizin belə işlərdə bu qədər mahir olduğunuzu bilmirdim... mənə bir kəlmə belə deməyibsiniz...

– Əmimin kələyidir, – deyər Aleksandr pərt olmuş bir halda cavab verdi, – burada mən heç bir şey bilmirdim, məni də öyrədən odur...

– Hə, hə, bir dediyinə bax: onun əlindən gəlmir. Amma elə bir iş işləyib ki... çox, çox razıyam! Mənim gicbəsər Surkovum da az qala dəli olub. Məni yaman güldürdü. İki həftəyə qədər bundan qabaq başı alovlu üstümə gəlmişdi: işin nə yerdə olduğunu o saat başa düşdüm, lakin özümü o yerə qoymayıb yazı-pozuma davam etdim, guya heç bir şeydən xəbərim yoxmuş. “Aha, sənənmə, dedim, de görək, yaxşı nə xəbər var?” O gülümsündü, özünü sakit göstərmək istəyirdi... Amma əslində az qala gözləri yaşla dolmuşdu. “Yaxşı heç bir şey, deyir, yanınıza pis xəbərlə gəlmişəm”. Mən sanki

təəccüblə ona baxdım. “Nə olub?” deyə soruşdum. “Sizin, deyir, qardaşınız oğlu barəsində!” “De görüm nə olub? mənə qorxudursan, tez ol, de!” deyə soruşdum. Onun sakitliyi artıq tükəndi, özünü saxlaya bilməyib cin atına mindi, qışqırmağa başladı. Mən kreslomla bərabər geri çəkildim – daha deyiləsi deyil: ağızından köpük daşlarırdı. Deyir: “Özünüz giley edirdiniz ki, o az məşğul olur, özünüz də onu avaraçılığa öyrədirsiniz”. “Mənmi?” “Bəli, siz bəs Julie ilə onu tanış edən kim idi?” Sənə deməliyəm ki, o, qadınla tanış oldumu, ertəsi gündən ona lap yaxın adam kimi “sən” deyə müraciət edir. “Nə böyük müsibət imiş!” deyə cavab verdim. “Müsibət budur ki, indi o, səhərdən axşama qədər Yuliyanın yanından əl çəkmir...”

Aleksandr birdən qızardı.

– Düşündüm ki, bir gör acığından necə yalan danışır, – deyə Pyotr İvaniç qardaşı oğluna baxa-baxa davam etdi. – Aleksandr səhərdən axşamacan onun yanında oturacaqmış! Mən ondan bu cür xahiş etməmişəm, belədimmi?

Pyotr İvaniç soyuq və sakit nəzərini qardaşı oğluna zillədi, Aleksandra isə bu, odlular baxış kimi gördü.

– Bəli... hərdənbir... gedirəm... deyə Aleksandr mızıldadı.

– Hərdənbir – elə fərqli də burasındadır, – deyə əmisi davam etdi, – mən də elə bu cür xahiş etmişdim; daha hər gün yox. Bildim ki, Surkov yalan deyir. Hər gün orada nə etmək olar ki, adam tənqə gəlib çıxar!

– Xeyr! O çox ağıllı qadındır... çox gözəl tərbiyəsi var... musiqini sevir... – deyə Aleksandr kəlmə-kəlmə mızıldadı, gözü qaşınmırdısa da qaşdı, sol gicgahını sığalladı və sonra dəsmalını çıxarıb dodaqlarını sildi.

Lizaveta Aleksandrovna altdan-altından diqqətlə ona baxdı və sonra pəncərəyə dönüb gülümsəndi. Pyotr İvaniç dedi:

– Aha! İndi ki, darıxmırsan, daha yaxşı; yoxsa mən hey qorxurdum ki, səni əziyyətə salmış olaram. Hə, Surkova dedim: “Çox sağ ol ki, əzizim, qardaşım oğlunun qeydinə qalırsan; sənə çox-çox təşəkkür edirəm... ancaq işi çox böyüdüb şişirmirsən ki? Bu elə bir müsibət deyil...” “Necə yəni müsibət deyil! – deyə o qışqırdı. – O bir iş görmür; cavan oğlan əlləşib iş görməlidir...” Dedim: “Heç bu özü də bir dərd deyil, bundan sənə nə?” “Necə yəni mənə nə? Mənim əleyhimə hiylə işlətməyə başlayıb...” “Aha, dərd burada imiş!”

deyə düşünüb onu cinlətməyə başladım. Deyir: “Yuliyaya mənim əleyhimə, nə bilim, nələr təlqin edir. Yuliyanın mənə münasibəti indi büsbütün dəyişilmişdir. Bir ona bax, ağızından süd iyi gəlir – bağışla, onun dediyi sözləri təkrar edirəm, – ona yaxşı tövbələtmə verəcəyəm, deyir, o nədir ki, mənəmlə mübarizə edə bilsin? O yalnız mənim haqqımda böhtan deməklə üstün gəlmişdir; əminəm ki, onun başına ağıl qoyarsınız...” Dedim: “Acıqlanaram, mütləq acıqlanaram; ancaq bir de görüm, bu dediklərin doğrudurmu? Onun nəyinə belə acığın tutub?” Aleksandr, sən Yuliyaya gül-zadəmi bağışlamısan?.. – deyə Pyotr İvaniç soruşub sanki Aleksandrın cavab verməsini gözlədi. Aleksandr dinmədi. Pyotr İvaniç davam etdi; deyir: “Necə doğru deyil? Bəs hər gün ona niyə dəstə-dəstə gül aparır? İndi qışdır... bu neçəyə başa gələr?.. Bu gül dəstələrinin, deyir, nə olduğunu mən yaxşı bilirəm”. Mən öz-özümə düşündüm ki, bir gör adamın öz adamı olması nə gözəl şeydir: Yox, görürəm ki, qohumluq boş şey deyilmiş; heç başqası üçün də sən bu cür çalışdınmı? Deyirəm: “Doğrudanmı hər gün? Bir dayan özündən soruşum, sən yalan da deyə bilərsən”. Elə yəqin ki, yalan demişdir! Eləmi? Ola bilməz ki, sən...

Aleksandr az qaldı yer ayrılısın yerə girsin. Pyotr İvaniç isə aman-sızcasına, dik onun gözlərinin içinə baxır, cavab gözləyirdi. Aleksandr gözlərini yerə dikib:

– Düzdür... Hərdənbir... aparmışam, – dedi.

– Hə də, yenə də hərdənbir. Hər gün yox: bu, doğrudan da, baha oturardı. Yeri gəlmişkən de görüm, bunlara nə qədər xərcin çıxıb; məndən ötrü xərcə düşməyini istəmirəm: zəhmət çəkirsən, elə bu bəsdir. Mənə hesab ver, xərclədiyin pulları qaytarım. Hə, Surkov çox uzun getdi. Deyir: “Aleksandr həmişə onunla bərabər piyada və ya faytonda gedərək gediş-gəlişi olmayan xəlvət yerlərdə gəzir”.

Bu sözləri eşitdikdə Aleksandr yerində azca qıvrıxdı: ayaqlarını stulun altından çıxartdı və birdən yenə də yığdı.

– Mən şübhə edib başımı buladım, – deyə əmisi davam etdi, – “Aleksandr hər gün gəzəcəkmış!” dedim. “Başqalarından soruşun...” dedi. “Yaxşısı budur ki, özündən soruşaram”, dedim... Axı yalandır, eləmi?

– Doğrusu... bir neçə dəfə... onunla gəzmişəm...

– Daha hər gün ki yox; mən səndən bunu xahiş etməmişdim; özüm bilirdim ki, Surkov yalan deyir. Ona dedim: “Nə olsun ki,

böyük iş imiş? O dul bir qadındır, yaxın kişi qohumu yoxdur; Aleksandr təvazökar bir uşaqdır, daha sənin kimi əyyaş deyil. Ona görə də Tafayeva onunla gözməyə çıxır, yalnız ki gedə bilməz”. Surkov heç eşitmək də istəməirdi. “Yox, deyirdi, mənə kələk gələ bilməzsiniz! Bilirəm. Həmişə onunla teatra gedir; lojanı mən tapıram, hələ bəzən də Allah bilir nə qədər əziyyətlə, orada isə Aleksandr oturur”. Burada mən daha özümü saxlaya bilməyərək qəhqəhə çəkib güldüm. Düşündüm ki: “Axmaq, sənə elə belə də olmalıdır!” Afərin Aleksandr! Bax, qardaşoğlu belə olar! Ancaq məndən ötrü bu qədər əziyyət çəkib çalışdığına görə vicdanım sıxılır.

Aleksandra sanki işgəncə verirdilər. Alnından iri-iri tər damcılarını axırdı. Əmisinin dediklərini o güclə eşidir və gözünü qaldırıb nə ona baxa bilirdi, nə də əmisi arvadına.

Lizaveta Aleksandrovnanın ona yazığı gəldi. O, ərinin üzünə baxıb başını məzəmmətedici bir əda ilə yırğaladı ki, qardaşı oğluna əzab verir. Lakin Pyotr İvaniç sakit olmadı.

– Surkov qısqançlığından hətta mənə inandırmaq istəyirdi ki, – deyə Pyotr İvaniç davam etdi, – guya sən ona bərk vurulmusan da. “Yox, – dedim, – daha bağışlancaqsan, bu ağ yalandır: başına gələn o qədər hadisələrdən sonra o vurulmaz. O, qadınları çox yaxşı tanıyır və onlara nifrət edir...” Belə deyilmi?

Aleksandr gözlərini qaldırmadan başı ilə təsdiq etdi.

Onun yerinə Lizaveta Aleksandrovnaya əzab çəkirdi. Söhbəti bir təhər azdırmaq üçün o:

– Pyotr İvaniç! – deyə səsləndi.

– Hə? Nədir?

Bayaq Lukyanovların nöqəri gəlib bir məktub gətirmişdi.

– Bilirəm; yaxşı. Hə, harada qaldım?

– Pyotr İvaniç, yenə də papirosun külünü mənim çiçəklərimin üstünə atırsan. Bir bax, bu nədir belə?

– Eybi yoxdur, əzizim: deyirlər külün bitkiyə xeyiri var... Hə, demək istəyirdim ki...

– Pyotr İvaniç, daha nahar vaxtı deyilmi?

– Yaxşı, de versinlər! Bax nahar məsələsini yerində yadıma saldım. Aleksandr, Surkov deyirdi ki, sən, demək olar ki, hər gün onlarda nahar edirsən, deyirdi, ona görə də, indi cümə günləri də sizə gəlmir, guya siz bütün gün uzununu bir yerdə olursunuz... nə bilim, daha nə kimi yalan-palan danışdı, daha lap tənqə gətirdi; axırda

qovdum. Belə də çıxdı ki, yalan deyirmiş. Bu gün cümədir, amma sən budur bizdəsən.

Aleksandr qıçını-qıçının üstünə aşırı və başını sol çiyinə əydi.

– Səndən çox, dedikcə çox razıyam. Bu həm dostluq, həm də qohumluq xidmətidir! – deyə Pyotr İvaniç nəticə çıxartdı. – Surkov əlinin boşa çıxacağını yəqin edib geriləmişdir, deyir: “Tafayeva elə bilir ki, onun qüssəsini edəcəyəm – səhv edir! Mən də hələ onunla pəncərə pəncərəyə bir mənzil düzəltmək və Allah bilir, daha nələr etmək niyyətindəydim; onun üçün necə bir səadət hazırlanmaqda olduğu, bəlkə, onun heç ağlına da gəlməzdi. O mənə bənd etməyi bəcarsaydı, hətta onu alardım da. İndisə hər şey bitmişdir. Deyir, Pyotr İvaniç, siz doğru məsləhət vermişdiniz. Pulum da, vaxtım da özümə qalar!” O daha indi ruhdan düşmüşdür, bayronçuluq¹ edir, pul da istəmir. Mən də deyirəm ki, daha onun məsələsi qur-tarmışdır! Aleksandr, sən öz işini görüb qurtardın, həm də ustalıqla! İndi daha uzun müddət arxayın olaram. Daha zəhmət çəkmə. Daha Tafayevanın yanına heç getməyə də bilərsən: təsəvvür edirəm ki, ora nə qədər darıxdırıcıdır! Lütfən, mənə bağışla... bir təhər xəcalətindən çıxaram. Pul lazımı olsa, istərsən. Liza! De nahar üçün bizə yaxşı şərab versinlər. İşin müvəffəqiyyətlə qurtarması münasibətilə içəcəyik.

Pyotr İvaniç otaqdan çıxdı. Lizaveta Aleksandrovnaya da bir-iki dəfə altdan-altdan Aleksandra baxdı və onun bir kəlmə də danışmadığını görərək nöqərlərə buyuruq vermək üçün çölə çıxdı.

Aleksandr key kimi oturub gözlərini dizlərinə dikmişdi. Nəhayət, başını qaldırıb dörd bir tərəfinə baxdı – heç kəs yox idi. O dərin-dən nəfəs alıb saata baxdı, saat dörd idi. O tələsik şlyapasını götürüb əlini əmisi getdiyi tərəfə yellətdi və dörd bir tərəfinə baxa-baxa, ayaqlarının ucunda dəhlizə çıxdı, orada şinelini əlinə götürüb qaçaraq pillələri endi və Tafayevanın yanına getdi.

Surkov yalan deməmişdi: Aleksandr Yuliyanı sevirdi. Bu sevginin ilk duyğularını o, demək olar ki, dəhşətlə, yoluxucu bir xəstəlik kimi dərk etmişdi. Ona həm qorxu, həm də haya əzab verirdi: qorxu – yenə də həm öz qəlbinin, həm də bir başqasının qəlbinin hər cür şıltaqlarına məruz qalma qorxusu idi, haya isə adamlardan və hamıdan çox əmisindən utandığından idi. Bunu ondan gizlədə bilmək

¹ Bayronçuluq – ümitsizlik, cəmiyyətə romantik nifrət bəsləmə

üçün o nə desəydin, verərdi. Çox deyil, üçcə ay bundan əvvəl o iftixar və qətiyyətlə sevgidən əl çəkib bu şıltaq hiss üçün mənzum bir epitafiya¹ yazmış və bunu əmisi də görüb oxumuşdu; nəhayət, o açıqdan-açığa qadınlara nifrət edirdi, amma di gəl ki, birdən-birə yenə də qadına səcdə edir! Yenə də uşaqcasına düşüncəsizliyə bir sübut. Pərvərdigara! Əmisinin sarsılmaz nüfuz və təsiri altından nə zaman qurtaracaq? Doğrudanmı onun həyatı heç vaxt xüsusi, göz-lənməz bir şəkil almayıb həmişə Pyotr İvanıçın qoyduğu yollarla gedəcək?

Bu fikir onu dəhşətə gətirirdi. O məmnuniyyətlə bu yeni sevgidən qaçardı. Ancaq necə qaçsın? Nadenkaya olan sevgi ilə Yuliya-ya olan sevgi arasında nə qədər fərq var! Birinci sevgi – qəlbin qida tələb edən miskin, bədbəxt bir səhvindən başqa bir şey deyildi, qəlb də ki o yaşlarda ağına-bozuna baxmır, qabağına çıxan ilk qidanı qəbul edir. Amma Yuliya! Bu isə nə onu, nə özünü, nə də sevgini anlayıb başa düşməyən şıltaq bir qız deyildir. Bu tamamilə inkişaf etmiş bir qadın, bədəncə zəif olsa da, sevgi üçün ruhunda qüvvət olan bir qadındır: o başdan-ayağa sevgi təcəssümüdür! Səadət və həyat üçün o başqa şərt-filan qəbul etmir. Sevmək, elə bil əyləncədir! Bu da bir vergi və Yuliya bu işdə bir dahidir. Şüurlu, ağıllı və bununla belə qüvvətli, öz aləmindən kənardə heç bir şey tanıyıb bilməyən sevgi, bax Aleksandr da belə bir sevgi həsrətində idi.

O öz-özünə deyirdi: “Sevindiyimdən heyvan kimi nəfəsim tutulmur, boğulmuram, lakin daxilimdə mühüm, yüksək bir cərəyan gedir: öz səadətini dərk edib anlayır, onu düşünürəm – o sakit, dinc olsa da dolğun səadətdir... Yuliya öz hissənə necə də nəcib, saf və təmiz qəlblə, əsla ədəbazlıq etmədən təslim olmuşdur! O elə bil sevgini dərindən başa düşən bir adam gözləyirmiş, bu adam da gəlib çıxmışdır. Aleksandr özünə irsən qalmış malikanəsinə qanuni bir hökmdar kimi vüqarla qədəm qoymuş və itaətkarlıqla qəbul edilmişdir. – O, əmisigildən Tafaevanın yanına gedərkən belə düşünürdü: – Dünyada harada olursa-olsun, nə iş görürsə görsün, bizi unutmayan, bütün fikir, iş və əməllərini – hər şeyi bir nöqtəyə, bir məfhum – sevdii varlığa yaxınlaşdıran sevimli bir vücudun olduğunu bilmək nə qədər böyük zövq və səadətmiş! Bu vücud sanki bizim bir tayımız imiş. O hər nə eşidir, hər nə görür, hər nəyin yanından ötüb

keçirsə və ya hər nə onun yanından ötüb keçirsə, hamısını özünün o biri tayının təəssüratı əsasında yoxlayıb bilir, dərk edir; bu təəssürat onların hər ikisinə məlumdur, hər ikisi bir-birini öyrənib bələd olmuşdur və bu cür dərk edilmiş təəssürat qəlb tərəfindən qəbul edilərək möhkəm, silinməz cizgilərlə oraya həkk olunur. Bu taylardan biri, o biri şerik olmadığı və ya qəbul etmədiyi hiss və duyğularından imtina edir. O, o birinin xoşlayıb bəyəndiklərini xoşlayır, zəhləsi getdiyi şeylərdən zəhləsi gedir. Onlar ayrılmaz surətdə bir fikir, bir hiss və duyğu ilə yaşayırlar; onların bir mənəvi gözü, bir qulağı, bir ağı, bir ruhu vardır...”

– Ağa! Liteyni küçənin harasına sürüm? – deyər faytonçu soruşdu.

Yuliya Aleksandri, Alaksandrın onu sevdiiyindən daha artıq sevirdi. O hətta öz sevgisinin bütün gücünü dərk edib qavraya bilmir və bu barədə düşünmürdü. O birinci dəfə idi ki, sevirdi – bunun hələ eybi yoxdur – elə birdən-birə ikinci dəfə sevmək olmaz ki; bəla orasında idi ki, onun qəlbi son dərəcə inkişaf etmiş, oxuduğu romanlar onu nəinki birinci sevgi üçün, bəlkə də təbiətdə olmayıb yalnız bəzi romanlarda təsvir edilən romantik sevgi üçün hazırlamışdı, bu cür sevgi isə həyatda mümkün olmadığı üçün həmişə bədbəxt bir sevgi olur. Onu da söyləmək lazımdır ki, Yuliyanın ağıl bir tək roman oxumaqla sağlam qida tapmır və qəlbindən geri qalırdı. Yuliya sakit, sadə, coşqun təzahürləri, hədsiz nəzakətləri olmayan bir sevgini təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Onu seven adam əlverişli hallarda onun ayağına yığılmasa idi, qəlbinin var qüvvəsi ilə and içməyə idi, onu öz ağuşunda yandırıp yaxaraq külə döndərməyə cəsarət etməsəydi və ya sevgidən savayı başqa bir işlə məşğul olmağı fikrinə gətirsəydi, təkə həyat qədəhini onun öpüş və göz yaşları ilə birlikdə damcı-damcı içməyə idi, o dərhal soyuyar, onun məhəbbət və sevgisini qəlbindən çıxarıb atardı.

Elə xəyalpərəstlik də buradan doğaraq Yuliya üçün xüsusi bir aləm yaradırdı. Adi aləmdə xüsusi aləmin qanunlarından kənar bir şey baş verən kimi onun qəlbi qeyzlənir, o əzab çəkirdi. Qadının onsuz da zəif olan orqanizmi sarsılır, bəzən də çox şiddətlə sarsılırdı. Tez-tez olan həyəcanlanmalar əsəblərini qıcıqlandırmış və nəhayət, büsbütün pozmuşdu. Bax bir çox qadınların dalgınlığının, heç bir səbəb olmadan qəm-qüssəyə batmasının, həyata qaranlıq bir nəzərlə baxmasının səbəbi də elə budur ki, var; bax buna görədir ki, bəşəriyyət varlığının müdrikcəsinə yaranıb dəyişilməz və

¹ Epitafiya – başdaşı yazısı

möhkəm qanunlara əsasən davam edən mükəmməl qaydaları onlara ağır bir zəncir kimi görünür; bir sözlə, bax buna görə də həqiqi həyat onları qorxudur, xəyal aləmi kimi bir aləm qurmağa məcbur edir.

Yuliyanın qəlbini vaxtından əvvəl, həm də bu cür düzgün olmayan bir istiqamətdə yetişdirən, ağılı isə narahat etməyən kim olmuşdu?.. Kim? Ata-anaların dəvəti ilə gəlib gəncin ağı öz himayəsinə alan, bütün şeylərin təsir və səbəblərini onun üçün açıb aydınlaşdırmağı, keçmişin pərdəsini ləğv edib altımızda, üstümüzdə, öz daxilimizdə nələr olduğunu göstərməyi öhdələrinə götürən – ağır vəzifədir – həmin klassik pedaqoqlar üçlüyü! Vəzifə ağır olduğuna görə də bu mühüm hünəri göstərməyə üç millət çağırılmışdı. Yuliyanın ata-anası ona fransız ədəbiyyatını və başqa elmləri öyrətmək üçün fransız Puleni, sonra heç də almanca öyrətmək üçün deyil, bir adət olduğuna görə oxutmaq üçün xeyirxah dostların məsləhətilə alman Şmiti çağırmaq və nəhayət, rus müəllimi İvan İvanıçı tutmaqla öz ata-analıq qayğılarının bitmiş olduğunu zənn edərək özlərini qızın tərbiyəsindən kənara çəkmişdilər.

– Bu nədir, – deyər Yuliyanın anası etiraz edirdi, – onların hamısının baş-gözü pırtlaşıq, özləri də pis geyinirlər, görkəmcə lakeydlər də pis olurlar, bəzən hələ çaxır iyi də verirlər...

Bəs rus müəllimi tutmasaq necə olar? Olmaz! – deyər atası belə qərara gəldi: – narahat olma, özüm bir təmizkarını taparam.

Fransız işə başladı. Yuliyanın atası da, anası da ona xidmət edirdi. Onu evə qonaq kimi dəvət edir, çox hörmət göstərirdilər: bu öziz fransız idi.

Yuliyaya dərs vermək onun üçün asan idi; çünki quvernankası olduğuna görə Yuliya fransızca danışır, oxuyur və demək olar ki, səhviz yazırdı. M-q. Puleyə yalnız Yuliyanı inşa yazılarla məşğul etmək qalırdı. M-q. Pulye ona cürbəcür mövzular verirdi: gah səhər günəşin çıxmasını təsvir etməyi, gah sevgi və dostluğa tərif verib müəyyən etməyi, gah ata-anasına təbrik məktubu yazmağı və ya bir rəfiqədən ayrılarkən öz kədərini ona izhar etməyi tapşırırdı.

Yuliya isə öz pəncərəsindən yalnız tacir Girinin evinin dalında günəşin necə batdığını görə bilirdi; rəfiqələrindən heç vaxt ayrılmamışdı, dostluq və sevgi... bu hiss və duyğulara gəldikdə isə, bu fikir onun zehmindən ilk dəfə olaraq, bax, indi gəlib keçdi. Axı onları bir vaxt bilmək lazımdır.

Bütün bu mövzular ehtiyatı tükəndikdə, Pulye, nəhayət, birinci səhifəsində iri hərflərlə *Cours de littérature française*¹ yazılmış qiymətli nazik dəftərçədən başlamaq qərarına gəldi. Bizim hansımız bu dəftərçəni unutmuşuq ki? Yuliya iki aydan sonra fransız ədəbiyyatını, yəni nazik dəftərçəni əzbərdən bilirdi, üç aydan sonra isə onu unutdu; lakin onun məhvedici izləri qalmışdı. Yuliya bilirdi ki, Volter² – məşhur fransız yazıçı və filosofu) varmış və bəzən “Cəfakeşlər”³ zorla onun boynuna qoyurdu, Dictionnaire philosophique⁴ isə Şatobriana isnad edirdi. Montana⁵ M-r de Montaigne deyir və onun adını bəzən Hüqo⁶ ilə yanaşı çəkirdi. Molyer barəsində deyirdi ki, o teatr üçün yazır; Rasindən⁷ məşhur *A reine pour les sortions des portes de Trezènes*⁸ tiradasını əzbərdən öyrənmişdi.

Əsatirdən Vulkan⁹, Mars¹⁰ və Venera¹¹ arasında baş vermiş məzhəkə xoşuna gəlirdi. O, Vulkanın tərəfini saxlamaq istəyirdisə də, onun topal, yöndəmsiz, həm də dəmirçi olduğunu bilən kimi dərhal Marsın tərəfinə keçdi... O, Semela¹² ilə Yupiter haqqındakı təmsili də, Apollonun¹³ qovulması, onun yer üzündə etdiyi dəcəllikləri haqqındakı nağılı da sevmişdi. O hər şeyi elə yazıldığı kimi qəbul edib, bu nağıllarda başqa heç bir məna olmadığını zənn edirdi. Bunların başqa mənası olduğunu fransızın özü zənn edirdimi – Allah bilir! Qədim adamların bu dinlərinə dair Yuliya sual verdikdə, o alnını qırıdırıb təmkinlə; *Des bêtises! Mais cette bête de Vulcain devait avoir une drôle de mine... écoutez*, – deyər cavab verdi və sonra gözlərini bir az qıyıb əli ilə Yuliyanın əlinin üstə vura-vura əlavə etdi:

¹ Fransız ədəbiyyatı kursu (*frans.*).

² Volter (1694-1778) – fransız yazıçısı

³ “Cəfakeşlər” – fransız yazıçısı Fransua Rene Şatobrianın romanı

⁴ Fəlsəfə lüğəti

⁵ Monten Mişel (1533-1592) – fransız yazıçısı

⁶ Viktor Hüqo (1802-1885) – fransız yazıçısı

⁷ Rasin Jan Batist (1639-1699) – fransız dramaturqu

⁸ Biz Trezen darvazasından güclə çıxdıq (Rasinin “Fedra” adlı faciəsindən)

⁹ Vulkan – Roma əsətirində od allahı

¹⁰ Mars – Roma əsətirində müharibə allahı

¹¹ Venera – Roma əsətirində gözəllik və sevgi ilahəsi

¹² Semela – qədim yunan əsətirinə görə Zevsin sevdidiyi adı bir qadın

¹³ Apollon – qədim yunan əsətirində işıq, elm və incəsənət Allahı

– *que feriez-vous a la place de Venus*¹ Yuliya heç bir cavab vermədi və ona məlum olmayan səbəbdən ömründə ilk dəfə qızardı.

Yuliyanın tərbiyəsini fransız onunla təkmilləşdirdi ki, onu yeni fransız ədəbiyyatı məktəbi ilə artıq nəzəri deyil, əməli surətdə tanış etdi. O, Yuliyaya vaxtilə böyük, gurultu qoparmış: *le manus-crit vert, lec sept péchés capitaux, L'ane mort*²-u və o zaman Fransanı və Avropanı sel kimi basmış olan bir yığın kitab verdi.

Yazıq qız acgözlüklə bu ucsuz-bucaqsız okeana atıldı. Janenlər³, Balzaklar⁴, Druinolar⁵ və bir silsilə təşkil edən bütün böyük adamlar ona necə də qəhrəman görünürdü. Vulkan haqqındakı mis-kin bir nağil onların gözəl təsvirlərinin müqabilində nə idi? Bu yeni qəhrəmanların qabağında Venera lap heç bir şey! Yuliya da bu yeni məktəbi həris-həris oxuyurdu və yəqin indi də oxuyur.

Fransız bu cür uzaq getdiyi bir zamanda təmkinli alman qrammatikanı da keçə bilməmişdi: o vüqarla hallandırma, təsərif cədvəlləri düzəldir, hallanarkən ismin qəbul etdiyi şəkilçiləri yadda saxlamaq üçün cürbəcür məzəli üsullar düzəldirdi; deyirdi ki, zu şəkilçisi bəzən sözün axırına qoyulur və i.a.

Ondan ədəbiyyat tələb etdikdə yazıq lap qorxuya düşdü. Ona fransızın dəftərini göstərdilər, o başını bulayıb dedi ki, bu şeyi almanca öyrətmək olmaz, Allerin müntəxəbatı vardır və orada bütün yazıçılar öz əsərləri ilə verilmişdir. Lakin bununla onun yaxası qurtarmadı: ondan yapışdılar ki, Yuliyanın m-r Pule kimi müxtəlif müəlliflərlə tanış etsin.

Nəhayət, alman söz verdi və dərin fikir içərisində evə gəldi. O şkaflın bir qapısını açdı, daha doğrusu, götürüb divara dayadı; çünki şkaflın lap çoxdan bəri nə həncaması vardı, nə də qıfıl yeri, oradan bir cüt köhnə uzunboğaz çəkmə, yarım kəllə qənd, içində burunotu olan bir butulka ara qrafını və bir parça qara çörək qırığı, sonra sınıq bir qəhvə dəyirmanı, ondan sonra üz qırma qəhvə, içində bir parça sabun və fırça olan pomada bankası, köhnə bir şalvar aşırma-

¹ Axmaq sözdür. Ancaq bu axmaq Vulkanın üzünün yəqin axmaq bir ifadəsi varmış... Bura baxın, Vencranın yerinə siz olsaydınız nə edərdiniz? (*frans.*)

² “Yaşıl ol yazması”, “Yeddi ölüm günahı”, “Ölü eşşək”

³ Jul Janen (1804-1874) – fransız romantik yazıçısı

⁴ Onore de Balzak (1799-1850) – böyük fransız romanisti

⁵ Qüstav Druino – fransız romantik yazıçısı

sı, bıçaq bülövü və bir neçə bu kimi zir-zibil çıxartdı. Nəhayət, bunlardan sonra bir, iki, üç, dörd beş kitab çıxartdı – hamısı buradadır. O, kitabların ikisini bir-birinə vurdu – toz bulud kimi qalxdı və ağır-ağır yatacaq pedaqoqun başına qondu.

Birinci kitab Hesnerin¹ İdilliyası idi, – *gut!*² – deyib alman sınımış küpə haqqındakı idilliyanı böyük bir zövqlə oxudu. İkinci kitabı açdı: 1804-cü ilin Qot Təqvimi idi, onda Avropa hökmdarlarının sülalələri, müxtəlif qəslərin, şəlalələrin şəkilləri vardı; alman – *sehr gut!*³ – dedi. Üçüncü kitab tövrat idi – o mömincəsinə bir hörmətlə: – *Nein!*⁴ – deyib kənara qoydu. Dördüncü kitab “Gənc matrosun gecələri” idi; o başını bulayıb – *Nein!* – dedi. Sonuncu kitabı açdı – *Veysel!*⁵ və təntənə ilə gülümsünüb *da have ich 's!*⁶ – dedi. Ona deyildikdə ki, Şiller də, Höte də və başqaları da var, o başını bulayıb inadla: – *Nein* – deyirdi.

Alman Veysedən Yuliyaya birinci səhifəni tərcümə etdikdə, Yuliya əsnəməyə başladı və sonra heç qulaq da asmadı. Bu surətlə almanın dediklərindən onun yadında təkəcə bu qalmışdı ki, zu şəkilçisi bəzən sözlərin axırında yazılır.

Bəs rus müəllimi? O öz işini almandan da artıq səy və vicdanla görürdü. O az qala ağlaya-ağlaya Yuliyanı başa salıb inandırırırdı ki, isim və feil – nitqin filan hissələri, şəkilçilər də – filan hissəsidir, nəhayət ona müvəffəq oldu ki, Yuliya inandı və nitqin bütün hissələrinin tərifini əzbərdən öyrəndi. Yuliya hətta bütün bağlayıcıları və zərfləri birnəfəsə sadalaya bilirdi və müəllim təkəbbürlə “Qorxu və heyrət nidaları hansılardır?” deyər soruşduqda, Yuliya nəfəs dərmədən “Ah, of, uf, a, vay, aman!” deyər üdüleyib töküdü. Müəllim də heyrətə gəlirdi.

Yuliya sintaksisdən bir neçə qaydanı öyrənmişdisə də tətbiq edə bilmədiyinə görə yazıda ömürlük olaraq qrammatik səhv buraxmalı oldu.

Tarixdən öyrəndi ki, dünyada makedoniyalı İskəndər varmış, o çox müharibə etmiş, çox qocaq, cəsarətli... və əlbəttə, olduqca

¹ Solomon Hesner (1730-1788) – İsveçrə şair və rəssamı

² Yaxşı!

³ Çox yaxşı!

⁴ Yox!

⁵ Veys Xristian Feliks (1726-1804) – alman yazıçısı

⁶ Bu varımdır.

gözəlmiş... daha onun özünün və yaşadığı əsrin əhəmiyyətinin nədən ibarət olduğu isə nə onun ağına gəlirdi, nə də müəlliminin, bu barədə heç Kaydanov¹ özü də çox müfəssəl yazmırdı.

Müəllimdən ədəbiyyat tələb edildikdə o bir yığın işlənmiş, köhnə kitab gətirib gəldi. Burada Kantemir də, Sumarokov da, sonra Lomonosov, Derjavin, Ozerov da vardı. Hamı heyrətə gəldi; birinci kitabı ehtiyatla açıb baxdılar, sonra atıb daha yeni bir şey tələb etdilər. Müəllim Karamzini gətirdi. Lakin yeni fransız məktəbindən sonra Karamzini oxumaq! Yuliya “Bədbəxt Liza”nı, “Səyahətlər”dən bir neçə səhifə oxuyub qaytardı.

Yazıq qızın bu dərsləri arasında böyük fasilələr qalırdısa da, düşüncə üçün heç bir nəcib, sağlam qida olmurdu. Ağıl yuxulamağa başlayır, qəlb isə haray salırdı. Bax xidmət göstərməyə hazır olan əmisi oğlu elə bu zaman gəlib “Onegin”dən, “Qafqaz əsiri”ndən bir neçə fəsil və sairə gətirdi. Beləliklə, qız rus şerinin şirinliyini dadmış oldu. “Onegin” əzbər öyrənilmiş olduğuna baxmayaraq, yenə də Yuliyanın yatağının baş tərəfindən əskik olmurdu. Sair müəllimlər kimi, əmioğlu da bu əsərin mənə və məziyyətini izah edə bilmirdi. Yuliya Tatyananı özü üçün nümunə götürüb onun Oneginə yazdığı məktublarnın alovlu sətirlərini fikrində öz idealına təkrar edirdi və ürəyi inləyir, çırpınırdı. Onun xəyalı gah Onegini, gah da yeni məktəb ustalarının qəhrəmanlarından birini – solğun, sönük, həzin, məyus olmuş bir qəhrəman axtarırdı.

Bir nəfər italyalı ilə başqa fransız onun tərbiyəsini başa çatdıraraq səs və hərəkətlərini səlisləşdirib ahəngə saldılar, yəni ona rəqs etmək, oxumaq, çalmaq öyrətdilər, daha doğrusu, ərə gedincəyə qədər fortepianonu dinqıldatmağı öyrədib musiqini öyrətmədilər. Budur, on səkkiz yaşlı, gözləri daima fikirli-fikirli baxan, sifətində xoş bir solğunluq, incəbel və kiçik ayaqları olan Yuliya kübar aləminə görünmək üçün salonlara çıxdı.

Onu adaxlı üçün bütün lazımı əlamət və cəhətləri olan, yəni sayılan və hörmətli rütbəsi, çoxlu sərvəti, boynunda xaçı, xülasə, mənşəb və taleyi olan Tafayev gördü. Tafayevin yalnız sadə və xeyirxah bir adam olduğunu demək olmazdı. Xeyr! O özünü ayağa verən də deyildi və Rusiyanın hazırkı vəziyyəti, təsərrüfat və sənaye

cəhətdən nəyə ehtiyacı olduğu barədə də tamamilə sağlam mühakimə yeridir və öz mühitində işgüzar bir adam hesab edilirdi.

Ətli-canlı Tafayevlə qərribə bir ziddiyyət təşkil edən bu rəngi solğun və dalğın qız ona böyük təsir bağışladı. Müsamirələrdə o kart oyununu buraxıb bir tərəfə çəkilərək qarşısında pərvaz edən bu yarışffaf xəyala tamaşa edir və adət etmədiyi fikirlərə dalırdı. Yuliyanın xumar nəzərləri, aydıdır ki, təsadüfən ona sataşanda, salon söhbətlərinin zirək qladiatoru olan Tafayev bu cəsarətsiz qızcağazın qarşısında utanır, bəzən ona bir söz demək istəyirdisə də, bacarmırdı. Bu hal onu tənqə gətirdiyindən o, cürbəcür xala-bacıların vasitəsilə daha ciddi və kəskin hərəkət etmək qərarına gəldi.

Cəhiz barəsindəki soruşlar müsbət nəticə verdi. “Nə olar ki? bir-birimizə babıq! – deyə o düşünür, götür-qoy edirdi. – Mənim ancaq qırx beş, onun on səkkiz yaşı var: bizim sərvətimizlə də ki, gen-bol yaşarıq. Zahirı görkəm necə, o gözəçarpan dərəcədə qəşəngdir, mən də, necə deyirlər, bir kişi kimi... görkəmliyəm. Deyirlər o oxumuşdur, nə olsun ki? Elə mən özüm də bir zaman oxuyurdum, yadımdadır, latınca da, Roma tarixini də keçirdilər. Hələ indi də yadımdadır: orada o konsul, adı nə idi... əşi, qoy rədd olsun! Yadıma gəlir, islahat haqqında da oxuyurduq... və bu şeir: *Beatus ille...* dalı necə idi? *Puer, pueri, puero...*¹ yox, belə deyil, zəhrimar olsun – hamısını unutmuşam. Axı vallah, adamı məhz unutmaq üçün oxudurlar. İstəyir lap boynumu vursunlar, ycnə də deyirəm ki, bax bu da, o da, bütün bu mənşəb sahiblərinin və ağıllı adamların heç biri deyə bilməz ki orada o hansı konsul idi... və ya Olimp oyunları neçənci ildə olmuşdur; deməli, elə belə oxudurlar... ona görə ki, belə dəb düşüb! Oxudurlar ki, adamın təkçə gözlərindən görünsün ki, oxumuşdur. Axı necə də unutmayasan, axı sonra cəmiyyətdə bu barədə heç bir şey danışmırlar, ağızını açıb danışsan da, zənnimcə, qolundan tutub çölə salarlar! Yox, biz bir-birimizə tayıq”.

Bu surətlə, Yuliya böyüyüb uşaqlıqdan çıxan kimi ilk addımda qabağına ən acı bir həqiqət adı ər çıxdı. Bu ər Yuliya üçün öz təsəvvürünün və şairlərin yaratdıqları qəhrəmanlardan nə qədər uzaq idi!

O beş il ömrünü, özü demişkən, bu sıxıntılı yuxuda – o sevmədən ərde olmağa belə deyirdi – keçirdikdən sonra birdən azadlıq və sevgi gəlib onu tapdı. Gülümsündü, hərərətli ağışunu onlara açdı,

¹ Kaydanov – irticaçı ruhda yazılmış ümumi tarix dərsliyinin müəllifi

¹ Nəşəli o... genc... genci... genco...

adam özünü bərk qaçan atın ixtiyarına buraxdığı kimi, o da özünü ehtirasının ixtiyarına buraxdı. Adam qüvvətli heyvanla birlikdə uça-raq məsafəni unudur. Onun ürəyi donub qalır, ətrafdakı şeylər geri qaçır, sərin hava üzünə vurur; qəlbi duyduğu zövq və nəşəyə güclə dözüür... və ya qayığa minib özünü laqeydcə dalğaların ixtiyarına buraxan adam kimi: günəş onu qızdırır, yaşıl sahillər gözünün qabağ-ğıdan ötüb keçir, oynaq dalğalar qayığın arxasını yalayıb oxşayaraq şirin-şirin şappıldayıb irəli qaçır və sonsuz axın kimi hey irəli şütüyərək adamı öz dalınca gəlməyə umsudur... Adam da umsunub gedir. O zaman bu yolun axırının necə olacağını düşünməyə vaxt olmur: at uçurumamı aparır, dalğa qayayamı çırpmağa sürükləyir?.. Fikir və düşüncəni külək vurub aparır, gözlər yumulur, cazibə qüv- vəsi çox güclü olur... Yuliya da bax, beləcə onu özündən rədd edib uzaqlaşdırmır, hey ona cəlb olunur, ona doğru sürüklənirdi... nəhayət, onun üçün həyatın şairanə anları gəlib çatdı: o qəlbinin gah şirin, gah da əzablı olan həyəcanlarını xoşlayaraq özü həyəcan axta- rır, düşünüb özü üçün əzab da, səadət də düzəldirdi. O öz sevgisinə adamların tiryəkə aludə olduğu kimi aludə olub həris-həris ürək zəhəri içirdi.

Yuliya artıq intizarla həyəcanlanmışdı. O pəncərənin qabağında dayanmışdı və səbri dəqiqəbədeqiqə daha artıq tükənirdi. O Çin gülünün yarpaqlarını didərək kədərlə yerə atır, ürəyi isə donub qalırdı; bu, əzab dəqiqələri idi. O zəhnən sual-cavab oyunu oynayırdı: gələcək, yoxsa gəlməyəcək? Onun bütün xəyal və mülahizə- lərinin qüvvəsi bu müəmmmanın həllinə yönəldilmişdi. Mülahizələri müsbət cavab verdikdə o gülümsəyir, mənfi cavab verdikdə isə – rəngi qaçırdı.

Aleksandr gəlib evin yanına çatdıqda, rəngi qaçmış Yuliya kresloya oturdu – əsəbləri clə bir qüvvətlə işləmişdi ki, onda taqət qalmamışdı. Aleksandr otağa girdikdə... Yuliyanın onu qarşılayan bu baxışını, onun üzünün bütün cizgilərini bürüyən bu fərəhi təsvir etməkdən qələm acizdir, sanki onlar tamam bir il idi ki, görüşmə- mişdilər, halbuki dünən ayrılmışdılar. Yuliya dinmədən divar saatını göstərdi, lakin Aleksandr özünü doğrultmağa çalışaraq elə ağzını açan kimi, Yuliya qulaq asmadan inanıb bağısladı, çəkdiyi bütün inti- zar ağrılarını unudub ona əl verdi və hər ikisi divana oturub uzun müddət danışdılar, uzun müddət susdular, uzun müddət bir-birinə

baxdılar. Nökər gəlib xatırlatmasaydı, onlar nahar etməyi də müt- ləq unudacaqdılar.

Nə qədər zövq və nəşə! Səmimi və ürək söhbətlərinin bu qədər dolğun ola biləcəyi Aleksandrın heç xəyalına da gəlməzdi. Yayda ikilikdə şəhər kənarı gəzintiləri: bütün izdihamı musiqi, atəşbazlıq və sairə cəlb etdiyi zaman onlar uzaqda ağacların arasından qol-qola görünürdülər. Qışda Aleksandr nahara gələrdi və sonra onlar gecə- yə qədər buxarının yanında yanaşı oturardılar. Bəzən kirşəni qoşdu- rub qaranlıq küçələrdə çapar, qurtarmaq bilməyən söhbətlərini sam- varın başında davam etdirməyə tələsərdilər. Ətrafda olan hər bir hadisə, fikir və hisslərin hər bir yüngül və ötəricə hərəkəti – hər şey dərk olunub ikilikdə danışılardı.

Aleksandr əmisi ilə görüşməkdən oddan qorxan kimi qorxurdu. O bəzən Lizaveta Aleksandrovnanın yanına gəlirdisə də, Lizaveta heç vaxt onu açıq danışdırmağa girəvə tapmırdı. Aleksandr əmisi- nin gəlib onu görərək yenə də bir səhnə başlanacağından qorxub təşvişə düşür və buna görə də həmişə əmisi arvadı ilə görüşlərini qısaldırdı.

O xoşbəxt idimi? Belə hallarda başqaları haqqında həm hə, həm yox, onun haqqında isə yox demək olardı; onun sevgisi iztirab və əzabla başlanırdı. Ötüb keçənləri unuda bildiyi dəqiqələrdə o, səa- dətənin mümkün olduğuna, Yuliyaya və onun sevgisinə inanırdı, bəzən də *ən səmimi, hərarətli danışqlar zamanı birdən pozulur*, Yuli- yanın ehtirash və tənənəli sayıqlamalarını qorxa-qorxa dinləyirdi. Ona elə gəlirdi ki, budur, bax indicə Yuliya dönüklük edəcək və ya taleyin gözlənməz bir zərbəsi vurub gözəl zövq və nəşə aləmini darmadağın edəcəkdir. O, fərəh dəqiqəsinin ləzzətini duyarkən bunun cəfa ilə qazanılmalı olduğunu bilir və onu yenə də kədər bürüyürdü.

Lakin qış ötüb keçdi, yay girdi, sevgi isə tükənirdi. Yuliya ona get-gədə daha artıq bənd olurdu. Nə dönüklük vardı, nə də tale zərbəsi: tamamilə başqa cür oldu. Aleksandrın baxışı durulub ay- dınlaşırdı. O, daimi aludəliyin mümkün olması fikrinə yovuşub alışırdı. Bir dəfə o, Yuliyaya baxarkən fikirləşdi: “Ancaq bu sevgi bir o qədər coşqun olmasa da, möhkəm, bəlkə də əbədi sevgidir! Bəli, şübhə ola bilməz. Aha! Ey tale, nəhayət, sən necə şey olduğunu başa düşürəm! Sən keçmiş əzabların müqabilində mənə mükafatlandır- maq və uzun müddət gəzib dolaşdıqdan sonra dinc və sakit limana

gətirib çıxarmaq istəyirsən. Bir gör səadət sığınacağı harada imiş... Yuliya!" deyə o bərkədən səsləndi.

Yuliya dik atılıb:

– Nə olub? – deyə soruşdu.

– Heç! Elə belə...

– Heç! Deyin görüm bir şeyi düşünürdünüz?

Aleksandr inad göstərdi. Yuliya təkid etdi.

– Düşünürdüm ki, bizim səadətimizin dolğun olması üçün lazımdır ki...

– Nə lazımdır? – deyə, Yuliya təşvişlə soruşdu.

– Elə belə, heç bir şey! Ağılıma qəribə bir fikir gəlmişdi.

Yuliya pərt oldu.

– Ah, mənə əzab verməyin, tez söyləyin!

Aleksandr fikrə gedib öz-özünə danışmış kimi alçaqdan deyirdi:

– Ondan bir dəqiqə də ayrılmamaq, evə getməmək hüququnu qazanmalı... Hər yerdə və həmişə onunla bir yerdə olmalı. Aləmin qarşısında onun qanuni sahibi olmalı... O məni ucadan utanıb qızarmadan və rəngi qaçmadan özününkü adlandırır... bütün ömür uzununu da elə belə! Bununla da daima iftixar etmək...

O, yüksək üslubla danışaraq kəlmə-kəlmə gəlib ər-arvadlıq sözüne çatdı. Yuliya diksindi, sonra ağladı. O, ifadəolunmaz bir zəriflik və minnətdarlıq hissi ilə ona əl verdi, hər ikisi dirçəldi və hər ikisi birdən danışmağa başladı. İndi Aleksandr əmisi arvadı ilə danışsın bu gözəl işə onun yardım göstərməsini xahiş etməli idi.

Sevincdən onlar nə edəcəklərini bilmirdilər. Çox gözəl bir axşam idi. Onlar durub şəhərdənkənar sakit, şənlik olmayan bir yerə getdilər və haradasa çox çətinliklə qəsdən bir təpə tapıb, bütün axşamı orada keçirdilər. Onlar oturub batmaqda olan günəşə tamaşa edir, özlərinin gələcək həyat təzi haqqında düşünüb xəyallara dalır, bir tanışlıq dairəsi ilə kifayətlənməyi, boş-boş görüşlərə getməməyi və evdə də gələnləri qəbul etməməyi mülahizə edirdilər.

Sonra evə qayıdıb gələcəkdə evlərində qoyacaqları qaydalarından, otaqları necə bölüşdürəcəklərindən və sairədən danışmağa başladılar. Otaqları necə bəzəyəcəkləri məsələsinə keçdilər. Aleksandr Yuliyanın bəzək otağını özü üçün kabinet düzəltməyi təklif etdi ki, yataq otağının yanında olsun.

– Kabinet üçün nə cür mebel istəyirsiniz? – deyə Yuliya soruşdu.

– Mənə qalardisa, üzünə göy məxmər çəkilməmiş qoz ağacından.

– Bu çox xoş rəngdir, həm də çirkətabdır. Kişi kabineti üçün mütləq tünd rənglər götürülməlidir, açıq rənglər tüstüdən tez xarab olur. Bax sizin gələcək kabinetinizdən yataq otağına gedən bu balaca keçiddə də mən özüm üçün çiçəklik düzəltdirərəm, çox gözəl olar, düz demirəmmi? Ora bir kreslo qoyaram ki, oturub həm kitab oxuya və işləyə bilim, həm də sizi kabinetdə görüm. Aleksandr ayrılarkən:

– Sizinlə belə ayrılmayımın qurtarmasına az qalır, – dedi..

Yuliya əli ilə onun ağzını tutdu.

Ertəsi gün Aleksandr çoxdan Lizaveta Aleksandrovnaya məlum olan sirri açıb məsləhət və kömək istəmək üçün onun yanına getdi. Pyotr İvanıç evdə deyildi. Lizaveta onun etiraflarını dinlədikdən sonra dedi:

– Nə olar ki, yaxşıdır! İndi siz uşaq deyilsiniz. Öz hissiyyatınız haqqında mühakimə yeridib onu müəyyənləşdirə bilərsiniz. Ancaq tələsməyin: onu lazımınca öyrənin.

– Ah, ma tante, bir onu tanıyırdınız! Onda nə qədər ləyaqət var! Məsələn?

– Məni o qədər sevir ki...

– Bu, əlbəttə, mühüm keyfiyyətdir, ancaq ər-arvadlıq üçün təkəcə bu kifayət deyil.

O ər-arvadlıq həyatı haqqında, arvadın və ərini necə olması lazım gəldiyi haqqında ümumi həqiqətləri açıb danışdı.

Ancaq səbir edin. İndi payız girir, – deyə o əlavə etdi, – qoy hamı şəhərə qayıtsın. Onda nişanlımızın yanına gedərəm, tanış olarıq, həvəslə işə başlaram. Onu tərək etməyin. Sizin ən xoşbəxt bir ər olacağımıza əminəm.

Lizaveta sevindi.

Kişiləri evləndirməyi qadınlar yaman xoşlayırlar. Onlar bəzən görürlər ki, nikah nə işə baş tutmur və tutmamalıdır da, amma yenə də işə hər cür kömək edirlər. Onlarınkı odur ki, toy olsun, sonra işə evlənənlər hər necə edirlər etsinlər. Onlar niyə bu cür çalışırlar – Allah bilir.

Aleksandr əmisi arvadından xahiş etdi ki, iş qurtarıncə bu barədə Pyotr İvanıça danışsın.

Yay keçib getdi, sıxıntılı payız günləri gəlib yetişdi. O biri qış çatdı. Aduyevlə Yuliya yenə də tez-tez görüşürdülər.

Aleksandrla bir yerdə keçirilməsi mümkün olan günləri, saat və dəqiqələri Yuliya sanki ciddi bir surətdə hesaba almışdı. O bunun üçün hər cür təsadüf axtarırdı. O bəzən soruşurdu:

– Sabah qulluğa tezdənmi gedəcəksiniz?

– Saat on birə yaxın.

– Saat onda bizə gəlin, səhər yeməyini bir yerdə edək. Bir də ki, heç getməsəniz olmazmı? Sanki orada sızsiz...

Aleksandr:

– Elə şey olar? Vətən... vəzifə... – deyirdi.

– Çox gözəl! Bəs deyin ki, siz sevir və sevilirsiniz. Məgər sizin raisiniz ömründə heç sevməyib? Əgər onun qəlbi varsa, başa düşər. Ya da ki, işinizi götürüb buraya gətirin. Burada işləməyinizə kim mane olacaq?

Yuliya bəzən onu teatra buraxmırdı, tanışların yanına getməyə isə, demək olar ki, əsla qoymurdu. Lizaveta Aleksandrovna Yuliyanı görməyə gəldikdə Yuliya Aleksandrın əmisi arvadının necə cavan və qəşəng olduğunu görüb uzun müddət özünə gələ bilmədi. O, Lizaveta Aleksandrovnanın elə belə, bir əmidostu, əmi arvadlarının çoxu kimi ahıl, çirkin bir qadın olduğunu təsəvvür edirdi, amma di gəl, buyur, iyirmi altı, iyirmi yeddi yaşlarında, özü də gözəl-göyçək bir qadın! Yuliya Aleksandrla bir tufan qopartdı və onu əmisigilə az-az buraxmağa başladı.

Lakin onun qısqançlıq və zalımlığı Aleksandrın zalımlığı müqabilində nə idi ki? Aleksandr Yuliyanın ona vurulub bağlı olduğunu, onun təbiətində dönüklük və soyumaq olmadığını yəqin edərək qısqanır, amma necə də qısqanırdı! Bu qısqançlıq sevginin həddən artıq olmasından, yəni ürək ağrısından ağlayan, sızlayan, hönkürən, səadətə itirmək qorxusundan çırpınan qısqançlıq deyil, laqeyd, soyuq, acıqlı bir qısqançlıq idi. O sevdiyindən yazıq qadına o qədər əzab verirdi ki, başqaları nifrət və kinlərindən adama bu qədər əzab verməzlər. Məsələn, axşam qonaqların yanında birdən Aleksandra elə gəlirdi ki, Yuliya ona kifayət qədər nəzakətli nəzər salmır və ya az-az baxır, o saat yırtıcı heyvan kimi ətrafa göz gəzdirdirdi və vay onda ki, Yuliyanın yanında bir cavan oğlan, hətta cavan da yox, bir kişi, çox vaxt bir qadın, bəzən bir şey olaydı. Acı-acı, həqarətli sözlər, qaranlıq şübhələr və kinayələr dolu kimi yağacaqdı. Yuliya elə bu-

radaca özünü təmizə çıxarmalı, cürbəcür qurbanlarla, mütləq itaət göstərməklə günahını yumalı, o adamla danışmamalı, orada oturmamalı, o tərəfə getməməli, hiyləgər müşahidəçilərin riyakarlıqla gülümsünmələrinə və pıçıldaşmalarına dözməli, qızarmalı, bozarmalı, özünü rüsvay etməli idi.

Yuliya bir yerə dəvət olunduqda cavab vermir, hər şeydən əvvəl sualedici nəzərlərini ona çevirirdi – Aleksandr bir balaca qaşlarını çatan kimi, Yuliyanın rəngi qaçır və o, ürəyi çırpına-çırpına dərhal imtina edirdi. Bəzən Aleksandr icazə verirdi – Yuliya yığışaraq geyinib-keçinir, elə kareta minməyə hazırlaşır ki, birdən Aleksandrın ani şiltağı tutur və o heybətə *veto!*¹ deyirdi, Yuliya soyunur, kareta da qalırdı. Sonra bir də görürdün Aleksandr üz istəməyə başlayıb getməsinə təklif edirdisə də, daha Yuliya bir də nə zaman geyinib-keçinsin, karetanı nə zaman qoşdursun? Beləliklə də getməyib qalırdı. O, Yuliyanı nəinki gözəl oğlanlara, ləyaqətli adamlara, ağıl və ya istedad sahiblərinə, hətta eybəcər kişilərə, nohayət, sadəcə olaraq, sir-sifəti xoşuna gəlməyən adamlara da qısqanırdı.

Bir dəfə Yuliyagil tərəfdən, onun qohumları yaşadığı yerdən bir qonaq gəlmişdi. Qonaq ahıl, yaraşıqsız bir adam idi, hey məhsuldan və öz senat işlərindən danışır. buna görə də Aleksandr onu dinləməkdən darıxıb yan otağa keçdi. Qısqanmalı bir şey yox idi. Nəhayət, qonaq ayağa qalxıb xudahafizləşməyə başlayaraq dedi:

– Eşitmişəm ki, çərşənbə günləri evdə olursunuz; sizin tanışlarınızın məclisinə qoşulmaq üçün mənə icazə verməzsinizmi?

Yuliya gülümsünüb “buyurun!” demək istəyirdi ki, birdən o biri otaqdan hər cür qışqırtıdan daha bərk bir pıçıltı eşidildi: “istəmirəm!”

Yuliya diksinib tələsik qonağa bərkdən:

– İstəmirəm! – dedi.

Lakin Yuliya hər şeyə dözüdü. O qonaqlardan qaçıb gizlənir, heç yerə getmir və Aleksandrla diz-dizə otururdu.

Onlar daim hissə qapılıb nəşə almaqda davam edirdilər. Yuliya bütün məlum və hazır olan nəşə formaları ehtiyatını işlədib qurtaraq, onsuz da zövq və səfa ilə dolu olan bu aləmi rəngarəng etmək üçün düşünüb cürbəcür yeni yollar tapmağa başladı. O nə qədər böyük bir ixtiraçılıq məharəti göstərdi! Lakin bu məharət də

¹ Qadağan edirəm! (*lat.*)

qurtardı. Təkrarlanma başlandı. Artıq arzu etməli, sınımalı olan heç bir şey qalmamışdı.

Şəhərdən kənarında onların getmiş olmadıqları bir yer, birlikdə gedib görmədikləri bir pyes, oxuyub müzakirə etmədikləri bir kitab yox idi. Onlar bir-birinin hiss və duyğularını, düşüncə tərzlərini, ləyaqət və nöqsanlarını öyrənmişdilər və düşünüb qurmuş olduqları planı həyata keçirmələrinə heç bir şey mane olmurdu.

Səmimi danışqlar, bir-birinə ürək sözləri demək halları azaldı. Onlar bəzən saatlarla oturub bir kolmə də olsun danışmırdılar. Lakin Yuliya dinib danışmadan da xoşbəxt idi.

O bəzən Aleksandra bir sual verib cavabında hə və ya yox eşitməklə kifayətlənirdi; bu cavabı almayanda gözünü çəkmədən ona baxırdı; Aleksandr ona gülümsəyir, Yuliya yenə də xoşbəxt olurdu. Aleksandr gülümsünməyib heç bir cavab da vermədikdə, Yuliya onun hər bir hərəkətini, hər bir nəzərini izləyərək onlara öz istədiyi kimi mənə verirdi və belə olduqda, onun dolu kimi yağan məzəmmətləri qurtarmaq bilmirdi.

Onlar gələcək haqqında daha danışmırdılar, çünki danışanda Aleksandr bir cür pərt, narahat olurdu və bunun səbəbini özünə izah edə bilmədiyindən belə söhbətləri tez kəsməyə çalışırdı. O fikirləşməyə, düşünüb-daşınmağa, götür-qoy etməyə başladı. Sevgi onun həyatını sehrlı bir dairəyə salmışdı, indi bu dairənin oraburası qırılmış və bu aralardan uzaqdan gah dostlarının üzləri və bir sıra kef məclisləri, gah gözəl xanım və qızlarla dolu olan tənənəli ballar, gah daim məşğul olan işgüzar əmisi, gah əl çəkib buraxdığı işlər... görünürdü.

Bir axşam o elə bu cür bir vəziyyətdə Yuliyanın yanında oturmuşdu. Bayırda çovğun idi. Qar pəncərələrə vurub loma-loma şüşələrə yapışırdı. Külək buxarıya soxulub sızıldayaraq həzin mahnılar oxuyurdu. Otaqda divar saatının rəqqasının yeknəsəq yellənməsi və hərdən bir Yuliyanın çəkdiyi ahlər eşidilirdi.

Aleksandr bekarçılıqdan otağa göz gəzdirdi, saata baxdı – on idi, hələ iki saat da oturmaq lazım idi: əsnədi. Nəzəri Yuliyada dayandı.

Yuliya dalını buxarıya dayayıb solğun üzünü çiyinə əyərək gözləri ilə Aleksandri süzürdü, ancaq etimadsızlıq və onu sorğu-suala tutmaq ifadəsi ilə deyil, nəşə, sevgi və səadət ifadə edən bir nəzərlə ona tamaşa edirdi. Görünür, o gizli bir hisslə, şirin xəyalla mübarizə edir və yorğun görünürdü.

Onun əsəbləri elə bir qüvvətlə işləyirdi ki, nəşə çırpıntısı da onu yorub üzürdü: əzabla zövq onda bir-birindən ayrılmayan hallar idi.

Aleksandr ona quru və iztirablı nəzərlə cavab verdi. Sonra pəncərənin qabağına gedib küçüyə baxa-baxa barmaqları ilə yavaşca şüşəni tiqqıldatmağa başladı.

Küçədən qarışıq hay-küy və keçib gedən ekipajların gurultusu eşidilirdi. Hər yerdə pəncərələrdən işıq gəlir, kölgələr görünür, ötüb keçirdi. Aleksandra elə gəldi ki, işıq çox olan bax o evə şən bir izdiham toplaşmışdır. Orada bəlkə də şirin fikirlər, hərəətli ani hisslər izhar olunur, orada gurultulu, şən həyat keçirirlər. Bax o zəif işıq gələn pəncərədə yaqın nəcib bir zəhmətkeş ağır bir iş üzərində oturmuşdur. Bunu gördükdə Aleksandr düşündü ki, budur, az qala iki ildir o avara, axmaq bir həyat keçirir – ömrünün iki ili sərf edilmişdir, nəyə – sevgiyə! Burada o, sevgi üzərinə hücumə keçdi.

“Axı bu nə sevgidir! – deyə o düşündü, – bir cür qoxulu və sö-nükdür. Bu qadın mübarizəsiz, güc sərf edilmədən, manəsiz, bir qurban kimi hissə təslim olmuşdur: zəif, xaractersiz qadındır! Öz sevgisi ilə ilk qabağına çıxan adamı xoşbəxt etdi; mən olmasaydım, elə Surkovu da həmin bu cür sevecəkdi: hətta sevməyə başlamışdı da: bəli! Nə qədər boynuna almasa da, özüm görmüşəm ki! Məndən daha zirək və daha bacarıqlı bir başqası gəlsəydi, ona təslim olardı... bu lap əxlaqsızlıqdır! Məgər bu da sevgidir! Bəs həssas qəlblərin tövsiyə etdiyi simpatiya burada hanı? Buna görəmi qəlblər bir-birini tutmurdu? Sanki əbədilik birləşməli idilər, amma di gəl, haradan ki?! Allah bilir bu necə şeydir, baş çıxarmaq olmur! – deyə o kədərlə pıçıldadı”.

– Orada nə qayırsınız? Nə fikir edirsiniz? – deyə Yuliya soruşdu.

– Elə belə... – deyə o əsnəyə-əsnəyə cavab verib ondan aralı divana oturdu və çəkili yastığın bir küncünü qolunun arasına aldı.

– Burada, yaxın əyləşin.

O yaxın oturmadi, cavab da vermədi.

– Sizə nə olub? – deyə Yuliya yaxın gəldi, bu gün bir cür dözülməz olmusunuz.

– Bilmirəm... – deyə o, çox zəif bir səslə cavab verdi, – mənə nə isə... elə bil mən...

Aleksandr ona, həm də özünə nə cavab verməli olduğunu bilmirdi. O öz daxilində nələr olduğunu hələ lazımınca izah etməmişdi.

Yuliya onun yanında oturub gələcək haqqında danışmağa başladı və yavaş-yavaş dirçəldi. O, ailə həyatının xoşbəxt mənzərəsini təsvir edir, arabil zarafat edirdi və nəhayət, çox nəzakətlə sözünü belə qurtardı:

– Siz mənim ərimsiniz! Bir baxın, – deyib hər tərəfi göstərdi, – tezliklə bunların hamısı sizin olacaq. Siz mənim qəlbimə sahiblik etdiyiniz kimi, burada, bu evdə də sahiblik edəcəksiniz. Mən indi müstəqiləm, istədiyimi edə bilərəm, xətrim istədiyi yerə gedərəm; o zaman isə sizin əmriniz olmasa, burada heç bir şey yerindən tərpənməyəcək; mən özüm sizin iradəniyə bağlı olacağam; amma nə gözəl bir zəncirdir! Di tez olun, məni zəncirləyin; bəs nə zaman? Mən bütün ömrüm uzunluğunu belə bir adam, bu cür bir sevgi həsrətində olmuşam... və budur arzuma çatıram... səadət də yaxınlaşır... az qala inanmıram... Bilirsinizmi, bu, mənə yuxu kimi gəlir. Bu, mənim bütün çəkdiyim keçmiş əzabların müqabilində mükafat deyilmi?

Bu sözləri eşitmək Aleksandra əzab verirdi. O, səsinə zarafat-yana bir ahəng verməyə çalışaraq:

– Əgər sizi daha sevmirəmsə? – deyərək soruşdu.

Yuliya onun qulağından yapışdı və:

– Qulağınızı çəkib yerindən qopararam! – deyərək cavab verib ah çəkdi və zarafatla edilmiş bir işarədən fikrə daldı. Aleksandr susurdu.

– Axı sizə nə olub ki? – deyərək o birdən cəld soruşdu, – susur, məni az qala dinləmir, kənara baxırsınız...

İndi o, Aleksandrın yanına çəkilib əlini onun çiyninə qoyaraq yavaş, demək olar ki, pıçılı ilə həmin mövzuda, lakin o qədər də müsbət şəkildə olmayaraq danışmağa başladı. O özlərinin əvvəlcə bir-birinə necə yaxınlaşmış olduqlarını, sevgilərinin necə başladığını, bunun ilk əlamətlərini və ilk sevinc və fərəhlərini xatırlatdı. Hissiyatının zövq və nəşəsindən az qala boğazı tutulurdu; onun solğun yanaqlarında iki çəhrayı ləkə əmələ gələrək getdikcə alışıb yanmağa başladı; gözləri parladı, sonra bir qədər yumularaq xumarlandı; şiddətlə nəfəs aldığından döşü qalxıb düşürdü. O güclə anlaşılacaq bir səslə danışır və bir əli ilə Aleksandrın yumşaq tüklərini oynadırdı; sonra onun gözlərinin içinə baxdı. Aleksandr başını yavaşca onun əlindən qurtarıb darağını cibindən çıxartdı və Yuli-

yanın pırtlaşdırdığı saçlarını lazımınca daradı. Yuliya ayağa qalxıb diqqətlə ona baxdı və:

– Aleksandr, sizə nə olub? – deyərək təşvişlə soruşdu.

“Zəli kimi yapışib! Mən nə bilim? – deyərək Aleksandr düşündü, lakin dinmədi”.

– Yoxsa darıxırsınız? – deyərək Yuliya birdən soruşdu və onun səsinə həm sual eşidildi, həm də şübhə sezildi.

“Darıxırsınız! – deyərək Aleksandr düşündü, – söz tapıldı! Bəli! Bu əzabverici, öldürücü bir sıxıntıdır! Bax bu qurd bir ay olar ki, ürəyimə soxulub gəmirir. Ah, pərvərdigara, mən nə edim? O isə sevgidən, ər-arvadlıqdan dem vurur. Onun aqlını başına necə gətirəsən?”

Yuliya fortepiano çalmağa oturub Aleksandrın xoşladığı bir neçə pyes çaldı. Aleksandr qulaq asmırdı, öz fikri ilə idi.

Yuliyanın qolları boşaldı. Bir ah çəkib şala büründü və özünü divanın o biri küncünə atıb kədər dolu gözləri ilə oradan Aleksandrı müşahidə etməyə başladı.

Aleksandr şlyapasını götürdü.

– Hara belə? – deyərək Yuliya heyrətlə soruşdu.

– Evə.

– Hələ saat on bir olmayıb.

– Anama məktub yazmalıyam, çoxdan yazmamışam.

– Necə çoxdan? Üç gün əvvəl yazmışsınız.

Aleksandr dinmədi: deməyə söz yox idi. O doğrudan da yazmışdı və bunu necə olmuşdusa sözarası ona demiş, lakin dediyini unutmuşdu; sevgi isə heç bir xırda şeyi belə unutmur. Onun – sevginin gözündə sevdiyi şeyə aid hər nə varsa, ən mühüm bir faktır. Sevən adamın zehniyyətində onun müşahidələrindən, incə mülahizələrindən, xatirələrindən, sevdiyi adamı əhatə edən hər şey haqqındakı ehtimallarından, onun mühitində baş verib ona təsiri olan hallardan çox mürəkkəb bir toxuma əmələ gəlir... Sevgidə bircə kəlmə, yeganə bir işarə kifayətdir... işarə nədir! Bircə baxış, güclə sezilən bir dodaq tərpənişi kifayətdir ki, güman əmələ gətirib sonra ondan mülahizəyə, mülahizədən qəti bir nəticəyə keçsin və sonra da öz fikir və düşüncələrindən əzab çəkərsən və ya zövq alıb nəşələnsən. Sevgililərin məntiqi bəzən saxta, bəzən də heyrətləndirici dərəcədə düzgün olaraq sürətlə güman və şübhələrdən bina qurur, lakin sevginin qüvvəsi bu binanı daha artıq bir sürətlə vurub binövrəsindən

dağdır: bunun üçün də çox vaxt bir təbəssüm, göz yaşları, çoxu ikicə, üçcə kəlmə kifayətdir ki, bütün şübhələr yox olub getsin. Bu cür nəzarəti heç bir şeylə nə yuxulutmaq, nə də aldatmaq olmaz. Sevən adamın ağına gah birdən elə şeylər gəlir ki, başqasının heç yuxusuna da girməzdi, gah da o, gözünün qabağında olan şeyləri görmür, gah uzaqları göz qabağındakı kimi görür, gah kormuş kimi qabağındakıları da görə bilmir.

Yuliya divandan pişik kimi sıçrayıb onun qolundan yapışdı.

– Bu nə deməkdir? Hara gedirsiniz? – deyə soruşdu.

– Heç, elə belə, doğrudan elə belə; sadəcə olaraq yuxum gəlir: az yatmışam – vəssalam.

– Az yatmışınız! Bəs özünüz səhər demirdinizmi ki, doqquz saat yatmışınız, hətta yatmaqdan başınız ağrımışdır?..

Yenə də yaxşı olmadı.

– Hə, başım ağrıyır... – deyə Aleksandr bir qədər pört olmuş bir halda cavab verdi, – odur ki, gedirəm.

– Bəs günortadan sonra deyirdiniz ki, başınızın ağrısı keçmişdir.

– Xudaya, nə yaman yaddaşınız var! Bu dözülməzdir. Yaxşı, elə belə evə getmək istəyirəm.

– Məgər bura sizin üçün pisdır? Evdə nə var ki?

Yuliya onun gözlərinin içinə baxaraq etimadsızlıqla başını buladı. Aleksandr onu bir təhər sakit edib getdi.

“Bu gün Yuliyanın yanına getməsəm nə olar? – deyə ertəsi gün Aleksandr səhər yuxudan ayılırkən öz-özünə sual verdi.

O, otaqda iki-üç dəfə o baş-bu başa gəzib: “Doğrudan getməyəcəyəm!” deyə qətiyyətlə əlavə etdi.

– Yevsey! Paltarımı ver.

O çıxıb səhərdə veyllənməyə getdi.

“Yalnız gəzmək necə şən, necə də xoşdur! – deyə o düşündü, – kefin hara istəyir get, dayan, dükanın lövhəsini oxu, maqazinin pəncərəsinə tamaşa elə, ora gir-bura gir... çox gözəl, çox qəşəngdir! Azadlıq böyük nemətdir! Bəli! Azadlıq geniş, yüksək mənada məhz yalnız gəzmək deməkdir!”

O çəliyini səkidə tıqqıldadır, tanışlarına şən-şən təzim edirdi. Morskoy küçə ilə gedərkən bir evin pəncərəsində tanış bir sima gördü. Bu tanış adam ona əl edib içəri çağırırdı. O baxdı. Bah! Bu ki Dümedir! İçəri girdi; nahar elədi, axşama qədər əyləşdi, axşam te-

atra, teatrdan çıxıb şam eləməyə getdi. Evi yadına salmamağa çalışdı: orada onu nə gözlədiyini bilirdi.

Doğrudan da evə qayıtdıqda stolun üstündə yarım düjünə qədər məktub, dəhlizdə də yuxulu lakeyi gördü. Nökərə tapşırılmışdı ki, onu görməmiş qayıtməsın. Məktublar məzəmmətdən, sorğu-sualdan və göz yaşı izlərindən ibarətdi. O biri gün özünü doğrultmaq lazım idi. O xidmət yerində işi olduğunu bəhanə gətirdi.

Bir təhər barışdılar.

Təqribən üç gündən sonra həmin hallar həm Yuliya, həm də Aleksandr tərəfindən təkrar edildi. Sonra yenə də və yenə də. Yuliya sınıxmışdı, heç bir yerə getmir və heç kəsi qəbul etmirdi, ancaq susurdu, çünki məzəmmət edəndə Aleksandrın acığı tuturdu.

Bundan təxminən iki həftə sonra Aleksandr dostları ilə şərtləşdi ki, bir gün ayırıb kef məclisi düzəltsinlər. Ancəq həmin gün səhər ona gələn məktubda Yuliya bütün günü onunla olmasını və mümkün qədər tez gəlməsini Aleksandrdan xahiş edirdi. O yazmışdı ki, xəstədir, darıxır, əsəbləri əzab çəkir və i. a. Aleksandrın acığı tutdu, lakin getdi desin ki, onun yanında qala bilməyəcək, çox işi var.

Yuliya xumar-xumar dedi:

– Bəli, əlbəttə, Dümegildə nahar eləmək, teatra getmək, dağda gəzmək çox mühüm işləmiş...

– Bu nə deməkdir? – deyə Aleksandr kinli-kinli soruşdu, – deyəsən məni güdürsünüz? Mən belə şeylərə dözmərəm.

Bunu deyib o ayağa qalxaraq getmək istədi. Yuliya:

– Dayanın, bir qulaq asın! – dedi, – gəlin danışaq.

– Vaxtım yoxdur.

– Bircə dəqiqə, əyləşin.

O istər-istəməz stulun qırağına oturdu.

Yuliya əllərini üst-üstə qoyub təşviş dolu nəzərlərlə ona baxır, sanki soruşmaq istədiyi sözün cavabını qabaqcadan onun üzündə oxumaq istəyirdi.

Aleksandr səbrsizlikdən yerində qıvrırırdı. O quru bir ahənglə:

– Tez olun! Vaxtım yoxdur! – dedi.

Yuliya ah çəkdi və başını azca yırğalaya-yırğalaya soruşdu:

– Məni daha sevmirsinizmi?

Aleksandr şlyapasını paltarının qolu ilə sıgallaya-sıgallaya dedi:

– Çağırılmış bayatıdır!

– Necə də zəhlənizi aparıb! – deyə Yuliya cavab verdi.

Aleksandr ayağa qalxıb yeyin addımlarla otaqda var-gəl etməyə başladı. Bir dəqiqədən sonra hiçqırtı eşidildi. Aleksandr gəlib onun qabağında dayanaraq, demək olar ki, qəzəblə dedi:

– Elə bircə bu qalmışdı! Mənə az əzab vermişsiniz!..

– Mən əzab vermişəm! – deyə Yuliya səslənib daha bərk hönkürdü.

– Bu dözülməzdir! – deyib Aleksandr getməyə hazırlaşdı.

Yuliya tələsik:

– Yaxşı, ağlamaram, ağlamaram! – deyib gözlərini sildi, – görürsünüz ki, ağlamıram, yalnız getməyin, öyləşin.

O gülümsəməyə çalışırdı, göz yaşları isə hey yanaqları aşağı süzülürdü. Aleksandrın rəhmi gəldi. O öyləşib ayağını yellətməyə başladı. O, zəhnən özünə dalbadal suallar verərək bu nəticəyə gəldi ki, soyumuşdur, Yuliyanı sevmir. Amma niyə? Allah bilir! Yuliya onu gündən-günə daha artıq sevir; görəsən buna görə olmaya? Pərvədigara! Necə bir ziddiyyət! Bütün səadət şəraitində burada mövcuddur. Onlara heç bir şey mane olmur, onu hətta başqa bir hissə də kənara cəlb etmir, di gəl ki, soyumuşdur! Ah, həyat! Bəs Yuliyanı necə sakit etsin? Özünü fəda etsin? Uzun günlərini onunla sıxıntı içərisində keçirtsin? O riyakarlıq etməyi bacarmır, riyakarlıq etməmək də – hər dəqiqə göz yaşları görmək, məzəmmət eşitmək, həm ona, həm də özünə əzab vermək deməkdir... Götürüb birdən ona əmisinin dönüklük və soyuma nəzəriyyəsini danışsın – di gəl də. O heç bir şey görmədən ağlayır, bəs onda, nə etməli?

Yuliya Aleksandrın dinmədiyini görüb onun əlini əlinə aldı və gözlərinin içinə baxdı. Aleksandr yavaş-yavaş çevrilib əlini ehmalca onun əlindən çıxartdı. O nəinki özündə ona doğru bir meyl hissə etmir, hətta onun öz bədəninə toxunmasından bədəni çimçəşirdi. Yuliya nəvazişlərini iki qat artırdı. Aleksandr bu nəvazişlərə cavab vermir və daha artıq laqeyd olur, qaşqabağını töküdü. Birdən Yuliya öz əlini ondan çəkib hirsələndi. Onun qadın iftixarı, təhqir edilmiş mənliliyi və həyası baş qaldırdı. O, başını və qəddini dikəltdi, hiddətindən qızardı. O qırıq-qırıq:

– Məndən əl çəkin! – deyə səsləndi.

Aleksandr heç bir etiraz etmədən cəld otaqdan çıxdı. Lakin onun addım səsləri yavaşlıqdan sonra Yuliya onun dalınca atıldı və:

– Aleksandr Fyodoric! Aleksandr Fyodoric! – deyə qışqırdı:

O qayıtdı.

– Hara belə gedirsiniz?

– Axı özünüz ömr etdiniz.

– Siz də elə qaçmağa hazırsınız. Qalın!

– Vaxtım yoxdur!

Yuliya onun əlini əlinə aldı. Yenə də nəzakətli sözlər, yalvarışlar, göz yaşları başladı. Aleksandr nə baxış, nə söz, nə də bir hərəkətlə rəğbəti bürüzə verməyərək ayağının birini götürüb birini qoyaraq ağac kimi durmuşdu. Onun soyuqqanlılığı Yuliyanı özündən çıxartdı. Danlaq, hədə və məzəmmətlər yağmağa başladı. Onun həmin mülayim, əsəbləri zəif Yuliya olduğunu kim deyirdi? Birçəkləri açılib töküldü, gözləri alışıb yanaraq hədəqədən çıxdı, yanaqları alovlandı, üzünün cizgiləri pozulub qərribə bir şəkllə düşdü. Aleksandr ona baxıb üz-gözünü turşudaraq “necə də kifirdir!” deyə düşündü. Yuliya:

– Sizdən qisas alacağam, – deyirdi, – yoxsa elə bilərsiniz ki, qadının taleyi ilə beləcə asanlıqla zarafat etmək olar? Yaltaqlıq və hiylə ilə qəlbimə soxulub məni fəth edir, sonra, mən sizi unutmağı bacarmadığım bir zamanda isə atırsınız... yox! Sizdən əl çəkməyə-cəyəm, sizi hər yerdə izləyəcəyəm. Mənim əlimdən qurtara bilməyəcəksiniz: kəndə getsəniz, dalınızca gələcəyəm, xarici ölkələrə getsəniz mən də gedəcəyəm, həmişə və hər yerdə təqib edəcəyəm. Mən öz səadətimdən asanlıqla əl çəkən deyiləm. Həyatımın necə olacağının mənim üçün fərqi yoxdur... Mənim itirməli daha heç bir şeyim yoxdur, ancaq sizin həyatınızı da zəhərləyəcəyəm: intiqam alacağam, qisasımı yerdə qoymayacağam; yəqin bir rəqib var! Yoxsa, ola bilməz ki, siz məni elə beləcə buraxıb gedəsiniz... onu tapacağam görərsiniz nə oyun çıxaracağam: təngə gəlib dünyada yaşamaq istəməyəcəksiniz! İndi sizin ölüm xəbərini eşitsəydiniz nə qədər zövq alardım.. sizi lap özüm öldürərdim! – deyə o dəlicəsinə, vəhşi kimi qışqırırdı.

“Nə qədər axmaq, nə qədər mənasız sözlərdir! – deyə Aleksandr düşünüb çiyini çəkdi”.

Aleksandrın qara-qorxu da laqeyd olduğunu görüb, Yuliya birdən sakit, qəmli bir ahəngə keçdi və sonra susub ona baxdı.

– Mənə rəhm edin, – deyə o yalvarmağa başladı, – məni atıb getməyin; indi sizsiz mən necə edərəm! Ayrılığımıza dözə bilmərəm. Ölərəm! Bir düşünün: qadınlar kişilərdən başqa cür, daha

zərif, daha artıq bir qüvvətlə sevirilər. Qadın üçün sevgi hər şeydir, xüsusən mənim üçün; çünki başqaları işvəkarlıq edir, kübar aləmini, gurultu, vur çatlasını xoşlayırlar; mən buna öyrəşməmişəm, mənim xasiyyətim başqadır. Mən sakitliyi, tənhalığı, kitabı, musiqini və dünyada hər şeydən artıq sizi sevirem...

Aleksandr səbrinin tükəndiyini bürüzə verdi. Yuliya hərarətlə davam etdi.

– Di yaxşı! Məni sevməyin, ancaq öz vədinizə əməl edin: məni alın, ancaq mənimlə olun... sərbəst olacaqsınız: hər nə bilirsiniz edin, hətta hər kimi istəyirsiniz sevin, təki bəzən, hərdənbir sizi görüm... Ah, Allah xatirinə rəhm edin, mənə yazığınız gəlsin!..

O ağladığından sözlərini davam etdirə bilmədi. Həyəcan onu əldən salmışdı, o divanın üstünə yığılıb gözlərini yumdu, dişləri kilidləndi, ağız rəşə ilə əyildi. O özündən getdi. Bir saatdan sonra ayılıb özünə gəldi. Ev qulluqçusu onun yanında vurnuxurdu. Yuliya ətrafa göz gəzdirdi. “Bəs hanı?” deyər soruşdu.

– Onlar getdilər!

– Getmişdir! – deyər o qəmli-qəmli təkrar edib uzun müddət dinməz və hərəkətsiz oturdu.

Ertəsi gün Aleksandrın üstünə dalbadal məktub yağdı. O getmir və cavab da vermirdi. Üçüncü, dördüncü gün də belə. Yuliya Pyotr İvanıça məktub yazıb onu vacib bir işi olduğu üçün çağırırdı. O, Pyotr İvanıçın arvadını xoşlamırdı, çünki cavan, göyçək, həm də ki, Aleksandrın əmisi arvadı idi.

Pyotr İvanıç gəlib onu zarafatsız xəstə, az qala ölüm halında gördü. O iki saata qədər oturub sonra Aleksandrın yanına getdi və ona:

– Yaman riyakarmışsan ha! – dedi.

– Nə olmuşdur ki? – deyər Aleksandr soruşdu.

– Bir buna baxın, elə bil heç onun əməli deyil! Qadınları özünə bənd edə bilmir, amma lap dəli eləyir.

– Əmican, başa düşürəm...

– Burada başa düşməməli nə var ki? Başa düşürsən!

Tafayevanın yanına getmişdim: hamısını mənə danışdı.

– Necə! – deyər Aleksandr bərk utanıb mızıldadı. Hamısını danışdı!

– Hamısını. Səni nə yaman sevirmiş! Bəxtəvər! Bax elə hey ağlayırdın ki, ehtiras tapmırsan, bu da ehtiras: təsəlli tap! O aqlını itirir, qısqanır, ağlayır, cinlənir... Ancaq məni niyə öz işinizə qarış-

dırırsınız? Qadınları mənə calamağa başlayırsan. Elə bircə bu qalmışdı: bütün səhərimi ona sərf elədim. Elə bildim bir işi var, bəlkə mülkünü qəyyumlar şurasına girov qoyacaq... bir dəfə belə bir söz demişdi... amma gör nə imiş: əcəb işdir!

– Onun yanına nəyə getmişdiniz?

– Çağırılmışdı, səndən şikayət edirdi. Doğrudan, heç utanmırsan, bu cür etinasızlıq edirsən? Dörd gün gözünü görünməmişən – zarafatdır? Yazıq arvad ölür! Durma, tez ol get...

– Bəs siz nə dediniz?

– Nə deyər bilərdim: dedim ki, elə sən də onu dəlicəsinə sevir-sən; sən çoxdan zərif bir qəlb axtarırdın, ürəyini səmimiyyətlə boşaltmağı çox sevirdi və sevgisiz yaşaya bilmirdi; dedim ki, əbəs yerə təşviş edir: sən qayıdacaqsan; məsləhət gördüm ki, səni çox sıxışdırmasın; bəzən dəcəllik etməyə də imkan versin... dedim ki, yoxsa, bir-birinizi darıxdıra bilərsiniz... hə də, belə hallarda deyilən sözlərdən. Onun kefi açılıb, şənləşdi, ağızından qaçırdı ki, toy edəcəksiniz və burada mənim arvadımın da əli var. Amma mənə bircə kəlmə də deməmişsiniz yaman adamsınız! Nə olar: Allah eləsin! Bunun heç olmasa azdan-çoxdan vardır; ikinizi dolandırar. Dedim ki, sən mütləq öz iqrarına əməl edərsən... Aleksandr, sənin mənə göstərdiyin xidmətin əvəzində indi də mən sənin üçün çalışdım... inandırdım ki, onu nə qədər hərarət və nəzakətlə sevir-sən.

Aleksandrın sir-sifəti dəyişildi. O:

– Əmican, nə eləmişiniz! – dedi, – mən... mən daha onu sevmirəm!.. evlənmək istəmirəm! Ona qarşı soyumuş, buz kimi olmuşam!.. Özümü suya ataram... nəinki...

– Bay, bay, bay! – deyib Pyotr İvanıç saxta bir heyətlə səsləndi, – bu sözləri səndənmi eşidirəm? İnsan təbiətinə və xüsusən, qadın təbiətinə nifrət etdiyini, dünyada sənə layiq bir qəlb olmadığını deyən sən deyildinmi – yadımdadırımı?.. Daha nə deyirdin? Allah mənə huş versin...

– Əmican, Allah xatirinə, daha bir kəlmə də deməyin: elə bu məzəmmət də kifayətdir; daha nəsihət nə lazım? Elə bilirsiniz ki, mən onsuz da başa düşürəm... Ah, insanlar! İnsanlar!

Birdən o qəhqəhə çəkib güldü, əmisi də ona qoşuldu.

– Bax belə yaxşıdır! – deyər Pyotr İvanıç qeyd etdi, – deyirdimmi özün-özünə güləcəksən – budur, gülürsən də...

Yenə də hər ikisi qəhqəhə çəkdi.

– Hm, de görüm, – deyə Pyotr İvaniç davam etdi, – indi de görüm, o... adı nə idi?.. Paşenka idi, nə idi, o ziyilli qız ilə necəsən?
 – Əmican, bu alicənablıq deyil!
 – Yox, ancaq ona görə deyirəm ki, görüm ona yenə də nifrət edirsən?
 – Allah xatirinə, buraxın getsin, yaxşısı budur ki, bu dəhşətli vəziyyətdən çıxmağıma kömək edin. Siz o qədər ağıllı, o qədər mülahizəlisiniz...
 – Aha! İndi də tərif, kompliment başlandı! Yox, get evlən.
 – Heç vaxt, əmican! Yalvarıram, kömək edin!..
 – Bax belə olar ha, Aleksandr. Yaxşı ki, sənın kələklərini çoxdan duymuşdum..
 – Necə çoxdan!
 – Elə belə: onunla rabitən olduğunu lap əvvəldən bilirdim.
 – Yəqin ma tante demişdir.
 – Əsla Yox! Mən ona demişəm. Axı burada nə çətin şey var? Hamısı üzündə yazılmışdı. Yaxşı, qəm eləmə: mən artıq kömək eləmişəm.
 – Necə? Nə zaman?
 – Elə bu gün səhər. Nigaran olma: Tafayeva daha səni narahat eləməyəcək...
 – Necə etdiniz? Ona nə dediniz?
 – Aleksandr, təkrar eləmək uzundur! Darıxdırıcıdır.
 – Axı, Allah bilir, ona nələr söyləmişsiniz. Onun məndən zəhləsi gedir, nifrət edir...
 – Nə fərqi var? Onu sakit eləmişəm, elə bu da kifayətdir; dedim ki, sən sevbə bilmirsən, səndən ötrü özünü əldən salmağa dəyməz...
 – Bəs o?
 – Sənin ondan əl çəkdiyinə indi o həтта şükür eləyir. Aleksandr fikirli-fikirli dedi:
 – Necə, “şükür eləyir”?!
 – Belə, şükür eləyir.
 – Onda bir təəssüf, kədər əlaməti sezmədinizmi? Onun üçün fərq-sizdimi? Bu heç bir şeyə bənzəmir!
 O təşvişlə otaqda gəzməyə başladı.
 – “Şükür eləyir, sakitdir”! – deyə o təkrar edirdi. – Çox qərribə! Elə bu saat onun yanına gedəcəyəm.

– Bu da adamlar! – deyə Pyotr İvaniç qeyd etdi, – bu da ürək, gəl ürəklə belə yaşa – əcəb də yaxşı olar. Yuliyanın sənın dalınca adam göndərəcəyindən qorxan sən deyildinmi? Məndən kömək istəyən sən deyildinmi? İndi də təşviş düşmüşsən ki, səndən ayrıldıqda qüssəsindən ölmür.

– “Şükür eləyir, sakitdir”! – deyə Aleksandr vargəl edir və əminsinin dediklərinə qulaq asmırdı. – Aha! Demək mənı sevmirmiş! Nə qüssə edir, nə də göz yaşı tökür. Yox, onu görməliyəm.

Pyotr İvaniç çiyini çəkdi.

– Əmican, ixtiyar sizindir. Mən bunu belə qoya bilmərəm! – deyə əlavə edib Aleksandr şlyapasını qapdı.

– Di onun yanına get: daha yaxanı qurtara bilməyəcəksən, onda zəhləmi tökmə: qarışmayacağam; indi də ona görə qarışdım ki, səni bu vəziyyətə salan özüm olmuşdum. Daha yetər, bəs indi niyə burnunu sallamısan?

Aleksandr bir ah çəkib:

– Dünyada yaşamaq ayıbdır!.. – dedi.

– İş görməmək də, – deyə əmisi əlavə etdi, – kifayətdir! Bu gün bizə gəl: nahar zamanı sənın əhvalatını danışib güllüşərik, sonra da bir gedib zavoda dəyərik.

Aleksandr fikirli-fikirli:

– Mən nə qədər dayaz, nə qədər puçam! Məndə qəlb yoxdur? Mən ruhən miskin, yoxsulmuşam!

– Hamısı da sevgidən! – deyə Pyotr İvaniç onun sözünü kəsdi. – Necə də axmaq işdir. Onu qoy Surkov kimilərə qalsın, sən işə bacarıqlı oğlansan: başqa, daha mühüm bir işlə məşğul ola bilərsən. Daha arvad dalına düşdüyün yetər.

– Axı siz arvadınızı sevirsiniz, eləmi?..

– Bəli, əlbəttə, sevirəm. Ona çox alışmışam, ancaq bu mənim öz işimi görməyimə mane olmur. Di xudahafız, gələrsən.

Aleksandr pərt olmuş və qaşqabağını töküb oturmuşdu. Bu zaman Yevsey qolu uzunboğaz bir çəkmə tayının içində olduğu halda yavaşca onun yanına gəlib mehriban-mehriban dedi:

– Ağa, bir görün nə gözəl vaksadır: silirsən, güzgü kimi parıldayır, qiyməti işə cəmisi beş şahıdır.

Aleksandr fikirdən ayılıb bilaixtiyar çəkməyə, sonra da Yevseyə baxıb dedi:

– Rədd ol! Axmaq!

- Kəndə göndərə idin... – deyə Yevsey yenə başladı.
- Rədd ol, deyirəm sənə, açıl başımdan! – deyə Aleksandr az qala ağlaya-ağlaya qışqırdı, – məni daha lap əldən salmısan, bu çəkmənlə canımı boğazıma yığmısan... Heyvan!
- Yevsey cəld dəhlizə çəkildi.

IV

- Bir dəfə Pyotr İvanıç haradansa evə qayıdıb arvadından soruşdu:
- Bu Aleksandr niyə bizə gəlmir? Üç ay olar ki, onu görməmişəm.
  - Mənim daha onunla görüşməyə heç ümidim də yoxdur, – deyə o cavab verdi.
  - Axı ona nə olub? Yenə də bir qadına vurulub eləməyib ki?
  - Bilmirəm.
  - Salamtdırmı?
  - Salamatdır.
  - Lütfən, ona yaz ki, onunla danışmalıyam. Onun qulluq yerində yenə də dəyişiklik var, zənnimcə, özünün heç bundan xəbəri də yoxdur. Başa düşə bilmirəm ki, bu nə laqeydlikdir.
  - Mən on dəfə yazıb çağırıışam. Deyir ki, vaxtı yoxdur, amma əslində hansı axmaqları isə başına yığıb onlarla dama oynayır və ya balıq tutur. Yaxşısı budur ki, özün gedəsən, onun nə iş gördüyünü özün bilərdin.
  - Yox, getmək istəmirəm. Nökəri göndərib çağıraq.
  - Aleksandr gəlməz.
  - Görək.
  - Göndərdilər. Çox çəkmədi ki, nökrər qayıdıb gəldi.
  - Hm, evdə idimi? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.
  - Evdə idilər, ağa. Buyurdular salam yetirim.
  - Nə eləyir?
  - Divanda uzanıblar.
  - Necə yəni uzanıb, bu zaman?
  - Bilirsiniz, onlar elə həmişə uzanırlar.
  - Nə olub, Yoxsa yatıb?
  - Xeyr, ağa. Əvvəl mən özüm də elə bildim yatıblar, ancaq göz-ləri açıq idi: tavana baxırdılar.

- Pyotr İvanıç çiyini çəkdi və:
- Buraya gələcəkmi? – deyə soruşdu.
  - Xeyr, ağa. Dedilər ki, “salam söylə, amma de ki, bağışlasınlar: bir qədər xəstə kimiyəm”; xanım, sizə də salam söyləməyi buyurdular.
  - Orada, yanında daha kim vardı? Doğurdan qəribədir! Yap axırı itər ki! Karetadan atları açdırma. Çarə yoxdur, özüm gedim. Ancaq doğrudan daha axırıncı dəfə gedirəm.
  - Pyotr İvanıç da gəlib Aleksandri divanın üstündə gördü. Əmisi otağa girdikdə o dikəlib oturdu.
  - Xəstələnmişən ki? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.
  - Bəli... – deyə Aleksandr əsnəyə-əsnəyə cavab verdi.
  - Bəs nə iş görürsən?
  - Heç bir iş görmürəm.
  - Elə işsiz də oturub qala bilirsən?
  - Bilirəm.
  - Aleksandr, bu gün eşitdim ki, guya sizin İvanov işdən çıxır.
  - Bəli, çıxır.
  - Yerinə kimi qoyurlar?
  - Deyirlər ki, İçenkonu.
  - Bəs sən nədən?
  - Mən? Heç nə.
  - Necə yəni heç nə? Bəs səni niyə qoymurlar?
  - Layiq bilmirlər. Nə etmək olar, yəqin yaramıram.
  - Aman, Aleksandr, əlləşmək lazımdır. Direktorgilə gedə idin.
  - Yox, – deyib Aleksandr başını silkələdi.
  - Görünür, sənün üçün fərqi yoxdur.
  - Yoxdur.
  - Axı üçüncü dəfədir ki, sənün üstündən addayırlar.
  - Fərqi yoxdur, qoy addasınlar!
  - Yaxşı, keçmiş əlaltın sənə ömr verməyə başlayanda və ya içəri girəndə sən ayağa qalxıb təzim etməli olduğun zaman görək halın necə olacaq.
  - Nə olar, qalxıb təzim edəyəm.
  - Bəs mənliyin hanı?
  - Məndə mənlik yoxdur.
  - Hər halda həyatda az-çox bir maraq və mənafeyin var ki?
  - Əsla yoxdur. Vardı, keçib getmişdir.

– Ola bilməz, çünki bir marağ başqa bir maraqla əvəz olunur. Bəs niyə səndə olan marağ ötüb keçir, başqalarınınkini isə keçmir? Hələ deyəsən tezdir, heç otuz yaşın da yoxdur...

Aleksandr çiyini çəkdi.

Pyotr İvaniç daha bu söhbəti davam etdirmək istəmirdi. O bütün bunlara şıltaqlıq deyirdi, ancaq o bilirdi ki, evə qayıdanda arvadının suallarının altından çıxma bilməyəcək, ona görə də istər-istəməz davam edib dedi:

– Barı bir şeylə əylənəydin, cəmiyyət arasına çıxaydın, kitab oxuyaydın.

– Əmican, həvəsim yoxdur.

– Sənin barəndə danışmağa başlayıblar ki, sən o söz... elə... sevgi nəticəsində aqlını itirmisən, Allah bilir, nələr edirsən, nə bilim, hansı axmaqlara isə qoşulubsan... Mən olsaydım, elə təkcə bir bu sözlərə görə gedərdim.

– Qoy nə istəyirlər danışsınlar.

– Aleksandr, zarafat bir yana, bunlar hamısı xırda şeylərdir; baş əyə də bilərsən, əyməyə də, cəmiyyət arasına gedə də bilərsən, getməyə də – iş orasında deyil. Bir düşün ki, hər kəs üçün olduğu kimi, axı sənin üçün də özünə karyera düzəltmək lazımdır. Heç hərdənbir bu barədə düşünürsənmi?

– Necə ki düşünürəm: artıq mən karyera düzəltmişəm.

– Necə yəni?

– Mən özüm üçün hərəkət dairəsi cızmışam və bu xətdən kənara çıxmaq istəmirəm. Burada mən özüm ağayam: bax, bu da mənim karyeram.

– Bu tənbellikdir.

– Bəlkə də.

– Sən bir iş görməyə qadir olduğun halda, hələ qüvvən varkən bir yanı üstə uzanmağa haqlı deyilsən. İşini görmüşsənmi?

– Mən iş görürəm. Heç kəs məni tənbel deyər məzəmmət edə bilməz. Səhərlər xidmət edirəm, ondan artıq çalışmaq isə zinətdir, ixtiyari bir vəzifədir. Nə üçün çalışıb əlləşməliyəm?

– Hərə bir şey üçün çalışır: biri ona görə çalışır ki, qüvvəsi varkən bir iş görməyi özünə vəzifə bilir, digəri – pul üçün, üçüncüsü – ehtiram, ad-san qazanmaq üçün... Sən nə belə müstəsna təşkil edirsən?

– “Ehtiram, pul”! Xüsusən, “pul”! Bunlar nəyə lazımdır? Axı mənim yeməyim də var, geyməyim də: pulum buna çatır.

– İndi isə heç yaxşı da geyinməmişsən, – deyər əmisi qeyd etdi. Guya sənə elə ancaq bu lazımmış?

– Ancaq.

Pyotr İvaniç Aleksandrın öz ahəngi ilə danışmağa çalışaraq:

– Bəs zehni və mənəvi zövqün zinəti, bəs bədiyyat... – dedi. Sən irəli gedə bilərsən, çünki sənin yerin yüksəkdir; borc, vəzifə səni necib əməyə doğru çağırır... Bəs yüksəklərə doğru meyl və həvəs – unutmuşsanmi?

– Allah bəlasını versin! Onlardan əl çəkin! – deyər Aleksandr təşvişlə cavab verdi. Əmican, siz də vəhşilər kimi danışmağa başlamışsınız! Əvvəllər belə deyildiniz, mənə görə belə etmirsinizmi? Əbəs yerə əziyyət çəkirsiniz! Mən yüksəklərə doğru can atırdım – yadınızda varmı? Nə çıxdı?

– Lap birdən-birə nazir, sonra da yazıçı olmaq istədiyini yadımdadır. Ancaq yüksək rütbəyə çatmaq üçün uzun və əziyyətli yol getmək, yazıçı olmaq üçün də istedad olması lazım gəldiyini görəndə kimi geri çəkildin. Buraya sizin kimi yüksək fikir və nəzərlərdə olanlar çox gəlir, amma gözlərinin qabağındakı işlərini görmürlər. Bir kağız yazmaq lazım gəldikdə, görürsən ki, o söz... Mən səni demirəm: sən işləyə bildiyini və bir zaman bir şey ola biləcəyini sübut etmişsən. Amma uzun müddət gözləmək bizi darıxdırır, hövsələmiz çatmır. Biz elə lap birdən-birə istəyirik; mümkün olmadıqda da burnumuzu sallayıraq.

– Mən bundan yuxarı can atmaq istəmirəm. Mən olduğum kimi qalmaq istəyirəm: məgər mənim özüm üçün məşğələ seçməyə haqqım yoxdur, bunun qabiliyyətimdən aşağı və ya yuxarı olmasının nə mənası var? Mən öz işimi vicdanla görürəmsə, deməli, vəzifəmi yerinə yetirirəm. Qoy yuxarıya qalxmaq üçün ləyaqətim olmadığına görə məni qinasınlar: bu lap doğru olsaydı da məni qətiyyənlə kədərləndirməzdi. Özünüz deyirdiniz ki, sadə qismətdə bir şəriyyət, gözəllik var, indi isə lap sadə bir qismət seçib götürdüyüm üçün məni məzəmmət edirsiniz. Bir neçə pillə aşağı enib öz bəyəndiyim pillədə dayanmağı mənə kim qadağan edə bilər? Mən yuxarı təyinat istəmirəm – eşidirsinizmi, istəmirəm!..

– Eşidirəm! Kar deyiləm, ancaq bunlar hamısı miskin bir sofizmdir.¹

– Eybi yoxdur. Bax özümə yer tapmışam və ömrüm uzunluğunu bu yerdə oturaçağam. Sadə, məharətsiz adamlar tapmışam, ağılları məhduddur – bunun da eybi yoxdur. Onlarla dama oynayır və balıq tuturam – çox gözəldir! Qoy bunun üstündə sizin mülahizənizcə cəzalanmış olum, qoy mükafatdan, puldan, ehtiramdan, – sizi cəlb edən hər şeydən məhrum olub əhəmiyyətimi itirirəm. Mən bunlardan həmişəlik imtina edirəm...

– Aleksandr, sən özünü sakit və hər şeyə laqeyd göstərmək istəyirsən, sözlərin isə çox kinlidir, sən sanki sözlə yox, göz yaşları ilə danışsən. İçini öd alıb, taqsır da təkə özündə olduğu üçün bilmirsən bu zəhərini kimin üstünə tökəsən.

– Qoy elə olsun! – deyər Aleksandr cavab verdi.

– Bəs istədiyini nədir? İnsan, axı gərək bir şey istəsin?

– Onu istəyirəm ki, adamlar mənim öz qaranlıq dairəmdə qalmağıma mane olmasınlar, heç bir şey üçün çalışıb əlləşməyim və rahatca oturum.

– Məgər bu da həyatdır?

– Məncə, sizin sürdüydünüz həyat da bir həyat deyil. Deməli, mən haqlıyam.

– Sən həyatı öz istədiyini şəkllə salmaq istərdin. Təsəvvür edirəm, əcəb də həyat olardı. Zənnimcə, sən qızılgül kollarının arasında bütün sevgililər və dostlar cüt-cüt qol-qola verib gəzişərdilər...

Aleksandr heç bir söz demədi.

Pyotr İvanıç dinməz ona baxırdı. Aleksandr yenə də arıqlamışdı. Gözləri çuxura düşmüşdü. Yanaqlarında və alnında vaxtsız qırıqlar əmələ gəlmişdi.

Əmisi qorxdu. O ruhi əzablara az inanırdı. Lakin bu hüznün arxasında cismani bir xəstəliyin olub-olmamasından qorxurdu. O düşünürdü ki: “Birdən uşaq ağılı itirər, di onda gəl anasına cavab ver. Bir ucdan hey məktub gəlməyə başlayacaq! Bir də gördün hələ özün də gəldi”.

– Aleksandr, axı gözümə məyus kimi dəyirsən, – dedi.

“Necə edim ki, onu öz sevdiyini ideyalara qaytarım. Aha, indi özümü başqa donə salaram...” deyər düşünüb Pyotr İvanıç sözə başladı:

– Aleksandr, sən çox ruhdan düşmüşsən. Bu süstlük və ölgünlüyü burax. Yaxşı deyil! Axı bu nə üçündür? Bəlkə sevgi və dostluq barəsində mənim hərdənbir dediyim laqeyd sözləri çox ciddi hesab etmişsən. Mən o sözləri zarafatla, çoxusu sənəin həyəcan və coşqunluğunu bir qədər yumşaltmaq üçün deyirdim, çünki o nə isə bizim yaşadığımız bu işgüzar əsrimizlə düz gəlir, xüsusən burada, hər şey – modalar da, ehtiraslar da, işlər də, zövqlər də bərabərləşdirilmiş, ölçülüb biçilmiş, öyrənilmiş, qiymətləndirilmiş... hər şeyə hüdud qoyulmuş olan Peterburqda nə isə yersizdir... Nə üçün də bir nəfər vurub bu ümumi qaydadan kənara çıxsın? Doğrudanmı sən elə bilirsen ki, mən hissiz bir adamam, sevgini etiraf etmirəm? Sevgi çox gözəl hissdır. Dünyada iki qəlbin birləşməsindən daha müqəddəs heç bir şey yoxdur və ya məsələn, dostluq özü... Mən qəlbənəminə ki, hiss həmişəlik, əbədi olmalıdır...

Aleksandr güldü.

– Nə gülürsən? – deyər Pyotr İvanıç soruşdu.

– Vəhşi kimi danışsınız, əmican, vəhşi kimi. Qulluğunuza bir siqar verimmi? Çəkək: siz söhbətinizə davam edin, mən də qulaq asım.

– Axı bu nədir, sənə nə olub?

– Heç, elə belə. Məni ələ salmaq fikrinə düşmüşünüz! Bir zaman isə mənə ağıllı deyirdiniz! Məni əlinizdə top kimi oynatmaq istəyirsiniz – bu adamı yandırır! Adam ömürlük ki, cavab qalmayacaq. Keçdiyim məktəbin bir əhəmiyyət və mənası olmuşdur. Necə də natiqliyə başlamışsınız! Guya, mənim gözüüm yoxdur? Siz yalnız fokus göstərdiniz, mən də tamaşa edirdim.

Pyotr İvanıç düşündü:

“Gücüm çatan işə girişməmişəm, onu arvadımın yanına göndərmək lazımdır”. O:

– Aleksandr, bir bizə gəl – dedi, – arvadım sənə çox görmək istəyir.

– Əmican, gələ bilmərəm.

– Onu unutmaqda yaxşı işmi görürsən?

– Bəlkə də çox pis iş görürəm, ancaq Allah xatirinə, məni bağışlayın, hələlik gözləməyin. Bir qədər də səbir edin, gələyəm.

– Özün bil, – deyib Pyotr İvanıç əlini yellətdi və çıxıb evlərinə getdi.

¹ Sofizm – zahirdə düzgün görünüb əslində yanlış olan fikir

O, arvadına dedi ki, daha Aleksandrda əl çəkir, kəfi necə istəyir, qoy elə də eləsin, o, Pyotr İvaniç isə əlindən gələni elədi, daha əllərini yuyub qırağa çəkilir.

Aleksandr Yuliyadan əl çəkib özünü hay-küylü şənliklər girdabına atmışdı. Məşhur şairimizin:

Gəl gedək o yerə ki, orda sevinc var,
Şənlik qasırğaları guruldayır bax
O yerə ki, sərf edib ömrü, gəncliyi,
Lakin yaşamayırlar orda insanlar.
Yalan səadət ilə bir an məst olub
Şən stollar dalında sürüb ömrü şən,
Alışaram o yerdə boş xəyallara,
Barişaram talayla – şərəb içib mən.
Yatırıb qəlbimdəki qayğılarımı
Qoymaram onlar ucsun, açsın şəhərin.
Qoymaram gözlərimi, qoymaram esla
Sakit parıltısına baxsın göylərin və s.

şerini hey təkrar edirdi.

Dostlar məclisi və onlarla bərabər zəruri piyalə də gəldi. Dostlar öz simalarını köpüklənən mayədə, sonra lak çəkmələrdə seyr edirdilər. “Rədd olsun dərd-qəm, – deyər şən-şən qışqırırdılar: – rədd olsun qayğı! Həyat və gəncliyimizi içək, sərf edək, puça çıxaraq, külə döndərək! Ura! Stəkan və butulkalar şaqqıltı ilə yerə atılırdı.

Azadlıq, gurultulu yığıncaqlar, qayğısız həyat ona Yuliyanı da, qüssə və kədəri də bir müddət untdurdu. Lakin hər şey yekrəng, yeknəsəq bir şəkil aldı: restoranlarda nahar, həmin tutqun gözlərlə baxan sifətlər, hər gün müsahiblərin eyni axmaq və sərxoş sayıqlamaları və üstəlik daimi mədə pozğunluğu: yox, bu onun ürəyinə yatmırdı. Aleksandrın zəif orqanizmi, hüznü və qəmgin tonlara mail olan ruhu bu əyləncələrə dözmədi.

O şən stol arxasındakı fərəhli oyunlardan qaçaraq gəlib öz otağına çıxdı, özünü yalqız, öz unudulmuş kitabları ilə gördü. Lakin kitab əlindən düşür, qələmi onun ilhamına itaət etmirdi. Şiller, Höte, Bayron ona bəşəriyyətin qaranlıq tərəfini göstərirdi, işıqlı cəhəti görmürdü: onun bununla işi yox idi.

Bir zaman isə həmin bu otaqda o nə qədər də xoşbəxt idi! O yalqız deyildi: o zaman onun yanında gözəl bir kölgə durub gündüzlər qayğı ilə çalışdığı zaman onu ruhlandırır, gecələr də başının üstündən əl çəkmirdi. O zaman burada onunla bərabər xəyal və arzular yaşayırdı, gələcək ona duman içərisində, lakin havanın pis olacağını bildiren ağır duman içində deyil, arxasında işıqlı şəfəq olan səhər dumanı içərisində görünürdü. O dumanın arxasında nə isə gizlənirdi və bu yəqin səadət idi... Bəs indi? İndi onun üçün nəinki təkcə öz otağı, hətta bütün aləm boşalmışdı, öz daxilini də soyuq və kədər almışdı...

Aleksandr həyata dərin nəzər salıb öz qəlbinə, ağına sual verdi, bunların heç birində nə bir xəyal, nə də bir xoş ümid olmadığını görüncə dəhşətə gəldi: hər şey geridə qalmışdı; duman dağıldı, və onun qarşısında həqiqət boş bir düzən kimi, bütün çılpahlığı ilə açıldı. Pərvərdigara! Nə qədər sonsuz bir boşluq! Nə qədər kədərli və sıxıntılı bir mənərə! Keçmiş məhv olmuş, gələcək bərhad edilmişdir, səadət yoxdur. Hamısı boş xəyaldır – di yaşa!

O nə istədiyini özü də bilmirdi; istədiyi nə qədər də kiçik bir şeydi!

Onun başı sanki dumanlı idi. O yatmırdı, lakin elə bil özünü unutmuşdu. Ağır fikirlər sonsuz bir silsilə kimi başından ötüb keçirdi. O düşünürdü:

“Onu nə cəlb edə bilərdi? Gözəl ümidlər, intihəsizliklər – yox! O bütün irəlində olanları bilirdi. Ehtiram, şərəf arzusumu? Xeyr-a, bunlar nəyinə lazımdır. İyirmi-otuz illik ömürdən ötrü çabalayıb özünü balıq kimi buzlara çırpmağa, ora-bura vurmağa dəyərmimi? Bundan ürək qızırımı? Bir neçələrinin sənə, bəlkə də ürəklərində “allahın lənətinə gələsən!” deyib üzde ikiqat olaraq təzim etməsi xoşdurmu?”

Bəs sevgi? Elə bu qalmışdı! O, sevgini əzbər bilir, həm də daha sevmək qabiliyyətini itirmişdir. Onun mərhəmətli yaddaşı isə, elə bil istehza üçün ona Nadenkanı xatırladırdı, özü də məsum, sadədil Nadenkanı deyil, – bunu heç vaxt xatırlatmırdı, – özünün bütün şəraitini ilə, ağacları, cığırı, çiçəkləri ilə birlikdə mütəloq dönük Nadenkanı və onların arasında da bu tanış təbəssümü, üzündə zövq və həya qızartısı sezilən ilan balasını... lakin bunlar onun üçün yox, bir başqası üçün idi!.. Aleksandr inilti ilə əlini ürəyinə atırdı.

“Dostluq, – deyə o düşünürdü, – bu da ikinci axmaqlıqdır! Hamısı sınaqdan keçirilmişdir, yeni heç bir şey yoxdur, olub keçənlər təkrar edilməyəcək, amma yaşa!”

O heç kimə və heç bir şeyə inanmırdı, nəşəyə qapılıb özünü unutmurdu; ləzzətli bir xörəyi iştahsız dadan adamlar kimi o da nəşəni həvəssiz dadır və bilirdi ki, bunun ardınca onu sıxıntı alacaq və ürək boşluğunu heç bir şeylə doldurmaq mümkün olmayacaqdır. Özünü hisslərin ixtiyarına buraxsan – o aldadar və yalnız qəlbi həyəcanlandıraraq bir neçə yara da artırır. Bir-birinə sevgi ilə bağlı olan, sevincdən özlərini unudan adamlara baxdıqda o istehza ilə gülümsəyərək düşünürdü: “Dayanın, özünü gözün; ilk sevinclərdən sonra qısqanclıq, bərişiq səhnələri, göz yaşları başlanacaq. Bir yerdə yaşayaraq bir-birinin zəhləsini aparacaqsınız, ayrıldıqda isə ikiqat artıq ağlayacaqsınız. Yenə də bir-birinə qovuşduqda – daha betər. Dəlilər! Daim dalaşib bir-birindən küsür, qısqanır, sonra daha bərk vuruşmaq üçün bir dəqiqəlik bərişirlər. Bu da onların sevgisi, sədaqət və vəfası! Bunların hamısına da bir yerdə ağızlarından köpük daşlana-daşlana, bəzən də gözləri ümitsizliklə yaşara-yasara inadla səadət deyirlər! Sizin dostluğunuz isə... yallanma, çörək dostluğudur!”

O arzu etməkdən qorxurdu, bilirdi ki, arzuna çatdığı anda tale səadəti qapıb əlindən alaraq sənə lap başqa, əsla istəmədiyini mürdar bir şey təklif edəcəkdir; və əgər, nəhayət, sən öz istədiyini versə də, səni əvvəlcə o ki var incidib əldən salacaq, öz gözündə alçalıb sonra itə pay atan kimi qabağına atacaq, yəni əvvəlcə səni veriləcək parçaya tərəf it kimi süründürüb gözlərini o parçaya zillədəcək, onu sənə burnunun qabağında tutacaq, səni toz-torpaq içində ağnadacaq, dal pəncələrin üstündə dayandıracaq və ancaq bundan sonra – hap. – Atacaqdır!

Onu həyatda səadət və bədbəxtliyin növbə ilə, vaxtaşırı gəlməsi də qorxudurdu. O irəlidə fərəh görmür, irəlidə dərd, qüssə isə mütləq var və ondan yaxanı qurtara bilməzsən. Hər şey ümumi qanuna məruzdur; ona elə gəlirdi ki, hamının alnında bərabər dərəcədə səadət də, bədbəxtlik də yazılmışdır. Onun üçün səadət qurtarmışdır, həm də necə səadət? Cürbəcür xəyallar, yalan və saxtakarlıq. Yalnız dərd həqiqətdir ki, o da irəlidədir. Orada, irəlidə xəstəliklər də, qocalıq da, cürbəcür itkilər də, hələ bəlkə ehtiyac da... var. Onu kənddəki xalasının dediyi kimi, fələyin bütün bu zərbələri gözləyir,

bəs sevinc necə? Yüksək və gözəl şairlik istedadı ondan üz döndərmişdir; onun boynuna ağır yük yığır, adını da bərc, vəzifə qoyurlar! Miskin və rəzil nemətlər, pul, rahat yaşayış, rütbələr... qalır. Allah bəlasını versin! Ah, həyata nəzər yetirib dərk etmək, onun necə olduğunu anlayıb, nə üçün olduğunu başa düşməmək nə qədər kədərlidir!

Aleksandrın qanı o qədər qaralırdı ki, bu şübhələr girdabının sonunu görmürdü. Təcrübələr onu əbəs yerə yorub yalnız əldən salmış, həyatına isə sağlamlıq artırmamış, havasını təmizləməmiş və işıq verməmişdi. O bilmirdi nə etsin. Divanda bu böyrü üstündən o böyrü üstə çevrilərək tanışlarını bir-bir zəhnindən keçirməyə başladı – daha artıq kədərləndi. Biri çox gözəl xidmət edir, hörməti var və yaxşı inzibatçı kimi ad çıxarmışdır, o biri ailə sahibi olmuş, heç kəsə həsəd aparmadan və heç bir şey arzu etmədən sakit həyat sürməyi dünyada bütün boş və mənasız əlləşib vuruşmalardan üstün tutur, üçüncüsü... daha nə sadalayasan? Hamı, hamı özü üçün həyat qurmuş, bina salmış və özü üçün aydın bir yol tutub gedir. “Yalnız mən... axı doğrudan da mən nəyəm?”

Burada o özündən cavab almağa çalışdı. O inzibatçı, bir eskadron komandiri ola bilərdimi? Ailə həyatı ilə kifayətlənə bilərdimi? Gördü ki, nə o, nə o biri, nə də üçüncüsü onu təmin edə bilməz. Onun daxilində bir qurd tərپəşərək bunun kiçik və ləyaqətsiz olduğunu, onun yüksəklərə uçmalı olduğunu hey pıçıldayırdı... amma harada və necə uçmalı? – O bunu həll edə bilmirdi. Müəllif olmaq fikrinə düşməkdə o yanılmışdı. Bəs nə etməli, nədən başlamalı? – deyə o özündən soruşur, nə cavab verməli olduğunu bilmirdi. Kədər isə onu gəmirirdi: heç olmasa barı inzibatçı və ya eskadron komandiri... xeyr – a: vaxtı keçmişdir, əlifbadan başlamaq lazımdır.

Ümitsizlik sıxıb onun gözlərinin yaşını – kədər, həsəd, hamıya qarşı bədxahlıq, müdhiş əzab yaşlarını töküdü. Anasının sözüə baxmadığına və o sakit yerləri buraxıb gəldiyinə peşman olaraq acıyırdı, yanib yaxılırdı.

“Uzaq dərdləri anamın qəlbi duyurmuş, – deyə o düşünürdü, – sakitləşmək nə olduğunu bilməyən coşqunluqlar orada həmişəlik yatıb qalardı; orada bu mürəkkəb həyatın coşqun fırtınaları olmazdı. Bəşəri hiss və ehtiraslar: xudpəsəndlik də, lovğalıq da, şöhrətpərəstlik də gəlib mənə elə orada da tapardı, kiçik ölçüdə olsa belə, yenə də gəlib öz qəzamızın hüdudu dairəsində qəlbimə təmas edərək

təminlik hasil etdirərdi. Qəzada birinci! Bəli! Hər şey şərtdir. Hamımızın qəlbində az-çox yanan səma atəşinin ilahi qığılıcı mənə də sezilməz bir dərəcədə parlar, avara həyat içərisində tezlikcə sönüb gərdədi və ya arvad-uşağa aludə olmaq atəşi ilə alışıb yanardı. Varlığım zəhərlənməzdi. Öz vəzifəmi iftixarla yerinə yetirərdim, həyat yolum sakit keçər, mənə həm sadə görünərdi, həm də onu başa düşərdim, həyatım gücümə görə olardı, onunla mübarizəyə də dözə bilərdim... Bəs sevgi? Sevgi təmtəraqlı bir çiçək kimi açılaraq bütün həyatımı bürüyərdi. Sevgi mənə sükut içərisində sevərdi. Heç bir şeyə inamımı itirməzdim, meydanda rəqib olmadığından hətta qısqanclıq da duymaz, tikan nə olduğunu bilmədən hey gül-çiçək dərərdim. Niyə mən uzağa, dumanlığa, taleyə qarşı naməlum və bərabər olmayan mübarizəyə belə bir qüvvətlə və kor-korana can atırdım? O zaman həyatı və insanları necə də gözəl dərk edib anlayırdım! Heç bir şey qanmaya-qanmaya onları elə indi də anlardım. O zaman həyatdan o qədər çox şeylər gözləyirdim və ona diqqətlə baxmadan orada həyatdan hələ indiyə qədər də belə bir şey gözləyirdim. Öz qəlbimdə nə qədər xəzinələr kəşf etmişdim. Bəs onlar necə oldu? Onları sərf edib korladım, qəlbimin səmimiyyətini, ilk müqəddəs ehtirasını verdim – nə aldım? Acı bir məyusluq, hər şeyin yalan və boş olduğunu bildim, nə özünə, nə də özgələrə ümid edilə bilmədiyini anlayıb özgələrdən də, özümdən də qorxmağa başladım... Mən bu təhlil zamanı əmim kimi və bir çox başqaları kimi həyatın xırda-para cəhətlərini qəbul edərək onlarla kifayətlənə bilmədim... Bax indisə!..”

İndisə o yalnız birçə şey istəyirdi: olub keçənləri unutmaq, sakitlik, ruhun yatmasını. O get-gədə həyatdan daha da soyuyur, hər şeyə yuxu aləmindəki kimi baxırdı. İzdiham və yığıncaq səs-küyündən canı sıxıldığına görə qaçır, sıxıntı da onun dalınca yüyürdü.

O, adamların necə kef edə bildiyinə, daim bir şeylə məşğul olduğuna, hər gün yeni bir marağa uya bildiklərinə təəccüb edirdi. Hamının onun özü kimi yuxulu-yuxulu gəzmədiyini, ağlamadığını, hava haqqında çərənləməkdənsə, dərd-qəmdən və qarşılıqlı əzablarından danışmadığını, danışanda da ayaqlarının və ya başqa bir yerlərinin ağrıdığından, yel və babasıldan danışdığı ona qərribə gəlirdi. Onlar bir tək canlarının qayğısına qalırlar, ruh isə əsla yadlarına da düşmür! “Boş-bekara, vecsiz adamlardır, heyvandırlar!” deyə düşünürdü. Bəzən necə olurdusa dərin fikrə gedirdi. O bir qədər

təşvişlə öz-özünə deyirdi: “Onlar, bu vecsiz adamlar nə qədər də çoxdur, amma mən isə təkəm. Doğrudanmı... onlar hamısı... boş-bekardır... Haqsızdır... amma mən?..”

Burada ona elə gəlirdi ki, müqəssir az qala təkə odur və belə olduqda özünü daha artıq bədbəxt görürdü.

O, köhnə tanışları ilə daha görüşmürdü; yeni bir sifətin yaxınlaşması ona üşütmə gətirirdi. Əmisi ilə olan söhbətdən sonra o daha artıq süstləşmişdi: onun ruhu büsbütün mürgüyə dalmışdı. O axmaq bir laqeydliyə qapılıb avara həyatı keçirir, mədəni aləmi xatırladan hər şeydən inadla qaçır.

“Nə cür olur-olsun, ancaq yaşamaq olsun, – deyirdi, – hər kəsin həyatı istədiyini kimi başa düşməyə haqqı var, öləndən sonra isə...”

O, ağılı qeyz və qəzəblə, qəlbi isə hiddətlə dolu olan adamların söhbətini axtarır və taleyə qarşı kinli istehzalar eşitməsi ona qəlb rahatlığı verirdi; və ya vaxtını nə ağılca, nə də tərbiyə etibarını ilə özünə bərabər olmayan adamlarla və hamıdan çox Zəyezjalovun Pyotr İvanıçı tanış etmək istədiyini qoca Kostyakovla keçirirdi.

Kostyakov Peskidə yaşayırdı. O, başına lak kartuz qoyur, oyninə xalat geyib belini dəsmalla bağlayır və beləcə öz küçələrində gəzirdi. Onun yanında bir aşpaz qadın yaşayırdı, o, gecələr bu qadınla kart oynayırdı. Bir yerdə yangın olanda o hamıdan qabaq gəlib hamıdan sonra gedərdi. Kilsənin yanından keçərkən meyiti dualadıqlarını görəndə kimi adamların arasından soxulub irəli keçərək ölünün üzünə baxar və sonra onu ötürərək qəbiristanına qədər gedərdi. Ümumiyyətlə, o hər cür mərasim həvəskarı, həm şən, həm də kədərli mərasimlər həvəskarı idi; habelə fəvqəladə hadisələrdə, məsələn, dava-dalaş, bədbəxt ölüm hadisələri, bir evin tavanının uçub tökülməsi və i. a. kimi hadisələrdə iştirak etməyi xoşlar və qəzetlərdə olan belə hadisələri xüsusi zövqlə oxuyardı. Bundan başqa o tibb kitabları da oxuyar və deyirdi ki, “insanda nələr olduğunu bilmək üçündür”. Aleksandr qışda onunla dama oynar, yayda şəhərdən kənara balıq tutmağa gedərdi. Qoca oradan-buradan söhbət edərdi. Bir zəmiyə çatdıqda qoca taxıldan, səpindən, sahillə gəndəndə balıqdan, gəmiçilikdən söhbət edərdi, küçədə evlərdən, tikilidən, material və gəlirdən... qeydlər edərdi, heç bir mücərrəd şey danışmazdı. Pul olanda həyata yaxşı bir şey kimi, olmayanda əks nəzərlə baxırdı. Bu cür bir adam Aleksandr üçün təhlükəli deyildi və onda ruhi həyəcan oyada bilməzdi.

Zahidlər öz şəhvətlərini öldürmək istədikləri kimi Aleksandr da özündə ruhi meylləri öldürməyə çalışırdı. Xidmət yerində o danışmaz, tanışlara rast gələndə vaxtı olmadığını bəhanə edərək iki-üç kəlmə ilə yaxasını qurtarıb əkilərdi. Bunun əvəzində dostu Kostyakovla hər gün görüşürdü. Qoca gah bütün günü onlarda oturur, gah da Aduyevi evlərinə şorba yeməyə dəvət edərdi. O araç çəkməyi, selyanka və işkənbə bişirməyi Aleksandra öyrətmişdi. Sonra onlar yaxın bir kəndə – çölə gözməyə gedərdilər. Kostyakovun hər yerdə çoxlu tanış-bilişi vardı. O, müjliklərlə onların həyat və dolanışığından danışır, qadınlarla zarafatlaşır, Zayezjalovun dediyi kimi, lap məzhəkəçi olurdu. Aleksandr onu kefi istədiyi qədər danışmağa qoyar, özü isə çox vaxt dinməzdi.

O artıq hiss edirdi ki, əl çəkdiyi aləmin ideyaları ağına az-az gəlir, beynində ağır hərəkət edir və mühitdə heç bir təsir və müqavimətə təsadüf etməyərək dilinə gəlmir və törəyib artmadan ölüb gedirdi. Onun qəlbi xaraba qalmış bağ kimi izsiz və bomboş idi. Onun tamamilə kəndiləşməsinə lap az qalmışdı. Bir neçə ay da gəlib keçsəydi daha xudahafiz! Ancaq birdən belə bir hadisə oldu. Bir dəfə Aleksandrda Kostyakov tilovla balıq tuturdular. Əyninə arxalıq geyib başına meşin furajka qoymuş Kostyakov sahilə irilixirdalı həm dibə batan, həm üzgəcli, həm zıncırovlu tilov çubuqlarını bərkidib gödək trubkasını fısqrda-fısqrda gözünü qırpmadan bu tilovlar silsiləsinə baxır və o cümlədən Aduyevin tilovunu da güdürdü, çünki Aleksandr bir ağaca söykənib kənara baxırdı. Onlar uzun müddət belə sakit dayandılar. Birdən Kostyakov pıçıldadı:

– Aleksandr Fyodorıç, baxın, sizin tilovunuza balıq gəlib!

Aleksandr suya baxıb yenə də üzünü döndərdi və:

– Yox, narın dalğa sizə belə görünüb, – dedi.

– Baxın, baxın! – deyərək Kostyakov qışqırdı, – gəlib, vallah, gəlib, ay aman! Çəkin! tez çəkin! tutun!

Doğrudan da üzgəc suya batdı, o saat ip də onun dalınca getdi və çubuğu da koldan çəkdi. Aleksandr çubuğu tutub əlini ipə atdı.

– Yavaş, ehmallica, elə yox... nə qayıırırsınız? – deyərək Kostyakov qışqıraraq cəld ipi Aleksandrın əlindən aldı. Dədəm vay! Necə də ağırdır! Dartmayın: suda çəkib gətirin, yoxsa qırırlar. Bax belə ha, sağa, sola, sahilə! Geri çəkilin! Bir az da; indi di çəkib çıxarın, çəkin, amma birdən yox; bax belə, belə ha!

Suyun üzündə bir yekə durna balığı göründü. Balıq qıvrıldı, pulları par-par parladı, o, quyruğunu sağa-sola çırparaq ikisinin də üstünə su sıçradırdı. Kostyakovun rəngi ağardı.

– Gör nə boydadır! – deyərək o az qala qorxmuş kimi qışqırdı və suyun üstünə uzanıb yığıla-yığıla, öz tilovlarına ilişib büdrəyə-büdrəyə suyun üzündə çırpınan balığı ikiəlli tutdu! Di sahilə, sahilə, oraya, bir az o yana! Hər nə qədər çırpınsa da, orada daha bizim malımız olacaq. Gör necə sürüşür, lap şeytan balasıdır! Vay səni!

“Vay səni!” deyərək kimdisə daldan təkrar etdi.

Aleksandr dönüb baxdı. Onlardan iki addım aralı bir qoca kişi ucaboy, başıaçıq, əlində çətir olan qəşəng bir qızla qol-qola dayanmışdı. Qızın qaşları bir balaca çatılmışdı. O bir qədər irəli öyilib gözlərini zilləyərək Kostyakovun hər bir hərəkətini böyük bir maraqla və həvəslə güdürdü. O, Aleksandrı hətta görmədi də.

Aduyev bu gözlənməz hadisədən pərt olub çubuğu əlindən buraxdı, balıq şappıltı ilə suya düşdü. Quyruğunu çox qəşəng çırpıb dibə sarı gedərək ipi də çəkdi. Bütün bunlar bir anda oldu.

– Aleksandr Fyodorıç, belə nə qayırdınız? – deyərək Kostyakov dəli kimi qışqırdı və ipi tutaraq çəkməyə başladı. Çəkdi, təkəcə ip çıxdı: nə qarmaq, nə də balıq vardı.

O, rəng-ruhu tamam qaçmış halda dönüb ipi Aleksandra göstərdi və dinmədən bir dəqiqəyə qədər ona qəzəblə baxdıqdan sonra acığından tüpürdü.

– Lənətə gəlim ki, bir də sizinlə balıq tutmağa gəlməyəcəyəm! – deyib o öz tilovlarına tərəf çəkildi.

Bu zaman qız Aleksandrın ona baxdığını görüb qızardı, geri çəkildi. Yəqin qızın atası olan qoca kişi Aduyevə salam verdi. Aduyev qaşqabağını tökmüş halda onun salamını aldı, tilovu atıb on adımlıqda olan ağacın altındakı skamyaya oturdu.

“Adamı burada da dinc qoymurlar! – deyərək düşündü. – Budur bir Ediplə Antiqona¹ gəlib çıxdı. Yenə də qadın! Bunlardan qaçıb qurtarmaq olmaz. Pərvərdigara! Bunlar nə çoxdur!”

Bu zaman Kostyakov öz tilovlarını düzəldə-düzəldə hərdən bir dönüb kinlə Aleksandra baxaraq:

¹ Antiqona – gözləri tutulmuş qədim yunan padşahı Edipin qızı; o həmişə soyahət zamanı atasını müşayiət edərdi. Ediplə Antiqona haqqındakı əsəirdən qədim yunan dramaturqu Sofoklun tragediyasında istifadə edilmişdir.

– Yaman da balıq tutansınız, – deyirdi, – siz hara, balıq tutmaq hara? Divanınızın üstündə uzanıb siçan tutaydınız, yoxsa ki, bu balıq tutacaqmış! Əldən çıxdıqdan sonra daha nə tutmaq? Qızardılmış olmasa da, elə bil lap ağzımızdaydı! Qərübədir ki, sizin boşqabınızdan çıxıb qaçmır!

– Tilovlarınıza balıq gəlirmi? – deyə qoca soruşdu.

– Bəli, budur görürsünüz, – deyə Kostyakov cavab verdi, – budur, mənim altı tilovumdan birinə istehza üçün də olsa, barı bir zəhrimar xulbalığı da düşür; amma o üzgöclü tilova, dib tilovu olmasa da, on girvənkə gələn yekə bir durna balığı düşmüşdü, onu da qaçırdıq. Deyirlər ki, yaxşı ovçunun üstünə ov öz ayağı ilə gəlir. Belədir ki, var: mənim tilovumdan qaçsaydı, gedib lap suyun içindən tutardım; balıq özü gəlib ağzımıza girir, biz isə mürgüləyirik... Hələ adlarını balıqçı da qoyublar! Daha belə balıqçı olmaz! Heç bu cür də balıqçı olar? Yox, əsl balıqçı qulağının dibində lap top atılsa da, gözünü qırpmaz. Balıqçıya bax! Siz hara, balıqçılıq hara?!

Bu arada qız Aleksandrın Kostyakov kimi deyil, bambaşqa bir adam olduğunu gördü. Aleksandrın kastyumu da, beli də, yaşı da, hərəkət və tərponişləri də, ümumiyyətlə heç bir şeyi Kostyakovun-ku kimi deyildi. Qız dərhal Aleksandrda tərbiyə əlamətləri görüb onun fikirlərini üzündən oxudu, hətta onda olan kədər kölgəsi də onun gözündən qaçmadı.

“Axı o niyə qaçdı! – deyə o düşündü. Çox təəccüblüdür, mən elə deyiləm ki, məndən qaçalar...”

O təkəbbürlə qəddini düzəltdi, kirpiklərini aşağı saldı, sonra qaldırıb soyuq bir əda ilə Aleksandra baxdı.

Qızın acığı tutmuşdu. O atasını çəkib təkəbbür və əzəmətlə Aduyevin yanından keçdi. Qoca yenə də Aleksandra təzim etdi, amma qızı heç ona gözünün ucu ilə baxmağı da layiq görmədi.

“Qoy bilsin ki, onunla maraqlanan yoxdur!” deyə o, Aduyevin ona baxıb-baxmadığına altdan-altdan nəzər salırdı.

Aleksandr ona baxmadısa da, özünü bilaxtiyar şairanə bir əda ilə tutdu.

“Əcəb! Heç baxmır da! – deyə qız düşünürdü. Kobudluğa bax!”

Kostyakov Aleksandrı elə ertəsi gün yenə də çəkib balıq tutmağa apardı və bu surətlə andını pozdu.

Onların yanına iki gün heç kim gəlmədi, heç kəs onları narahat etmədi. Aleksandr əvvəlcə sanki qorxa-qorxa ətrafa göz gəzdirir,

heç kəs olmadığını görüb yenə sakit olurdu. İkinci gün o çox böyük bir xanı balığı tutdu. Kostyakov onunla iri barışmış kimi oldu. O bir ah çəkib dedi:

– Hər halda bu durna balığı deyil, bəxtiniz gətirmişdi, istifadə edə bilmədiniz. Belə şey iki dəfə olmaz. Mənim tilovlarıma yenə də heç bir şey düşür! Altı tilova – heç bir şey!

Oradan keçərkən onların necə balıq tutduqlarına baxmaq üçün dayanandan bir kəndli dedi:

– Siz də zınqırov çalın, bəlkə balıq zəngin səsinə o söz... gəldi. Kostyakov acıqla onun üzünə baxıb:

– Sus, avamın biri, – dedi, – mujik!

Mujik keçib getdi.

Qanmazın biri! – deyə Kostyakov onun dalınca qışqırdı, – Heyvan ki, heyvan. Anqır tayını tap, zarafat elə, mürtəd! Heyvan-san, heyvan, mujik!

Allah, özün saxla, heç ovçunu da uğursuzluq üz verdiyi zaman hirsəndirmək olarmı?!

Üçüncü gün onlar gözlərini suya zilləyib balıq tutduqları zaman daldan bir hənirti eşidildi. Aleksandr dönüb baxdıqda lap ağcaqanad çalmış kimi diksindi. Qoca ilə qızı gəlmişdilər.

Aduyev onlara çəp-çəp baxaraq qocanın salamına güclə cavab verdise də, lakin deyəsən, onların bu gəlişini gözləyirdi. Balıq tutmağa gedəndə o, adətən, səliqəsiz geyinirdi, indi isə təzə paltó geyib boynuna əda ilə ləçək bağlamış, başını səliqə ilə darayıb saçını deyəsən bir balaca qıvrılmışdı da. Beləliklə də, o, şairanə bir balıqçıya bənzəyirdi. Nəzakət tələb etdiyi qədər gözlədikdən sonra, o, gedib ağacın altında oturdu. Qəzəbindən od tutub yanan Antiqona:

“*Cela passe toute permission*”¹ deyə düşündü.

– Bağışlayın! – deyə Edip Aduyevə müraciət etdi, – bəlkə sizə mane olduq?..

– Xeyr, – deyə Aduyev cavab verdi. – Yorulmuşam.

– Balıq gəlirmi? – deyə qoca Kostyakovdan soruşdu.

– Biri ki, gəlib nəhs danışdı, bundan sonra daha nə balıq, – deyə o hirsli-hirsli cavab verdi, – çaqqalın biri buradan keçirdi, ağzını açan kimi nəhs danışdı, odur ki, ondan bəri balıq heç yaxın da

¹ Bu hər bir hədd-hüdudu aşır! (*frans.*)

gəlmir. Görünür, siz buralarda yaxında olursunuz? – deyə o, Edipdən soruşdu.

– Odur ha, o artırmalı ev bizim yaylaqdır, – deyə Edip cavab, verdi.

– Kirəsi bahadırımı?

– Ayına beş yüz manat.

– Görünür, yaxşı yaylaqdır, təsərrüfatı-zadı, həyətinə də çoxlu tikililəri var. Yəqin sahibinə otuz minə-zada başa gəlib.

– Bəli, ona yaxın.

– Belə. Bu qızınızdırımı?

– Qızımdır.

– Belə. Qəşəng qızıdır! Gəzməyəmi çıxmısınız?

– Bəli, gəzirik. Yaylaqda oldun, gərək gəzəsən.

– Bəli, bəli, necə gəzməyəsən? Xoş havalardır; o həftəki kimi deyil: vay-vay-vay, nə yaman hava idi! Allah, uzaq elə! Yəqin payızlıq taxıla dəyən deydi.

– İnşallah düzələr.

– İnşallah.

– Deməli, indi tuta bilmirsiniz?

– Mən heç bir şey tutmamışam, onlar isə, buyurun baxın. O, xanı balığını göstərdi.

– Qulluğunuza ərz edim ki, – deyə o davam etdi, – onlar kimi xoşbəxt adam az tapılar! Heyf ki, fikir vermirlər, yoxsa onların bəxtindən, heç vaxt əliboş qayıtmazdıq. O cür bir durna balığını əldən buraxmaq!

Bunu deyib o ah çəkdi.

Antiqona diqqətlə qulaq asmağa başladısa da, Kostyakov susdu.

Qoca ilə qızı daha tez-tez gəlməyə başladılar. Aduyev də onlara diqqətini artırdı. Bəzən o da qoca ilə azca söhbət edir, qızı ilə isə yenə də danışırdı. Əvvəlcə qız buna təəssüf edirdi, sonra acığı tutdu, nəhayət, kədərlənməyə başladı. Amma Aduyev onunla birçə kəlmə belə danışırdı və ya adicə bir fikir versəydi, qız onu unudardı; indi isə məsələ bambaşqadır. İnsanın qəlbi sanki ziddiyyətlərlə yaşayır: bu ziddiyyətlər olmadıqda elə bil heç qəlb də yoxdur.

Antiqona dəhşətli bir intiqam fikrinə düşdüsə də sonra yavaş-yavaş bu fikrindən daşındı.

Bir dəfə yenə qoca ilə qızı dostlarımızın yanına gəldikdə Aleksandr bir qədər gözlədi və sonra tilovunu kolun üstünə qoydu,

gedib adətincə öz yerində oturdu və ixtiyarsız olaraq gah ataya, gah da qıza baxmağa başladı.

Onlar böyrü Aleksandra tərəf dayanmışdılar. Aleksandr atada heç bir qərübə şey görmədi. Əynində ağ köynək, ayaqlarında mən-dulə şalvar, başında altına yaşıl məxmər tutulmuş enliqıraq alçaq bir şlyapa vardı. Lakin qız! Qocanın qoluna necə bir əzəmət və məlahətli söykənmişdi! Külək əsərək sanki Aleksandra göstərmək üçün qəsdənmiş kimi hər dənbir onun saçlarını qaldırıb gözəl profi-lini və ağ gördənini açır, gah ipək mantilyasını yelləyib incə belini göstərir, gah paltarını ilə oynayıb onun balaca ayaqlarını paltarının altından çıxarırdı. Qız fikirli-fikirli suya baxırdı.

Aleksandr uzun müddət gözünü ondan çəkə bilmədi və canına lərzə düşdüyünü hiss etdi. O üzünü cazibədən o yana döndərərək çubuqla çiçəklərin başlarını vurub üzümə başladı.

“Aha! bunun nə olduğunu bilirəm! – deyə o düşünürdü, bir balaca yol versən, iş tamam düzələr. Elə dərhal sevgi qulluğunda hazır olar: axmaq işdir! Əmim doğru deyir. Ancaq bir heyvani hiss məni üstələyə bilməz, – yox, mən o qədər alçalmaram”.

– Olarmı, tilovu verəsiniz, mən də balıq tutam? – deyə qız çəkinə-çəkinə Kostyakovdan soruşdu.

– Xanım qız, buyurun, niyə də olmasın? – deyə o, Aduyevin tilovunu ona uzatdı.

Qızın atası Kostyakova:

– Aha, bu da sizə yoldaş! – deyib qızını orada qoyaraq özü sahil boyu gəzməyə getdi və: – Bax, Liza, şam üçün balıq tutarsan ha! – deyə əlavə etdi.

Bir neçə dəqiqə sükutla keçdi.

– Yoldaşınız niyə belə qaşqabaqlıdır? – deyə Liza yavaşca Kostyakovdan soruşdu.

– Xanım qız, üçüncü dəfədir ki, irəli çəkmirlər.

– Necə? – deyə Liza qaşlarını azca çatıb soruşdu.

– Üçüncü dəfədir ki, xidmət yerində onun əvəzinə başqasını irəli çəkirlər.

Liza başını buladı.

“Yox, ola bilməz! – deyə o düşündü, – bu deyil!”

– Xanım qız, mənə inanmırsınızımı? Mürtəd olum ki, belədir! Yadınızdadırımı, onda durna balığını da elə bu səbəbdən əlindən buraxdı.

“Bu deyil, bu deyil, – deyə Liza artıq inamla düşündü, – balığı qaçırdığının səbəbini bilirəm”.

– Aha, aha! – deyə Liza birdən qışqırdı: baxın, bir ora baxın, tərənir, – deyə tilovu çəkdi, amma tilov boş çıxdı.

Kostyakov tilova baxaraq:

– Qaçıb! – dedi, – bir gör qurdu necə qoparıb, yəqin iri xanı balığıymış. Xanım qız, siz bacarmırsınız. Balığı tilova yaxşı düşməyə qoymamısınız.

– Burada da bacarıq lazımdır?

– Hər şeydə olduğu kimi, – deyə Aleksandr ixtiyarsız cavab verdi.

Qızı od götürdü, o tilovu əlindən suya salaraq cəld döndü. Lakin Aleksandr artıq o biri tərəfə baxırdı. Liza səsində yüngül bir titrəyiş olduğu halda:

– Bəs bu bacarıq necə əldə edilməlidir? – deyə soruşdu.

– Tez-tez balıq tutmaqla, – deyə Aleksandr cavab verdi.

“Belə imiş! – deyə Liza məmnuniyyətindən ürəyi çırpına-çırpına düşündü, yəni buraya tez-tez gəl – başa düşürəm! Yaxşı, gələcəyəm, amma cənab vəhşi, bütün etdiyiniz kobudluqlarınıza görə sizə əzab verəcəyəm...”

İşvəkarlıq Aleksandrın verdiyi cavabı ona belə şərh etdi. Aleksandr isə o gün daha heç bir söz demədi. O öz-özünə deyirdi:

“Allah bilir bu qız nələr düşünə bilər! Əzilib-büzüləcək, özünü bəyəndirməyə çalışacaq... axmaq-axmaq şeylər!”

Bu gündən sonra qoca ilə qızı hər gün gəlməyə başladılar. Bəzən Liza qocasız, dayəsi ilə gəlirdi. O özünə iş, kitab gətirib ağacın altında oturur və özünü elə göstərirdi ki, Aleksandrın burada olmasına tamamilə laqeyddir.

O, beləliklə, Aleksandrın mənliliyini də hərəkətə gətirərək özü dediyi kimi, ona əzab vermək istəyirdi. O özünü sanki Aduyevi heç görmürmüş kimi göstərmək üçün dayə ilə ucadan ev işləri, təsərrüfat məsələləri haqqında danışırdı. Aduyev isə bəzən, doğrudan da onu görmürdü, görəndə də quru-quru təzim edir və onunla bir kəlmə də danışırdı.

Liza bu adi əddan bir şey çıxmadığını görüb hücum planını dəyişdi və bir-iki dəfə özü onunla danışdı. Bəzən onun tilovunu da alırdı. Aleksandr yavaş-yavaş onunla danışmağa başladsa da, çox ehtiyatlı olur və heç bir səmimiyyətə yol vermirdi. Onun mülahizə-

simi belə idi, yoxsa özü dediyi kimi, onun keçmiş yaralarını heç bir şey sağaltmayacağından idi ki, qızla danışıqlarında çox soyuqluq göstərirdi.

Bir dəfə qoca sahələ samovar gətirdi. Liza çay töküdü. Aleksandr axşamlar çay içmir deyə inadla çaydan imtina etdi. O:

“Bütün bu çaylar yaxınlığa... tanışlığa... səbəb olur... istəmirəm!” deyə düşünürdü.

– Nə buyurursunuz? Dünən dörd stəkan içdiniz ki! – deyə Kostyakov səsləndi.

Açıq havada içmirəm, – deyə Aleksandr tələsik əlavə etdi.

– Nahaq yerə! – deyə Kostyakov cavab verdi, – çox gözəl, ağ çiçək çaydır, yəqin on beş manatlıq çaydır. Xanım qız, rom da olsaydı, bəd olmazdı.

Rom da gətirdilər.

Qoca, Aleksandrı yanına çağırırdı, o isə qəti surətdə imtina edirdi. Liza onun imtina etdiyini eşidib dodaqlarını salladı. O, Aleksandrın adama yovuşmamasının səbəbini öyrənməyə çalışdı. O, söhbəti hər nə qədər ustalıqla hərləyib fırladaraq gətirib buraya çıxarırdısa da, Aleksandr daha artıq ustalıqla boyun qaçırırdı.

Bu sirr Lizanın marağını, bəlkə daha başqa hisslərini də qıcıqlandırır. Onun indiyə qədər yay səması kimi duru olan surətində iztirab və dalğınlıq buludları əmələ gəlmişdi. Liza kədərli gözlərini tez-tez Aleksandra dikir, ah çəkərək gözünü ondan ayıraraq yerə zilləyir, özü isə deyəsən düşünürdü: “Siz bədbəxtsiniz! Bəlkə də aldandılmışsınız... Ah, sizi necə də xoşbəxt edə bilərdim! Sizin qədrinizi necə bilər, sizi necə də sevərdim... mən sizi hətta taleyin özündən də qoruyardım, mən...” və sairə.

Qadınların əksəriyyəti belə düşünür və əksəriyyəti bu cür çalınmış bayatılara inananları aldadır. Aleksandr heç bir şey görmürdü. O, Liza ilə elə danışırdı ki, sanki bir dostu ilə, əmisi ilə danışır. Onun sözlərində sezilmədən kişi ilə qadının dostluğuna daxil olan və onların münasibətinin dostluğa bənzəməsinə yol verməyən heç bir incəlik və zəriflik ahəngi yox idi. Ona görə də deyirlər ki, kişi ilə qadın arasında dostluq yoxdur və ola da bilməz, onların arasında dostluq adlanan şey sevginin başlanğıcı, ya sevgi qalıqları və ya, nəhayət, sevginin özündən başqa bir şey deyildir. Lakin Aduyevin Liza ilə danışığını gördükdə bu cür bir dostluğun varlığına inanmaq olardı.

Bir dəfə Aleksandr öz düşüncə tərzini yalnız qismən açıb Liza-ya dedi və ya demək istədi. O, Lizanın gətirdiyi kitabı skamyadan götürüb açdı. “Çayld-Harold”un fransızcaya tərcüməsi idi. Aleksandr başını bulayıb bir ah çəkdi və dinmədən kitabı yerinə qoydu.

– Bayron xoşunuza gəlmirmi? Siz onun ziddinəsinizmi? – deyə Liza soruşdu. – Bayron kimi böyük bir şairi xoşlamırsınız?

– Mən bir söz deməmiş, üstümə hücum çəkirsiniz, – deyə Aleksandr cavab verdi.

– Bəs niyə başınızı buladınız?

– Elə belə; bu kitabın sizin əlinizə keçdiyinə heyfim gəlir.

– Nəyə heyfiniz gəlir, kitaba, yoxsa mənə?

Aleksandr dinmədi.

– Axı mən nə üçün Bayronu oxumamalıyam? – deyə Liza soruşdu.

Aleksandr bir qədər susduqdan sonra:

– İki səbəbə görə, – dedi və onu daha artıq inandırmaq üçün mü, yoxsa onun əli ağ və yumşaq olduğuna görəmi əlini onun əlinin üstünə qoydu və gah onun saçlarına, gah gərdəninə, gah belinə göz gəzdirərək yavaş-yavaş və ağır-ağır danışmağa başladı. Onun nəzərləri dikildiyi yeri dəyişdikcə, səsi də tədriclə ucalırdı. O:

– Əvvələn, ona görə ki, – dedi, – siz Bayronu fransızca oxuyursunuz və deməli, şairin dilinin gözəllik və qüdrətindən məhrum olursunuz. Bir görün bunun dili nə qədər sönük, solğun və miskinidir! Bu böyük şairin özü deyil, tozudur. Onun ideyaları sanki suya tökülüb dağılmışdır. İkincisi, ona görə ki, Bayronu oxumağı sizə məsləhət görməzdim, o... qəlbinizdə elə simlər oyadar ki, bu şairi oxumasaydınız onlar həmişəlik yatıb qalardı.

O burada Lizanın əlini bərk-bərk və mənalı bir əda ilə sıxdı, sanki bununla öz sözlərinin təsirini artırmaq istəyirdi.

– Bayronu nə üçün oxuyasınız? – deyə o davam etdi, – bəlkə də həyatınız bax bu çay kimi sakitcə axıb gedəcək. Bir görün o necə kiçik və dayazdır? O nə bütün səmanı, nə də buludları əks etdirməz. Onun sahillərində nə bir qan var, nə də uçurum, o burula-burula axıb gedir, onun səthi yalnız yüngülcə titrəyir; o yalnız sahillərində olan göyərtini, səmanın kiçik bir parçasını və xırda buludları əks etdirir... sizin həyatınız da, yəqin bu cür sakit keçərdi, siz özünüzü əbəs həyəcanlara, çovğuna doğru atırsınız, həyata və insanlara hisli, qara şüşədən baxmaq istəyirsiniz...Buraxın, oxumayın! Hər şeyə şən,

gülər üzlə baxın, uzağa nəzər salmayın, gününüzü keçirin, həyatın və insanların qaranlıq cəhətlərinə fikir verməyin, yoxsa...

– Yoxsa nə?

– Heç nə! – deyə Aleksandr sanki ayılmış kimi cavab verdi.

– Yox, mənə söyləyin, görünür, sizin başınıza bir şey gəlmişdir?

– Mənim tilovum hanı? Vaxtdır, icazə verin, mən gedirəm.

Ehtiyatkarlıq etməyib ağızından bu cür söz qaçırdığına görə o həyəcanlı görünürdü. Liza dedi:

– Yox, bircə kəlmə də deyin, axı şair gərək özünə rəğbət oytasın. Bayron böyük şair olduğu bir halda nə üçün ona rəğbət bəsləməyimi istəmirsiniz? Məgər mən o qədər ağılsızam, o qədər vecsizəm ki, anlaya bilmərəm?..

Liza incimışdi.

– Heç də belə deyil. Öz qadın qəlbinizə xas olan şeylərə rəğbət bəsləyin; qəlbinizə uyğun gələn şeyləri axtarın, yoxsa çox şiddətli bir uyğunsuzluq əmələ gələr... həm beyninizdə, həm də qəlbinizdə. – O özünün bu cür bir uyğunsuzluq qurbanı olduğuna işarə edərək başını yırgaladı.

– Birisi sizə, – deyə o davam etdi, – bir çiçək göstərib sizi onun gözəllik və ətrindən zövq almağa məcbur edəcək, bir başqası isə yalnız o çiçəyin kəzasındakı zəhəri göstərəcək... və bu zaman onun həm gözəlliyi, həm də ətri yox olacaqdır. O sizi burada nə üçün şirə olduğuna təəssüfləndirəcək və siz onun ətri də olduğunu unudacaqsınız... Bu iki adamın arasında və onlara olan rəğbət arasında fərq vardır. Zəhər axtarmayın, başımıza nələr gəldiyinin və ətrafımızda nələr olduğunun kökünə gedib çatmayın; lazımsız təcrübə qazanmaq fikrində olmayın. Adamı səadətə aparan o deyildir.

O susdu. Liza etimadla, fikirli-fikirli ona qulaq asırdı. O, uşaq kimi bir itaətkarlıqla:

– Danışın, danışın, – dedi, – sizi günlərlə oturub dinləməyə, hər şeydə sizə itaət etməyə hazırım...

– Mənəmi? – deyə Aleksandr soyuq bir əda ilə səsləndi, – sizin iradənizi idarə etməyə mənim nə haqqım var? Fikir və mülahizəmi sizə dediyimə görə məni bağışlayın. Hər nə istəyirsiniz oxuyun... “Çayld-Harold” çox gözəl kitabdır, Bayron da böyük yazıçıdır!

– Yox, özünüzü bilməməzliyə vurmayın! Belə deməyin. Söyləyin görüm nə oxuyum?

Aleksandr lovğa bir alim təkəbbürü ilə ona bir neçə tarixi kitab, səyahətnamə təklif etdisə də, Liza dedi ki, bu kitablardan pansionda da onun zəhləsi gedirdi. Belə olduqda Aleksandr sanki bilməyərəkden özünün ədəbi zövq və taktını büruzə verməyə çalışaraq ona Volter Skottu, Kuperi, bir neçə ingilis və fransız yazıçısını, iki və ya üç rus müəllifini göstərdi. Sonra onların arasında daha bu cür söhbət olmadı.

Aleksandr hey qaçıb uzaqlaşmaq istəyirdi. O:

“Axı qadın mənim üçün nədir ki! – deyirdi, – mən sevə bilmərəm, mənim onlar üçün yarayan vaxtım ötüb keçmişdir...”

“Bəsdirin, bəsdirin! – deyə Kostyakov etiraz edirdi, – evlənin, onda görərsiniz. Görürdün elə mən özüm də qızlar və gənc qadınlarla zarafatlaşırdım, elə ki, evlənmək vaxtım çatdı, sanki beynimə mıxla yeritdilər: evlən!”

Aleksandr da qaçmırdı. Bütün əvvəlki xəyal və arzuları hərəkətə gəlmişdi. Ürəyi şiddətlə çırpınmağa başlamışdı. Lizanın gah belə, gah ayaqları, gah saçları onun gözüne görünürdü və həyat yenə də bir az işıqlanırdı. Üç gün olardı ki, daha Kostyakov onu çağırır, o, Kostyakovu çəkib balıq tutmağa aparırdı. Aleksandr: “Yenə! yenə də əvvəlki hallar! Amma mən möhkəm dayanmışam!” deyirdisə də, amma tələsə-tələsə çaya gedirdi.

Liza hər dəfə dostların gəlməsini səbirsizliklə gözləyirdi. Hər axşam Kostyakov üçün bir fincan içinə rom tökülmüş ətirli çay hazırlanırdı – bəlkə də Liza bu kələyə qismən ona görə minnətdar idi ki, onlar elə bir axşam olmurdu ki, gəlməsinlər. Onlar gecikəndə, Liza atası ilə onları qarşılamağa gedirdi. Hava pis olub dostları evdən çıxmağa qoymayanda, ertəsi gün həm onlara, həm də havaya edilən məzəmmətlər qurtarmaq bilmirdi.

Aleksandr düşündü-düşündü və Allah bilir nə məqsədlə isə, (bunu heç onun özü də bilmirdi) gəzintilərini dayandırıb tamam bir həftə balıq tutmağa çıxmırdı. Kostyakov da getmirdi. Nəhayət getdilər.

Balıq tutduqları yerə hələ bir verst qalmış Liza ilə dayəsi qabaqlarına çıxdı. Liza onları görəndə kimi uzaqdan qışqırdı və birdən pərt olub qızardı. Aduyev soyuq bir əda ilə salam verdi, Kostyakov boş-boş danışmağa başladı.

– Bu da biz, – dedi, – gözləməyiniz, eləmi? Ha-ha-ha! Görürəm ki, gözləməmişsiniz: heç samovarınız da yoxdur! Çox-

dandır, xanım qız, çoxdandır, görüşmürük! Balıq gəlirmi? Mən bura gəlməyə hey can atırdımsa da, Aleksandr Fyodorici yumşalda bilmirdim: elə hey evdə oturur... amma yox, hey uzanır.

Liza məzəmmət ifadə edən nəzərlərlə Aduyevə baxdı və:

– Bu nə deməkdir? – deyə soruşdu.

– Nə?

– Tamam bir həftə gəlmədiniz?

– Bəli! Gərək bir həftə olsun ki, gəlmirəm.

– Niyə ki?

– Elə belə, ürəyim istəmirdi...

Liza heyrətlə:

– İstəmirdi! – dedi.

– Bəli, necə ki?

Liza dinmir, sanki düşünürdü: “məgər siz buraya gəlməyi istəməyə bilərsinizmi?”

– Atamı şəhərə, sizə göndərmək istəyirdim, – dedi, – amma harada yaşadığınızı bilmədim.

– Şəhərə, bizəmi? Nə üçün?

– Əcəb sualdır! – deyə Liza incidiyini bildirən bir əda ilə cavab verdi, – nə üçün? Sizə baş çəkmək, sağ-salamat olduğunuzu bilmək, bir şey olub-olmadığından... xəbər tutmaq üçün.

– Bundan sizə nə?

– Mənə nə? Xudaya!

– Nə xudaya?

– Necə yəni nə xudaya!.. Axı... axı məndə sizin kitablarınız var... o pərt oldu. – Tamam bir həftə gəlməmək! – deyə əlavə etdi.

– Mən hər gün mütləq buraya gəlməliyəmmi?

– Mütləq!

– Nə üçün ki?

– Nə üçün, nə üçün! – O kədərli-kədərli Aleksandra baxır və nə üçün, nə üçün, – deyə təkrar edirdi.

Aleksandr ona baxdı. Bu nədir? Göz yaşları, həyəcan, həm fərəh, həm də məzəmmət? Liza bir qədər sınıxmış, gözləri qızarmışdı.

“Aha, belə imiş! İş bitmişdir! – deyə Aleksandr düşündü, – mən bu qədər tez gözləməyirdim!” Sonra o bərkəndə güldü.

– Deyirsiniz nə üçün? Di qulaq asın... – deyə Liza davam etdi. Onun gözlərində bir qətiyyət parladı. Görünür, o, nə isə mühüm bir şey demək istəyirdi ki, bu zaman atası onlara yaxınlaşırdı.

– Sağ olun, sabah görüşərik, – deyə Liza səsləndi, – sabah sizinlə danışmalı sözüüm var; bu gün bacarmıram: ürəyim yaman doludur... Sabah gələcəksinizmi? Hə, eşidirsinizmi? Bizi unutmayacağsınız ki? Atıb getməyəcəksiniz ki?

O, Aleksandrın cavab verməsini gözləmədən qaçıb getdi. Atası diqqətlə ona, sonra da Aduyevə baxıb başını buladı. Aleksandr dinməzəcə Lizanın dalınca baxırdı. Qızı gətirib bu hala çıxardığına sanki həm təəssüf edir, həm də özünə acığı tuturdu; qan ürəyinə yox, başına vururdu. O evə gedərkən düşünürdü:

“O mənə sevir. Pərvərdigara, bu nə dərdidir! Nə axmaq işdir: buraya, baliqların tilova bu cür yaxşı gəldiyi bir yerə daha gəlmək də olmayacaq... heyf!”

Əslində o nə üçünsə bundan, deyəsən, qəlbən narazı deyildi, şənləşmişdi və dəqiqəbaşı Kostyakovla danışırdı.

Onun qulluq göstərən xəyalı elə bil Lizanın boy-buxununu, qəşəng çiynlərini, incə belini qəsdən gətirib gözləri qabağında canlandırır, hətta ayaqlarını da göstərməyi unutmurdu. Onda qərribə bir hiss hərəkətə gəldi, yenə də canına titrətmə düşdüdə də, qəlbinə çatmamış sakit oldu. Bu hissi o, lap başlanğıcından tutmuş sonuna qədər təhlil edib öz-özünə:

“Heyvanın biri! – deyə mızıldandı – bir gör sənəin beynində nə cür fikirlər dolaşır... aha! Açıq çiynlər, döşlər, kiçik ayaq... onun etimad göstərməsindən, təcrübəsizliyindən istifadə edib... aldatmaq... di yaxşı, tutaq ki, aldatdın, bəs sonra? Yenə də həmin dərd və sıxıntı, hələ üstəlik bir vicdan əzabı da, axı nə üçün? Yox! Yox! Özümə belə şeylər etməyə yol vermərəm, onu da gətirib bu yerə çıxarmaram... Xeyr – a, mən möhkəm adamam! Qəlbimin təmiz, saf, necib olduğunu hiss edirəm. Mən palçığa düşməyəm, onu da çəkib özümə aparmaram...”

Liza bütün günü xoş bir ürək çırpıntısı ilə onu gözlədi, sonra ürəyi qısıldı; səbəbini özü də bilmədən qorxuya düşdü, kefi pozuldu və Aleksandrın gəlməsini, demək olar ki, istəmədi. Lakin vəd olunmuş saat yetişib, Aleksandr görünmədikdə isə, onun səbirsizliyi əzablı bir kədər və iztiraba çevrildi. Batan günəşin son şüaları ilə bərabər onun bütün ümidi yoxa çıxdı; o ağladı.

Ertəsi gün o yenə də ruhlanmışdı və səhərdən yenə də şən idi, lakin axşama yaxın həm qorxu, həm də ümiddən qəlbi daha artıq sızıldıyıb donmağa başladı. Yenə də gəlmədilər.

Üçüncü, dördüncü gün də bu kimi. Ümid isə onu hey çəkib sahilə aparırdı: uzaqda bir qayıq görünən kimi və ya sahilədən iki kölgə keçən kimi ürəyi dərhal çırpınır, sevincli intizarın gücünə tab gətirə bilmirdi. Lakin qayıqdakıların onlar olmadığını, kölgələrin də başqa adamlarınkı olduğunu gördükdə başını kədərlə sinəsinə salırdı, ümitsizlik və məyusluq ruhunu daha artıq əzirdi... Bir dəqiqədən sonra xain ümid ona bu gecikmə üçün təsəlliverici bir bəhanə tapıb qulağına pıçıldayır və qəlbi yenə də ümidlə çırpınırdı. Aleksandr isə sanki qəsdən uzadırdı.

Nəhayət, bir dəfə Liza yarıxəstə, ümitsiz və məyus bir halda ağacın altında öz yerində oturduğu zaman birdən qulağına bir hənirti gəldi; dönüb baxdıqda sevincindən titrəməyə başladı: qollarını çarpazlamış Aleksandr qabağında durmuşdu.

Gözlərindən sevinc yaşları tökülə-tökülə Liza qollarını ona uzatdı və uzun müddət özünə gələ bilmədi. Aleksandr onun əlindən tutub gözlərini həris-həris və yenə də həyəcanla onun üzünə dikdi.

– Siz arıqlamışsınız, – deyə o pıçıldadı, – əzabımı çəkirsiniz?

Liza diksindi və:

– Bir görün nə vaxtdan bəri gəlmirsiniz! – deyə cavab verdi.

– Mənə gözləyirdinizmi?

– Mənmi? – deyə Liza cəld cavab verdi. Ah, əgər bilsəydiniz!.. O, cavabını Aleksandrın əlini bərk-bərk sıxmaqla bitirdi.

Aleksandr:

– Mən isə sizinlə vidalaşmağa gəlmişəm! – dedi və bu sözlərin ona necə təsir bağışlayacağını müşahidə etməyə başladı.

Liza qorxuya düşmüş bir halda və inamsızlıqla ona baxdı və:

– Doğru deyil, – dedi.

– Doğrudur! – deyə Aleksandr cavab verdi.

Liza qorxa-qorxa hər tərəfə göz gəzdirib birdən:

– Bura baxın! – dedi, – getməyin, siz allah getməyin! Sirmimi sizə deyərəm... Burada bizi atam pəncərələrdən görür; gəl bizim bağa çardağa gedək... onun üzü çölə baxır, sizi ötürərəm.

Getdilər. Aleksandr gözlərini onun çiynlərindən, incə belindən çəkmir və canının lərzəyə gəldiyini hiss edirdi. O, Lizanın dalınca gedərkən düşünürdü:

“Getsəm bunda nə əskiklik var axı? Mən ki, ancaq... elə belə çardaqların necə olduğuna baxmağa gedirəm... atası ki mənə dəvət etmişdi: mən lap düz və açıqca da gedə bilərdim... lakin mən hər

cür meyl və təmənnadan uzağam, vallah, uzağam, bunu isbat da edəcəyəm: bax qəsdən gəldim deyəm ki, buradan gedirəm... əslində isə heç bir yerə getmirəm? Yox, şeytan, məni tamahsızlandırıb yoldan çıxara bilməzsən!” Lakin deyəsən, elə buradaca Kırılövün peç dalından daşagirənin yanına çıxan cin balası onun da qulağına pıçıldadı: “Bəs bunu deməyə nəyə gəlirdin? Buna ki ehtiyac yox idi; heç gəlməyə idin, ikicə həftədən sonra unudulmuş olardın...”

Lakin Aleksandra elə gəlirdi ki, fədakarçasına hünər göstərmək, öz tamahı ilə üz-üzə mübarizə etmək üçün gəlməklə necib hərəkət etmiş olur. Onun öz üzərində qələbə çalmasının birinci qəniməti Lizadan oğurlanmış bir öpüş oldu, sonra onun belini qucaqlayıb dedi ki, heç bir yerə getmir və bunu deməklə onda özünə qarşı bir duyğu olub-olmadığını bilmək istəyirdi. Nəhayət, qələbəni tamamlamaq üçün sabah da elə bu zaman gələcəyinə söz verdi. Evə gedərkən yolda o öz hərəkətini düşünür, gah canına üşütmə gəlir, gah od tutub yanırdı. O dəhşətindən donub qalır və öz-özünə inanmırdı. Nəhayət, sabah gəlməyəcəyini qərara alsada, təyin edilmiş saatdan da qabaq gəldi.

Bu, avqust ayında idi. Qaranlıq qovuşurdu. Aleksandr saat doqquzda gəlməyi vəd etmiş, lakin səkkizdə tək, həm də tilovsuz gəlmişdi. O oğru kimi çardağa tərəf gedərək, gah qorxa-qorxa ətrafa baxır, gah gücü gəldikcə yüyürürdü. Ancaq kimdisə onu qabaqladı. O adam da tövşüyə-tövşüyə, tələsik çardağa girib qaranlıq bir yerdə divana oturdu.

Aleksandri sanki güdürmüşlər. O yavaşca qapını açdı, çox böyük bir həyəcanla ayaqlarının ucunda divana yaxınlaşdı və əlini uzadıb bir əldən – Lizanın atasının əlindən yapışdı. Aleksandr diksinib geri sıçradı, qaçmaq istədisə də, qoca onun ətəyindən tutub güclə divanda öz yanında oturdu.

– Atam, bu necə işdir gəlib buraya girdiniz? – deyə o soruşdu.

Aleksandr güclə dodaqlarını tərpedərək:

– Mən... balıq tutmağa... – deyə mızıldaya bildi. Onun dişləri şaqqaşaq bir-birinə dəyirdi. Qoca əsla qorxulu deyildisə də, Aleksandr cinayət başında tutulmuş hər bir oğru kimi, tir-tir titrəyirdi.

– Balıq tutmağa! – deyə qoca istehza ilə təkrar etdi. – Suyu bulandırıb balıq tutmağın nə demək olduğunu bilirsinizmi? Mən sizə çoxdan göz qoyuram və nəhayət ki, tanıdım, Lizanı isə bələk-

dən tanıyıram: o ürəyi təmiz və tez inanan bir qızıdır, siz, siz isə qorxulu bir hiyləgərsiniz...

Aleksandr durmaq istədisə də, qoca onu qolundan tutub saxladı.

– Atam, acığınızı tutmasın. Siz özünüzü bədbəxt kimi göstərib riyakarlıqla Lizadan qaçaraq onu cəlb edirdiniz, onun sizi sevdiniyə inandıqdan sonra isə istifadə etmək istəyirdiniz... Bu yaxşı işdirmi? Sizə nə ad verməlidir?

Aleksandr dərin bir inam ifadə edən səslə:

– Namusuma and olsun ki, heç bir niyyətim yox idi... – dedi, – mən istəmirdim...

Qoca bir neçə dəqiqə dinməyib sonra:

– O da ola bilər! – dedi, – bəlkə də siz yazıq qızı sevgi üzündən yox, elə belə, bekarçılıq üzündən yoldan çıxarırdınız; tutar – qatıq, tutmaz – ayran! Peterburqda bu cür qoçaqlar az deyil... Bu cür frantlara nə edildiyini bilirsinizmi?

Aleksandr oturub gözünü yerə dikmişdi. Özünü təmizə çıxarmağa cürəti yox idi.

– Mən əvvəl sizin barənizdə yaxşı fikirdəydim, amma yanılmışam, bərk yanılmışam! Özünü bicliyə vurub necə də yazıq görünürdü! Allaha çox şükür ki, vaxtında ayıldım... Bura baxın, vaxtı itirməyin mənası yoxdur; birdən axmaq qız görüşə gələr. Dünən sizi güdürdüm. Onun gəlib bizi bir yerdə görməsi lazım deyil: siz çıxıb gedəcək və aydındır ki, bir də heç vaxt buraya qayıtmayacaqsınız; o elə bilər ki, onu aldatmışınız, bu da onun üçün bir dərs olar. Ancaq bax, bir də heç vaxt gəlib buralara çıxmayasınız ha! Balıq tutmaq üçün başqa bir yer tapın, yoxsa... başınızı sığallaya-sığallaya yola salmaram... Bəxtiniz gətirib ki, Liza mənim gözümə hələ dik baxa biləcək; bütün günü onu güdürdüm... yoxsa buradan bu yol ilə getməzdiniz... Xudahafız!

Aleksandr nə isə demək istədi, lakin qoca qapını açdı və demək olar ki, onu itələyib çölə saldı.

Aleksandrın oradan nə vəziyyətdə çıxdığını qoy oxucu, əgər vicdan əzabı çəkməzsə, özünü bir dəqiqəliyə onun yerində qoyaraq özü düşünüb təsəvvür etsin. Mənim qəhrəmanımınsa, hətta gözlərindən yaş da gəldi, rüsvayçılıqdan, özünə qarşı hiddətinin coşmasından, məyusluqdan axan göz yaşları...

“Mən nə üçün yaşayıram? – deyə o bərkdən özündən soruşdu, – mənfur, üzücü, öldürücü həyat! Mən isə, mən... yox! Tamahsızlanmağın qarşısında durmağa hünərim çatmadısa da, bu faydasız, rüsvayçı həyatı dayandırmağa gücüm çatar...”

O cyni addımlarla çayın kənarına gəldi. Çay qaralmışdı. Dalğaların üzərində uzun, əfsanəvi, eybəcər kölgələr gəzirdi. Aleksandrın dayandığı sahil dayaz idi. O nifrətlə:

Burada ölmək də olmaz! – deyib oradan yüz addımlıqda olan körpüyə getdi. Aleksandr körpünün ortasında məhəccərə dirsəklənib suya baxmağa başladı, o zəhnən həyatla vidalaşır, anasına ahlar göndərir, əmisi arvadına dua edir, hətta Nadenkanı da bağışlayırdı. Mərhəmət yaşları gözlərindən süzülərək yanağı aşağı axırdı... o əlləri ilə üzünü örtüdü... Onun nə edəcəyi məlum deyildi ki, birdəi körpü ayaqlarının altında titrədi; o dönüb baxdı: Pərvərdigara! o, uçurumun qırağında durmuşdu. Qarşısında məzar açılmışdı: körpünün yarısı aralanıb geri çəkilir... gəmilər gəlib keçirdi; elə birçə dəqiqə də – daha xudahafiz! O var qüvvəsini toplayaraq dəhşətlə atıldı... Körpünün ayrılmış o biri tayının üstünə düşdü. Orada dayanıb dərin bir nəfəs alaraq əlini ürəyinə atdı.

– Hə, ağa, qorxdunmu? – deyə gözətçi soruşdu.

Aleksandr səsi əsə-əsə:

– Ay qardaş, az qalmışdı çayın lap ortasına düşəm, – deyə cavab verdi.

Gözətçi əsnəyə-əsnəyə:

– Allah amandır! Ölümə nə var ki? – dedi, – inişil yayda bir ağazadə eləcə düşüb batdı.

Aleksandr oli ürəyinin başında evə getdi. O arabir dönüb çaya, aralanmış körpüyə baxır, öti çimçəşir və o saat dönüb addımlarını sürətləndirirdi.

Liza isə hey oda ilə geyinir, nə atasını, nə də dayəsini götürməyib hər axşam təkçə gələrək gecə yarıya qədər ağacın altında otururdu.

Qaranlıq gecələr düşmüşdü. Liza oturub hey gözləyirdi, lakin dostlar gəlmirdi ki, gəlmirdi.

Payız gəlib çatdı. Ağacların yarpaqları saralıb tökülür, sahilləri xəzəl basırdı. Göyərtilər solmuşdu; çay qurğuşun rəngi almışdı; səma daim boz olurdu; əsən soyuq küləklə narın yağış səpələyirdi. Sahillərdə və çaylarda həyatdan əsər qalmamışdı. Sahillərdən nə şən

nəğmələr, nə gülüşmə, nə də cingiltili səslər eşidilmirdi; qayıq və gəmilərin o yan-bu yana ötüb keçməsi kəsilməmişdi. Otların arasında hətta bir cücü belə vızıldamır, ağaclarda bir quş cıkkıldəmirdi; yalnız dolaşalarla qarğalar çığırışaraq adamın qəlbini hüznə doldurur, balıq da tilova gəlmirdi

Liza isə hey gözləyirdi; o mütləq Aleksandrla danışmalı, sirrini ona açmalı idi. Kasaveyka geyib daima ağacın altında skamyada otururdu. O arıqlamışdı, gözləri bir qədər çuxura düşmüşdü, yaylığını yanaqlarına dolayırdı. Bir dəfə atası onu bu halətdə gördü. O qaşqabağını töküüb soyuqdan əsə-əsə dedi:

– Dur gedək, daha oturduğun bəsdir, bir bax, əllərin göyərüb, tamam donmusan. Liza! Eşidirsənmi? Dur gedək.

– Hara?

– Evə: bu gün şəhərə köçürük.

– Nə üçün? – yenə Liza təəccüblə soruşdu.

– Necə yeni nə üçün? Payızdır; yaylaqda bizdən başqa qalan yoxdur.

– Ah, Pərvərdigara! – deyə Liza səsəndi, – bura elə qışda da yaxşı olacaq, gəl qalaq.

– Daha gör nə var! Bəsdir, bəsdir, dur gedək.

Lizə yalvara-yalvara:

– Gözləyin! – dedi, – yenə də isti günlər düşəcək.

Atası əlini onun yanağına vura-vura dostların balıq tutduğu yeri göstərüb dedi:

– Bura bax! Onlar bir daha gəlməyəcəklər...

– Gəl...məyəcəklər? – deyə Liza sualedici qəmgin bir səslə təkrar etdi, sonra əlini atasına verdi və başını aşağı salıb arabir dönüb baxa-baxa evə getdi.

Aduyevlə Kostyakov isə çayın o biri sahilində haradasa çoxdan bəri balıq tutmaqda idilər.

V

Aleksandr yavaş-yavaş Lizanı da, onun atası ilə olmuş xoşa gəlməyən səhnəni də unuttu. O yenə də sakit olub, hətta şənleşmişdi və tez-tez Kostyakovun sadə və şit zarafatlarına da qəhqəhə çəkib gülürdü. Bu adamın həyata olan baxışı Aleksandra gülməli gəlirdi. Onlar hətta gedib uzaqlarda, çayın kənarında, balıq çox olan

bir yerdə daxma tikərək ömürlərini orada başa vurmaq planları da qururdular. Aleksandrın qəlbi məhdud məfhumlar və maddi məişət lilində batıb qalmağa başladı. Lakin tale yatmırdı. Aleksandr da tamamilə bu lile batıb qala bilmirdi.

Payızda o, əmisi arvadından bir məktub aldı. Əmisi bir qədər xəstə olduğuna görə əmisi arvadı Aleksandrın gedib onu konsertə aparmasını çox-çox xahiş edirdi. Məşhur bir Avropa artisti gəlmişdi. Aleksandr böyük təşviş içində deyirdi:

– Necə yəni konsertə? Konsertə, yenə də bu izdiham içərisinə, aldadıcı bəzək, parıltı, uydurma və riyakarlıq aləminə... yox, getmərim.

Bu zaman burada olan Kostyakov:

– Yoqin bileti beş manat olar, – deyə qeyd etdi.

– Bileti on beş manatdır, – deyə Aleksandr cavab verdi, – məmnuniyyətlə əlli manat da verərdim ki, getməyəm.

– On beş manat! – deyə Kostyakov əllərini silkələyərək qışqırdı, – dələduzlara bir bax! mürtədlər! buraya bizi tovlamağa, soyğunçuluğa gəlirlər. Məlun müftəxorlar! Aleksandr Fyodorıç, getməyin, tüpürün! Bir şeyə versəniz ondan yaxşıdır: alıb götürər, stolun üstə qoyar və yeyərsiniz; yoxsa ki, get ancaq qulaq as, on beş manat da əlinlə pul ver! On beş manata bir dayça almaq olar.

– Bəzən gecəni xoş keçirmək üçün bundan da çox pul verirlər! – deyə Aleksandr qeyd etdi.

– Gecəni xoş keçirmək! Bilirsiniz nə var: gəlin hamama gedək, çox gözəl keçirərik! Mən həmişə darıxanda hamama gedirəm – çox yaxşı olur; təxminən saat altıda gedir, on ikidə çıxırsan, həm sürsümüyün qızır, həm yaxşıca qaşınırsan, bəzən hələ yaxşı bir tanış da tapırsan: birdən bir ruhani, ya tacir, ya bir zabit gəlib çıxır; ticarətdən-zaddan və ya qiymətdən söhbət salırlar, daha heç çıxmaq da istəmirsən! Adama da cəmisi üç abbası pul verirsen! Yazıqlar, axşamlarını keçirməyə yer tapmırlar!

Lakin Aleksandr getdi. O bir ah çəkib çoxdan bəri geyilməmiş bildirki frakını çıxartdı, ağ əlcəklərini əlinə geydi.

– Əlcək də beş manat, cəmisi iyirmi manat, eləmi? – deyə Aduyev geyinərək burada olan Kostyakov hesabladı. Deməli, bir gecədə iyirmi manatı çölə tulladınız! Bunu eşitmək özü də adama təəccüb gəlir!

Aleksandr rəğbətli geyinməyi yadırgamışdı. Səhərlər o, rahat və gen-bol bir vis-mundir geyib qulluğa gedir, axşam da əyninə köhnə bir syurtük və ya palto keçirirdi. Frakda o özünü narahat hiss edirdi. Orası dardı, burasında nə isə çatmırdı; bağladığı atlas yaylıqda boynuna çox isti olurdu.

Əmisi arvadı Aleksandrı mehribanlıqla və onun xatiri üçün öz tənhalıq həyatını buraxıb gəldiyinə görə böyük bir minnətdarlıqla qəbul etdi, onun keçirdiyi həyat tərzindən və işindən bir kəlmə də danışmadı.

Zalda Aduyev Lizaveta Aleksandrovna üçün bir yer tapıb özü enlikürək bir musiqi düşkününün daldasında sütuna dayandı və darıxmağa başladı. O yavaşca əlinin içinə əsnədi və hələ ağzını yummamışdı ki, artistin şərəfinə gurultulu alqış səsləri ucaldı. Aleksandr heç ona baxmadı da.

İntroduksiya¹ çaldılar. Bir neçə dəqiqədən sonra orkestr yavaşlamağa başladı. Onun son səslərinə güclə eşidilən başqa səslər qoşuldu: əvvəlcə şən, oynaq olub sanki uşaqlıq oyunlarını xatırladan səslər eşidildi; sonra səslər səlisləşib kişi səsi kimi yoğunlaşdı; bu səslər sanki gənclik qayğısızlığını, hünər, həyat və qüvvə coşqunluğunu ifadə edirdi. Sonra səslər, sanki incə sevgi bəyanatlarını, səmimi söhbət və ürək sözlərini ifadə edərək yavaş-yavaş alçalıb ehtiraslı bir pıçıltıya çevrildi və sezilmədən kəsildi...

Heç kəs qımıldanmağa cəsarət etmirdi. İnsan kütləsi sükut içərisində donub qalmışdı. Sonra birdən hamının ağzından yekdil bir ah! eşidilib pıçıltı kimi zala yayıldı. İzdiham hərəkətə gəlmək istəyirdi ki, səslər təzədən *cres-cendo*² salona yayıldı, sonra bir-birini sıxışdıraraq min ahəngə ayrıldı. Bu səslər sanki qısqanclıq məzəmmətləri ilə gurlayır, ehtiras coşqunluğu ilə qaynaşır; qulaq bunları hələ almamışdı ki, birdən-birə səslər kəsildi, sanki çalınan alətin daha nə qüvvəsi, nə də səsi vardı. Qəmçilin altından gah qırıq-qırıq və boğuc inilti, gah ağlayan yalvarış səsləri eşidilir, hamısı ağrılı və uzun bir ahla qurtarırdı. Ürək parçalanırdı: bu səslər sanki aldanmış sevgini, ümitsiz dərd və kədəri tərənnüm edirdi. Bu səslərdə insan qəlbinin bütün əzab və qüssələri eşidilirdi.

¹ İntroduksiya – musiqi əsərinin müqəddiməsi, giriş hissəsi

² Güclənərək

Aleksandr tir-tir titrəyirdi. O başını qaldırıb yaşarmış gözləri ilə qonşusunun çiyni üstündən baxdı. Arıq bir alman izdihamın qabağında dayanıb əlindəki alətə sarı əyilərək onu istədiyi kimi səsləndirirdi. O qurtarıb laqeyd bir əda ilə əllərini və alnını dəsmalla sildi. Zalda qışqırtı və dəhşətli alqış səsləri qopdu. Birdən artist buna cavab olaraq izdihamın qarşısında əyilərək alçaqdan təzim və təşəkkür etməyə başladı. Aleksandr ürkək bir nəzərlə bu minbaşı əjdahaya baxaraq:

“İzdihama o da, izdihamdan bu qədər yüksəkdə duran o da təzim edir!” deyə düşündü.

Artist qəmçili qaldıran kimi, dərhal aralığa sükut çökdü. Hərəkətə gəlmiş izdiham yenə də hərəkətsiz bir kütləyə çevrildi. Başqa səslər – əzəmətli, təntənəli səslər axdı; bu səsləri dinləyənlərin belə düzəlir, başı dikəlir, kefi kökəlib vəcdə gəlirdi. Bu səslər ürək-də iftixar oyadır, şöhrət arzuları doğururdu. Orkestr uzaq bir izdiham təntənəsi, camaat danışığının uğultusu kimi... boğuc səslər verməyə başladı.

Aleksandr ağarıb başını aşağı saldı. Bu səslər onun bütün keçmişlərini, bütün acı və aldadılmış həyatını clə bil qəsdən ona açıq bir dil ilə danışdı.

– Bir buna bax, bunun bir sir-sifətinə tamaşa elə! – deyə kimdisə səslənib Aleksandri göstərdi, – mən başa düşmürəm ki, adam da özünü bu cür bürüzə verə bilərmə? Mən Paqaniniyə¹ qulaq asmışam, amma heç tükümü də tərpətməmişəm.

Aleksandr əmisi arvadının onu dəvət etməsinə də, artistə də, hamıdan çox ona özünü unutqanlığa vurmağa imkan verməyən təleyə də lənət yağdırdı.

“Axı nə üçün? Məqsədi nədir? – deyə o düşünürdü, – axı əmim arvadı, məndən nə istəyir? Mənim gücsüzlüyümü, artıq qaytarıla bilməyən keçmişimi nə üçün getirib yadıma salır?”

Aleksandr əmisi arvadını evlərinə ötürüb öz mənzilinə getmək istəyirdi ki, əmisi arvadı qolundan tutdu.

– Yeni heç içəri də girməyəcəksiniz? – deyə məzəmmətlə soruşdu.

– Xeyr.

– Niyə ki?

– Daha gecdir, ayrı vaxt gələrəm.

– Mənim bu sözümü də yerə salırsınız?

– Sizin sözünüzü başqasınınkından daha artıq.

– Niyə ki?

– Söhbət uzundur. Xudahafız.

– Yarımca saatlığa, Aleksandr, eşidirsinizmi? Artıq yox. Sözümü yerə salsanız, demək mənimlə heç vaxt tük qədər də dostluğunuz yoxmuş.

O elə bir hərarətlə, elə bir yalvarışla xahiş edirdi ki, onun sözünü yerə salmağa Aleksandrın üröyü gəlmədi, başını aşağı salaraq onun dalınca getdi. Pyotr İvanıç öz kabinetində idi. Lizaveta Aleksandrovna onu buxarının yanında oturdub dedi:

– Aleksandr, doğrudanmı mən sizin yanınızda ancaq saymazlığa layiqəm?

– Səhv edirsiniz, bu saymazlıq deyil, – deyə Aleksandr cavab verdi.

– Bəs nədir? Buna nə ad qoyaq? Neçə dəfə sizə kağız yazıb çağırmışam, gəlməmişsiniz, nəhayət, kağızlarıma cavab da verməməyə başladınız.

– Bu saymazlıq deyil...

– Bəs nədir?

– Elə belə, – deyib Aleksandr bir ah çəkdi. – Xudahafız, ma tante.

– Bir dayanın görün! Mən sizə nə eləmişəm? Aleksandr, sizə nə olub belə? Niyə bu cür olubsunuz? Nə üçün hər şeyə laqeyd baxıb heç yerə getmir, həyatınızı özünüzə layiq olmayan adamlar arasında keçirirsiniz?

– Elə belə, ma tante, bu cür həyat tərzi xoşuma gəlir: belə yaşamaq xoş, rahatdır; ürəyimə yatır...

– Ürəyinizə yatır? Belə bir həyatda, bu cür adamlar arasında ağıl və qəlbiniz üçün qıdamı tapırsınız?

Aleksandr başı ilə təsdiq etdi.

– Siz ürəyinizdəkiləri gizlədirsiniz, Aleksandr; siz nədənsə çox incimışsiniz və bunu açıb demirsiniz. Qabaqlarda dərindən etibar edib deməyə adam tapırdınız; bilirdiniz ki, həmişə sizə təsəlli verən və ya heç olmasa bir rəğbət bəsləyən olacaq. İndi daha heç kəsiniz yoxdurmu?

¹ Paqanini Nikkolo (1782-1840) – məşhur italyan skripkaçısı

– Heç bir kəsim!..
– Siz heç kimə inanmırsınızmı?
– Heç kimə.
– Məgər hərdənbir ananız... onun sizə olan məhəbbəti... nəvazişləri yadınıza düşürmü?.. Doğrudanmı heç ağılınıza gəlməyib ki, bəlkə elə burada da sizi ana kimi olmasa da, bir bacı kimi və ya daha artıq deyim, bir dost kimi sevən adam ola bilər?

– Xudahafiz, ma tante.
– Xudahafiz, Aleksandr: sizi daha saxlamıram, – deyər əmisi arvadı cavab verdi. Onun gözləri yaşardı.

Aleksandr şlyapasını götürdü, lakin yenə də yerinə qoyub Liza-veta Aleksandrovnanın üzünə baxdı.

– Yox, sizdən qaça bilmirəm, iqtidarım çatmır! – dedi, – bilmirəm bu nə sirdir, mənə nə edirsiniz?

– Barı bircə dəqiqəliyə əvvəlki Aleksandr olun. Danışın, mənə etibar edib hər şeyi söyləyin...

– Bəli, sizin qarşısında susa bilmirəm, – deyər Aleksandr cavab verdi, – ürəyimdəkilərin hamısını açıb sizə deyəcəyəm. Soruşursunuz ki, niyə adamlardan qaçıram, nə səbəbə hər şeyə laqeyd olmuşam, nə üçün hətta sizinlə də görüşürəm?.. Nə üçünmü? Bilin ki, həyatdan çoxdan zöhləm gedib, mən də elə bir yaşayış seçmişəm ki, onda həyat özünü çox göstərə bilməsin. Mən qəlb rahatlığından, qəlb qoxusundan başqa heç bir şey axtarmır və arzu etmirəm. Mən həyatın tamamilə mənasız olduğunu, onun bütün heçliyini sınayıb bilmişəm və odur ki, ona dərindən nifrət edirəm. Hər kim yaşayıb düşünmüşsə, qəlbində insanlara nifrət etməyə bilməz. Fəaliyyət göstərmək, çalışıb vuruşmaq, qayğı çəkmək, öylənmək – bunların hamısından zöhləm gedir. Mən heç bir şey axtarmıram, heç bir şeyin dalınca düşmək istəmirəm; mənim məqsədim yoxdur, çünki uyub dalına düşdüyün bir şeyə nail olduqda tamam boş xəyal olduğunu görürsən. Məndən ötrü sevinc və fərəh yoxdur, bunlar mənim üçün artıq ötüb keçmişdir; mən onlardan soyumuşam. Ziyalılar aləmində, adamlar arasında mən həyatın lazımsız, yaramaz cəhətlərini daha artıq hiss edirəm, təkcə, izdihamdan uzaqda isə lap ağaca dönmüşəm: istəyir hər nə olur-olsun, mən bu yuxu aləmində nə insanları, nə də özümü görmürəm. Mən heç bir şey etmirəm və nə öz-gələrin hərəkətlərini, nə də öz hərəkətlərimi görmürəm, deməli,

dinc və rahatam... mənim üçün heç bir şeyin fərqi yoxdur: səadət ola bilməz, bədbəxtlik isə gəlib məni tapmaz... Əmisi arvadı:

– Aleksandr, bu dəhşətdir, – dedi, – bu işdə hər şeydən bu cür soyumaq...

– Ma tante, nə belə təəccüb edirsiniz? Bir dəqiqəliyə öz yaşadığımız dərindən üfüqdən kənara çıxıb həyata, dünyaya tamaşa edin: bu nədir?.. Dünən əzəmətli olan şey bu gün heçdir; dünən istədiyini bu gün istəmirsən; dünənki dostun bu günkü düşmənidir. Nə üçün olursa-olsun çalışıb vuruşmağa, sevməyə, ayrılı bilməməyə, mübahisə etməyə, barışmağa, bir sözlə, yaşamağa dəyərmi? Aqlın və qəlbinlə bərabər yatmaq daha yaxşı deyilmə? Mən də yatıram və ona görə də heç bir yerə getmirəm, xüsusən, sizə gəlmirəm... Mən tamamilə yatıb qalardım, amma siz aqlımı da, qəlbimi də oyadıb onları yenə də girdaba doğru təhrik edirsiniz. Əgər məni şənləndirən, sağlamlıq, bəlkə diri, hətta əminin dediyi mənada belə xoşbəxt görmək istəyirsinizsə, qoyun olduğum yerdə qalım. Bu həyəcanlarıma sakitləşmək imkanı verin; qoyun xəyallarım yatsın, aqlım lap keyisin, qəlbim daşa dönsün, gözlərim quruyub ağlamaq, dodaqlarım gülüm-səmək qabiliyyətini itirsin – o zaman, bir ildən, iki ildən sonra hər bir sınaqdan keçmək üçün qulluğunuzda hazır olaram; o zaman nə qədər çalışsanız da onda bilməzsiniz, indisə...

O üz-gözünə dəhşətli bir ifadə verdi.

– Aleksandr, bir baxın, – deyər əmisi arvadı cəld onun sözünü kəsdi, – siz bircə dəqiqədə dəyişildiniz: gözləriniz yaşarmışdır; siz hələ yenə də həmin adamsınız; riyakarlıq eləməyin, hissiyyatınızı boğub saxlamayın, ona sərbəstlik verin...

– Nə üçün? Bununla mən yaxşılaşmayacağam! Yalnız daha artıq əzab çəkəcəyəm. Bu axşam məni öz gözümdə məhv etdi. Mən aydın başa düşdüm ki, öz dərd və qüssələrimdə heç kəsi taqsırlandıрмаğa haqqım yoxdur. Öz həyatımı özüm məhv etmişəm. Mən, Allah bilir, nədənsə şöhrət qazanmaq xəyalına düşüb işimə etinasızlıq göstərmişəm, mən öz sadə borc və vəzifəmi korlamışam və indi olub keçənləri düzəldə bilmərəm: gecdir! mən izdihamdan qaçır, ona nifrət edirdim – bu dərin, qüvvətli qəlbi və gözəl təbiəti olan alman isə dünyadan üz döndərmir, izdihamdan qaçmır; o, izdihamın əl çalıb onu alqışlamasılı fəxr edir. O, sonsuz bəşəriyyət zəncirində güclə gözə çarpan bir halqa olduğunu başa düşür; mən bilənlərin hamısını

o da bilir: iztirablara o da bələddir. Bütün həyatı: həyatın fərəh və acısını da, səadəti və qəlbin kədərini də səslərlə necə açıb danışdığını eşidirdinizmi? O, həyatı anlayır. Kədər və iztirablarımla mən bu gün öz gözümdə birdən-birə necə də kiçik, heç bir şey olub getdim!.. O məndə acı bir duyğu oyatdı və mənim kibri və aciz... olduğumu özümə etiraf etdirdi. Ah, nə üçün məni çağırırdınız? Xudahafiz, buraxın gedim.

– Aleksandr, mənim taqsırım nədir? Yəni mən... mən sizdə acı duyğu oyada bilərdim?

– Elə dərd də orasındadır! Ma tante, sizin xeyirxah, mülayim, mələk sifətiniz, həlim, yumşaq danışqlarınız, dostcasına əl sıxmanız – bütün bunlar məni utandırıb mütəəssir edir: ağlamağım gəlir, yenə də yaşamaq, əzab çəkmək istəyirəm... axı nə üçün?

– Necə nə üçün? Həmişə bizdə qalın. Və əgər məni özünüə dost olmağa, azca da olsa, layiq bilirsinizsə, deməli, bir başqa qadınla da təsəlli tapacaqsınız; bir tək mən belə deyiləm... sizin qədir-qıymətinizi bilərlər.

– Bəli! Siz elə bilirsiniz ki, bu mənim üçün həmişəlikmi təsəlli olacaq? siz elə bilirsiniz, mən bu bir dəqiqəlik rıqqətə inanaram? Siz sözüən ən nəcib mənasında əsl qadınsınız; siz kişinin sevinci, səadəti üçün yaranmışsınız; məgər bu səadətə ümid etmək olarmı? onun möhkəm olacağına, taleyin bu gün, sabah bu xoşbəxt həyatı alt-üst etməyəcəyinə zəmin durmaq olarmı? – bax, məsələ burasıdır! Bir şeyə və bir kəsə, hətta lap özünə də inanmaq olarmı? Heç bir ümid və həyəcan olmadan yaşamaq, heç bir şey gözləməmək, sevinc dalınca qoşmamaq və deməli itki üçün də ağlamamaq daha yaxşı deyilmi?..

– Aleksandr, taledən qaçıb qurtara bilməzsınız: tale sizi indi olduğunuz yerdə də təqib edəcək...

– Bəli, doğrudur, ancaq orada tale üçün əyləncəli bir şey yoxdur, taleyin mənimlə əyləndiyindən çox mən onunla əylənirəm, bir də görürsən, əlini uzadıb tutmaq istərkən balıq tilovdan qopub qaçdı, yığışb şəhərdən kənara çıxmaq istərkən – yağış yağdı və ya hava yaxşıdır, amma özün getmək istəmirsən... gülməli olur...

Lizaveta Aleksandrovnanın daha etiraz etmək yeri qalmırdı. O tərəddüdlə dedi:

– Siz evlənəcək... sevəcəksiniz...

– Evlənəcəyəm! Elə bu qalmışdı! Doğrudanmı siz elə güman edirsiniz ki, mən hətta bir qadını sevsəm belə – bu da ki ola bilməz – öz səadətimi onun ixtiyarına buraxaram? Və ya doğrudanmı güman edirsiniz ki, mən bir qadını xoşbəxt edəcəyimi boynuma götürərəm? Yox, mən bilərəm ki, biz bir-birimizi aldadırıq və hər ikimiz aldanmış olarıq. Əmim Pyotr İvanıç və təcrübə məni öyrətmişdir...

Lizaveta Aleksandrovnna bir ah çəkib:

– Pyotr İvanıç! Bəli, onda çox taqsır var, – dedi, – ancaq onun dediklərinə siz qulaq asmaya bilərdiniz... və evlilikdə xoşbəxt olardınız...

– Bəli, kənddə, əlbəttə; indi isə... Yox, ma tante, evlilik mənim işim deyil. Daha sevgim soyuduqda və xoşbəxtliyim sona çatdıqda özümü bilməməzliyə vura bilmərəm; arvadım da riyakarlıq etdikdə bunu da görməyə bilmərəm; ikimiz də bir-birimizi aldadacağıq, necə ki... məsələn, əmimlə sən...

– Bizmi? – deyə Lizaveta Aleksandrovnna diksinib heyrətlə soruşdu.

– Bəli, siz! Bir deyən görüm, siz bir zaman arzu etdiyiniz kimi xoşbəxtsinizmi?

– Arzu etdiyim kimi yox... amma arzu etdiyimdən başqa cür, ondan daha yaxşı, bəlkə, daha artıq xoşbəxtəm – fərqi nədir?.. – deyə Lizaveta Aleksandrovnna şaşqın bir halla cavab verdi, – siz də...

– Daha yaxşı! Ah, ma tante, bari siz deməyəydiniz: bu, əmimin sözləri kimi səslənir! Bu “xoşbəxtliyin” nə olduğunu əmimin üsulundan bilərəm: daha yaxşı, hə, qoy belə olsun, amma daha artıqmı? Axı onun mülahizəsincə hər şey xoşbəxtlikdir, bədbəxtlik yoxdur. Özü bilər! Yox! Mənim həyatım tükənmişdir; mən yaşamaqdan yorulmuş, əldən düşmüşəm...

Hər ikisi susdu. Aleksandr şlyapasına baxdı, əmisi arvadı isə onu yenə də nə ilə saxlaya biləcəyini düşünürdü.

– Bəs istedad! – deyə Lizaveta birdən səsləndi.

– Eh, ma tante, mənə istehza etmək xoşunuza gəlir! Atalar sözüdür: qaçanı qovmazlar – bunu unutmayıbsınız ki? Məndə istedad yoxdur, əsla yoxdur. Məndə hiss var, coşqun beynim vardı; arzu və xəyalı yaradıcılıq hesab edib yaradırdım. Bu yaxınlarda keçmiş yazılarımdan bəzi şeylər tapıb oxudum, özümün də gülməyim gəldi. Məni bütün olub-qalan əsərlərimi yandırmağa məcbur

etməkdə əmim haqlı imiş. Ah, kaş keçən günlərimi qaytara biləydim! O günlərdən bu cür istifadə etməzdim.

Əmisi arvadı:

– Lap da məyus olmayın! – dedi, – hər kəsə ağır bir xaç¹ verilmişdir...

– Xaç kimə verilib? – deyə otağa girən Pyotr İvanıç soruşdu. – Salam, Aleksandr! Yoxsa, sənə veriblər?

Pyotr İvanıç belini əyərək, addımlarını güclə ata-ata yeri yirdi. Lizaveta Aleksandrovna dedi:

– Sən düşündüyün xaçdan demirəm. Aleksandrın öz ağır tale xaçını deyirəm...

– Nə xaç, nə olub ki? – deyə Pyotr İvanıç çox böyük bir ehməlliklə kresloya oturaraq soruşdu. – Of, nə yaman sancır! Bu nə cəzadır!

Lizaveta Aleksandrovna kömək edib onu oturtdu, belinin dalından bir yastıq qoyub balaca skamyanı da ayaqlarının altına çəkdi...

– Əmican, sizə nə olub? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Görürsən, xaçım ağırlaşıb! Vay belim! Xaç ki, xaç, axır ki, çalışıb-vuruşub ona nail oldum! Ah, pərvərdigara!

Lizaveta Aleksandrovna dedi:

– Axı bu qədər də oturmaq olar ki, sən oturursan. Özün ki buranın iqliminə bələdsən, həkim deyib çox gözmək lazımdır, amma yox, səhərlər oturub yazır, axşamlar da kart oynayır.

– Necə məgər, ağzımı açıb küçələrdə veyllənəcək, vaxtımı keçirəcəyəmmi?

– Odur ki, cəzasını çəkirsən.

– İş görmək istəyirsənsə, burada bunsuz olmaz. Kimin belini ağrımır ki? Bu hər bir işgüzar adamın fərqlənmə nişanı kimi bir şeydir... ax, belimi düzəldə bilmirəm. Hə, Aleksandr, sən necəsən, nə iş görürsən?

– Yenə də əvvəlki kimi.

– Aha! demək sən belin ağrımır. Çox təəccüblüdür, doğrudan, çox təəccüblüdür!

Lizaveta Aleksandrovna:

– Nə belə təəccüb edirsən, – dedi, – onun belə olmasına qismən sən özün müqəssir deyilsənmi?..

¹ AĞIR XAÇ – işgəncə, əzab deməkdir.

– Mən müqəssirəm? Bax daha buna sözüüm yoxdur! Mən onu öyrətmişəm ki, heç bir iş görməsin!

– Elə belədir ki, var, əmican, nahaq yerə təəccüb edirsiniz, – deyə Aleksandr sözə qarışdı, – şərəitin məni bu kökə salmasına siz çox kömək etmişsiniz, ancaq mən sizi taqsırlandırmıram. Taqsır özümdür ki, sizin verdiyiniz dərslərdən lazımcına istifadə etmədim, daha doğrusu, istifadə etməyi bacarmadım, çünki o dərslərə hazırlaşdırılmamışdım. Siz bəlkə də qismən o barədə müqəssirsiniz ki, mənim təbiətimi lap əvvəldən başa düşdüyünüz halda onu düzəltmək istədiniz; siz, təcrübəli bir adam olduğunuzdan görüb bilməliyidiniz ki, bu mümkün deyildir... Siz məndə həyata qarşı iki müxtəlif baxışın mübarizəsini oyatdınız və onları barışdırma bilmədiyiniz: nəticədə nə oldu? Hamısı mənim qəlbimdə dönüb bir şübhəyə çevrildi, bir hərc-mərclik əmələ gətirdi.

– Vay, belim! – deyə Pyotr İvanıç zarıdı. – Hərc-mərclik, bax, mən də bu hərc-mərclikdən bir şey düzəltmək istəyirdim.

– Bəli, düzəltdiyiniz nə oldu? Həyatı mənə bütün çılpıqlığı ilə, ən biabırçı bir şəkildə göstərdiniz, həm də mənim hansı yaşlarımda: onu yalnız xoş və işıqlı tərəfdən dərk etməli olduğum bir zamanda.

– Yəni həyatı sənə olduğu kimi göstərməyə çalışırdım ki, beynini əslində olmayan boş-boş şeylərlə doldurmayasan. Sənin kənddən necə bir qoçaq oğlan kimi gəldiyin yadımdadır, axı burada bu cür olmağın yaramadığını sənə bildirmək, səni başa salıb xəbərdar etmək lazım idi. Mən sənin, bəlkə də, bir çox səhv və axmaqlılıqlarının qabağını almışam. Mən olmasaydım, sən hələ nə qədər səhvlər və axmaqlılıqlar edərdin!

– Ola bilər. Ancaq əmican, siz bir şeyi – səadəti nəzərdən qaçırmışsınız. Siz unutmuşsunuz ki, insan yanılma, xəyal, arzu və ümidlərlə xoşbəxt olur; həqiqət insanı xoşbəxt etmir...

– Bir gör nə vəhşi sözlər danışsın! Bu fikri sən düz Asiya sərhədlərindən gətiribsən. Avropada buna çoxdan inanmırlar. Xəyal, oyuncaq, aldatma – bunlar arvad-uşaq şeyləridir, kişi isə həqiqəti, işi olduğu kimi bilməlidir. Səncə bu, aldanmaqdan pisdir?

– Bəli, əmican, nə deyirsiniz deyən, səadəti xəyaldan, ümiddən, insanlara qarşı etimaddan, özünə güvənməkdən, sonra sevgidən, dostluqdan... əmələ gəlmə bir şeydir. Siz isə mənə hey sevginin axmaq bir şey, boş və mənasız bir hiss olduğunu, hətta onsuz

yaşamağın daha yaxşı olduğunu, ehtirasla sevməyin böyük bir şərəf və məziyyət olmadığını, belə sevməklə insanın heyvandan üstün olmadığını... deyirdiniz.

– Necə sevmək istədiyini bir yadına salsana, sən bekara şeirlər yazır, vəhşi dil ilə danışır, bununla da o... Qrunyadır, nədir, onu zinhara gətirdin! Qadını adam özünə bununla bənd edər?

– Bəs nə ilə? – deyə Lizaveta Aleksandrovna quru bir ahənglə soruşdu.

– Vay, belim nə yaman sancır! – deyə Pyotr İvaniç zarıdı.

– Sonra hey deyirdiniz ki, – deyə Aleksandr davam etdi, – ürəyətən, dərin aludəlik yoxdur, yalnız adət etmək var...

Lizaveta Aleksandrovna ərinə dinməz və dərin bir nəzər saldı.

– Yəni mən, bilirsənmi, sənə ona görə deyirdim ki... o... vay belim, vay-vay-vay!

– Özü də siz bunu iyirmi yaşında olan bir oğlana, – deyə Aleksandr davam etdi, – dünyada sevgini hər şey hesab edən, bütün fəaliyyət və məqsədi bu hissənin ətrafında fırlanan, bununla xilas və ya məhv ola bilən bir oğlana deyirdiniz.

– Lap elə bil iki yüz il bundan qabaq anadan olub! – deyə Pyotr İvaniç donquldandı, – sən gərək Qorox şahın dövründə yaşayaydın.

– Siz mənə, – deyə Aleksandr davam etdi, – sevgi, aldatma, vəfasızlıq, soyumaq nəzəriyyəsini şərh edirdiniz... nə üçün? Bütün bunları mən sevməyə başlamazdan əvvəl bilirdim; sevdikdə isə, şagird professorun rəhbərliyi altında meyidi yararaq formaların gözəlliyi əvəzində yalnız əzələ, sinir... gördüyü kimi, mən də artıq sevgini təhlil edirdim.

– Lakin, yadımdadır, bu o... adı nə idi... Daşenkadır, nədir, ondan ötrü sən dəli-divanə olmağına mane olmurdu, eləmi?

– Bəli, ancaq siz mənə aldanmağa qoymadınız. Mən Nadenkanın dönüklüyünü bədbəxt bir təsadüf hesab edər və sevgi lazım olmadığı vaxta qədər gözlərdim. Siz isə o saat nəzəriyyə ilə başımın üstünü alıb mənə göstərdiniz ki, bu ümumi qabdır, mən də iyirmi beş yaşım olduğu bir halda səadət və həyata olan inam və etimadımı itirib ruhən qocaldım. Dostluğu siz rədd edir, ona da adət deyirdiniz; bəlkə də dostluğun olmadığını mənə isbat edə bilmək üçün özünüzün, yəqin yenə də zarafatla, mənə ən yaxşı dost olduğunuzu deyirdiniz.

Pyotr İvaniç qulaq asır və bir əli ilə belini sürtürdü. O özünə qarşı irəli sürülən bütün ittihamları sanki bircə kəlmə ilə məhv edib puça çıxara bilən adamlar kimi, laqeydcə etiraz edib dedi:

– Sən dostluğu da yaxşı başa düşürdün; sən dostundan, deyildiyinə görə, qədim zamanlar o iki axmağın... adları necə idi? Oynadıqları məzhəkə kimi bir məzhəkə tələb edirdin... bax, biri görüşə gedib qayıdınca qədər o biri girov qalmışdı ha, onu deyirəm... Əgər hamı bu cür etsəydi, onda bütün dünya bir dəlixana olardı!

– Mənim adamlara məhəbbətim vardı, – deyə Aleksandr davam etdi, – onlarda ləyaqət olduğuna inanırdım, onları qardaş kimi bilirdim, qollarımı açıb onları hərəkətlə bağrıma basardım...

– Çox lazımmış! Necə bağrıma basdığın yadımdadır, – deyə Pyotr İvaniç onun sözünü kəsdi, – onda bununla zəhləmi az aparmadın.

– Siz də onların qiymətini mənə açıb göstərdiniz. Aludəlik məsələsində mənim qəlbimə rəhbərlik etmək əvəzində mənə adamları hiss etməyi yox, təhlil etməyi, onlardan özümü gözləməyi öyrətdiniz. Mən də təhlil edib onlardan soyudum.

– Axı səni kim tanıyırdı ki! Görürsən, sən belə bir qoçaq oğlansan: mən güman edirdim ki, onda sən onlara daha artıq mərhəmətli olarsan. Bax, mən onları tanıyıram və nifrət də etmirəm...

– Nə olsun ki, sən adamları sevirsənmi? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– Onlara... öyrəşmişəm.

– Öyrəşmişən! – deyə Lizaveta Aleksandrovna yeknəsəq bir ahənglə təkrar etdi.

Pyotr İvaniç:

– O da öyrəşərdi, – dedi, – axı əvvəldən onu kənddə xalası və sarı çiçəklər çox xarab etmişdilər, odur ki, belə çətinliklə inkişaf edir.

– Sonra mən özümə inanırdım, – deyə Aleksandr yenə sözə başladı, – siz mənə başqalarından pis olduğumu göstərdiniz, özümdən də zəhləm getdi.

– Əgər sən işə bir qədər soyuqqanlılıqla baxsaydın, özünün başqalarından nə pis, nə də yaxşı olmadığını görürdün, mənim səndən istədiyim də elə bu idi: Onda nə başqalarına, nə də özünə nifrət etməzdin, adamların etdiyi axmaqlılıqlara laqeydcə dözərdin və öz hərəkətlərində diqqətli olardın. Bax, mən öz qiymətimi bilərəm, nəyin yaxşı olmadığını görürəm və doğrusu, özümü çox sevirəm.

– Aha, özünə gələndə öyrəşmək yaddan çıxır, sevirsən! – deyə Lizaveta Aleksandrovna soyuq bir əda ilə qeyd etdi.

– Vay belim! – deyə Pyotr İvanıç zarıdı.

– Nəhayət, siz rəhm etmədən bir zərbə ilə vurub mənim ən gözəl xəyal və arzumu tar-mar etdiniz: mən elə bilirdim ki, məndə şairlik təbinin qığılcımı var; siz mənim bədiyyat kahini olaraq yaranmadığımı amansız bir surətdə isbat etdiniz; siz mənim ürəyimi ağrıda-ağrıda oradan bu tikanı çəkib atdınız və mənə zəhləm gedən bir iş təklif etdiniz. Siz olmasaydınız, yazardım...

– Və camaat içərisində küt və fərsiz bir yazıçı kimi ad çıxarardın, – deyə Pyotr İvanıç onun sözünü kəsdi.

– Camaatla nə işim var? Mən özüm üçün çalışırdım: uğursuzluqlarımı adamların kin, paxıllıq, bədxahlığı ilə izah edər, yavaş-yavaş o fikrə gələrdim ki, yazmaq lazım deyil və özüm başqa bir işdən yapışardım. Mən hər şeyi bilib ruhdan düşdüm, daha nəyə töəcəüb edirsiniz?

– Buna sözün nədir? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– Adamın danışmağa heç dili də gəlmir: bu cür boş sözlərə daha nə cavab verəsən? Mənim taqsırım nədir ki, sən buran gələrkən buranın başdan-başa sarı çiçəklər, sevgi və məhəbbət olduğunu təsəvvür edirdin? Elə bilirdin ki, adamların işi-gücü elə budur ki, bəziləri şeir yazır, o biriləri qulaq asır və rəngarəng olmaq üçün nəsr yazmağa da əl atırlar?.. Mən sənə isbat etdim ki, insan ümumiyyətlə hər yerdə və xüsusən, burada çalışmalı, həm də çox, belə ağrıyincaya qədər çalışmalıdır... sarı çiçəklər yoxdur, rütbə, pul var ki, bu daha yaxşıdır! Bax, sənə bunu isbat etmək istəyirdim! Mən ümidimi kəsmirdim ki, sən, nəhayət, həyatın nə olduğunu anlayacaq və onu xüsusən, indiki mənasında başa düşəcəksən. Sən də başa düşdün, lakin onda çiçək az olduğunu görəndə kimi elə güman etdin ki, həyat böyük bir yanlışlıqdır, sən bunu görürsən və ona görə də sıxılıb darıxmağa haqqın var. Başqaları isə bunu görmür və ona görə də deyə-gülə yaşayırlar. Yaxşı, de görək, axı nədən narazısan? Nəyin çatışmır? Sənin yerinə başqası olsaydı taleyindən razılıq edərdi. Nə ehtiyac, nə xəstəlik, nə də həqiqi bir ağrı-acı görməmişən. Nəyin yoxdur ki? Sevgimi? İki dəfə sevmiş və sevilmişsən, azdırmı? Sənə vəfasızlıq etdilər, sən də vəfasızlıq edib əvəzini çıxdın. Biz bu qərara gəldik ki, sənin başqalarına nadir hallarda müyəssər ola bilən dostların var: saxta yox, həqiqi dost-

ların; doğrudur, onlar səndən ötrü özlərini oda-suya atmazlar və qucaqlaşmaq həvəskarı da deyillər; nəhayət, başa düş ki, axı bu böyük axmaqlıqdır! Ancaq bunun əvəzində sən məsləhət, kömək, hətta pul sarıdan heç vaxt məəttəl qalmazsan... Bunamı dost demirsən? Bir zaman evlənərsən; sənin karyeran hələ qabaqdadır. Sən yalnız iş gör. İş gördükcə bəxtin də gətirər. Sən də başqaları etdikləri kimi elə – tale səni unutmaz, istədiyini taparsan. Xüsusi, böyük bir adam olmadığın halda, özünü bu cür təsəvvür etmək gülüncüdür! Yaxşı, bəs sən nəyin dərdini çəkirsən?

– Əmican, mən sizi taqsırlandırmıram, əksinə, sizin niyyətinizi qiymətləndirə bilir və bunun üçün qəlbən təşəkkür edirəm. Sizin bu niyyətlərinizin baş tutmadığına nə etmək olar? Heç məni də taqsırlandırmayın. Bax, dərd burasındadır ki, biz bir-birimizi başa düşmədik! Sizə, bir başqasına, üçüncü bir şəxsə xoş gəlib əlverişli ola bilən bir şey mənə xoş gəlmir...

– Mənə, bir başqasına, üçüncü bir şəxsə xoş gəlir!.. Əzizim, doğru demirsən! Məgər necə düşünməli və necə etməli olduğunu sənə öyrətmək istədiyim kimi düşünən və edən təkçə mənəmmi?.. Bir öz ətrafına bax: kütləyə, – özün dediyin kimi, izdihama bax – kənddə yaşayan izdihama yox, çünki bu şeylər hələ uzun bir müddət gedib oraya çatmayacaq, müasir, mədəni, düşünən və iş görəndə kütləyə bax: onun istədiyi nədir və nəyə doğru can atır? Necə düşünür? Onda görərsən ki, mən də səni məhz bu cür öyrədirdim. Görərsən ki, səndən istədiyim nə idi və bunları mən özümdən çıxartmamışam.

– Bəs kim çıxartmışdır? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– Zəmanə.

– Deməli, sənin zəmanən nə çıxartsa, mütləq onların hamısının dalınca düşməkmə lazımdır? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu, – demək, onların hamısı müqəddəs, hamısı doğrudur, eləmi?

– Hamısı müqəddəsdir! – deyə Pyotr İvanıç cavab verdi.

– Necə yəni! Doğrudanmı, hiss etməkdən daha çox mülahizə etmək lazımdır? Qəlbə azadlıq verməmək, hissini coşqunluqlarını saxlamaq lazımdır? Səmimi təzahürlərə qapılmayıb deyilən ürək sözlərinə inanmamaqmı?

– Bəli, – deyə Pyotr İvanıç cavab verdi.

– Hər yerdə üsulla hərəkət etməli, insanlara az inanmalı, hamını etibarsız sanıb, yalqız, öz-özlüyündəmi yaşamaladırmı?

– Bəli.

– Bu da müqəddəsdirmi ki, sevgi həyatda başlıca məsələ deyil, öz işini sevdiyin adamdan artıq sevmək lazımdır, heç kəsin sədaqətinə ümid etməməlisən, sevgi sevgililərin bir-birindən soyuması ilə, vəfasızlıqla və ya adətə çevrilməklə qurtaracaqdır? Dostluq adət etməkdir? Bunlar hamısı doğrudurmu?

– Bunlar hər vaxt doğru olmuşdur, – deyə Pyotr İvaniç cavab verdi, – ancaq əvvəllər buna inanmaq istəmirdilər, amma indi bunlar hamıya məlum olan bir həqiqətə çevrilmişdir.

– O da müqəddəsdirmi ki, hər bir şeyi götür-qoy, mülahizə etmək və ətraflı düşünmək lazımdır, xoşbəxt olasan deyə fədakarlıqdan, xəyala dalmaqdan, heç olmasa aldanmaya qapılmaqdan özünü saxlamalısan?

– Müqəddəsdir, çünki ağıllı işdir, – deyə Pyotr İvaniç cavab verdi.

– O da doğrudurmu ki, öz qəlbinə yaxın olan adamlar... məsələ, hətta öz arvadınla da rəftarında ağıl üzü ilə hərəkət etməlisən?

Pyotr İvaniç stulda qıvrıxa-qıvrıxa:

– Vay!.. belim hələ heç vaxt belə bərk ağrımamışdı! – dedi.

– Aha! Belin! Əcəb də zamanəymiş! Daha söz ola bilməz, – deyə Lizaveta Aleksandrovna səsləndi.

– Əzizim, çox yaxşıdır; belədir, şiltaqlıqla heç bir şey eləmək olmaz; hər yerdə ağıl, səbəb, təcrübə, təcridlik, ardicilliq tələb olunur və deməli, bununla müvəffəqiyyət əldə edilir; hər şey təkmilləşməyə və yaxşılığa doğru can atır.

Aleksandr dedi:

– Əmican, sizin dediklərinizdə bəlkə həqiqət də vardır, ancaq o mənə təsəlli vermir. Mən hər şeyi sizin nəzəriyyənlə bilir, şeylərə sizin nəzərinizlə baxıram; mən sizin məktəbin yetişdirməsinə, amma yenə də həyat məni darıxdırır, mənə ağır, dözülməz gəlir... Bəs bunun səbəbi nədir?

– Yeni qaydaya öyrənmiş olmadığın. Belə olan bir tək sən deyilsən: başqaları da var; bunlar hamısı cəfəkeşlərdir. Onlar misikin adamlardır; ancaq nə edəsən? Bir ovuc adamdan ötrü bütün kütlədən geri qalmaq olmaz – Pyotr İvaniç bir qədər düşünüb dedi: – Sənin indi məni taqsırlandırdığın şeylərin hamısına mənim özümə bəraət qazandırmaq üçün bircə mühüm cavabım var: yadımdadır, sən buraya gəldikdə, səninlə beşcə dəqiqə söhbət etdikdən sonra

sənə qayıdıb kəndə getməyi məsləhət görmüşdüm? Sən qulaq asmadın. Bəs niyə indi mənim üstümə hücum çəkirsən? Mən qabaqcadan demişdim ki, sən buranın qayda-qanunlarına öyrəşə bilməzsən, sən isə mənim sənə rəhbərlik etməmə arxayın olub məndən məsləhət istəyirdin... yüksək bir ahəng və üslubla ağıl və zəkənin müasir nailiyyətlərindən, bəşəriyyətin meyl və arzularından... əsrimizin tutduğu əməli istiqamətdən danışırıdın – di indi buyur! Mən səhərdən axşamacan sənin yanınca gəzib sənə dayəlik edə bilməzdim, axı nəyə lazım idi? Mən gecələr – milçək dolmasın deyə, sənin ağzının üstünə dəsmal sala bilməz, sənə xaç çəkə bilməzdim. Xahiş etdiyinə görə mən sənə işin necə olduğunu deyirdim, daha bundan nə çıxdığının mənə dəxli yoxdur. Sən uşaq deyilsən, ağıl da başındadır, özün mülahizə və götür-qoy edə bilərsən... Sən burada öz işini görmək əvəzində gah bir qızçıqazın vəfasızlığından inləyir, gah öz dostunun ayrılığına ağlayır, gah qəlbində boşluq olduğundan, gah hisslərinin aşib daşdığından əzab çəkirsən, axı bu nə həyatdır? Bu ki işgəncədir! İndiki gənclərə bir bax: gör nə qədər qoçaq oğlanlardır! Bir gör ağıl və qüvvələri necə aşib daşır, bütün bu boş-boş şeylərin, sizin köhnə dilinizdə həyəcan, iztirab dediğiniz şeylərin öhdəsindən necə gəlirlər... və Allah bilir, daha nələr edirlər!

Lizaveta Aleksandrovna:

– Necə də asanlıqla düşünüb danışsən! – dedi, – Aleksandra yazığın gəlmirmi?

– Yox. Bax, əgər belə ağrısaydı, yazığım gələrdi: bu uydurma, xəyal, şəriyyət deyil, həqiqi dərdədir... Vay-vay... vay!

– Əmican, öyrədin bir görüm, heç olmasa, indi mən nə etməliyəm? Bu məsələni öz ağılınızla siz necə həll edərdiniz?

– Nə etməlisən? Hə... kəndə getməlisən.

– Kəndə? – deyə Lizaveta Aleksandrovna təkrar etdi. – Pyotr İvaniç, nə danışsən, heç düşünürsənmi? Orada o nə edəcək?

– Kəndə! – deyə, Aleksandr təkrar etdi və hər ikisi dayanıb Pyotr İvaniçə baxdı.

– Bəli, kəndə: orada ananla görüşər, onun qəlbinin təsəllisi olarsan. Sən ki rahat bir həyat axtarırsan: bax, burada hər şey səni həyəcanlandırır; orada xalanla birlikdə getdiyin göldən daha rahat yer hara ola bilər... Doğrusu, çıx get! Kim bilir? Bəlkə sən elə o söz də... Vay-vay!

O belindən yapışdı.

Bu söhbətdən təxminən iki həftə sonra Aleksandr istefa verib, əmisi və əmisi arvadı ilə vidalaşmağa gəldi. Aleksandrla əmisi arvadı qaşqabaqlarını töküb durmuşdular, dinib danışmırdılar. Lizaveta Aleksandrovnanın gözlərindən yaş süzülürdü. Pyotr İvanıç tək danışdı. O başını yırğalaya-yırğalaya deyirdi:

– Nə karyera, nə səadət – heç biri baş tutmadı! Gəlməyinə dəyərdimi? Aduyevlər nəslini biabır elədin!

– Pyotr İvanıç, daha bəsdir, – deyə Lizaveta Aleksandrovna səsləndi, – bu karyeradan əl çəksənə, daha lap təngə gətirdin.

– Əzizim, axı necə edim, bəs səkkiz ildə heç bir iş görə bilməyəsən!

Aleksandr dedi:

– Əlvida, əmican! Hər şeyə, lap hər şeyə görə razıyam...

– Razılıq etməsinə dəyməz! Əlvida, Aleksandr! Yol üçün pul lazımı deyil ki?

– Xeyr, sağ olun: pulum çatar.

– Bu nədir, ömründə bir dəfə də adamdan pul almaz! Nəhayət, bu məni cinləndirir. Hə, yaxşı yol, Allah yarın olsun.

– Onunla ayrılmağına heç təəssüf də etmirsənmi? – deyə Lizaveta Aleksandrovna Pyotr İvanıça müraciət etdi.

Pyotr İvanıç:

– Hm-m, – edib, – ona... öyrəşmişdim, – dedi. – Aleksandr, sənə dost, sənə istəyən bir əmin olduğunu unutma, eşidirsənmi? sənə qulluq, iş, mənfur metal lazım olsa, arxayın və cürətlə müraciət elə: həmişə o da, o biri də, üçüncüsü də mümkündür.

Lizaveta Aleksandrovna dedi:

– Dərdinə şərək, qəlbinə təsəlli, mehriban və bel bağlanıla bilən dostluq...

– Səməmi təzahür və ürək sözləri, – deyə Pyotr İvanıç əlavə etdi.

– ...Lazım olsa, – deyə Lizaveta Aleksandrovna davam etdi, – yadınızdən çıxarmayın ki, sizi istəyən bir əminiz arvadı da var.

– Əzizim Lizaveta, kənddə belə şeylərdən məəttəlçilik olmaz; orada hər şey: çiçək də, sevgi də, ürək sözləri də, hətta xala da var.

Aleksandr kövrəlmişdi, o, ağızını açıb bir kəlmə də deyə bilmirdi. Əmisi ilə görüşüb ayrılarkən, doğrudur, səkkiz il əvvəl olduğu kimi cəldliklə olmasa da, qollarını ayırdı. Pyotr İvanıç onu qucaq-

lamayıb, ancaq iki əlindən yapışdı və səkkiz il bundan qabaqından daha bərk sıxdı. Lizaveta Aleksandrovnanın gözlərindən yaş süzülürdü. Aleksandr yola düşüb getdikdən sonra Pyotr İvanıç dedi:

– Ah! Allaha şükür, üstümdən bir dağ götürüldü! Elə bil belimin ağrısı da azaldı.

– O sənə nə edirdi ki? – deyib arvadı ağlaya-ağlaya soruşdu.

– Necə? Böyük bir əzab idi: fabrikadakılardan pisdir, çünki onlar axmaqlıq edəndə ağızlarının üstündən vurursan, buna nə etmək olardı?

Lizaveta Aleksandrovna bütün günü ağladı və Pyotr İvanıç nahar istəyəndə dedilər ki, bu gün bir şey bişirməmişlər, çünki xanım kabinetə girib qapını bağlamış və aşpazı qəbul etməmişdir.

– Hamısının taqsırı Aleksandrdadır! – deyə Pyotr İvanıç səsləndi. – Bilmirəm bu nə bəla idi, boğazımıza keçmişdi!

O deyindi-deyindi və nahar etmək üçün durub ingilis klubuna getdi.

Kareta səhər tezdən şəhərdən aqır-aqır gedir və Aleksandr Fyodoriçla Yevseyi kəndə aparırdı.

Aleksandr başını onun pəncərəsindən çıxarıb hər vəchlə özünü qaşqabaqlı və pərişan göstərməyə çalışırdı və nəhayət, zəhnən bir monoloq söylədi.

Bərbərxanaların, diş həkimlərinin, modistkaların, əyanlar palatalarının yanından keçirdilər. Aleksandr seyrək saçlarından yapışib başını yırğalaya-yırğalaya deyirdi: “Əlvida, əlvida, saxta saçlar, qayırma dişlər şəhəri, özlərini saxtakarlıqla təbii göstərməyə çalışanlar, girdə şlyapalar şəhəri, nəzakətli təkəbbür, süni hissiyyat, həyatsız vurnuxmalar şəhəri! Əlvida, dərin, qüvvətli, incə və hərərotli qəlb hərəkətlərinin gözəl məqbərəsi! Səkkiz il burada müasir həyatla üz-üzə durub arxanı təbiətə döndərdim, təbiət də məndən üz döndərdi: həyat qüvvələrimi itirib iyirmi doqquz yaşında, qocaldım; amma bir vaxt vardı... “Əlvida, əlvida, şəhər,

Ey əzab çəkdiyim, sevdiyim məskən,

Bir yer ki, qəlbimi basdırmışam mən.

“Ey vətənimin geniş tarlaları, kəndləri, bərəkətli otlaq və çəmənliyi, qollarımı sizə uzadır, qoynumu sizə açıram, məni öz ağışunuza alın, qoy canıma can gəlsin, ruhun dirilsin!”

Burada o, Puşkinin “Yuxulu firçasıyla barbar rəssam” və i.a. şerini oxudu, yaş gözlərini sildi və çökilib özünü karetanın içərisinə verdi.

VI

Çox gözəl bir səhər idi. Oxucuya tanış olan Qraçi kəndindəki gölün üzünə yüngülcə titrəyirdi. Suda gah almas, gah zümrüd qığılcımlar kimi oynayan gözqamaşdırıcı günəş şüalarına baxdıqda adamın gözləri biləxtiyar qıyılırdı. Qayın ağacları sallaq budaqlarını göldə yuyur, suda üzən enli yarpaqların üzərində görünən iri-iri sarı çiçəklər sahilin ora-burasında bitmiş cil otunun arasında gizləndirdi. Hərdən bir günəşin üzünü yüngül buludlar örtür və belə olduqda o birdən-birə elə bil Qraçi kəndindən üz döndərirdi, dərhal göl də, meşə də, kənd də bir an içərisində qaralırdı; yalnız uzaqlar işıq görünürdü. Bulud ötən kimi, yenə də göl parlayır, zəmilərə sanki zər səpələnirdi.

Anna Pavlovna saat beşdən artırmada oturmuşdu. Onu buraya çağıraraq gətirən nə olmuşdu? günəşin çıxmasını, təmiz havamı, yoxsa torağayların ötməsini? Yox! o oturub gözünü meşədən uzanmış gələnlərdən ayırmırdı. Aqrafena ondan açarları istəməyə gəlirdi. Anna Pavlovna ona baxmadı və gözünü yoldan çəkmədən açarları verdi, hətta açarları nə üçün istədiyini də soruşmadı. Aşpaz gəlirdi. Anna Pavlovna ona da baxmadan bir çox buyuruq verdi. İkinci gündü ki, on adamlıq xörək hazırlanırdı.

Anna Pavlovna yenə də tək qaldı. Birdən onun gözlərinə işıq gəlirdi; onun bütün qəlbinin və vücudunun qüvvələri gözlərində cəmlənirdi: yolda nə işə bir qaraltı görünmüşdü. Kimdisə gəlirdi, amma yavaş, ağır-ağır gəlirdi. Eh, bu dağdan enən dolu arabaymış. Anna Pavlovna qaşqabağını tökdü.

– Sən Allah, heç bu da işdir, – deyərək donquldandı, – yox, gərək hökmən dolama yolla sürələr, elə hamı bu yola soxulur!

O yenə də çarəsiz kresloya oturub ətrafda heç bir şey görmədən intizar dolu gözlərini meşəyə zillədi. Ətrafda işə görməli şeylər vardı: mənzərə xeyli dəyişilməyə başlamışdı. Günəşin yandırıcı şüalarından qızmış günorta havası boğanaq və ağır olmuşdu. Budur, günəş də gizləndi. Hava qaraldı. Meşə də, uzaqdakı ağaclar da, ot da – hər şey seçilməz, sehirlənmiş bir rəng aldı.

Anna Pavlovna birdən diksinib yuxarı baxdı. Pərvərdigara! Qərbdən qıraqları mis rəngi almış qara, eybəcər bir ləkə çox iri, qanadlarını yanlara gərməmiş canlı bir əjdaha kimi uzanıb gəlir, kəndin və meşənin üstünü alırdı. Bütün təbiəti kədər bürümüşdü. İneklər başlarını aşağı sallamışdı, atlar quyruqlarını oynadaraq burun deşiklərini şişirdib finxırır, yallarını əsdirirdi. Onların dırnaqlarının altından toz havaya qalxmayıb qum kimi atılaraq təkərlərin altına tökülürdü. Qara bulud heybətli gəlirdi. Çox çəkmədi ki, ağır-ağır gələnlərdən uzaq gurultu da eşidildi.

Aləm görünməmiş bir şey gözləyirmiş kimi sükuta dalmışdı. Günəş şüaları altında bu cür şən-şən pırıldaşmış ötüşən quşlar bəzən necə olmuşdu? Otların arasında belə müxtəlif səslərlə vızıladaşan cücülər haraya qaçmışdı? Hamısı gizlənməmiş, susmuşdu; cansızlar aləmi də sanki onların məşum duyğularına şərək olmuşdu. Ağaclar daha yellənmiş, budaqlarını bir-birinə toxundurmuşdu. Onlar dimdik dayanaraq hərdən bir tərələrini bir-birinə sarı əyir və sanki pıçıldaşaraq yaxınlaşmaqda olan təhlükə haqqında bir-birinə xəbərdarlıq edirdi. Qara bulud artıq üfuku bürümüş və sanki qurğuşun kimi keçilməz bir günbəz əmələ gətirmişdi. Kənddə hamı vaxtən evlərinə qaçmağa çalışırdı. Hər şeyə hakim olan sükut dəqiqəsi yetişmişdi. Budur, ilk carçı kimi meşədən yüngül bir meh qopub bol adamının üzünə sərən hava vuraraq yarpaqların arasında xışıldadı, yolüstü daxmanın qapısını çırpdı və küçənin tozunu bura-bura kollara sarı aparıb yatdı. Onun dalınca coşqun bir qasırga qalxıb qaldırdığı toz sütununu yolunu ağır-ağır apardı; o gələnlərdən kəndə soxuldu, budur darabanın bir neçə çürük taxtasını qoparıb atdı, külək damı götürüb tulladı, su aparıcı bir kəndli qadının tumanını yuxarı yellətdi və toyuq-xoruzların quyruqlarını vurub açaraq onları küçəyə uzunu qovdu.

Qasırga ötüb keçdi. Yenə də sükut çökdü. Hamı əl-ayağa düşüb gizləndi, yalnız axmaq bir qoç heç bir şey duymurdu: o, küçədə yolun ortasında laqeydcə dayanıb gövşəyir və ümumi həyəcanı başa düşmədən bir tərəfə baxırdı; bir də bir lələklə bir külək qırığı yol boyu fırlana-fırlana irəliləyir, burulub gedən burulğana çatmağa güc verirdi.

Göydən iki-üç iri damcı düşdü və birdən şimşək oynadı. Qoca kişi torpaq tərəkərinin üstündə oynayan nəvələrini tələsik içəri apardı. Bir qarışaq çəkə-çəkə tələsik pəncərəni örtüdü.

İnsanların hay-küyünü eşidilməz edən göy gurultusu təntənə və əzəmlə havada dalğalanıb keçdi. Çidarlanmış at ürküb kəndiri qırdı və ayağında kəndir parçası atıla-atıla çölə sarı qaçdı; kəndli əbəs yerə onun dalınca götürüldü. Yağış isə şiddətlə yağaraq getdikcə güclənir, damları və pəncərələri get-gedə daha artıq qiüvvətlə dö-yöcləyirdi. Ağappaq bir əl qorxa-qorxa uzanaraq zərif qayğı ilə bəslənən çiçək dibçəklərini artırmaya çıxarırdı.

Göy ilk dəfə guruldayan kimi Anna Pavlovna xaç çəkib artırmadan getdi və ah çəkə-çəkə:

– Yox, daha bu gün gözləməyin mənası yoxdur, – dedi, – ildırım çaxdığını görüb bir yerdə qalar, bəlkə də gecə gəldi.

Birdən təkər səsi eşidildi, ancaq bu səs meşədən deyil, o biri tərəfdən gəlirdi. Kimdisə, arabanı həyəətə sürdü. Aduyevanın ürəyi donub qaldı.

“Bəs o tərəfdən niyə? – deyə o düşündü, – yoxsa xəlvətcə gəlmək istəyib? Xeyr – a, buradan yol yoxdur”.

O düşünə bilməyərək çaşıb qaldı, lakin tezliklə hər şey aydın oldu. Bir dəqiqədən sonra Anton İvaniç içəri girdi. Çal tükərdən onun başı gümüşə çalırdı; özü isə yoğunlanmışdı; heç bir iş görməyərək yeyib yatmaqdan yanaqları dolmuşdu. Əynindəki yenə də həmin syurtuk, həmin şalvar idi.

– Anton İvaniç, sizi, ay gözləmişəm ha! – deyə Anna Pavlovna sözbə başladı, – güman elədim ki, daha gəlməzsiz, lap məyus olmuşdum.

– Günah eləmişiniz, anam! bir başqa yer olsaydı, bəlkə də gəlməzdim. Hər yetənin evinə gədən deyiləm, sizin qulluğunuza isə – yox. Ləngidiyimin taqsırı məndə deyil, axı indi bircə at qoşuram.

– Niyə belə? – deyə Anna Pavlovna pəncərəyə tərəf çəkilərək dalğın-dalğın soruşdu.

– Anam, neyləyəsən! Pavel Saviçgildə adqoyma günü olandan bəri ala atım axsayır: sürücünün haradansa ağına gəlib, götürüb ambarın köhnə qapısını xəndəyin üstünə qoyub... ağılsız adamlar, bir görün, siz allah! Təzə bir taxta tapılmırmış! Deməyəsən qapıda nə isə, mismarmı, qarmaqımı varmış? kim bilir nə zəhrimarmış! Ayağı ona düşən kimi at tappılı ilə yerə dəydi, az qalmışdı məni öldürsün... heç belə də ağılsızlıq olar! Bax elə o zamandan bəri axsayır... Deyirəm dünyada necə də xəsis adamlar var! Anam, onların necə dolandığına inanmazsınız. Hər hansı bir zahid belə onlardan yaxşı,

gen-bol dolanır. Amma di gəl ki, hər il Moskvada, Kuzneçni körpüdə on minəcən pul tələf edirlər!

Anna Pavlovna ona dalğın-dalğın qulaq asırdı və Anton İvaniç sözünü qurtardıqda, yüngülcə başını yırğaladı.

– Anton İvaniç, axı Saşenkadan məktub almışam! – deyə Anna Pavlovna onun sözünü kəsdi, yazıb ki, təxminən ayın 20-də gələcək, sevindiyimdən lap özümü itirmişdim.

– Eşitmişəm, anam: Proşka deyib, ancaq nə dediyini əvvəlcə heç başa düşmədim; elə bildim gəlib, sevindiyimdən məni tər basdı.

– Anton İvaniç, siz ki, bizi bu cür istəyirsiniz, Allah ömrünüzü uzun eləsin.

– Hələ bir istəməyim də! Axı Aleksandr Fyodorıç öz ölimdə böyüyüb: onu öz oğlum kimi bilirəm.

– Çox sağ olun, Anton İvaniç, Allah payınızı versin! Mən isə iki gecədir ki, qoxu nə olduğunu bilmirəm, adamları da yatmağa qoymuram ki, birdən gələr, yatmış olarıq əcəb şey olar! Dünən və srağagün piyada meşəyəcən getdim, elə bu gün də gedərdim, ancaq zəhrimar qocalıq qoymur. Gecə yuxusuzluq məni öldən saldı. Anton İvaniç, əyləşin. Tamam islanmısınız. Bir az içmək, qəlyanaltı eləmək istəmirsinizmi? Bəlkə də gec nahar eləməli olduq, əziz qonağımızı gözləyəcəyik.

– Qəlyanaltı eləməyinizə eləmişəm, deyirəm bəlkə ağıma bir tikə çörək aldım.

– Harada eləmişiniz ki?

– Yol ayrıcında Marya Karpovna ilə düşmüşdüm. Axı yolum onların yanından keçir; çoxusu atdan ötrü düşdüm, öz dərdimdən yox, dayandım ki, at bir az dincəlsin. Bu cür isti havada birnəfəsə on iki verst yol gəlmək zarafatdırmı? Elə orada da bir balaca yemişəm. Yaxşı ki, ona qulaq asmadım: hər nə qədər elədisə, qalmadım, yoxsa yağış məni bir gün orada saxlardı.

– Hə, de görək Marya Karpovna necədir?

– Allaha şükür! sizə duası var.

– Çox razıyam; bəs qızı Sofya Mixaylovna necə, o ördəkini deyirəm?

– Yaxşıdır, anam; altıncı uşağı yoldadır. Bir-iki həftədən sonra olacaq. Xahiş ediblər ki, o zaman onlara gedim. Elə yoxsul dolanırlar ki, heç adam görmək istəmir. Baxanda deyirsən uşağı neyləyirlər? Amma di gəl ki, yox: yenə də olur.

– Nə danışsınız!

– Vallah! otaqlarının qapı çərçivələri əyilib, döşəmələri adamın ayağının altında oynayır; taxtapuşları axır. Qayırdırmağa da qüvvələri yoxdur, yeməyə də sup, vatrüşka, bir də qoyun əti verirlər – vəssalam! Amma di gəl ki, adamı necə hərəzlə çağırırlar!

– Di gəl ki, mənim Saşenkamı gözaltı eləmişdi, axmaq qarğa!

– Anam, onun bu cür bir şahinə nə ləyaqəti! Ha gözləyirəm ki, gəlib çıxaydı, bir tamaşa edəydim: indi yəqin maral kimi bir oğul olub! Anna Pavlovna, ağıma gəlir ki, birdən orada özünə bir knyaz və ya qraf qızından–zaddan tapıb, sizdən xeyir–dua almağa və sizi toya aparmağa gəlməyə?

– Nə danışsınız, Anton İvanıç! – deyib Anna Pavlovna sevinməyindən donub qaldı.

– Doğru deyirəm!

– Ah, əzizim, Allah sizə ömür versin!.. Hə, lap unutmışdım: sizə danışmaq istəyirdim, yadımdan çıxdı: deyirəm axı nədir, elə dilimin ucundadır, ancaq nə təhər olursa, ötüb keçir. Nə deyirsiniz, əvvəlcə yemək yeyirsiniz, yoxsa danışım?

– Fərqi yoxdur, anam, istəyirsiniz mən yeyə–yeyə danışın: nə ağzımdan bir tikə... nə də qulağımdan bir kəlmə qaçmaz.

– Hə, – deyə Anna Pavlovna yemək gətirildikdən və Anton İvanıç süfrəyə əyləşdikdən sonra sözə başladı, gördüm ki...

– Bəs siz özünüz necə, yeməyəcəksinizmi? – deyə Anton İvanıç soruşdu.

– Eh! İndi yemək qulağıma girirmi? Bircə tikə də boğazımdan keçməz; bayaq bir fincan çayı içib qurtara bilmədim. – Hə, yuxuda gördüm ki, bax elə bu sayaq oturmuşam, Aqrafena da əlində padnos, qabağında dayanıb. Elə bil ona deyirəm: “Aqrafena, deyirəm, bəs padnosun niyə boşdur?” O isə dınməyib elə hey qapıya baxır. Yuxuda öz–özümə deyirəm: “Ah, pərvərdigara, görəsən niyə gözlərini qapıya zilləyib?” Mən də baxmağa başladım... baxdım, bir də gördüm ki, budur, birdən Saşenka içəri girir, amma elə qaşqabaqlıdır ki, yanıma gəlib deyir, elə bil aşkarda olduğu kimi danışır: “Anacan, əlvida, mən uzağa, bax oraya gedirəm, – əli ilə də gölü göstərir, daha, deyir, gəlməyəcəyəm”. “Əzizim, hara belə?” deyə soruşuram, ürəyim də sızsız–sızıldayır. O, deyəsən, dinmir və mənə çox qərribə, rəhmi gələ–gələ baxır. Elə bil mən yenə də soruşuram: “Əzizim, bəs haradan gəlib çıxdın?” Gözümün işığı isə bir ah çəkib

yenə də gölü göstərdi və güclə eşidilən bir səslə dedi: “Burulğandan, su pərilərinin yanından”. Bədənimə üşütmə düşdü, yuxudan oyandım. Yastığım gözümün yaşından suya dönmüşdü; ayılmışdımsa da, amma fikrimi yığa bilmirdim; yerimin içində oturub ağlayırdım, gözümün yaşı sel kimi axırdı, hey ağlayırdım. Ayağa qalxıb o saat müqəddəs Məryəm surətinin qabağında piysuzu yandırdım: bəlkə, pənahımız olan Məryəm ana onu qada–bələdan saxlaya. Vallah, ürəyimə cürbəcür şübhələr gəlir! Başa düşə bilmirəm ki, bu nə deməkdir? Uşağın başına bir iş gəlməyə? Bu cür tufan qopub...

– Anam, yuxuda ağlamaq yaxşıdır. Yuxuda ağlamaq – gülməkdir, – deyə Anton İvanıç yumurtanı boşqaba vurub sındırdı, – sabah hökmən gələcək.

– Deyirdim yeməkdən sonra meşəyə qədər gedib qabağına çıxar, bir təhər sürünərdim, di gəl ki, birdən–birə necə palçıq oldu.

– Yox, bu gün gəlməz: ürəyimə damıb!

Bu anda külək uzaqdan zınqrov səsləri gətirdi və səs birdən kəsildi. Anna Pavlovna nəfəsini saxladı.

– Ah! – edərək o yüngülləşdirici dərin bir ah çəkdi, – mən isə güman edirdim ki...

Birdən yenə də.

– Bari–pərvərdigara! Zınqrov səsi deyildimi? – deyib, o, artırmaya cumdu.

– Yox, – deyə Anton İvanıç cavab verdi, – daycadır, zınqrovlı bir dayça burada, yaxında otlayır: gələndə gördüm. Hətta ürkdüb qaçırdım da, yoxsa çovdar zəmisinə girirdi. Niyə buyurmursunuz çidarlasınlar?

Birdən zınqrov elə bil artırmanın lap yanında səsləndi və get–gedə səsi ucaldı.

– Pərvərdigara! Belədir ki var: bura gəlir, bura! Odur özüdür! – deyə Anna Pavlovna qışqırdı. Ah! Anton İvanıç, yüyürün, gədələr hanı? Aqrafena hanı? Heç kəs yoxdur!.. Elə bil yad yerə gəlir, xudaya!

O lap özünü itirdi. Zınqrov isə elə bil lap otağın içində səslənirdi. Anton İvanıç stolun arxasından sıçrayıb durdu və:

– Odur! Özüdür! – deyə qışqırdı. Odur, Yevsey də qozladadır! Bəs müqəddəs şəkil, duz–çörək hanı, niyə çıxartmırsınız? Tez gətirin! Bəs qabağına eyvana nə çıxardım?

Çöreksiz-duzsuz heç olarmı? Qayda var... Sizdə bu nə qaydasızlıqdır! Heç kəs fikir verib hazırlamayıb! Anna Pavlovna, bəs siz özünüz nə dayanmısınız, qabağına çıxmırsınız? Tez olun, yüyürün!..

Anna Pavlovna çətinliklə:

– Yeriyə bilmirəm! – deyə bildi, – qıçlarım tutulub.

Bunu deyib o kresloya oturdu. Anton İvanıç süfrədən bir parça çörək qapıb boşqaba qoydu, duz qabını da qoyub qapıya sarı atıldı və:

– Heç bir şey hazırlamayıblar! – deyə donquldandı.

Elə bu zaman həmin qapıdan onun qabağına üç lakeylə iki qulluqçu qız içəri yüyürüb rəng-ruhları qaçmış, özlərini itirmiş bir halda:

– Gəlir, gəlir, gəldilər! – deyə elə qışqırırdılar ki, sanki gələnələr qaçaq-quldurdular.

Onların dalınca Aleksandr da içəri girdi.

– Saşenka! Əzizim!.. – deyə Anna Pavlovna qışqırdı və birdən dayanıb heyrətlə Aleksandra baxdı. Bəs Saşenka hanı? – deyə soruşdu.

– Mənəm, anacan! – deyə o anasının əlindən öpdü.

– Sənsən?

Anna Pavlovna diqqətlə ona baxdı.

– Sənsən, canım-ciyərim, özünsən ki, var! – deyib o oğlunu bərk-bərk qucaqladı. Sonra yenə də onun üzünə baxdı.

– Sənə nə olub? Azarlamamısan ki? – deyə oğlunu ağışundan buraxmayaraq təşvişlə soruşdu.

– Sağlamam, anacan!

– Sağlamsan! Bəs sənə belə nə olub, gözlərimin işığı?

Mən səni beləmi yola salmışdım?

O oğlunu bağrına basıb yanıqlı-yanıqlı ağladı. Onun başından, yanaqlarından, gözlərindən öpdü.

– Bəs sənın saçların necə olub? İpək kimi saçın vardı? – deyə o gözlərindən yaş süzülə-süzülə səsləndi, – gözlərin bir cüt ulduz kimi işıq verirdi; ağ yanaqlarından qan damırdı; qıpqırmızı nar kimi idin! Yəqin pis-pis adamlar səni incidib əldən salıblar, sənın gözəlliyinin, mənim xoşbəxtliyimin paxıllığını çəkiblər! Bəs əmin nə dayanıb baxırdı? Ağıllı adam bilib səni onun əlinə tapşırırdım! Mənim can-ciyərimi saxlaya bilməyib! Gözlərimin işığı bala!..

Qarı ağlayır, Aleksandri hey sevib oxşayırdı.

“Görünür, yuxuda ağlamaq yaxşı deyilmiş!” deyə Anton İvanıç düşündü.

– Anam, ona nə olub belə lap ölü üstündə ağlayan kimi hönkürüb ağlayırsınız? – deyə o pıçıltı ilə Anna Pavlovna müraciət etdi. Yümnü yaxşı deyil, – deyib Aleksandr ilə görüşdü:

– Salam, Aleksandr Fyodorıç! Allah hələ bu dünyada bir də görüşməyi bizə qismət elədi.

Aleksandr dinmədən ona əl verdi. Anton İvanıç şeylərin hamısını karetdan gətirmiş olduqlarına baxmağa, sonra da nökrəyibi ağaları ilə görüşməyə çağırmaq üçün getdi. Lakin artıq onlar hamısı gəlib dəhlizə və qabaq otağa toplaşmışdılar. Anton İvanıç onların hamısını qayda ilə düzüb ağa ilə kimin necə görüşməli olduğunu, yəni kim ağanın əlindən, kim çiyindən, kim ətəyindən öpməli və öpərkən nə deməli olduğunu öyrətdi. Bir oğlanı isə lap qovub çıxararaq dedi:

– Əvvəlcə get o murdar sir-sifətini bir yu, burnunu da sil!

Belinə qayıb bağlamış, tamamilə toz-torpağa bulanmış Yevsey nökrə və qulluqçularla görüşürdü; onlar Yevseyi dövrəyə almışdılar. O Peterburq sovqatı paylayırdı: kimisinə gümüş üzük, kimisinə taxta tütün qutusu. Aqrafenarı gördükdə daşa dönmüş kimi dinməz dayandı və axmaq bir sevincə ona baxdı. Aqrafena ona yandan, altdan-altdan baxdısa da, özünü saxlaya bilməyib, sevindiyyindən biləixtiyar güldü, sonra ağlamsındısa da birdən çevrilərək qaşqabağını tökdü və:

– Nə susub durmusan? – dedi, – öküz, heç salamlamır da!

Lakin Yevsey heç bir şey deyə bilmirdi. O eyni axmaq təbessümlə ona yanaşdı. Aqrafena güclə özünü qucaqlamağa qoydu. Arabir xəlvət-xəlvət Yevseyə baxaraq hirsəl:

– Yenə gəlib çıxdı, – deyirdisə də, gözlərində və təbessümündə olan sonsuz sevinc özünü göstərirdi. Deyosən, ağa ilə sizi... peterburqlular korlayıblar, eləmi? Bığına-zadına bax, gör necə uzadıb!

Yevsey cibindən kiçik bir kağız qutu çıxarıb ona verdi. Onun içində bürünc bir sırğa vardı. Sonra torbadan içində böyük bir yaylıq olan paketi çıxartdı.

Aqrafena qapıb aldı və nə əvvəlkini, nə də bunu açıb baxmadan ikisini də çöldə şkafa basdı. Nökrə və qulluqçulardan bəziləri:

– Aqrafena İvanovna, sovqatları göstərin baxaq, – dedilər.

– Daha nəyinə baxacaqsınız? Sovqat görməmişiniz?

Rədd olub gedin, nə yığılmışınız? – deyə, onların üstünə qışqırdı

– Bu da biri! – deyə Yevsey ona bir paket də verdi.

– Göstərin, göstərin! – deyə bir neçəsi bənd oldu.

Aqrafena kağızı cırdı və paketdən bir neçə dəst oynanmış, lakin demək olar ki, hələ lap təzə kart töküldü.

– Gətirməyə şey tapıb! – deyə Aqrafena gileyləndi. – Elə bilirsən oynamaqdan başqa daha işim-gücüm yoxdur? Əcəb! Yaman da bilmisən, oturub səninlə kart oynayacağammış!

O, kartları da gizlətdi. Bir saatdan sonra Yevsey artıq köhnə yerində – stolla peçin arasında oturmuşdu.

– Xudaya! Əcəb rahatlıqdır! – deyə ayaqlarını gah uzadır, gah yığır, – bura nə demişəm! Amma bizim Peterburqda yaşamaq lap müsibətdir! Aqrafena İvanovna, yeməyə bir şey yoxdurmu?

– Hələ adətindən əl çəkməyisən? Ala e! Bir gör necə soxuldu, görünür, orada sizi lap ac saxlayırmışlar.

Aleksandr otaqların hamısını gəzdikdən sonra bağa çıxıb dolanaraq hər bir kolun, hər bir skamyanın yanında dayanırdı. Anası onun yanınca gedirdi. O, Aleksandrın arıqlayıb solmuş üzünə baxaraq ah çəkir, lakin ağlamaqdan qorxurdu; Anton İvanıç onu qorxutmuşdu. Anna Pavlovna oğluna güzəranı haqqında cürbəcür suallar verir, lakin onun sınıxdığının və saçlarının necə olduğunun səbəbini heç cür öyrənə bilmirdi. O, oğluna yemək də, içmək də təklif edirdi, lakin Aleksandr hər şeydən boyun qaçırır, yol gəlib yorulduğuna görə yatmaq istədiyini deyirdi.

Anna Pavlovna oğlu üçün qulluqçu qızın yeri yaxşı salıb-salmadığına baxıb qıza acıqlandı, dərhal öz yanındaca təzədən yer saldırdı və Aleksandr uzanmayınca getmədi. O ayağının ucunda otaqdan çıxıb nökrə-nayibi hədələdi ki, heç kəs dinib danışmasın, hətta nəfəsini bərk almasın və hamı çəkməsini çıxarıb ayaqyalın gəzsin. Sonra Yevseyi öz yanına göndərməyi buyurdu. Yevseylə bərabər Aqrafena da gəldi. Yevsey xanıma təzim edib əlindən öpdü.

– Saşenkaya belə nə olub? – deyə Anna Pavlovna qəzəblə soruşdu. O nəyə oxşayır, hə?

Yevsey dinmirdi. Aqrafena dedi:

– Niyə dinmirsən? Eşitmirsənmi xanım səndən söz soruşur?

– O niyə belə sınıxmışdır? – deyə Anna Pavlovna soruşdu, – onun saçları necə olub?

– Bilmirəm, xanım! – deyə Yevsey cavab verdi, – bu ağa işidir.

– Bilmirsən! Bəs sən nə edirdin?

Yevsey nə deyəcəyini bilmir və susurdu. Aqrafena məhəbbətlə Yevseyə baxa-baxa:

– Xanım, siz də sözüənə inanmağa adam tapmısınız! – dedi, – bəri bir adam olaydı! Orada nə edirdin? De! Xanıma danış də! Aşının suyu verilər, onda görərsən!

Yevsey gah xanıma, gah Aqrafenaya baxa-baxa dilə gəldi və qorxa-qorxa dedi:

– Xanım, mənmi can yandırmamışam? Mən can-başla qulluq eləmişəm, istəyirsinizsə buyurub Arxipiçdən soruşun...

– Hansı Arxipiçdən?

– Oranın dalandarından.

Aqrafena:

– Bir gör nə sayıqlayır! – dedi. – Xanın, nə oturub ona qulaq asırsınız! Pəyəyə saldırın, onda ağı başına gələr!

– Ağalarımın buyuruğunu can-başla yerinə yetirməyə hazırım! – deyə Yevsey davam etdi, – lap bu saat ölmək də olsa! Allahdan üz döndərmiş olum ki...

– Hamınız söz pəhlivansınız! – deyə Anna Pavlovna onun sözünü kəsdi, – amma iş görməyə gələndə yoxa çıxırsınız! Görünür ağana elə yaxşı baxmısan, o yerə çatdırıbsan ki, gözümün işığı azara düşüb! Yaman da baxmısan! Gör sənin başına nə oyun açacağam...

Anna Pavlovna onu hədələdi.

– Xanım, mən baxmamışam? Səkkiz ilin ərzində ağanın pal-paltarından ancaq bir köynək itib; hətta yırtılan köynəkləri də yığıb saxlamışam.

– Bəs o bir köynək necə olub itib? – deyə Anna Pavlovna qəzəblə soruşdu.

– Paltaryuyan arvad itirdi. Mən elə o zaman Aleksandr Fyodorıça ərz elədim ki, ondan pulunu çıxınsınlar, ancaq onlar heç bir söz demədilər.

Anna Pavlovna dedi:

– Görürsənmi, dəyişək yaxşı olduğu üçün əclaf tamahsılanıb!

– Necə baxmamışam! – deyə Yevsey davam etdi. – Kaş hamı öz vəzifəsini mənim kimi yerinə yetirəydi. Ağam hələ yuxudan durmamış mən bulka almağa qaçırdım...

– O nə cür bulka yeyirdi?

– Ağ, yaxşı bulka.
 – Ağ olduğunu bilirəm, ancaq südlü, yağlı, yumurtalı bulkamı? Aqrafena dedi:
 – Heç belə də odun olar! Ağzının sözünü də düzgün deyə bilmir, hələ Pterburqdan gəlir!
 – Xeyr, xanım, – deyə Yevsey cavab verdi, – yavan bulka.
 – Yavan bulka! Ay mələm! Heyvan! Quldur! – deyə Anna Pavlovna qışqıraraq qəzəbindən qıpqırmızı qızardı. – Yağlı-yumurtalı bulka almaq ağına gəlmirdimi? Ağaya baxırmış!
 – Xanım, axı onlar buyurmurdular.
 – Buyurmurdular! O qadasını aldığıma təfəvüt eləməz, qabağına hər nə qoysan yeyəcək. Bəs sənə heç ağına gəlmirdi? Məgər onun burada həmişə yağlı-yumurtalı bulka yediğini unutmuşdun? Heç belə də şey olar ki, ona yavan bulka alasan! Yəqin pulu başqa yerə vermişsən, hə? Gör sənə başına nə oyun açacağam! Hə, sonra? Danış görüm...
 – Çay içəndən sonra, – deyə Yevsey qorxa-qorxa davam etdi, – qulluğa gedirdilər, mən də çəkmələrini silməyə girişirdim: bütün səhəri silir, bir də silirdim, bəzən lap üç dəfə silirdim, axşam çıxardanda yenə də silirdim. Xanım, necə ki, baxmırdım, axı ağaların heç birinin ayağında bu cür silinmiş çəkmə görmürdüm. Pyotr İvanıçın üç lakeyi yeyib yatdığı halda çəkmələri belə silinmiş olmurdu.
 Nana Pavlovna bir qədər yumşalıb soruşdu:
 – Bəs niyə o belədir?
 – Yəqin yazmaqdan, xanım.
 – Çox yazırdı?
 – Çox yazırdılar, xanım, hər gün yazırdılar.
 – Axı nə yazırdı? Kağız-kuğuzmu?
 – Yəqin kağız-kuğuz, xanım.
 – Bəs sən niyə dinmirdin, niyə qoyurdun?
 – Deyirdim, xanım, deyirdim: “Aleksandr Fyodorıç, əyləşməyin, durun gəzməyə çıxın: qəşəng havadır, çoxlu ağalar gəzir. Bu nə yazı-pozudur? Stola dayanmaqdan döşünüzün sümüyü batar, ananızın acığı tutar...”
 – Bəs o nə deyirdi?
 – “Rədd ol buradan, deyirlər: axmaq!”
 Aqrafena:
 – Doğrudan ki, axmaq! – dedi.

Yevsey bu anda dönüb ona baxdı, sonra yenə də üzünü xanımına döndərdi.
 – Bəs əmisi necə, ona mane olmurdumu? – deyə Anna Pavlovna soruşdu.
 – Nə buyurursunuz, xanım! Elə ki gəlib ağamı bəkar görürdülər, üstlərinə hücum edirdilər. Deyirdilər: “Nə boş-bəkar oturmusan? Bura kənd deyil, yanını yerə verib uzanmaq yox, işləmək lazımdır! Hey xəyala qapılırsan!” Bəzən hələ acıqlanırdılar da...
 – Necə acıqlanırdılar?
 – “Əyalət...” deyirdilər, – di hey uzadırdılar... uzadırdılar... o qədər danlayırdılar ki, bəzən adam lap dilxor olurdu.
 – Onu görüm boynu sınısın, ömrü kəsilsin! – deyib Anna Pavlovna tüpürdü. – Öz küçükləri olaydı, qabağına qoyub danlayaydı! Uşağı dilə tutub sakit cləmək əvəzində bir gör... Xudaya, pərvərdigara! – deyə o səsləndi, – öz qohumun vəhşi heyvandan da pis olanda, daha kimə arxayın olasan? İt də öz küçüklərinin qədrini bilir, qoruyur, amma əmi öz qardaşı oğlunu üzüb əldən salıb! Sən heyvan da əmisinə deyə bilmirdin ki, ağamı belə it kimi qapmasın, rədd olub getsin. Gedib öz əclaf arvadının üstünə çığıraydı! Bir görün, danlamağa adam tapıb: “işlə, işlə!” özü işləyib gəbərəydi dayna! İtin biri it, günahımdan keç, Allah! İşlətməyə nöker tapıb!
 Bu sözlərdən sonra sükut çökdü. Bir qədər sükutdan sonra o soruşdu:
 – Saşenka çoxdanmı belə sınıxıb?
 – Üç il olar, – deyə Yevsey cavab verdi. Aleksandr Fyodorıç yaman darıxmağa başlayıb yeməkdən düşdülər. Birdən sınıxmağa başlayıb arıqladılar; şam kimi əriyirdilər.
 – Niyə darıxırdı ki?
 – Allah bilir, xanım. Pyotr İvanıç bu barədə onlara nə isə deyirdilər, mən qulaq asdım, dolaşıq şeylərdi, başım çıxmadı.
 – O nə deyirdi ki?
 Yevsey bir dəqiqə düşünərək, görünür, nə isə yadına salmağa çalışır və dodaqlarını tərpedirdi.
 – Bir təhər deyirdilər, yadımda qalmayıb...
 Anna Pavlovna ilə Aqrafena ona baxır, səbirsizliklə – cavab gözləyirdilər.
 – Hə, de görək?... – deyə Anna Pavlovna səsləndi. Yevsey dinmirdi.

– Hm, ay avara, bir şey desənə! – deyə Aqrafena əlavə etdi, – xanım gözləyir axı!

– Təz... deyəsən, – təzə... təzahür...nəhayət ki, Yevsey tapıb deyə bildi.

Anna Pavlovna heyrətlə Aqrafenaya, Aqrafena Yevseyə, Yevsey də onların hər ikisinə baxdı və hamısı susdu.

– Necə? – deyə Anna Pavlovna soruşdu.

– Təz... təzahür, xanımcən, belədir ki var, yadıma düşdü! – deyə Yevsey qətiyyətli bir səslə cavab verdi.

– Bu nə dərdədir belə? Yarəbbi! azardır, nədir? – deyə Anna Pavlovna kədərlə soruşdu.

– Ah, xanım, ağa xarab olub, demək deyilmi? – deyə Aqrafena tələsik səsləndi.

Anna Pavlovna ağarıb tüpürdü və:

– Onu görüm dilinə qara yara çıxsın! – deyə səsləndi.

Aleksandr kilsəyə gedirdimi?

Yevsey bir qədər tutulub sonra istər-istəməz dedi:

– Xanım, çox da gedirdilər demək olmaz... demək olar ki, heç getmirdilər... orada ağalar, hörmətli adamlar kilsəyə az gedirlər...

Anna Pavlovna ah çəkərək:

– Aha, bu imiş də! – deyə xaç çəkdi. – Görünür, təkcə mənim dua etməyim allahın xoşuna gəlməyib. Yuxum doğruymuş: elə bil gözü-mün işığı lap burulğandan qurtarmış kimi olub!

Bu zaman Anton İvanıç gəlib dedi:

– Anna Pavlovna, nahar soyuyur, Aleksandr Fyodorıçı oyatmaq vaxtı deyilmi?

– Yox, yox, aman günüdür! – deyə o cavab verdi, – oyadılma-sını tapşırma-yıb. Dedi ki: “Özünüz yeyin, mənim iştahım yoxdur; mən yatsam yaxşıdır, yuxu məni möhkəmləndirər; yeməyə bəlkə axşam iştahım oldu”. Anton İvanıç, siz belə eləyin, ancaq mən qocaya acı-ğınız tutmasın. Deyirəm nə qədər ki, Saşenka yatıb, gedim müqəddəs surətin piysuzunu yandırım, başlayım ibadət edib Allaha yalvarma-ğa, mənim yeməyə iştahım yoxdur, siz tək yeyin.

– Yaxşı, anam, yaxşı, gözüüm üstə: məndən arxayın ola bilərsiniz.

– Siz bizim dostumuz, bizə xeyirxahsınız, – deyə Anna Pavlovna davam etdi, – zəhmət çəkib belə bir yaxşılıq edin: Yevseyi çağırın, öz qaydası ilə danışdırıb öyrənin ki, bu Saşenka niyə belə

fikirlidir, arıqlayıb, saçı necə olub? Siz kişisiniz, sizin üçün daha münasibdir... onu orada dərd-qəmə salmayıblar ki? Axı nə çoxdurdünyada pis-pis adamlar... Hər şeyi öyrənərsiniz...

– Yaxşı, anam, yaxşı: çalışıb hər bir şeyi öyrənərəm. Yevseyi yanıma göndərin, nahar edəndə tapşırığınızı yerinə yetirərəm!

O süfrəyə oturub salfeti qalstukunun üstünə keçirdiyi zaman:

– Xoş gördük, Yevsey! – dedi, – necəsən, yaxşısanmı?

– Salam, ağa. Bizim nə dolanışığımız olacaq ki? Pis. Bax siz burada kökəlmisiniz.

Anton İvanıç tüpürdü.

– Qardaşım, gözün dəyər: çətin iş deyil ki! – deyib borşdan yeməyə başladı. – Hə, danış görək orada nə edir, necə dolanırdınız?

– Elə belə, dolanırdıq da, çox da yaxşı dolanırdıq.

– Orada, yəqin, yaxşı yeyinti şeyləri olur, eləmi? Yediyin nə olurdu?

– Nə? Nə olacaq, nahar üçün gedib dükandan bir qədər laxtalanmış kəlləpaça suyu, bir qədər də soyuq piroq alırsan – qurtardı getdi!

– Necə yəni dükandan? Bəs özünüz xörək bişirmirdinizmi?

– Evdə bişirmirdik. Orada subay ağalar evdə yemək bişirtirmirlər.

Anton İvanıç:

– Nə danışırısan! – deyə səslənib qaşığı əlindən qoydu.

– Doğru deyirəm. Ağama da yeməyi aşxanadan gətirirdilər.

– Bu ki qaraçı güzəranıdır! Bax ha! Hələ sınıxmayasan da! Al iç!

– Çox razıyam, ağa! Sizin sağlığınıza!

Sonra danışq kəsildi. Anton İvanıç yeyirdi. O götürüb öz boşqabına bir xiyar qoyaraq soruşdu:

– Xiyar orada neçəyə idi?

– On dənəsi iki abbasi.

– Doğrudan?

– Vallah, ağa: gör iş nə yerə çatır ki, adam lap danışmağa da utanır, bəzən Moskvadan oraya duzlu xiyar gətirirlər.

– Allah amandır! Hə! Di gəl arıqlama görüm!

Yevsey xiyarlardan birini göstərib davam etdi:

– Orada heç bu cür xiyar görmək olar! Yuxuda da görə bilməzsən! Xırda-xırda, lap zibil; burada heç üzünə də baxmazdılar, orada isə ağalar yeyir! Ağa, çox az-az evlərdə çörək bişirirlər. Orada,

məsələn, şoraba kələm qoymaq, ət duza qoymaq, göbələk islatmaq – belə şeylərin heç biri yoxdur.

Anton İvanıç başını buladısa da, heç bir söz demədi, çünki ağzında yekə bir tikə vardı. Tikəsini çeynəyib qurtardıqdan sonra soruşdu:

– Bəs necə olur?

– Dükanda var; dükanda bir şey olmayanda axtarıb bir kalbasa satan dükanında tapırsan, orada da olmayanda qənnadı dükanında olur, amma bir şey qənnadı dükanında olmadımı – düz ingilis maqazininə get, fransızlarda hər şey olur!

Araya sükut çökdü.

– Bəs çəşmə neçəyədir? – deyə Pyotr İvanıç boşqabına, demək olar ki, yarım çəşmə qədər ət götürüb soruşdu.

– Bilmirəm, ağa, almamışıq, görək baha olsun, deyəsən iki manat...

– Vay-vay-vay! Hələ arıqlamaysan da! Heç belə də bahalıq olar!

– Onu az-az yaxşı ağalar yeyir: yeyənlərin çoxu məmurlardır.

Yenə də aralığa sükut çökdü.

– Hə, deməli necə yaşayırdınız, pismi? – deyə Anton İvanıç soruşdu.

– Allah göstərməsin, necə pis! Oranın pivəsi buranın kvasından da durudur; kvas içdinmi, bütün günü qarın qur-qur quruldayacaq! Ancaq yaxşı vaxsa var, tamaşasından doymursan! Yaman da ətirli olur: az qala götürüb yemək istəyirsən!

– Nə danışırısan!

– Vallah, ağa!

Hər ikisi susdu. Anton İvanıç ağzındakı tikəsini çeynəyib qurtardıqdan sonra dedi:

– Bəs necə dolanırdınız?

– Elə belə.

– Yeməyiniz pis olurdu mu?

– Pis olurdu. Aleksandr Fyodorıç lap bircə damcı yeyirdilər: yeməkdən lap yadırgamışdılar, nahar zamanı heç bir girvənkə də çörək yemirdilər.

Anton İvanıç:

– Hələ arıqlamayasan da! – dedi. – Bunların hamısı bahalıqdandır, eləmi?

– Bəli, ağa, həm bahalıqdır, həm də hər gün doyunca yemək qayda deyil. Ağalar elə bil xəlvətçə yeyirlər, gündə bircə dəfə, həm də yetirsələr saat beşə işləyəndə, bəzən altıya işləyəndə; bəzən də ağzlarına bir şey alırlar qurtardı getdi. Yemək onlar üçün axırıncı işdir: əvvəlcə nə işləri varsa – görür, sonra yemək yeyirlər?

Anton İvanıç:

– Əcəb də güzəranmış! – dedi. – Hələ arıqlamayasan da! Qəri-bədir ki, orada ölməmişiniz! Elə ömürləri uzunluq beləmi?

– Xeyr, ağa: bayramlarda bəzən ağalar yığışırlar, Allah göstərməsin, necə yeyirlər! Bir alman meyhanasına gedir və yüz manat xərcəyib yeyirlər ha! Amma elə içirlər ki, Allah göstərməsin! Bizimkilərdən də betər! Birdən gördüm ki, Pyotr İvanıçgilə qonaqlar gəldi: axşam saat altıya işləyəndə süfrəyə oturub bir də səhər saat dördə işləyəndə dururdular.

Anton İvanıçın gözləri bərəldi.

– Nə danışırısan! – dedi, – elə hey yeyirlər?

– Hey yeyirlər!

– Adam bir görə idi: bizlərdə belə şey yoxdur! Bəs belə nə yeyirlər?

– Ağa, nə var ki, nə də görəsən! Heç bilmirsən ki, yediyin nədir: almanlar yeməyin içinə, Allah bilir, nə qatırlar: heç ağzına almağa rəğbət də gəlmir. Heç istiotları da bu cür deyil, sousa xaricdən gətirilmiş şüşədən nə isə tökürlər... Bir dəfə Pyotr İvanıçın əspazı mənə öz ağasının yeməyindən verdi, yedim, üç gün ürəyim ağzıma gəldi. Bir də gördüm xörəkdə zeytun var: elə bildim bizim zeytunlərdəndir, dişlədim – baxıb gördüm ki, içində kiçik bir balıq var; ödüm ağzıma gəldi, iyənib tüpürdüm, ayrısını, götürdüm – o da bunun kimi; elə hamısı bu cür... bıy, Allah sizə lənət eləsin!..

– Necə, balığı qəsdən ora qoyurlar?

– Allah bilir! Soruşdum, uşaqlar gülüşüb dedilər: elə anadan belə olur. Yemək də nə yemək? Əvvəlcə piroqla qaydasınca isti yemək verirlər, ancaq daha heç belə piroq olmaz: üskük boyda; götürüb altısını birdən ağzına qoyursan, elə istəyirsən çeynəyəsən, bir də görürsən ki, ağzında yoxdur, əriyib gedib... İsti yeməyin üstündən birdən şirin bir şey verirlər, sonra mal ət, sonra dondurmadan-zaddan, göydən-göyörtidən, qovurma... verirlər, heç iştahın da çəkmir.

– Demək, mətbəxinizin kürəsini heç yandırmırdınız? Bəs necə də ariqlamayasan! – deyə Anton İvanıç süfrədən qalxdı, şükür eləyib dua oxudu və dedi:

– Süfrəni yığışdırın, ağalar nahar yeməyəcəklər. Axşama ayrı bir çoşqa hazırlayın... və ya hinduşqanız varmı? Aleksandr Fyodorıç hinduşqanı xoşlayır; yəqin acıyacaq. İndisə mənim üçün quru ot gətirin, ancaq təzə ot olsun, bir-iki saat uzanmaq istəyirəm, sonra çay vaxtı durğuzarsınız. Aleksandr Fyodorıç elə bir balaca tərpenən kimi, məni o saat... silkələyib oyadarsınız...

O yuxudan durduqdan sonra Anna Pavlovnanın yanına gəldi.

Anna Pavlovna

– Hə, Anton İvanıç, necəsiniz? – deyə soruşdu.

Pis deyiləm, anam, duz-çörəyinizə görə çox razıyam... çox şirin də yadım; ətirli və təzə ot idi.

– Nuş olsun, Anton İvanıç. Hə, bəs Yevsey nə deyir? Soruşdunuzmu?

– Əlbəttə, soruşdum! Hər şeyi öyrəndim: bekara işdir! Hər şey düzələcək. İş orasındaymış ki, orada yeməkləri dedikcə pis imiş.

– Yeməklərimi?

– Bəli; bir özünüz düşünün: xiyarın onu iki abbası, çoşqa iki manat, yeməyin də hamısı qənnadı şeyləri – qarın dolusu da yemirsən, necə ariqlamayasan! Anam, nigaran olmayın, onu burada sağaldar, əmələ gətirərik. Ancaq siz buyurun ki, mümkün qədər qayın ağacı şirəsi hazırlasınlar; mən bir nüsxə verərəm; Prokofı Astafıçdən almışam; səhər-axşam bir və ya iki qədəh verin, yeməkdən qabaq da versəniz yaxşı olar; təberrük su ilə də vermək olar... varınızdırmı?

– Var, var, özünüz gətirmisiniz ki.

– Hə, doğrudan özüm gətirmişdim. Yağlı xörəklər verin. Tapşırıdım şama çoşqa və ya hinduşqa qovursunlar.

Çox sağ olun, Anton İvanıç.

– Razılıq eləməyə dəyməz, anam! Yanına cücə sousu da tapşırmaqımı?

– Tapşıraram...

– Daha siz niyə zəhmət çəkirsiniz? Bəs mən nəyəm? Özüm deyərəm... qoyun mən tapşırım.

– Atam, zəhmət çəkin, kömək eləyin.

Anton İvanıç getdi, Anna Pavlovna oturub fikrə daıdı.

Qadın instinkti və ana ürəyi ona deyirdi ki, Aleksandrın belə fikirli və dalğın olmasının əsas səbəbi yemək deyildir. O ustalıqla, cürbəcür eyhamlarla və dolayı yollarla Aleksandrdan söz almağa başladı, lakin Aleksandr bu işarələri başa düşmür və susurdu. İki-üç həftə belə keçdi. Anton İvanıça az çoşqa, cücə və hinduşqa qismət olmurdusa da, Aleksandr yenə də dalğın olub kökəlmir, saçı çıxmırdı.

Belə olduqda Anna Pavlovna onunla açıq danışmaq qərarına gəldi.

– Bura bax, Saşenka, əzizim, – deyə o bir gün sözə başladı, – budur, indi bir ay olar ki, buradasan, amma bu vaxta qədər bir dəfə də gülümsədiyini görməmişəm; başını aşağı tikib qara bulud kimi yeriyrən. Yoxsa, bu doğma yerlərdə ürəyinə yatan heç bir şey yoxdur? Görünür, yad yerlər sənə daha xoş imiş; oranın qüssəsini çəkirsən, nədir? Sənə baxdıqca ürəyim şan-şan olur. Sənə belə nə olub? Danış görüm könlün nə istəyir? Səndən heç bir şeyi əsirgəmərəm. Yoxsa, birisi səni təhqir edib, onu da axtarıb taparam.

Aleksandr:

– Anacan, narahat olmayın, – dedi, – elə, belə, heç bir şey olmayıb! Yaşa dolmuşam, düşüncəm artıb, buna görə də belə fikirli olmuşam.

– Bəs niyə sınıxmısan, bəs saçların necə olub?

– Nə üçün belə olduğunun hamısını danışa bilmərəm... səkkiz il ərzində... bütün olub keçənləri də danışmaq olarmı... bəlkə səhhətim də bir az pozulmuşdur...

– Axı haran ağrıyır?

– Buram da ağrıyır, buram da, – deyə o, başını və ürəyini göstərdi.

Anna Pavlovna əlini onun alınına qoydu və:

– İstin yoxdur, – dedi. – Bəs necə olan şeydir! Başın guruldayır, nədir?

– Xeyr... elə-belə...

– Saşenka! İvan Andreiçi çağırırdıraq.

– Bu İvan Andreiç kimdir?

– Təzə həkimdir; gəldiyi iki il olar. Çox qərribə həkimdir! Demək olar ki, heç bir dərman yazıb eləmir: xırdaca-xırdaca həblər qayırır – yaxşı eləyir. Bax bizim Fomanın qarınında sancı vardı; üç gündü

ki, bar-bar bağırırdı; həkim ona üçcə həb verdi, azarı üstündən elə bil əl ilə götürdülər! Əzizim, müalicə elətdir!

– Xeyr, anacan, o məni müalicə edə bilməz; özü keçib gedər.

– Axı nə üçün darıxırsan? Bu nə müsibətdir?

– Elə belə..

Ürəyin nə istəyir?

– Heç özüm də bilmirəm: elə darıxıram.

Anna Pavlovna:

– Pərvərdigara, bu necə şeydir! – dedi. – Özün deyirsən ki, yeməklər xoşuna gəlir, hər cür rahatlığın var, rütbən də yaxşıdır... baxanda guya ki, hər şey öz qaydasındadır, amma di gəl ki, darıxırsan! – O bir qədər susub dedi: – Saşenka, deyirəm... evlənmək vaxtın deyilmi?

– Nə danışırsınız? Xeyr, mən evlənməyəcəyəm.

– Mən isə qız gözəlti eləmişəm, kukla kimi bir qızıdır: ağıl-qırmızı, gözəl-göycək, incəbel, gül kimi zərif, şəhərdə pansionda oxuyub. Üstündə yetmiş beş nəfər rəiyyət, iyirmi beş min manat pul veriləcək, gözəl də cehizi var; Moskvada alıb düzəldiblər; qohum-əqrəbaları da yaxşı adamlardır... Hə, Saşenka, nə deyirsən? Qəhvə içərkən bir dəfə söz salıb qızın anası ilə danışdım, hələ zarafata salıb söz də atdım: arvad sevindiyindən bilmədi nə eləsin...

– Mən evlənməyəcəyəm, – deyər Aleksandr təkrar etdi.

– Necə yəni, heç vaxt?

– Heç vaxt.

– Aman Allah! Bundan nə çıxar? Hamı adamların getdiyi yol ilə gedir, bir tək sən, Allah bilir, kimə oxşamısan! Baxardım – ürəyim böyüyərdi! Allah nəvə verərdi, onlara özüm qulluq elər, özüm saxlardım. Doğrudan, gəl o qızı al; görən kimi bənd olacaqsan.

– Anacan, mən bənd olmaram, daha sevgim sönüb gedib.

Necə yəni sönüb, hələ evlənməmişdənmi? Orada kimi sevmişdin ki?

– Bir qızı?

– Bəs niyə almadın?

– Xəyanət elədi.

– Necə yəni xəyanət elədi. Hələ almamışdın ki?

Aleksandr dinmədi.

– Oradakılar əcəb qızlardır: toy olmamışdan sevirilər! Xəyanət eləyib! Əclaf! Səadət özü gedib qabağına çıxıb, yaramaz qız qədrini bilməyib! Görsəydim lap üzünə tüpürərdim. Bəs əmin nə dayanıb baxırdı? O qızın səndən yaxşı kimi tapdığını bir görəydim... Nə olar ki, dünyada qız təkçə o deyil ki, ikinci dəfə seversən.

– İkinci dəfə də sevmişəm.

– Kimi?

– Bir dul qadını.

– Bəs niyə almamısan?

– Ana, mən özüm dönüklük elədim.

Anna Pavlovna Aleksandra baxır, bilmirdi nə desin.

– Dönüklük elədim! – deyər Anna Pavlovna təkrar etdi və sonra: – Görünür, yavanın biri imiş! – deyər əlavə etdi. – Doğrudan ki, həyasız, xudaya, özün rəhm elə: toydan qabaq, hələ kilsədə kəbin kəsil-məmiş sevirilər, dönüklük eləyirlər... Bir gör dünyada nələr olur! Görünür, dünyanın axırıdır!.. Yaxşı, de görüm ürəyin nə istəyir? Bəlkə yeməklər xoşuna gəlmir? Yazıb şəhərdən bir aşpaz gətirdərəm...

– Xeyr, çox sağ olun: hər şey yaxşıdır.

– Bəlkə yalnız qalıb darıxırsan: göndərüb, qonşudan adam çağırtdıraram.

– Xeyr, xeyr. Anacan, təşvişə düşməyin! Burada mənim üçün çox xoş və rahat keçir; hər şey ötüb keçəcək... Hələ lazımınca isnişməmişəm:

Anna Pavlovna bundan artıq bir şey öyrənə bilmədi.

“Yox, – deyər o düşünürdü, – görünür, Allahsız heç bir iş görmək olmayacaq”. O Aleksandra təklif etdi ki, özü ilə birlikdə yaxın kənddəki kilsəyə günorta ibadətində getsin, lakin Aleksandr iki dəfə yuxuya qaldı, Anna Pavlovna da onu oyatmaq istəmədi. Nəhayət, Anna Pavlovna onu bütün gecəni kilsədə qalıb ibadət etməyə çağırırdı. Aleksandr “Baş üstə”, dedi, getdilər. Anası kilsədə lap yuxarı başa, dua oxunan yerə keçdi, Aleksandr isə qapının ağzında qaldı.

Günəş artıq əyilmişdi, onun çəpəki düşən şüaları müqəddəs şəkillərin qızıl haşiyələrini parladır, gah onların tutqun və sərt simalarına işıq salaraq şamların zəif işığını itirirdi. Kilsə, demək olar ki, boş idi: kəndlilər tarla işlərindəydilər; yalnız başlarına ağ ləçək bağlamış bir neçə qarı qapının yanındakı bucağa toplanmışdı. Bəziləri

hüznədən yanaqlarını əllərinə söykəyərək səkinin daş pilləsində oturub, Allah bilir, öz günahlarını, yoxsa ev işlərinəmi görə ara-bir ucadan və ağır-ağır ah çəkirdilər. Digərləri üzüquyly yerə düşür və uzun müddət bu vəziyyətdə qalıb dua oxuyurdular.

Pəncərənin çuqun barmaqlığı arasından sərin külək əsərək gah stolun üstünə salınmış parçanı yellədir, gah keşişin çal tükələrini oynadır və ya kitabın varlığını çevirir, şamı söndürürdü. Keşişin və dyaçokun daş döşəmədə atdığı addımların səsi boş kilsəyə düşürdü; keşişlə dyaçokun səsi kilsənin kümbəzinə düşüb həzin-həzin əks olunurdu. Yuxarıda kümbəzin içində pəncərədən pəncərəyə uçan dolaşalar bərkədən çıxırışır, sərcələr cikkildəşirdi, bəzən onların qanadlarının pırlıtısından və vurulan zənglərin səsinədən dua eşidilmirdi...

“Həyat qüvvələri aşıb-daşdığı, arzu və ehtiraslar coşduğu zaman, – deyə Aleksandr düşünürdü, – adam öz hissləri ilə oynayaraq dinin bəxş etdiyi sakitləşdirici, mühüm və təntənəli düşüncələrdən qaçır... və yalnız qüvvələri söndükdən, sərf edildikdən, ümidləri puça çıxdıqdan, yaşı ötdükdən sonra gəlib dində təsəlli axtarır...”

Tanış şeyləri gördükcə keçmiş xatirələr yavaş-yavaş Aleksandrın qəlbində oynayırdı. O öz uşaqlıq çağlarını və Peterburqa getməmişdən əvvəlki gənclik illərini cəld zehindən keçirtirdi; uşaqlıqda duanın sözlərini anası dedikcə kəlmə-kəlmə təkrar etdiyini, adamın çiyində onu pis işlərdən saxlayan bir mələk əyləşib şeytanla vuruşduğu haqqında anasının danışdıqlarını, göydəki ulduzları ona göstərərək bunların dünyaya baxaraq insanların yaxşı və pis əməllərini sayan mələklərin gözləri olduğunu, pis əməllərin sayı yaxşılardan sayından artıq olduqda həmin səma sakinlərinin ağladıklarını, yaxşı işlər pis əməllərdən çox olduqda isə sevindiklərini söylədiyini xatırladı. Anası uzaqda göyərən üfuku göstərərək bunun Xızır olduğunu deyirdi... Aleksandr bu xatirələrdən ayrılıb bir ah çəkdi.

“Ah! kaş bunlara hələ inanaydım! – deyə o fikirləşirdi. – Uşaqlıq etiqadlarını itirib yeni, həqiqi nə qazanmışam? Heç nə: şübhələr, yozmalar, nəzəriyyələr... özü də həqiqətdən əvvəlkindən də uzağam... Bu təfriqə, əlləmlik nə üçünmüş?.. Pərvərdigara?.. qəlbində etiqad hərərəti olmayan adam da xoşbəxt ola bilərmə? Mən daha artıqmi xoşbəxt olmuşam?”

İbadət qurtardı. Aleksandr evə qayıdanda kilsəyə getdiyindən də artıq kədərli idi. Anna Pavlovna heç bilmirdi nə etsin. Bir dəfə Aleksandr yuxudan həmişəkəndən tez oyanıb başı tərəfdə bir hə-nirti eşitdi. O qanrılıb baxdı: başı üstündə bir qarı dayanıb nə işə pıçıldayırdı. Qarı Aleksandrın onu gördüyünü bilən kimi yox oldu. Aleksandr yastığının altından bəzi otlar tapdı; boynundan bir torbada buxur asılmışdı.

– Bu nə deməkdir? – deyə Aleksandr anasından soruşdu, – mənim otağımdakı o qarı kimdi?

Anna Pavlovna pərt oldu.

– O... Nikitişna idi, – dedi.

– Hansı Nikitişna?

– Bilirsənmi, əzizim... acığın tutmayacaq ki?

– Axı nə olub ki? Deyin!

– O... deyirlər, çoxlarını yaxşı eləyib... O, suya baxıb dua oxudumu və yatmış adama püflədimi – azar o saat çəkilib gedir.

Aqrafena dedi:

– Üç il bundan əvvəl o dul Sidorixanın bacasından gecələr içəri bir od əjdaha girmiş...

Anna Pavlovna qulağını çəkib muşqurdu. Aqrafena sözüne davam etdi:

– Nikitişna gəlib əjdahanı əfsunladı, odur-budur gəlmir.

– Bəs Sidorixa necə oldu? – deyə Aleksandr soruşdu.

– Arıq, qapqara bir uşaq doğdu, o da qalmayıb üçüncü gün öldü. Aleksandr kəndə gəldikdən bəri bəlkə də ilk dəfə idi ki, güldü və:

– Siz o qarını haradan tapmışsınız? – deyə soruşdu.

– Anton İvanıç gətirmişdir, – deyə Anna Pavlovna cavab verdi.

– Sizin də o axmağa qulaq asmağa həvəsiniz var!

– “Axmağa!” Ah, Saşenka, nə deyirsən? Günah deyilmi? Anton İvanıç axmaqdır! Dilin necə gəldi belə dedin? Anton İvanıç xeyirxah adamdır, bizim dostumuzdur!

– Bax, anacan, bu buxuru alın, xeyirxahımız və dostumuz olan adama verin: qoy öz boynundan assın.

Bu əhvalatdan sonra Aleksandr gecələr yatanda qapını bağlayırdı.

İki-üç ay keçdi. Tənhalıq, dinclik, sakitlik, ev həyatı və bunlarla birlikdə gözəl yeməklər Aleksandrın əmələ gəlməsinə kömək etdi.

Tənbəllik və qayğısızlıq, ruhi sarsıntının olmaması onun qəlbinə sakitləşdirdi; bu qəlb sakitliyini Aleksandr əbəs yerə Peterburqda axtarırdı. Orada o, ideyalar və incəsənət aləmindən qaçaraq daş divarlar arasında köstəbək yuxusuna getmək istəyirdisə də, həsəddən doğan təlaş və əlçatmaz arzular onu daim oyadır, ona rahatlıq vermirdi. Elm və incəsənət aləmində baş verən hər bir hadisə, şöhrət qazanan hər yeni sima onun ürəyində “axı niyə bu adam mən deyiləm, nə üçün mən deyiləm?” sualını oyadırdı. Orada o, adamların arasında addımbaşı özü üçün münasib və xoş olmayan müqayisələrə rast gəlir... orada bu qədər tez-tez alçalır, tez-tez öz zəifliklərini güzgüdə olduğu kimi açıq-aşkar görürdü... orada onun düşüncə tərzini, tənbəlliyini təqib edən amansız əmisi və heç bir əsası olmayan şöhrətpərəstliyi vardı! Orada gözəl bir aləm və yığın-yığın istedad vardı ki, bunların da arasında o heç bir rol oynamırdı. Nəhayət, orada həyatı, müəyyən şəraitə uyğunlaşdırıb qaranlıq və sirli cəhətlərini aydınlaşdırmağa çalışır, hisslərə, ehtirasa və xəyallara vüsət vermir, bununla da həyatı onun şairanə gözəlliklərindən məhrum edərək onun üçün cansıxıcı, quru, yeknəsəq və ağır bir düstür düzəltmək istəyirlər...

Bura isə, nə qədər geniş və vüsətlidir! O hamıdan yaxşı, hamıdan ağıllıdır! Burada o neçə verstlərlə uzanıb gedən ətraf mühitdə əziz, istəkli bir büt olmuşdur. Burada o addımbaşı təbiətlə üz-üzə gəlir və onun qəlbi sakitləşdirici təəssüratlarla açılırdı. Suların şırıl-tısı, yarpaqların pıçılısı, sərinlik və əksərən təbiətin öz sükutu – bütün bunlar təfəkkür əmələ gətirir, hissiyyat doğururdu. Bağda, çöldə, evdə hərdən uşaqlıq xatirələri onu tərk etmirdi. Anna Pavlovna bəzən onun yanında oturduğu zaman sanki onun fikirlərini dərk edib başa düşürdü. O, həyatda ürək üçün əziz olan xırda–para şeyləri Aleksandrın öz zehmində canlandırmasına kömək edir və ya Aleksandrın büsbütün unuduğu halları özü danışır xatırladırdı.

– Bax bu cökə ağaclarımı, – deyərək o bağı göstərirdi, – atan əkməmişdir. O zaman sən boynumdaydın. Bəzən burada artırmada oturub ona baxardım. O işlər, hey işlərdi, sonra başını qaldırır mənə baxardı, alnından tər sel kimi axardı. “Aha, sən buradaymışsan? – deyərək, – odur axı deyirəm işləməyə belə həvəslənmişəm!” və yenə də işinə davam edərək. Bax o da sənə uşaqlarla oynadığın çəmənlikdir; elə yaman hirsli uşaqdın: bir şey xoşuna gəlməyən kimi bar-bar

bağırırdın. Bir dəfə Aqaşka, indi Kuzmanın arvadı olan Aqaşkanı deyirəm, bizim hasardan o yankı üçüncü ev onunkudur – necə olmuşdusa səni itələmişdi, yıxılmışdın, burnun qanamışdı; Atan şallağı aldı və Aqaşkanı vur ki vurasan, axırda qıza yazığımı gəldi, güclə onun əlindən alıb buraxdım.

Aleksandr bu xatirələri zehnen başqa xatirələrlə tamamlayırdı: “Ağacın altındakı bax bu skamyada, – deyərək o düşünürdü, – Sofya ilə oturdum və o zaman xoşbəxt idim. Bax orada, iki yasəmən ağacının arasında da ondan birinci dəfə öpüş aldım...” Bunların hamısı indi, elə bil, gözünün qabağında idi. Bu xatirələrdən o gülümsəyir, saatlarla artırmada oturub batmaqda və ya çıxmaqda olan günəşi müşahidə edir, quşların ötməsinə, göldə dalğaların şappıldamasına, cürbəcür cücülərin vızıltısına qulaq asırdı. Bu xoş təəssüratın nəticəsində o:

“Pərvərdigara! Bura nə gözəldir! – deyirdi, – vurnuxmadan, bu xırdaçı həyatdan, adamların qarışqa kimi qaynaşdığı yerdən uzaqda...

...divarlar dalında komalanaraq
Nəfəs almayırlar, artıq indi bax,
Nə xoş nəsimlə açan səhərin,
Nə bahar ətrilə çəmənlərin.

Orada yaşamaqdan nə qədər yorulur, burada, bu sadə, təbii həyatda isə ruhən necə də dincəlsən! Ruhun təzələnilir, köksün azad nəfəs alır, ağılı əzabverici fikirlərlə, qəlbin tükənmək bilməyən çəkişmələrlə əlləşib vuruşmur: ağılı da, qəlbin də – hər ikisi bir-birilə həmahəng olur. Üzərində fikirləşməli heç bir şey yoxdur. Heç bir qayğı və ağır düşüncələrin olmadan, qəlbin və ağılı xumarlanma–xumarlanma nəzərini yüngül bir ürək çırpıntısı ilə meşədən zəmiyə, zəmidən təpəyə döndərir və səmanın mavi ənginliklərinə dikirsən”.

Bəzən o, həyətdə və kəndə baxan pəncərənin qabağına keçirdi. Burada isə başqa bir mənzərə, Tenyer¹ tabloları mənzərəsi, qayğılı ailə həyatı mənzərəsi vardı. Alabaş bürküddən əngini pəncələrinin

¹ Daha düzgünü Teniers (1610-1694) – məişət tabloları çəkən hollandiyalı rəssam

üstünə qoyub hininin yanında yerə sərilmişdi. Toyuqlar qağala çala-çala həyətdə gəzişərək səhəri qarşılayırdı; xoruzlar döyüşürdü. Küçədə naxırı sürüb otarmağa aparırdılar. Bəzən sürüdən geri qalan bir inək küçənin ortasında dayanıb hər tərəfə baxa-baxa, dərddli-dərddli böyürürdü. Hər dənbir əsən külək adamların ağzından bir-iki söz alıb pəncərəyə gətirirdi. O yanda bir kəndli arabası gurultu ilə körpüdə keçir, dalınca da bir ot arabası tənbel-tənbel gedirdi. Cüd və qumral saçlı uşaqlar köynəklərinin ətəyini qaldıraraq gölməçələrdə qaçırdılar. Bu mənərəyə tamaşa edərkən Aleksandr boz səmanın, əyilmiş çəpərin, bala qapının, bulanıq gölməçənin və trepakin¹ şəriyyətinə dərk etməyə başladı. O, dar frant frakını gen ev xalatına dəyişmişdi. Sakit və dinc həyatın bu hallarının hər birində, səhərin də, axşamın da, süfrənin də, istirahətin də bəğışladığı hər bir təəssüratda ana məhəbbətinin yumulmaq bilməyən gözləri iştirak edirdi.

Aleksandrın kökəlib, yanaqlarında qızartı əmələ gəldiyini, gözlərinin dirçələrək sakit-sakit parıldadığını görəncə Anna Pavlovnanın sevincinin hədd-hüdudu olmurdu. O, "Ancaq saçı çıxmır, – deyirdi, – amma ipək kimi saçı vardı".

Aleksandr tez-tez kəndin ətrafını gəzirdi. Bir dəfə o, meşəyə göbələk yığmağa gedən bir dəstə qız və arvada rast gəlib onlara qoşuldu və bütün günü onlarla keçirdi. Evə qayıtdıqda Maşanın cəld və çevik qız olduğunu təriflədi, Maşa da ağaya baxmaq üçün qulluqçuluğa götürüldü. Bəzən o, tarla işlərinə tamaşa etməyə gedirdi və özünün tez-tez jurnal üçün yazdıqlarını və tərcümə etdiklərini təcrübədə görə bilirdi. O başını bulaya-bulaya: "Necə də tez-tez yanılır, düzgün yazmırmışıq..." deyərək düşünərək işə dərindən fikir və diqqət verməyə başladı.

Bir dəfə çiskin bir havada o bir iş görmək istəyərək oturub yazmağa başladı və əsərin başlanğıcından məmnun qaldı. Bir para məlumatlar əldə etmək üçün yazıb Peterburqdan nə isə bir kitab da gətirdi. O zarafatsız işə girişdi. Yazıb yenə də kitab gətirdi. Əbəs yerə Anna Pavlovna stolə dirənməkdən Aleksandrın döşünün batmasından qorxaraq onu dilə tutub yazıdan çəkəndirməyə çalışırdı. Aleksandr heç qulaq da asmaq istəmirdi. Anna Pavlovna Anton

İvanıçı göndərdi. Aleksandr onun da sözüə qulaq asmayaraq oturub hey yazırdı. Üç-dörd ay da keçdi. Anna Pavlovna Aleksandrın yazmaqdan arıqlamayıb hətta yoğunladığını görə sakitləşdi.

İl yarım qədər bu cür keçdi. Sanki hər şey yaxşı idi, lakin bu müddətin axırında Aleksandr yenə də fikirli görünməyə başladı. Onun heç bir arzusu yox idi, olanda da yerinə yetirilməsi çətin deyildi: bu arzular ailə həyatı çərçivəsindən kənara çıxmırdı. Aleksandrı heç bir şey: nə bir qayğı, nə də bir şübhə həyəcanlandırmırdısa da, o yenə də darıxırdı! Darısqal ev mühiti yavaş-yavaş onu dilxor eləmiş, anasının nazlandırmaları onu tənqə gətirmiş, Anton İvanıç zəhləsini tökmüşdü; onu əsər yazmaq da darıxdırır, təbiət də daha məftun etmirdi.

O dincməz pəncərənin qabağında oturub atasının cökələrinə laqeyd-laqeyd baxır, göldə dalğaların şappıldamasını kədərlə dinləyirdi. O düşünüb bu yeni kədərinin səbəbini tapmağa çalışarkən kəşf etdi ki, Peterburq üçün darıxırmış! O, olub keçənlərdən uzaqlaşdıqda onlara təəssüf etməyə başlamışdı. Onun qanı hələ qaynayır, ürəyi döyünür, bütün varlığı fəaliyyətdə olmaq istəyirdi... yenə də müəmma. Pərvərdigara! O etdiyi bu kəşfdən az qaldı ağlasın. O güman edirdi ki, bu kədər ötüb keçəcək, kəndə isnişib öyrəşəcəkdir, – amma yox: kənddə çox yaşadıqca, ürəyi daha artıq sızıldayır, yenə də burulğana, indi artıq tanış olan burulğana doğru atılırdı.

O, olub keçən işlərlə razılaşıdı, bu işlər ona xoş göründü. Nifrət, qaşqabaqlı nəzərlər, adama yovuşmazlıq – bunların hamısını tənhalıq və fikir-xəyal yumşaltmışdı. Ötüb keçənlərin hamısı ona saf şüalar içərisində, dönük Nadenka özü isə az qala nura qərş olmuş bir şəkildə görünürdü. O kədərlə deyirdi: "Axı mənəm burada nə işim var? Niyə burada solub gedirəm? Mənəm istedadım nə üçün sönüb gedir? Nə üçün orada öz əmək və əsərlərimlə ad qazanmıyım?.. İndi mən artıq düşüncə və mülahizəli olmuşam. Əmimin nəyi məndən yaxşıdır ki? Məgər mən özüm üçün bir yol tapa bilmərəmmi? Yaxşı, indiyə qədər ona görə bir şey çıxmadı ki, öz bacardığım işə girişməmişdim – nə olar ki? İndi ayılmışam, ağlım başıma gəlib: vaxtdır, daha vaxtdır! Ancaq getmədim anam üçün böyük dər olacaq. Lakin getmək vacibdir; burada qalıb məhv ola bilmərəm ki! Orada o da, o biri də – hamı adam oldu... Bəs mənəm karyeram, bəxtim?.. geri qalan bir tək mənəm... Axı niyə? Axı nə

¹ Тrepак – rus xalq rəqsi

səbəbə?” O kədərindən qıvrılır, bilmirdi ki, getmək fikrində olduğunu necə açıb anasına danışsın.

Lakin çox çəkmədi ki, anası onu bu əziyyətdən qurtardı: o vəfat etdi.

Nəhayət, Aleksandr Peterburqa əmisinə və əmisi arvadına məktub yazdı.

Əmisi arvadına dedi ki:

“Ma tante, Peterburqdan çıxdığım zaman mənə yola salarkən gözünüzdən yaş axa-axa mənə dediyiniz o qiymətli sözlər ürəyimdə dərin naxış bağlamışdır. Siz dediniz ki: “mənə həqiqi dostluq, dərdlərimə səmimi şəriklik lazım olarsa, hər vaxt qəlbinizdə mənim üçün bir guşə tapılar”. Bu sözlərin bütün qiymətini anlayıb dərk edə bildiyim an gəlib çatmışdır. Bütün həyatımın dincliyi, sakitliyi, təsəlli və rahatlığı, bəlkə də səadəti; mənə sizin öz qəlbinizdə yer tutmaq üçün bu cür alicənablıqla verdiyiniz hüquqdan asılıdır. Üç il əvvəl anam vəfat etmişdir: buna daha bircə kəlmə də əlavə etməyəcəyəm. Anamın məndən ötrü nə olduğunu yazdığı məktublarından bilirsiniz və onun vəfat etməsilə mənim nədən məhrum olduğumu başa düşərsiniz... İndi buradan əbədilik qaçıram. Lakin mən kimsəsiz bir səyyah kimiyəm və belə olduqda, yolumu sizin yaşadığımız yerlərdən başqa haraya döndərə bilərəm? Mənə bircə kəlmə ilə cavab verin: təxminən il yarım əvvəl sizdə buraxdığım şeyi gəlib tapa biləcəyəmmi? Məni öz xatirənizdən çıxarıb atmamışsınız ki? Məni dəfələrlə dərddən xilas edən dostluğunuzla yeni və dərin bir yaramı sağaltmaq kimi cansıxıcı bir vəzifəni üzərinizə götürməyə razı olarsınız mı? Bütün ümidlərimi sizə və ikinci qüdrətli müttəfiqimə –fəaliyyətə bağlamışam. “Təəccüb edirsiniz – eləmi? Bunları məndən eşitmək, mənə xas olmayan sakit ahənglə yazılmış bu sətrləri oxumaq sizə qəribəmi gəlir? Təəccüb etməyin və mənim qayıtmağımdan qorxmayın: sizə ağılnı itirmiş, xəyalpərəst, ümitsiz bir əyalətli deyil, sadə bir adam gələcək, Peterburqda isə belələri çoxdur və mən də çoxdan belə olmağıydım. Bu barədə, xüsusən, əmimə xəbərdarlıq edin. Keçmiş həyatıma nəzər salanda özümü narahat hiss edir, həm özgələrdən, həm də özümdən utanıram. Lakin başqa cür də ola bilməzdi. Bax gözüm yalnız nə zaman açılmışdır – otuz yaşında! Peterburqda keçdiyim ağır məktəb və kənddəki fikir-xəyalım müqəddəratımı

mənə tamamilə aydınlaşdırmışdır. Əminim dərslərindən və öz təcrübəmdən xeyli bir məsafəyə çəkilərək burada, bu sükut içərisində onları daha aydın düşünüb götür-qoy edərək görürəm ki, onlar mənə gərək çoxdan aparıb haraya çıxartmış olaydı; habelə özümün də o doğru-düzgün məqsəddən nə qədər acınacaqlı və axmaq bir surətdə boyun qaçırmış olduğumu görürəm. İndi qəlbən sakitəm: əzab və işgəncə çəkmirəm, lakin bununla öyünürəm də; bəlkə də bu ürək sakitliyi hələ xudpəsəndlikdən doğur, ancaq orasını hiss edirəm ki, həyata baxışım tez bir zamanda o qədər aydınlaşacaq ki, başqa, daha saf və təmiz bir qəlb sakitliyi mənəyi kəşf edəcəyəm. Bir də indi mən gəncliyi qurtararaq – eyvah! – fikirləşmək, hər cür həyəcanları yoxlamaq və təhlil etmək, hər şeyə dərrakə və şüurla yanaşmaq həddinə çatmış olduğuma hələ təəssüf etməyə bilmərəm.

Hərçənd insanlar və həyat haqqındakı fikrim, bəlkə də, az dəyişilmiş olsa da, çox-çox ümidlərim puça çıxmış, bir çox arzularım ötüb keçmiş, bir sözlə, xəyallar yox olub getmişdir, deməli, çox şeylərdə və çox adamlarda daha səhv etməli və aldanmalı olmayaçağam, bir tərəfdən baxanda, elə bu özü də təsəlliverici bir haldır! İndi mən irəliyə aydın nəzərlərlə baxıb görürəm ki, ən ağır cəhətlər keçib geridə qalmışdır; qarşıdakı həyəcanlar dəhşətli deyildir, çünki az həyəcan qalmış, ən başlıcaları isə keçib getmişdir, yaxşı yol, qoy getsin. Özümü bir cəfakeş kimi təsəvvür edərək öz qismətimə, həyatıma lənət yağdırmağımı xatırladıqca utanır, xəcalət çəkirəm. Lənət yağdırırdım! Nə qədər də acınacaqlı bir uşaqlıq və naşükürlük! Cəfanın adamın ruhunu saflaşdırdığını, adamı yüksəldib həm özünün, həm də başqaların yanında dözlülə bilən bir insan etdiyini, yüksəltdiyini nə qədər gec görüb başa düşmüşəm... İndi etiraf edirəm ki, cəfa görməmək – həyatın bütün dolğunluğunu dərk etməmək deməkdir, çünki onda çox mühüm şərtlər var ki, onların həllinə, bəlkə də, burada nail ola bilməyəcəyik. Bu həyəcanlarda mən peşənin iştirakını görürəm. O, deyəsən, insanın qarşısına tükənməz bir vəzifə: aldadıcı ümidlər, əzabverici maneələrlə daima mübarizə aparıb irəliyə doğru can atmaq, nəzərdə tutulan məqsəddən yüksəklərə nail olmaq vəzifəsini qoyur. Bəli, bu mübarizə və həyəcanların həyat üçün nə qədər zəruri olduğunu, həyatın bunlarsız həyat deyil, bir durğunluq, yuxu... olduğunu görürəm. Mübarizə qurtarır – bir də görürsən ki, həyat da qurtarmaqdadır;

adam çalışmış, sevmiş, zövq almış, əzab çəkmiş, həyəcanlanmış, öz işini görmüş və deməli, yaşamışdır!

Bax mən belə mühakimə edirəm: mən zülmətdən çıxıb görürəm ki, indiye qədər bütün keçirdiklərim gəlib əsl yola, həyata çatmaq üçün çətin bir hazırlıq, qərribə bir elm imiş. Nə isə mənə xəbər verir ki, qalan yolum asan və aydın bir yol olacaqdır... Qaranlıq yerlər işıqlanmış, çətin düşünlər öz-özünə açılmış və həyatın əzab deyil, bir nemət olduğu görünməyə başlamışdır. Tezliklə yenə də deyəcəyəm: HƏYAT nə gözəldir! ancaq ani bir zövqlə nəşələnən cavan oğlan kimi yox, həyatın əsl, həqiqi zövq və acılarını dərk edərək deyəcəyəm. Sonra isə heç ölüm də dəhşətli deyildir, çünki o, adama bir uyuq, hədə kimi deyil, gözəl bir təcrübə kimi gəlir. İndi qəlbimə bir sakitlik mehi deyir: uşaq ədaları, təhqir edilmiş izzəti-nəfs coşqunluqları, insanlara və dünyaya itin filə hürməsi kimi uşaqcasına qəzəblənmə və gülünc bir surətdə hiddətlənmə – bunlar hamısı sanki heç yoxmuş.

Çoxdan bəri üz döndərib küsdüyüm insanlarla yenə də barışmışam və onların burada da, Peterburqdakılar kimi, lakin daha kobud, daha qaba və daha artıq gülünc olduğunu ötürəcə görürəm. Ancaq burada da onlara acığım tutmur, Peterburqda isə əsla tutmayacaq. Özümün yumşalıb mülayimləşdiyimdən sizə bir nümunə: biza Anton İvanıç adlı bir nəfər qonaq sifəti ilə gəlib gedir, sanki mənim dərdimə şərik olur; sabah bir qonşu ilə gedir – onun şənlik və sevincinə şərik olur, nə bilim, bir başqasının evinə gedib mamaça işləri görür. Lakin nə dərd, nə də sevinc və şənlik bu adamın hamının evində gündə dörd dəfə yeyib içməsinə mane olmur. Birisinin ölməsininmi, doğulmasınınmi, evlənməsininmi onun üçün heç bir fərqi olmadığını görürəmsə də, ona acığım tutmur, ondan zəhləm getmir... onun hərəkətlərinə dözüürəm, onu qovmuram.. Ma tante, bu, xoşxasiyyətlik əlamətidir, eləmi? Özümü bu cür təriflədiyimi oxuyub nə deyəcəksiniz?”

Əmisinə yazdı:

“Ən istəkli, ən mərhəmətli əmin və eyni zamanda zati-dövlətləri!”

Karyeranızın tərifləyici olduğunu bilib nə qədər sevinmişəm; bəxtlə çoxdan barışmışsınız! Siz həqiqi statski müşavir – dəftərxana direktoru olmuşsunuz! Mən buraya gələndə zati-dövlətlərinin “qul-

luğa, işə və ya pula ehtiyacın olsa, mənə müraciət elə!” deyər verdiyi vədi sizə xatırlatmağa cəsarət edirəm. İndi həm qulluğa, həm də işə ehtiyacım var; əlbəttə, pul da lazım olacaq. Bədbəxt bir əyalətli yer və iş istəməyə cəsarət edir. Mənim sizdən xahişimin müqəddəratı necə olacaqdır? Bir zaman öz işi haqqında çalışmağı sizdən xahiş edən Zayezjalovun məktubunun müqəddəratı kimi olmayacaq ki?.. Məktublarınızın birində mənə amansızcasına xatırladığımız yaradıcılığa gəlincə isə... yadıma düşəndə özüm də qızardığım axmaqlıqları mənə bir daha xatırlatmaq sizin üçün günah deyilmi?.. Eh, əmican, eh, zati-dövlətləri! Kim cavan və qismən səfeh olmamışdır? Dünyada kimin qərribə bir arzusu, müqəddəs deyilən və heç bir vaxt doğrulub həqiqətə çevrilməyən bir xəyalı olmamışdır? Bax mənim sağ tərəfdəki qonşum özünü qəhrəman, pəhləvan hesab edirdi... Öz hünər və rəşadəti ilə dünyanı heyrətə gətirmək istəyirdi... ancaq iş onunla qurtardı ki, müharibə-filan görməmiş praporşik rütbəsi ilə istefaya çıxıb sakitcə yaşayaraq kartof becərir, turp əkir. Sol tərəfimdəki o biri qonşum bütün dünyanı və Rusiyanı öz istədiyi kimi yenidən qurmaq istəyirdi, amma bir müddət palatada kağız-kuğuz yazdıqdan sonra çəkilib buraya gəlmiş və hələ indiye qədər öz köhnə barısını belə düzəldə bilməmişdir. Mən elə güman edirdim ki, mənə Allah tərəfindən vergi verilmişdir və ona görə də indiye qədər məlum olmayan yeni sirlər açıb dünyaya göstərmək istəyirdim, lakin bunların sirr, mənim də peyğəmbər olmadığım ağılıma gəlmirdi. Biz hamımız gülməli adamlarıq, lakin söyləyin, özünün çox da mülayim olmayan bu nəcib, coşqun gənclik arzularını kim utanıb qızarmadan rüsvayçı bir söyüşlə damğalamaq istəyər? Kimin mənasız və səmərəsiz arzuları olmamışdır, kim özünü şanlı bir hünər, təntənəli mahnı, gurultulu bir dastan qəhrəmanı kimi təsəvvür etməmişdir? Kim xəyalında əfsanəvi qəhrəmanlıq zamanələrinə uçmamışdır? Kim yüksək və gözəl xəyallar arzusu ilə ağlamamışdır? Belə bir adam varsa, qoy məni məzəmmət etsin, ona həsəd aparmıram. Mən öz gənclik xəyal və arzularım üçün utanıb qızarırsa da, onları hörmətlə yad edirəm, çünki onlar ürək saflığının rəhni, yaxşılığa meyl göstərən nəcib qəlbın əlamətləridir.

Bilirəm, sizi bu dəlillər təmin edib inandırmayacaq: sizə müsbət, əməli dəlillər lazımdır. Buyurun, bu da siz istəyən dəlillər:

əgər cavanlar özlərində olan bu ilkin meylləri boğub yatırıydılar, öz iradə və xəyallarına vüsət verməyib qüvvələrini sınımadan qul kimi göstərilən səmtə getsəydilər, söyləyin, onda onların istedadları necə meydana çıxıb inkişaf edərdi? Nəhayət, cavanlığın həyəcanlı, coşqun, bəzən dəlisov, axmaq olması, indi mənim xəyallarım yumşalıb qaydaya düşdüyü kimi hamının xəyallarının vaxtında yumşalıb qaydaya düşəcəyi təbiətin ümumi qanunu deyilmi? Elə sizin özünüzdün cavanlıqda bu cür xatalarınız olmamışdır? Xatırlayın, yaddaşınızı bir eşləyib baxın. Sakit və heç bir vaxt həyəcanlanmayan nəzərlə baxaraq başınızı bulayıb “heç bir şey yoxdur!” dediyinizi buradan görürəm. İcazə verin sizin, məsələn, lap sevmiş olduğunuzu isbat edim... Yoxsa, danırırsınız? Xeyr, dana bilməzsiniz: dəlil və sübut əlimdədir... Yadınıza salın ki, mən işi öz gördüyü ycrindəcə tədqiq edə bilməmişəm. Sizin sevgi macərəlarınızın meydanı –bu göl, gözlərimin qabağındadır. Orada sarı çiçəklər hələ də bitməkdədir; şirin xatirə üçün birini lazımı qaydada qurudub zati-dövlətlərinin qulluğuna göndərirəm. Ancaq sizin ümumiyyətlə sevgiyə və xüsusilə, mənim sevgimə hücumunuza qarşı qüvvətli bir silah vardır ki, o da sənəddir. Qaşqabağınızı tökürsünüz? Həm də necə bir sənəd!!! Rənginiz ağardı mı? Mən bu qiymətli qədim şeyi xalamdan, onun bu məktub qədər qədim olan sinəsindən oğurlayaraq sizin əleyhinizə çıxmaq və özümü müdafiə etmək üçün əbədi bir dəlil kimi özümle gəzdirirəm. Hm, əmican, ürəyiniz çırpınır! Hələ bu harasıdır, sevginizin bütün tarixini müfəssəl bilirəm: hər gün səhər çay içərkən və gecə şam edərkən xalam maraqlı faktları bir-bir mənə danışır, mən də hamısını qiymətli bir material kimi xüsusi xatirə dəftərimə yazıram. Onu burada bir ilə qədərdir ki, məşğul olaraq kənd təsərrüfatına dair yazdığım əsərlərimlə bərabər sizə şəxsən verəcəyəm. Öz tərəfimdənsə, sizin xalama olan hissiyatınızın möhkəm və sabit olduğuna onu inandırmağı özümə borc bilirəm. *Öz xahişimə dair siz zati-dövlətlərindən xoş bir cavab almaq şərəfinə nail olduqda moruq qurusu, bal gətirəcək və məhkəmədəki işi qurtarmadan ölmüş Zayezjalovdan başqa qalan qonşularımızın işləri düşdüyünə görə göndərəcəklərini vəd etdikləri məktublarla bərabər qulluğunuza gəlməklə şərfəyab olacağam”.*

EPİLOQ

Aleksandrın Peterburqa ikinci dəfə gəldiyindən təxminən dörd il sonra bu romanın başlıca iştirakçılarının başına bax nələr gəldi.

Bir səhər Pyotr İvanıç öz kabinetində var-gəl edirdi. Bu, əvvəlki kök, gümrəh, boylu-buxunlu, həmişə sakit baxışlı, başını vüqarla dik tutub qəddini şax saxlayan Pyotr İvanıç deyildi. Yaşının çoxaldığından mı, yoxsa şəraitdən mi o, deyəsən, düşmüşdü. Onun hərəkətləri o qədər də gümrəh, baxışı o qədər də möhkəm və inamlı deyildi. Bakenbardlarında və gicgahlarında xeyli ağ tük parıldayırdı. Görünürdü ki, həyatının əlli illik yubileyini keçirmişdir. Belini bir qədər əyərək yeri yirdi. İndiyə qəddar tanıdığımız kimi bu ehtirassız və sakit üzde, Pyotr İvanıç üçün səciyyəvi olsa da, son dərəcə qayğılı, demək olar ki, kədərli bir ifadəni görmək çox qəribə idi.

O sanki heyrət içərisində idi. O bir-iki addım atıb birdən otağın ortasında dayanır və ya sürətli addımlarla iki-üç dəfə otağın bir küncündən o biri küncünə gedib gəlirdi. Onu sanki qeyri-adi bir fikir almışdı.

Stola yaxın bir kreslodə boynunda xaçı olan və frakını tamamilə düymələmiş orta boylu, dolu bir adam oturub qıçını-qıçının üstünə aşırırmışdı. Onda çatışmayan şey yalnız əlində qızıl dəstəklə həmin klassik əsa olmaması idi, oxucu roman və povestlərdə bu əsaya rast gələn kimi onun sahibinin həkim olduğunu dərhal bilirdi. Bu əsa həkimə bəlkə də onu əlinə alıb bikaçılıqdan başmaqseyrinə çıxdığına, saatlarla xəstələrin yanında əyləşib onlara ürək-dirək verdiyinə və tez-tez də öz şəxsində iki-üç rol – təbib, əməli filosof, ev dostu və i. a. kimi rolları birləşdiriyinə görə belə yaraşır. Ancaq bunlar hamısı adamların gen-bol həyat sürdüyü, genişlik və açıqlıqda yaşadığı, az-az xəstələndiyi və həkim də zərurətdən daha çox şöhrət üçün olduğu yerlərdə yaxşıdır. Pyotr İvanıçın həkimi isə – Peterburq həkimi idi. O, xəstələrə oturmaıb gəzməyi məsləhət görürdüsə də, özü piyada getməyin nə olduğunu bilmirdi. O hansı bir şuranınsa üzvü, hansı cəmiyyətin sə katibi, bir neçə dövlət

müəssisəsinin həm professoru, həm həkimi, həm yoxsullar həkimi, həm də bütün tibbi müşavirələrin mütləq iştirakçısı idi; onun çox böyük şöhrəti və evlərdə saysız-hesabsız xəstəsi vardı. O hətta sol əlinin əlcəyini belə çıxarmırdı, nəbzə baxmalı olmasaydı, heç sağ əlininkini də çıxarmazdı; frakının düymələrini heç vaxt açmaz və demək olar ki, oturmazdı. Həkim hövsələsi tükəndiyindən dəfələrlə sağ qıçını sol qıçının üstünə və sol qıçını götürüb sağ qıçının üstünə aşırırdı. O çoxdan çıxıb getməli idi, amma di gəl ki, Pyotr İvanıç hələ də heç bir söz demirdi. Nəhayət, o birdən həkimin qabağında dayanıb soruşdu:

– Həkim, nə etmək lazımdır?

– Yeganə vasitə – Kissingenə getməkdir, – deyə həkim cavab verdi. – Sizin xəstəliyiniz çox tez-tez tutmağa başlamışdır...

– Eh, siz elə mənə deyirsiniz! – deyə Pyotr İvanıç onun sözünü kəsdi, – mən arvadım barədə danışırım. Mənim yaşım əlini keçmişdir, onun yaşının isə – ən gözəl vaxtıdır, ona yaşamaq lazımdır; əgər onun səhhəti bu yaşlardan sönməyə başlayırsa...

– Elə o saat sönmək! – deyə həkim onun sözünü kəsdi.

– Mən sizə gələcəkdən ehtiyat etdiyimi dedim, indi isə hələ heç bir şey yoxdur. Mən yalnız demək istəyirdim ki, onun səhhəti... və ya səhhəti yox, o belə... elə bil qeyri-adi bir vəziyyətdədir...

– Fərqi nədir, siz ötəricə öz qeydinizi deyib indi isə unutmusunuz, mən isə o zamandan bəri ona göz qoyur və hər gün onda yeni, təsəlliverici olmayan dəyişikliklər tapıram; ona görə də üç aydır ki, rahat ola bilmirəm. Başa düşürəm əvvəllər necə də görməmişəm! Vəzifə və işlərim həm vaxtımı, həm də səhhətimi alır... budur, indi də bəlkə arvadımı əlimdən aldı!

O yenə də otaqda var-gəl etməyə başladı. Bir qədər susduqdan sonra soruşdu:

– Bu gün onunla danışmışsınız mı?

– Bəli; ancaq o özündə heç bir dəyişiklik görmür. Mən əvvəlcə fizioloji səbəb zənn edirdim: onun uşağı olmamışdır... ancaq deyəsən, yox! Bəlkə də ancaq psixoloji səbəbdir...

– Daha asan! – deyə Pyotr İvanıç qeyd etdi.

– Bəlkə də heç bir şey yoxdur. Heç bir şübhəli əlamət yoxdur. Burası belədir... siz burada, bu bataqlıq iqlimində çox qalmışsınız. Cənuba gedin, havanızı dəyişin. Kissingendə yaşayın, özünüze su

müalicəsi etdirin, payızda İtaliyaya, qışda da oradan Parisə gedin: sizi inandırırım ki, əsəbilik və selik yığıntısından əsər də qalmaz!

Pyotr İvanıç, demək olar ki, ona qulaq asmırdı. O yavaşdan:

– Psixoloji səbəb! – deyib başını buladı.

Həkim dedi:

– Yəni bilirsiniz niyə psixoloji səbəb deyirəm, sizə belə olmaları zənn edə bilərdilər ki, bu hər hansı bir qayğı nəticəsidir... və ya qayğı yox... arzuların təmin olunmamasındadır... bəzən görürsən, ehtiyac, çatışmazlıq olur... mən sizə xatırladırım...

– Ehtiyac, arzular! – deyə Pyotr İvanıç onun sözünü kəsdi. – Onun hər cür arzuları ödənilir. Mən onun zövq və vərdişlərini bilirəm. Ehtiyac isə... Hm! Evimizi özünüz görürsünüz, bilirsinizmi, necə bir həyat sürürük?

– Yaxşı evdir, gözəl evdir, – deyə həkim cavab verdi, – çox qərribədir... aşpaz və necə də sıqarlar! Bəs sizin o, Londonda yaşayan dostunuz... sizə xeres¹ göndərmirmi? Nə isə bu il bu çaxır sizdə görünür...

– Həkim, tale necə də qəddardır! Görəsən, ona qarşı mənmi ehtiyatsızlıq etmişəm? – deyə Pyotr İvanıç özünə xas olmayan bir hərətlə başladı, – sanki hər bir atdığım addımı ölçüb biçmişəm... yox, hökmən gərək bir əngəl çıxa, həm də necə bir vaxtda? Hər işin uğurlu, bu cür karyeran olduğu bir zaman... Bir görün ha!

O əlini yellətdi və gəzinməyə başladı. Həkim dedi:

– Nə belə təşviş edirsiniz? Əsla heç bir təhlükəli şey yoxdur. Əvvəl dediyimi yenə də deyirəm, yəni deyirəm ki, onun orqanizmi sağlamdır: pozucu bir əlamət yoxdur. Qansızlıq, bir qədər də bədənə qüvvədən düşməsi... – vəssalam!

Pyotr İvanıç:

– Bikara sözdür! – dedi.

– Onun sağlam olmaması müsbət deyil, mənfidir, – deyə həkim davam etdi. – Guya ki, təkə odur? Buralı olmayan qadınların hamısına baxın: nəyə oxşayırlar? Gedin, buradan çıxıb gedin. Getmək mümkün deyilsə, onu əyləndirin, oturmağa qoymayın, qılığına girib gəzdirin; onun həm cisminə, həm də ruhuna çox hərəkət vermək lazımdır: bu halların hər ikisi onda lap yuxulama halındadır. Əlbəttə, ağ ciyərinə keçə bilər və ya...

¹ Xeres – tünd ispan çaxırı

– Xudahafiz, həkim! Onun yanına gedirəm, – deyib Pyotr İvanıç sürətli addımlarla arvadının kabinetinə getdi. O, qapının ağzında dayandı, pərdəni yavaşca aralayıb gözlərini iztirabla ona zillədi.

Lizaveta Aleksandrovna... bəs həkim onda nə görmüşdü ki? İlk dəfə ona təsadüf edən hər kəs onun da Peterburqda yaşayan çoxlu qadınlardan biri olduğunu görədi. Doğrudur, bunun rəng-ruhu bir qədər qaçıb, baxışı tutqundu, bluzası yastı çiyinlərində və hamar sənəsində boş idi, hərəkətləri ağır, demək olar ki, süst idi... Lakin yanağın qızartısı, gözlərin parıltısı və hərəkətlərin cəldliyi bizim gözəlləri fərqləndirən əlamətdirmi? Bəs formaların gözəlliyi... Nə Fidi¹, nə də Praksitel² burada öz kəşkiləri üçün Venera kimi bir qadın tapmazdılar.

Yox, şimal gözəllərində plastik gözəllik axtarmaq lazım deyil: onlar heykəl deyillər; gözəllikləri əbədi təsbit edilmiş qədim yunan qadınlarının pozaları onlarda yoxdur, onlar bu pozaları edə bilməzlər, axı nə ilə də etsinlər: o cür tamamilə qüsursuz, düzgün bədən quruluşu hanı... Hissiyat bunların gözlərindən yandırıcı şüalarla vurmur. gülümseyən dodaqlarında cənub qadınlarının dodaqlarına yaraşlıq verən ehtirashı, sadələvh təbəssüm sezilmir. Bizim qadınlara başqa, daha yüksək bir gözəllik nəşib olmuşdur. Onların üzlərində olan bu düşüncə parlaqlığı, iradə ilə ehtiras mübarizəsi, qəlbin saysız-hesabsız incə hiyləgərlik, yalançı sadələvhlik, qəzəb və yaxşılıq, gizli sevinc və əzabların dillə ifadə edilə bilməyən rəqs-ləri... konsentrik qəldən qopan bütün bu öteri ildırım kölgələri... kəskiyə gələn şeylər deyildir.

Necə olursa-olsun, Lizaveta Aleksandrovnanı ilk dəfə görünlər onda xəstəlik əlamətləri sezməzdilər. Onu qabaqlardan tanıyanlar, onun üzünün təravətini, nəzərlərinin qüvvətli parıltısını xatırlayanlar (onun baxışları rəngarəng və titrək işıq dalğalarına elə qərq olurdu ki, gözlərinə baxıb rəngini seçməyə imkan vermirdi), onun totuq çiyinlərini, mütnənasib və yaraşlıq bədənini xatırlayanlar indi ona heyrət və ürək ağrısı ilə baxar və yad adam olmasaydılar, bəlkə də indi Pyotr İvanıçın qəlbi sıxıldığı kimi, təəssüfdən onların da qəlbi sıxılardı. Qəlbinin sıxıldığını Pyotr İvanıç hətta öz-özlüyündə belə etiraf etməkdən qorxurdu.

¹ Fidi (e.ə. V əsr) – yunan heykəltəraşı

² Praksitel (e.ə. IV əsr) – yunan heykəltəraşı

O yavaşca kabinetə daxil olub Lizaveta Aleksandrovnanın yanında əyləşdi və:

– Nə edirsən? – deyə soruşdu.

– Budur, məxaric dəftərçəsinə baxıram, – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi. Pyotr İvanıç, bir təsəvvür elə: keçən ay təkce yeməyə min beş yüz manata qədər pul xərclənmişdir; bu lap bədxərclikdir!

Pyotr İvanıç heç bir söz demədən dəftərçəni onun əlindən alıb stolun üstünə qoydu.

– Bura bax, – deyə o sözə başladı, – həkim deyir ki, mənim xəstəliyim burada güclənə bilər: o xarici ölkəyə su müalicəsinə getməyi məsləhət görür. Sən buna nə deyirsən?

– Mən nə deyə bilərəm ki? Zənnimcə, burada həkimin sözü mənimkindən daha əhəmiyyətlidir. O məsləhət görürsə, getmək lazımdır.

– Bəs sən? Sən də bu səyahətə çıxmaq istərdinmi?

– Pis olmazdı.

– Bəlkə, sən burada qalmaq istəsən yaxşıdır?

– Yaxşı, qalaram.

– Yaxşı, bu ikisindən hansı? – deyə Pyotr İvanıç bir qədər hövsələsizliklə soruşdu.

– İxtiyar sənindir, necə deyirsən, elə də olsun, – deyə o pərişan bir laqeydliklə cavab verdi, – deyərsən – gedərəm, yox – burada qalaram...

Pyotr İvanıç dedi:

– Burada qalmaq olmaz, həkim deyir ki, buranın iqlimi... sənindir də səhhətinə azca təsir etmişdir.

– Bunu haradan bildi? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– Mən sağ-salamatam, özümdə heç bir şey hiss etmirəm.

Pyotr İvanıç dedi:

– Uzun səyahət də səni yora bilər; mən xaricdə olduğum müddətdə sən Moskvada xalangildə qalmaq istəməzsonmi?

– Yaxşı, elə olsun, Moskvaya gedərəm.

– Yoxsa, yayı ikimiz də Krıma gedək?

– Krım da yaxşıdır.

Pyotr İvanıç dözə bilmədi. Divandan qalxıb öz kabinetindəki kimi otaqda var-gəl etməyə başladı. Sonra gəlib onun qabağında dayanaraq soruşdu:

- Sənin üçün haraya getməyin fərqi yoxdur?
- Fərqi yoxdur, – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi.
- Niyə?

O heç bir cavab verməyib dəftərçəsini yenə də stolun üstündən götürdü və sonra:

– Pyotr İvanıç, – dedi, – hər nə deyirsiniz deyin, amma xərci azaltmaq lazımdır: təkcə yeməyə də min beş yüz manat...

Pyotr İvanıç dəftərçəni onun əlindən alıb stolun altına atdı və:

– Bu səni niyə belə çox maraqlandırır? – deyə soruşdu, – yoxsa pula heyfin gəlir, nədir?

– Bəs necə maraqlanmayım? Axı mən sənin arvadınam!

Özün öyrətmisən... indi də maraqlandığıma görə məzəmmət edirsən... Mən öz işimi görürəm!

Pyotr İvanıç qısaca bir sükutdan sonra dedi:

– Bura bax, Liza! Sən öz təbiətini dəyişmək, öz iradəyə zor etmək... istəyirsən.. Bu yaxşı iş deyil. Mən sənə heç vaxt məcbur etməmişəm: sən heç bir zaman məni inandıra bilməzsən ki, bu cəncəlli şeylər (o, dəftərçəni göstərdi) səni maraqlandıra bilsin. Nə üçün özünü zorlamaq istəyirsən? Mən sənə tam azadlıq verirəm...

Lizaveta Aleksandrovna:

– Pərvədigara! bu azadlıq mənim nəyimə lazımdır? – dedi, – onu neyləyirəm? Sən indiyə qədər həm özünü, həm də məni o qədər yaxşı, o qədər ağıllı idarə etmişən ki, mən öz iradəmi unutmuşam, ondan yadırgamışam; sən bunu yenə də davam etdir; mənə isə azadlıq lazım deyil.

Hər ikisi susdu.

– Liza, – deyə Pyotr İvanıç sözə başladı. – Çoxdan bəridir ki, bir şey istədiyini, arzu etdiyini və ya şıltaqlıq elədiyini eşitmirəm.

Lizaveta Aleksandrovna:

– Mənə heç bir şey lazım deyil, – dedi.

– Sənin heç bir xüsusi... gizli istək və arzun yoxdurmu? – deyə Pyotr İvanıç diqqətlə ona baxa-baxa qayğıkeşliklə soruşdu.

Lizaveta Aleksandrovna tərəddüd edir, bilmirdi ki, desin ya yox.

Pyotr İvanıç bunu sezərək dedi:

– De, sən allah, de! Sənin arzuların mənim öz arzularım olacaq, onları bir qanun kimi yerinə yetirəcəyəm.

– Yaxşı, – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi, – əgər edə bilərsənsə... mənim xatirimə bu... cümə qonaqlıqlarını yığışdır... bunlar məni yorub əldən salır.

Pyotr İvanıç fikrə getdi və bir qədər sükutdan sonra dedi:

– Sən onsuz da adam üzü görmürsən, dost-aşnalarımız cümə günləri bizə gəlməsələr, daha lap səhrada yaşayan kimi olarsan. Ancaq baş üstə, sənin ki xahişin belədir, yerinə yetiriləcəkdir. Bəs sən nə edəcəksən?

– Sən öz çötkəni, dəftərini, işlərini... mənə ver, onlarla məşğul olaram, – deyib Lizaveta Aleksandrovna məxaric dəftərçəsini götürmək üçün stolun altına əyildi.

Pyotr İvanıç bu çox böyük bir riyakarlıq kimi gördü. O məzəmmətedici bir səslə:

– Liza! – dedi.

Dəftərçə stolun altında qaldı.

– Mən isə güman edirdim ki, bəlkə çoxdan bəri əlaqəni kəmiş olduğumuz bir para tanışlıqlarımızı təzələmək istədin, hə? Fikrini dağıtmaq üçün bal düzəltmək istəyirdim, özün də gedərdin...

– Yox, yox! – deyə Lizaveta Aleksandrovna qorxuya düşüb diləndi, – Allah xatirinə lazım deyil! Heç elə də şey olar... bal!

– Bu bal səni nə belə qorxudur! Sənin yaşlarında bal öz əyləndiriciliyini itirmir; sən hələ rəqs edə bilərsən...

– Yox, Pyotr İvanıç, xahiş edirəm belə fikrə düşmə! – deyə Lizaveta Aleksandrovna tələsik səsləndi. – Geyinib-keçinmək, qonaqları qəbul etmək, evdən kənara çıxmaq, Allah amandır!

– Deyəsən axı sən bütün ömrünü bu bluzkada keçirmək fikrindəsən?

– Bəli, qoysaydın heç onu əynimdən çıxarmazdım da. Heç bir faydası olmadığı bir halda nə bəzənmək! Havayı pul xərcləmək, boş-boşuna əlləşmək nə üçün?

Pyotr İvanıç birdən dedi:

– Bilirsen nə var? Deyildiyinə görə Rubini bu qışı buraya çağırılmışdır; burada daimi İtaliya operası olacaq; tapşırılmışam ki, bizim üçün bir loja saxlasınlar – aqlın nə kəsir?

Lizaveta Aleksandrovna dinmədi.

– Liza!

– Nahaq yerə... – deyə o çəkinə-çəkinə cavab verdi, – elə bilirəm, bu da məni yorar... mən yoruluram...

Pyotr İvanıç başını aşağı salıb buxarının yanına gəldi və ona dirsəklənərək Lizaveta Aleksandrovnaya baxmağa başladı, amma necə? Kədərlə desək – yox, kədərli deyildi, təşvişlə, iztirabla, qorxa-qorxa baxdı.

– Liza, niyə belə... – deyə o sözə başladısa da, dalını demədi: “laqeydsən” kəlməsini dilinə gətirə bilmədi.

O uzun müddət dinməzəcə dayanıb Lizaveta Aleksandrovnaya baxdı. Soruşmağa qorxduğu laqeydliyin səbəbini, Lizaveta Aleksandrovnanın tutqun, ölgün gözlərinə, canlı fikir və hissiyyat oynaqlığından məhrum olan üzünə, kəsalətli pozasına və ağır hərəkətlərinə baxıb anladı. Bunu o hələ həkim özünün nədən qorxduğunu işarə ilə bildirdiyi zaman başa düşmüşdü. Elə bu zaman Pyotr İvanıç ayılıb başa düşmüşdü ki, arvadını ər-arvadlıq mənafeyinə zərər verə bilən hər cür əyintilərdən müntəzəm surətdə qorumaqla, o eyni zamanda arvadının ər-arvadlıq dairəsindən kənarında görə biləcəyi və bəlkə də qanunda üstün tutulmayan sevincə əvəz olaraq onu mükafatlandıran şərait yaratmamışdır, özünün işlətdiyi üsulların nəticəsi olaraq arvadı yaşadığı ev aləmi bir qala, heç bir şirnikdirici və cəlbədicə şeylərin yaxın düşə bilmədiyi bir qala olmuş və bu aləmdə hər cür qanuni hissiyyat təzahürləri addımbaşı bir maneə və keşikçiyə rast gəlmişdir.

Lizaveta Aleksandrovnaya qarşı onun ustalıqla ölçülüb biçilmiş və quru münasibəti özü istəmədən və xəbəri olmadan soyuq və incə bir zülm dərəcəsinə çatmışdı, həm də nəyə qarşı? Qadın qəlbinə qarşı! Bu zülmün müqabilində arvadını qızıla tutur, onun üçün zahiri və özünün düşüncə tərzinə müvafiq olan bütün səadət şəraiti yaradırdı, – nə qədər böyük, dəhşətli bir səhv! Xüsusilə, ona görə dəhşətli idi ki, bu bilməzlikdən və onun qəlb haqqındakı anlayışının qabalığından deyil, – o, qəlbi bilirdi, ona bələddi, – saymazlıqdan, xudpəsəndlikdən irəli gəlmişdi. O unudurdu ki, Lizaveta Aleksandrovnaya xidmət etmir, kart oynamırdı, onun zavodu yoxdu, qadının gözündə ən gözəl yeməklərin və ən əla çaxırların, demək olar ki, qiyməti yoxdur, amma bununla belə o, arvadını belə həyat sürməyə məcbur edirdi.

Pyotr İvanıç mərhəmətli adamdı; arvadını sevdiyinə görə olmasa da, ədalət hissənə görə bu dərdi rəf etmək üçün Allah bilir, o nələrəndən keçərdi, ancaq necə rəf etməli? Həkim onun arvadı haqqında öz rəyini bildirib ehtiyat etdiyini dediyi gündən bəri o çarə axtarmağa, arvadının qəlbini onun hazırkı şəraiti ilə qane etməyə və sönməkdə olan qüvvələrini bərpa etməyə çalışaraq neçə yuxusuz gecə keçirmişdi. İndi, buxarının yanında durduğu zaman da, o elə bu barədə düşünürdü. Onun ağına gəldi ki, bəlkə də Lizaveta Aleksandrovnada qorxulu bir xəstəlik rüseyimi vardır, gülsüz-çiçəksiz, mənasız bir həyat onu öldürmüşdür...

Onun alnını soyuq tər basdı. O nə çarə edəcəyini bilməyərək çaşıb qalır və hiss edirdi ki, çarə tapmaq üçün başdan daha çox qəlb olmalıdır. *Bunu o haradan alsın? Nə isə ona deyirdi ki, arvadının ayaqlarına yıxılıb onu sevgi ilə bəgrinə bassa və yalnız onun üçün yaşadığını, bütün çəkdiyi zəhmətlərin, çalışıb-vuruşduğunun, karyerasının, çəkişmələrinin məqsədi yalnız Liza olduğunu, ona qarşı metodiki rəftar tərzinin yalnız Lizanın qəlbini fəth etmək arzusu – bu hərərətli, təkiddə, qüvvətli arzu tərəfindən təlqin edildiyi ehtiras səsi ilə ona deyə bilsəydi...* O başa düşürdü ki, bu kimi sözlər meyitə qalvanizm təsiri kimi bir şey olardı, arvadı sağlam olar və səadətdən çiçək kimi açılardı, su müalicəsinə getməyə də ehtiyac olmazdı.

Lakin demək və isbat etmək – iki müxtəlif şeylərdir. Bunu isbat etmək üçün, doğrudan da, adamda ehtiras olması lazımdır. Pyotr İvanıç öz qəlbini eşələyib axtarıqda orada ehtirasdan bir əlamət, bir iz belə tapmadı. O yalnız bunu hiss edirdi ki, arvadı onun üçün zəruri idi – burası doğrudur, ancaq həyatın başqa zəruri şeyləri ilə bərabər dərəcədə, adət üzrə zəruri idi. Əlli yaşında birdən-birə ehtiras dili ilə danışmaq nə qədər gülünc olsa belə, o hətta oynaş roluna girməyə də hazır idi, lakin ehtiras olmadığı bir halda qadını ehtirasla aldatmaq olarmı? Sonra bu rolu qəlb tələbatı sakit olub susacağı xəttədək çəkib aparmaq üçün onda kifayət qədər məharət və qəhrəmanlıq tapırmı? Bir neçə il əvvəl sehri bir içki sayı biləcəyi şeyin indi ona dərman kimi verildiyini görməsi arvadının qürurunu təhqir etməzmi, onu tamamilə öldürməzmi? Yox, bu gecikmiş addımı, o özünəməxsus aydın bir şəkildə götür-qoy və mühakimə etdikdən sonra buna cəsarət etmədi. Bu indi lazım və mümkün

idi, buna görə də o, bəlkə də elə bunu başqa cür etmək üzərində düşünürdü. Üç ay idi ki, onun başında bir fikir hərlənirdi, bu fikir qabaqlarda ona axmaq bir şey kimi görünərdi, indisə – başqa məsələ! O bunu son ehtiyat üçün saxlayırdı. İndi isə ehtiyac üz verdiyinə görə o öz planını yerinə yetirmək qərarına gəlib düşündü:

“Bu da kömək etməsə, daha qurtuluş yoxdur, nə olur-olsun!”

Pyotr İvaniç qətiyyətli addımlarla arvadının yanına gedərək onun əlini-əlinə aldı:

– Liza, bilirsənmi, – dedi, – qulluq yerində mən nə rol oynayıram: nazirlikdə ən işgüzar bir məmur hesab olunuram. Bu il gizli müşavir vəzifəsinə keçirilmək üçün təqdim olunacaq və əlbəttə, o vəzifəni alacağam. Güman etmə ki, mənim karyeram bununla bitmiş olur, yox, hələ yenə də qabağa gedə bilərəm... və gedədim də...

Lizaveta Aleksandrovna diqqətlə ona baxaraq söhbətin axırının necə olacağını gözləyirdi. O:

– Sənin məharətinə mən heç vaxt şübhə etməmişəm, – dedi. – Mənə tamamilə aydındır ki, sən yolun yarısında dayanmayıb sona qədər gedəcəksən...

– Yox, getməyəcəyəm: bu günlərdə istefaya çıxacağam.

– İstefaya? – deyərək Lizaveta Aleksandrovna dikəlib heyrətlə soruşdu.

– Bəli.

– Niyə?

– Hələ qulaq as. Sən bilirsən ki, şəriklərimlə haqq-hesab çəkib ayrılmışam və indi zavod təkcə özümündür. O heç bir əziyyət-filan çəkilmədən mənə qırx min manata qədər duru mənfəət verir. O, qurulmuş maşın kimi işləyir.

– Bilirəm, daha bunu niyə deyirsən? – deyərək Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– Onu satacağam.

Lizaveta Aleksandrovna get-gədə artan bir heyrətlə və ürkmüş nəzərlərlə ona baxaraq dedi:

– Pyotr İvaniç, nə danışırısan? Sənə nə olub belə? Bu şeylər nə üçündür? fikrimi toplaya bilmirəm, başa düşə bilmirəm.

– Doğrudanmı başa düşürsən?

– Xeyr!.. – deyərək Lizaveta Aleksandrovna heyrətlə cavab verdi.

– Sənin necə sıxıldığını, buranın iqliminin sənin səhhətinə necə təsir etdiyini görə-görə öz karyeramı, zavodumu əziz tuta bilmədiyimi, ömrümün qalanını sənin üçün fəda edəcəyimi sən başa düşə bilmirsənmi?.. Liza! Doğrudanmı mənim özümü fəda etmək qabiliyyətim olmadığını güman edirdin?.. – deyərək o bu sonuncu sözləri məzəmmət ifadəsi ilə əlavə etdi.

Lizaveta Aleksandrovna özünü güclə toxdadıb:

– Demək, bunlar hamısı mənim xatirəmə imiş! – dedi və həyəcanlanaraq cəld əlavə etdi: – Yox, Pyotr İvaniç! allah xatirəyə, mənim üçün heç bir qurban vermə! Mən bunu qəbul etməyəm, eşirdirsənmi? Qətiyyənlə qəbul etməyəm! Razi ola bilmərəm ki, sən daha çalışmısan, özünü göstərüb fərqlənməyəsən, varlanmayısan – həm də mənim ucubamdan! Allah amandır! Mən bu cür qurbana layiq deyiləm! Məni bağışla: mən sənin üçün kiçikdim, heç dərəcəsin deydim, sənin yüksək məqsədlərini, nəcib zəhmətlərini anlamağa qüvvəm çatmırdı... Sənin arvadın belə olmalı deyildi...

Pyotr İvaniç çiyinlərini çəkib dedi:

– Bu da bir alicənablıq! Yox, Liza, mənim niyyətlərim möhkəmdir!

– Xudaya, pərvədigara, mən nə eləmişəm? Mən sənin yolunu böyük bir qaya kimi kəsmişəm; mən sənə mane oluram... nə qəribə taleyim varmış! – deyərək o ümitsiz bir əda ilə əlavə etdi. – Hərgah adam yaşamaq istəmirsə, yaşaması lazım deyil... Yeni allahın yazığı gəlib məni bu dünyadan aparmayacaqmı? Sənə mane olmaq...

– Bu qurbanların mənim üçün ağır olduğunu əbəs yerə güman edirsən. Belə quru həyat sürmək daha kifayətdir! Mən dincəlmək, sakitləşmək istəyirəm: səninlə tənhalıqda olmasa, bəs harada sakitləşə bilərəm?.. İtaliyaya gedərik.

– Pyotr İvaniç! – deyərək o ağlamsınaraq səsləndi. – Sən mərhəmətli və nəcib adamsan... sənin alicənab riyakarlıqlar etməyə qabil olduğunu bilirəm... ancaq bəlkə də, bu qurbanın faydasızdır, bəlkə artıq... gecdir, sən əbəs yerə iş-gücündən əl çəkmiş olarsan...

– Mənə rəhm elə, Liza və heç belə fikirlərə düşmə, – deyərək Pyotr İvaniç etiraz etdi, – Yoxsa görürsən ki, mən dəmirdən qayrılmamışam... Sənə bir daha təkrar edəyəm ki, təkbəşinə yaşamaq istəmirəm. Məndə hələ hər şey tamamilə sönüb getməmişdir.

Lizaveta Aleksandrovna gözünü ondan çəkmir, etimadsızlıqla ona baxırdı.

– Bu sözlər... səmimidirmi? – deyə o bir qədər susduqdan sonra soruşdu. – Doğrudanmı sən dincəlmək istəyir və yalnız məndən ötrü getmirsən?

– Yox, özüm üçün də gedirəm.

Əgər məndən ötrü isə, mən heç vaxt, heç vaxt...

– Yox, yox! Mən sağlam deyiləm, yorulmuşam... dincəlmək istəyirəm...

Lizaveta Aleksandrovna əlini ona sarı uzatdı, Pyotr İvanıç onun əlini hərərlə öpdü və:

– İtaliyaya gedərikmi? – deyə soruşdu.

– Yaxşı, gedərik, – deyə Lizaveta Aleksandrovna yekahəng bir səslə cavab verdi.

Pyotr İvanıçın üstündən sanki bir dağ götürüldü. “Nə isə olacaq!” deyə o düşündü.

Onlar uzun müddət beləcə oturub bilmirdilər bir-birinə nə desinlər. Onlar ikilikdə qalsaydılar sükutun kim tərəfindən pozulacağı məlum deyildi. Ancaq birdən qonşu otaqdan tələsik addım səsləri eşidildi. Aleksandr otağa daxil oldu.

Nə yaman dəyişilib! Necə də kökəlib, dazlaşıb, qızarmışdır! Yoğun qarnını və boynundakı ordeni neçə bir təkəbbürlə gəzdirir! Onun gözləri fərəhlə parlayırdı. O, əmisi arvadının əlini xüsusi bir hisslə öpdü və əmisinin əlini sıxdı...

– Haradan belə? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.

– Tapın görüm, – deyə Aleksandr mənalı-mənalı cavab verdi.

Pyotr İvanıç ona sualedici nəzərlərlə baxaraq:

– Bu gün yaman diribaş görünürsən, – dedi.

Aleksandr:

– Mərc gələrəm ki, tapa bilməzsiniz! – dedi.

– Yadımdadır, – deyə Pyotr İvanıç qeyd etdi, – on və ya on iki il bundan əvvəl bax elə bu cür yüyürə-yüyürə mənim yanıma gəldin, bir para şeylərimi də töküb qırdın... onda sənə vurulmuş olduğunu dərhal başa düşdüm, indisə... yoxsa yenə də? Yox, ola bilməz: sən kifayət qədər ağıllısan və...

O arvadına baxıb birdən susdu.

– Tapmırsınız ki? – deyə Aleksandr soruşdu.

Əmisi ona baxır, düşünürdü.

– Yoxsa... evlənirsən? – deyə o tərəddüdlə soruşdu.

– Tapdınız! – deyə Aleksandr vəcd və təntənə ilə səsləndi.

– Məni təbrik edin.

– Doğrudanmı? Kimi alırsan? – deyə əmisi ilə əmisi arvadı soruşdular.

– Aleksandr Stepanıçın qızını.

Pyotr İvanıç dedi:

– Doğrudanmı? O ki varlı qızıdır. Atası necə... razıdırımı?

– Elə bu saat onlardan gəlirəm. Atası niyə razı olmasın ki? Əksinə, mən söz açanda, o gözləri yaşara-yaşara dinləyirdi; məni qucaqlayıb dedi ki, daha indi arxayın ölə bilər, çünki qızının səadətinə kimə tapşırılmış olduğunu bilir... Dedi ki, “ancaq əminiz getdiyi yolla gedin!”

– O beləmi dedi? Görürsənmi, burada da əmisiz keçinmirsən!

– Bəs qızı nə dedi? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.

– O... o da... bilirsiniz, hamı qızlar kimi, – deyə Aleksandr cavab verdi, – heç bir söz demədi, ancaq qızardı; əlini-əlimə aldıqda isə, barmaqları əlimdə sanki fortepiano çalırmış kimi oynayırdı... elə bil titrəyirdi.

– Heç bir söz demədi! – deyə Lizaveta Aleksandrovna qeyd etdi.

– Söz açmazdan əvvəl doğrudanmı onun öz rəyini soruşmaq fikrində olmadınız? Sizin üçün hamısı birdirmi? Axı nə üçün evlənirsiniz?

– Necə yəni nə üçün? Həmişə belə veyil-veyil gəzmək olmaz ki! Yalnızlıqdan tənə gəlmişəm, ma tante, bir yerdə oturaq olub bina salmaq, ev-eşik qurub vəzifəni yerinə yetirmək vaxtı çatmışdır... Qız isə yaxşı qızıdır, varlıdır... Evlənmək nə üçün olduğunu bax əmim sizə deyər: o elə ətraflı danışır ki...

Pyotr İvanıç arvadından xəlvət Aleksandra əli ilə işarə etdi ki, onu misal göstərməsin, sussun, ancaq Aleksandr bunu görmədi. Lizaveta Aleksandrovna dedi:

– Bəlkə o sizi bəyənir? Bəlkə sizi sevə bilmədi, buna nə deyərsiniz?

– Əmican, nə cavab verim? Siz məndən yaxşı deyərsiniz... Bax elə sizin öz dediyinizi deyim, – deyə Aleksandr əmisinin yerində qurcuxduğunu və onun sözünü bir təhər kəsmək üçün mənalı-

mənali öskürdüyünü sezməyərək davam etdi. – Sevib evlənəcəksən, sevgi keçib gedəcək, bir-birinizə öyrəşdiyinizə görə yaşayacaqsan; sevgisiz evlənsən də, nəticəsi eyni olur: öz arvadına öyrəşirsən. Sevginin sevgi yeri, evlənməyin də evlənmək yeri var: bu iki şey həmişə birləşmir, birləşməyəndə isə daha yaxşıdır... Əmican, doğru demirəmmi? axı siz belə öyrədirdiniz...

O, Pyotr İvanıça bir nəzər saldı və əmisinin ona qəzəblə baxdığını gördükdə birdən dayandı. Onun ağzı açıla qaldı, təəccüblə bir əmisi arvadına, sonra bir də əmisinə baxıb səsini kəsdi. Lizaveta Aleksandrovna fikirli-fikirli başını yırğaladı.

– Demək, evlənirsən? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.

İndi vaxtdır, Allah xeyir versin! Yoxsa ki, iyirmi üç yaşında evlənmək fikrinə düşmüşdün.

– Gənclik, əmican, gənclik!

– Əlbəttə, gənclik.

Aleksandr fikrə gedib sonra gülümsündü.

– Nə gülürsən? – deyə Pyotr İvanıç soruşdu.

– Elə belə: bir uyğunsuzluq və ziddiyyət zehnimə gəldi...

– Nə ziddiyyət?

Aleksandr fikirli-fikirli:

– Sevdiyim zaman evlənmək mümkün olmurdu...

– Amma indi evlənirsən, sevgi isə baş tutmur, – deyə əmisi əlavə etdi və hər ikisi güldü.

– Əmican, bundan da o çıxır ki, adətin başlıca şey olduğunu deməkdə siz haqlı imişsiniz...

Pyotr İvanıç yenə də ona gözünü ağartdı. Aleksandr səsini kəsib nə düşünməli olduğunu bilmədi. Pyotr İvanıç:

– Otuz beş yaşında evlənirsən, bu öz qaydasındadır. Amma yadıncadadır, burada özündən çıxaraq rəşə ilə qışqırırdın ki, yaşca bir-birinə tay olmayanların evlənməsi səni həyəcanlandırır, qızı çiçək və daş-qaşla bəzəyərək qurbanlıq kimi itələyə-itələyə aparıb ahıl və əksərən çirkin və dazbaş bir kişinin qoynuna salırlar. Bir başını göstər görüm.

Aleksandr başının tüklərini əli ilə sığallaya-sığallaya:

– Gənclik, əmican, gənclik! – deyirdi. – İşin mahiyyətini anlamırdım.

– İşin mahiyyəti, – deyə Pyotr İvanıç davam etdi. – Amma o... adı necə idi, Nataşa idi, nə idi, ona vurulduğun yadıncadadır? “Dəlicəsinə qısqançlıq, coşqunluqlar, səmavi zövq və səfa...” bəs bunlar hamısı necə olmuşdur?..

Aleksandr qızararaq:

– Əmican, daha bəsdir! – dedi.

– Bəs “böyük ehtiraslar, göz yaşları” necə olmuşdur?.

– Əmican!

– Nədir? “Səmimi təzahürlər, eşqnamələr oxumağa” qapılmaq bəsdir, sarı çiçəklər dərmək yetər! “Yalqızlıq təngə gətirmişdir”...

– Ah, əmican, indi ki, belə oldu, sübut edərdəm ki, sevən, özündən çıxan, qısqanan, ağlayan... təkcə mən olmamışam; buyurun, əlimdə yazılı sənəd var...

O cibindən bumajnikini çıxarıb xeyli eşələdikdən sonra köhnə, demək olar ki, dağılıb parça-parça olmuş və saralmış bir kağız çıxarıb dedi:

– Ma tante, əmimin həmişə indiki kimi mülahizəli, istehzaçı və müsbət bir adam olmadığına bir sübut. O da səmimi təzahürlər etmiş, xüsusi gözəl bir kağızda eşqnamə yazmış, həm də xüsusi mürəkkəblə. Bu kağız parçasını dörd ildir yanımda saxlayır və əmimin paxırının üstünü açmaq üçün daima girəvə axtarırdım. O lap yadımdan çıxmışdı, indisə özünüz yadıma saldınız.

Pyotr İvanıç kağız parçasına baxa-baxa:

– Bu nə axmaq sözdür? – dedi, – heç bir şey anlamıram.

– Budur, bir baxın.

Aleksandr kağızı əmisinin gözünün qabağına tutdu. Pyotr İvanıçın siması birdən tutuldu.

– Ver, bəri ver, Aleksandr! – deyə o tələsik qışqırdı və kağızı onun əlindən qapmaq istədi. Lakin Aleksandr cəld əlini çəkdi.

Lizaveta Aleksandrovna maraqla onlara baxırdı. Aleksandr:

– Xeyr, əmican, siz də bir zaman mənim kimi, hamı kimi... sevdiyinizi burada, əmidostumun yanındaca boynunuza almayınca verməyəcəyəm. Yoxsa, həmişə başınıza qaxınc olmaq üçün əmidostuma veriləcəkdir.

– Vəhşi! – deyə Pyotr İvanıç qışqırdı, – bu nə oyundur başıma açırsan?

– Boynunuza almırsınız ki?

– Yaxşı, sevmişəm. Di ver.
– Xeyr, hələ bağışlayın, özünüzdən çıxır, qısqanmışsınız mı?
Pyotr İvaniç üz-gözünü turşudaraq:
– Yaxşı, qısqanır, özümdən çıxırdım... – dedi.
– Ağlayırmışsınız mı?
– Yox, ağlamırdım.
Doğru deyil! Xalamdan eşitmişəm: etiraf edin.
– Aleksandr, dilim gəlmir: bəlkə indi ağlayam.
– Ma tante, sənədi buyurun alın.
Lizaveta Aleksandrovna əlini uzadıb dedi:
– Göstər görüm o necə şeydir?
– Ağlayırdım, ağlayırdım! Ver! – deyə Pyotr İvaniç dəhşətlə qışqırdı.
– Gölün yanındamı?
– Gölün yanında.
– Sarı çiçəklər də yığırdınız mı?
– Yığırdım. Daha yaxşı! Bəri ver!
– Xeyr, hələ bu hamısı deyil: sədaqətlə söz verin ki, mənim bütün etmiş olduğum axmaqlıqları yaddan çıxarıb bir daha gözümə soxmayacaqsınız.
– Sədaqətlə söz verirəm.
Aleksandr kağızı verdi. Pyotr İvaniç onu cəld qapdı və spicəka çəkib dərhal yandırdı.
– Barı deyin görüm, axı bu nə kağızdır? – deyə Lizaveta Aleksandrovna soruşdu.
– Yox, əzizim, bunu qiyamətdə də deməyəcəyəm, – deyə Pyotr İvaniç cavab verdi. – Yəni doğrudanmı bunu mən yazmışdım? Ola bilməz...
– Əmican, siz! – deyə Aleksandr onun sözünü kəsdi. – Axırı, deyəsən, yazılanları deyəcəyəm, hamısını əzbərdən bilirəm: “mələyim, mənim pərəstişgahım...”
– Aleksandr! Səndən ömürlük küsərəm! – deyə Pyotr İvaniç hirsle qışqırdı.
Lizaveta Aleksandrovna: ,
– Cinayət işləmiş kimi qızarırlar, özü də nədən? – ilk incə sevgidən! – deyib çiyinini çəkdi və üzünü onlardan döndərdi.

Pyotr İvaniç yumşaq səslə və hiyləgər bir əda ilə:
– Bu sevgidə nə qədər... axmaq şeylər var, – dedi. – Bax səninlə bizim aramızda isə eşqnamə oxumaq, çiçək dərmək, aylı gecələrdə gəzmək kimi heç bir şey olmamış... amma di gəl ki, sən məni sevir-sən...
– Bəli, mən sənə çox... öyrəşmişəm, – deyə Lizaveta Aleksandrovna dalğın-dalğın cavab verdi.
Pyotr İvaniç fikirli-fikirli bakenbardlarını sıgallamağa başladı.
– Nədir, əmican, – deyə Aleksandr pıçıltı ilə soruşdu, – elə belə də olmalıdır, eləmi?
Pyotr İvaniç ona göz vurub sanki “danışma”, dedi.
– Belə düşünmək və eləməyi Pyotr İvaniç üçün bağışlamaq olar, – deyə Lizaveta Aleksandrovna qeyd etdi, – o çoxdan belədir, və zənnimcə, heç kəs onu başqa cür görməmişdir; sizinsə, Aleksandr, bu cür dəyişiləcəyinizi gözləməzdim...
Bunu deyib o bir ah çəkdi.
– Ma tante, nə üçün belə ah çəkdiniz? – deyə Aleksandr soruşdu.
– Qabaqkı Aleksandr üçün, – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi.
– Ma tante, doğrudanmı istərdiniz ki, on il bundan qabaqkı kimi qalaydım? – deyə Aleksandr etiraz etdi. – Əmim doğru deyir ki, buraxmaq bir xəyalpərəstlikdir...
Pyotr İvaniçin sifəti qəzəbli bir ifadə almağa başladı. Aleksandr susdu.
– Yox, o cür yox, – deyə Lizaveta Aleksandrovna cavab verdi, – on il bundan qabaqkı kimi yox, dörd il bundan qabaqkı kimi: mənə necə bir məktub yazmış olduğunuz yadınızdadırmı? O məktubda necə də gözəldiniz!
Aleksandr dedi:
– Deyəsən mən o məktubda da xəyala qapılmışdım.
– Yox, qapılmamışdınız. Orada siz həyatı başa düşüb özünüzdən üçün şərh etmişdiniz; orada siz gözəl, nəcib, ağıllı idiniz... Nə üçün elə o cür də qalmamısınız? Nə üçün bunlar yalnız söz olub kağız üzərində qalmış, doğrulmamışdır? Bu gözəl şeylər, günəş bulud dalından boylandığı kimi, bir anlığa görünmüş və yox olmuşdur...
– Ma tante, siz demək istəyirsiniz ki, mən indi... ağıllı və... ali-cənab deyiləm...

– Xeyr! Allah eləməsin! Ancaq siz indi mən deyən kimi yox... başqa cür ağıllı və alicənabsınız...

Aleksandr bərkədən bir ah çəkib dedi:

– Nə etməli, ma tante? Əsrimiz belədir. Mən əsrlə ayaqlaşırım: geri qalmaq olmaz! Bax əmimə isnad edərək onun sözlərini dəlil götürürəm...

– Aleksandr! – deyə Pyotr İvaniç qəzəblə səsləndi, – gəl bir dəqiqəliyə mənim kabinetimə gedək: sənə bir söz deməliyəm.

Onlar kabinetə getdilər. Pyotr İvaniç dedi:

– Bu gün nə belə mənə isnad etmək həvəsin oyanıb? Arvadımın halını görürsənmi?

– Nə olub ki? – deyə Aleksandr qorxuya düşmüş bir halda soruşdu.

– Heç bir şey görmürsənmi? Mən qulluğumu da, işlərimi də, hər şeyi atıb onunla İtalyiyaya gedirəm.

– Nə danışırırsınız, əmican! – deyə Aleksandr heyretlə səsləndi,

– axı bu il siz gizli müşavir olmalısınız...

– Görürsənmi, gizli müşavirin arvadının halı yaxşı deyil...

Bunu deyib o otaqda iki-üç dəfə fikirli-fikirli o baş bu başa gözə-gözə dedi:

– Yox, mənim karyeram bitmişdir! İş görülüb qurtarmışdır: tale daha irəliləməyə qoymur... nə olar ki! – O əlini ycllətdi. – Yaxşısı budur, gəl sənin barəndə danışaq, – dedi, – deyəsən mən gedən yolla gedirsən...

– Bu xoş olardı, əmican!

– Bəli! – deyə Pyotr İvaniç davam etdi. – Otuz yaşlarında kollec müşavirəsin, gözəl dövləti maaş alırsan, kənar işlərlə çoxlu pul qazanırsan, hələ üstəlik vaxtkən varlı bir arvad da alırsan... Bəli, Aduyevlər öz işlərindədir! Sən büsbütün mənə oxşamısan, yalnız bel ağrısı çatışmır.

Aleksandr əlini kürəyinə vurub:

– Hərdən bir sancır... – dedi.

– Əlbəttə, bel ağrısından başqa bunlar hamısı çox gözəldir, – deyə Pyotr İvaniç davam etdi. – Doğrusu, sən buraya gələndə sənədən ağıllı bir şey çıxacağını güman etmirdim. Sən o dünya məsələlərini beyninə doldurub göylərə uçurdun... ancaq Allaha şükür ki,

hamısı keçib getmişdir. Sənə onu demək istərdim ki, mən gedən yolla get, ancaq...

– Əmican, nə ancaq?

– Elə belə... sənə gələcək arvadın haqqında... bir neçə məsləhət vermək istərdim...

– Nə məsləhətdir? Əmican, bu maraqlıdır.

Pyotr İvaniç bir qədər susduqdan sonra:

– Yox-a! – deyə davam etdi. Qorxuram daha da korlayam. Özün bildiyin kimi də elə: bəlkə də başa düşdün, ağıma gəldi... Yaxşısı budur, gəl sənin evlənməyindən danışaq. Deyildiyinə görə nişanlı-nın iki yüz minə qədər cehizi var – doğrudurmu?

– Bəli, iki yüz atası verir, yüz də anasından qalmışdır.

– Deməli üç yüz! – deyə Pyotr İvaniç, demək olar ki, lap hey-rətə gəlmiş kimi qışqırdı.

– Atası hələ bu gün də dedi ki, özünün beş yüz nəfər rəiyyətini də elə indidən bizim ixtiyarımıza verir, ancaq bu şərtlə ki, ildə ona səkkiz min verək. Özümüz də bir yerdə yaşayacağıq.

Pyotr İvaniç ona xas olmayan bir cəldliklə kreslodan ayağa sıçradı və:

– Dayan! Bir dayan! – dedi, – qulaqlarımı batırdın: düzgünmü eşitdim? Bir təkrar elə görüm necə dedin?

– Beş yüz nəfər rəiyyət və üç yüz min pul... – deyə Aleksandr təkrar etdi.

– Sən... zarafat-zad eləmirsən ki?

– Əmican, zarafat nədir?

– Mülkü də ki... girov qoyulmamışdır, eləmi? – deyə Pyotr İvaniç yerindən tərpənmədən yavaşca soruşdu.

– Xeyr.

Əmisi qollarını döşündə çarpazlayıb bir neçə dəqiqə cəhəzlə qardaşı oğluna baxdı. O, Aleksandra zövqlə tamaşa edərək sanki öz-özünə deyirdi:

– Karyera da, bəxt də! Həm də necə bir bəxt! Birdən-birə hər şey! Lap hər şey!.. Aleksandr! – deyə o vəcd və vüqarla əlavə etdi, – sən lap mənə oxşamısan – Aduyevsən! Qoy sən deyən olsun, mənə qucaqla!

Onlar qucaqlaşdılar və Aleksandr dedi:

– Əmican, bu birinci dəfədir.

– Həm də axırıncı dəfə! – deyə Pyotr İvanıç cavab verdi, – bu qeyri-adi bir təsadüfdür. Doğrudanmı sənə indi də mənfur metal lazım deyil? Barı birçə dəfə mənə ağız aç.

– Ah, əmican, lazımdır: çox böyük xərc var. Verə bilsəniz on, on beş min...

Pyotr İvanıç dedi:

– Axır ki güc-bəla ilə birinci dəfə!

– Əmican, həm də axırıncı dəfə, – deyə Aleksandr qeyd etdi, – bu qeyri-adi bir təsadüfdür!

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz 4

ADİ ƏHVALAT

Birinci hissə 9

İkinci hissə 164

Epiloq 323

Buraxılışa məsul:	<i>Umud Rəhimoğlu</i>
Texniki redaktor:	<i>Zahid Sarıtorpaq</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Allahverdi Kərimov</i>
Kompyuter operatoru:	<i>Günəl Ədalətqızı</i>
Korrektor:	<i>Tofiq Qaraqaya</i>

Yığılmağa verilmişdir 01.06.2006. Çapa imzalanmışdır 01.12.2006.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 21,5. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 237.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.